

TÁRSADALOMFÖLDRAJZI FOLYAMATOK
KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN: PROBLÉMÁK,
TENDENCIÁK, IRÁNYZATOK

Nemzetközi földrajzi konferencia
Beregszász, 2020. március 26–27.

Tanulmánykötet

2. kötet

СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ
В СХІДНО-ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ: ПРОБЛЕМИ,
ТЕНДЕНЦІЇ, НАПРЯМИ

Міжнародна наукова географічна конференція
Берегове, 26–27 березня 2020 року

Збірник наукових робіт

Том 2

HUMAN GEOGRAPHICAL PROCESSES
IN EAST CENTRAL EUROPE: PROBLEMS,
TENDENCIES AND TRENDS

International Geographical Conference
Berehove, March 26–27, 2020

Selected papers

Volume 2

II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA

**TÁRSADALOMFÖLDRAJZI FOLYAMATOK
KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN: PROBLÉMÁK,
TENDENCIÁK, IRÁNYZATOK**

Nemzetközi földrajzi konferencia
Beregszász, 2020. március 26–27.

Tanulmánykötet

2. kötet

„RIK-U” Kft.

Ungvár

2020

УДК (ЕТО): 911.3(4-11)(4-191.2)
T– 32

A kétkötetes kiadvány a Beregszászban, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán 2020. március 26–27-re tervezett, de a koronavírus-járvány miatt bevezetett karantén következtében elhalasztott *Társadalomföldrajzi folyamatok Kelet-Közép-Európában: problémák, tendenciák, irányzatok* című nemzetközi földrajzi konferenciára beküldött előadások anyagát tartalmazza.

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kiadói Részlege és Földtudományi és Turizmus Tanszéke közreműködésével.

Szerkesztőbizottság: *Berghauer Sándor, Dávid Lóránt Dénes, Dnyisztrjanszkij Miroszlav, Fodor Gyula, Gergely Livia, Gönczy Sándor, Izsák Tibor, Mocá Andrij, Molnár D. István, Molnár József, Nagy Tibor, Oláh Natália, Papp Géza, Sass Enikő, Sesuka Halina, Tóth Attila, Vince Tímea, Virván Olga*

Műszaki szerkesztés: *Dobos Sándor*

Tördelés: *Dobos Sándor, Tótin Viktória, Vezsdel László*

Korrektúra: *Kordonec Olekszandr, Pusztai-Tárczy Beatrix, Sin Edina, Vrabely Tamás*

Borítóterv: *Molnár D. István*

ETO-besorolás: *a II. RF KMF Apáczai Csere János Könyvtára*

A kiadásért felelnek: *Orosz Ildikó, Dobos Sándor*

A kötetben található tanulmányokat
a nemzetközi földrajzi konferencia Tudományos Tanácsa lektorálta.

A közölt tanulmányok tartalmáért a szerzők a felelősek.

A kiadvány tartalmát az „Unicheck”
online plágium-ellenőrző program segítségével ellenőriztük.

**A konferenciát és a kiadvány megjelenését
Magyarország kormánya, továbbá a Nemzetstratégiai Kutatóintézet támogatta:**

Kiadó és nyomdai munkák: „RIK-U” Kft.
88 000 Ungvár, Gagarin u. 36. E-mail: print@rik.com.ua
Felelős vezető: Sztanyisevszkij Jevgen

ISBN 978-617-7868-12-4
ISBN 978-617-7868-14-8 (T. 2)

© A szerzők, 2020
© A szerkesztőbizottság, 2020
© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2020

ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІМ. Ф. РАКОЦІ ІІ

**СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ
В СХІДНО-ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ: ПРОБЛЕМИ,
ТЕНДЕНЦІЇ, НАПРЯМИ**

Міжнародна наукова географічна конференція
Берегове, 26–27 березня 2020 року

Збірник наукових робіт

Том 2

ТОВ «РІК-У»

Ужгород

2020

УДК: 911.3(4-11)(4-191.2)
Т– 32

Двотомний збірник містить матеріали доповідей міжнародної наукової географічної конференції *Соціально-географічні процеси в Східно-Центральній Європі: проблеми, тенденції, напрями*, яка мала відбутися 26–27 березня 2020 року в Закарпатському угорському інституті ім. Ф. Ракоці ІІ (м. Берегове), однак через епідемію коронавірусу та запровадження карантину була відкладена.

Підготовлено Видавничим відділом спільно з кафедрою географії та туризму Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ

Редакційна колегія: *Олександр Бергхауер, Лорант-Дейнеш Давід, Мирослав Дністрянський, Дюло Фодор, Лівія Гергей, Шандор Генці, Тібор Іжак, Андрій Моца, Стефан Молнар Д., Йосип Молнар, Тібор Нодь, Наталія Олаг, Гейзо Папп, Еники Шаш, Галина Щука, Атілла Товт, Тімео Вінце, Ольга Вірван*

Технічне редагування: *Олександр Добош*

Верстка: *Вікторія Товтін, Ласло Веждел, Олександр Добош*

Коректура: *Беатрікс Пустой-Гарці, Едіна Шін, Олександр Кордонець, Томаш Врбель*

Обкладинка: *Стефан Молнар Д.*

УДК: *Бібліотечно-інформаційний центр “Опацої Черє Янош” при ЗУІ ім. Ф. Ракоці ІІ*

Відповідальні за випуск: *Ільдико Орос, Олександр Добош*

Матеріали видання рецензовані Науковою радою міжнародної наукової географічної конференції.

За зміст опублікованих статей відповідальність несуть автори.

Матеріали збірника були перевірені на наявність збігів і запозичень сервісом «Unicheck».

Проведення конференції та друк видання здійснено за підтримки уряду Угорщини й Інституту національних стратегічних досліджень:

Видавництво та поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»
вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88 000. Електронна пошта: print@rik.com.ua
Генеральний директор: Євген Станішевський

ISBN 978-617-7868-12-4

ISBN 978-617-7868-14-8 (Т. 2)

© Автори, 2020

© Редакційна колегія, 2020

© Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ, 2020

FERENC RÁKÓCZI II TRANSCARPATHIAN HUNGARIAN
COLLEGE OF HIGHER EDUCATION

**HUMAN GEOGRAPHICAL PROCESSES
IN EAST CENTRAL EUROPE: PROBLEMS,
TENDENCIES AND TRENDS**

International Geographical Conference
Berehove, March 26–27, 2020

Selected papers

Volume 2

“RIK-U” LLC
Uzhhorod
2020

УДК (UDC): 911.3(4-11)(4-191.2)
T- 32

The two-volume publication contains the speeches submitted for the international geographical conference under the title *Human geographical processes in East Central Europe: problems, tendencies and trends* that was to be held in Berehove, at Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education on 26–27 March 2020, but was postponed due to the quarantine preventive measures introduced as a result of coronavirus epidemic.

Prepared at the Publishing Department of Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education in cooperation with the Department of Geography and Tourism

Editorial Board: *Sándor Berghauer, Lóránt Dénes Dávid, Myroslav Dnistrians'kiy, Gyula Fodor, Lívia Gergely, Sándor Gönczy, Tibor Izsák, Andriy Motsa, István Molnár D., József Molnár, Tibor Nagy, Natália Oláh, Géza Papp, Enikő Sass, Halyna Shchuka, Attila Tóth, Tímea Vince, Olga Virván*

Technical editing: *Sándor Dobos*

Page proof: *László Vezsdel, Sándor Dobos, Viktória Tótin*

Proof-reading: *Beatrix Pustai-Tárczy, Edina Sin, Oleksandr Kordonec, Tamás Vrabely*

Cover design: *István Molnár D.*

Universal Decimal Classification (UDC): *Apáczai Csere János Library of Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education*

Responsible for publishing: *Ildikó Orosz, Sándor Dobos*

The research papers of the volume were proofread by the Scientific Council of the international geographical conference.

Authors are responsible for the content of the research papers.

The content of the research papers was checked by Unicheck Plagiarism Checker Service and Plugin.

**The conference and the publication of the research papers
sponsored by the government of Hungary and the Research Institute for National Strategy:**

Publishing and printing: "RIK-U" LLC
Gagarin Street 36, 88 000 Uzhhorod, Ukraine. E-mail: print@rik.com.ua
Responsible manager: Jevgen Stanyisevskiy

ISBN 978-617-7868-12-4

ISBN 978-617-7868-14-8 (T. 2)

© Authors, 2020

© Editorial Board, 2020

© Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, 2020

A KONFERENCIA TUDOMÁNYOS TANÁCSA

Benedek József, PhD, egyetemi tanár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Földrajz Kar, az Egyetemi Szenátus alelnöke; Kolozsvár, Románia

Dávid Lóránt Dénes, PhD, egyetemi tanár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi és Turizmus Tanszék; Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet, Turizmus-vendéglátás Tanszék; Gödöllő, Magyarország

Dnyisztrjanszkij Miroszlav, DSc, professzor, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi és Turizmus Tanszék; Lvivi Ivan Franko Nemzeti Egyetem, Ukrajna Földrajza Tanszék; Lviv, Ukrajna

Fodor Gyula, PhD, rektorhelyettes, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi és Turizmus Tanszék; Beregszász, Ukrajna

Gyuricza László, CSc, habilitált egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Turizmus Tanszék; Pécs, Magyarország

Kocsis Károly, DSc, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Intézetének és a Miskolci Egyetem Földrajz-Geoinformatikai Intézetének igazgatója, az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság elnöke; Budapest–Miskolc, Magyarország

Liszovszkij Szerhij, DSc, tudományos főmunkatárs, az UNTA Földrajztudományi Intézete Természethasználat és Fenntartható Fejlődés Részlegének vezetője; Kijev, Ukrajna

Marunyak Jevhenyija, DSc, tudományos főmunkatárs, az UNTA Földrajztudományi Intézetének igazgatója; Kijev, Ukrajna

Masika Hanna, DSc, docens, az Ukrán Nemzeti Felsőoktatási Tudományos Akadémia akadémikusa, tanszékvezető; Munkácsi Állami Egyetem, Turizmus és Földrajz Tanszék; Munkács, Ukrajna

Mezencev Kosztyantin, DSc, professzor, tanszékvezető, Kijevi Tarasz Sevcsenko Nemzeti Egyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék; Kijev, Ukrajna

Miklós László, DSc, professzor, a Szlovák Tudományos Akadémia Tájökológiai Intézetének tudományos főmunkatársa; Pozsony, Szlovákia

Nemes Nagy József, DSc, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Regionális Tudományi Tanszék; Budapest, Magyarország

Pénzes János, PhD, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Földtudományi Intézet, Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék; Debrecen, Magyarország

Péti Márton, PhD, igazgatóhelyettes, Nemzetstratégiai Kutatóintézet; Budapest, Magyarország

Pidhrusnij Hrihorij, DSc, professzor, az UNTA Földrajztudományi Intézete Társadalom Területi Szerveződése Részlegének vezetője; Kijev, Ukrajna

Rudenko Leonyid, DSc, professzor, az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia rendes tagja, az UNTA Földrajztudományi Intézetének főtanácsadója, tiszteletbeli igazgatója; Kijev, Ukrajna

Scsuka Halina, DSc, professzor, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi és Turizmus Tanszék; Beregszász, Ukrajna

Szabó Pál Péter, PhD, habilitált docens, tanszékvezető, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Regionális Tudományi Tanszék; Budapest, Magyarország

НАУКОВА РАДА КОНФЕРЕНЦІЇ

Йожеф Бенедек, PhD, професор, географічний факультет Університету ім. Бабеша–Бойаї, віце-президент Сенату університету; м. Клуж-Напока, Румунія

Лорант-Дейнеш Давід, PhD, професор кафедри географії та туризму Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II; професор кафедри туризму і готельно-ресторанної справи Університету ім. Святого Іштвана; м. Геделлев, Угорщина

Мирослав Степанович Дністрянський, доктор географічних наук, професор кафедри географії та туризму Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II, професор кафедри географії України Львівського національного університету ім. Івана Франка; м. Львів, Україна

Дюло Дюлович Фодор, PhD, проректор Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II; м. Берегове, Україна

Ласло Дюріца, CSc, габілітований доцент кафедри туризму Пейчського університету; м. Пейч, Угорщина

Карой Кочіш, DSc, професор, академік АН Угорщини, директор Інституту географії Дослідного центру астрономії та наук про Землю, голова Президентської комісії АН Угорщини Угорська наука за кордоном, директор Інституту географії-геоінформатики Мішкольцьського університету; м. Будапешт–Мішкольц, Угорщина

Сергій Антонович Лісовський, доктор географічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу природокористування та збалансованого розвитку Інституту географії НАН України; м. Київ, Україна

Євгенія Олександрівна Маруняк, доктор географічних наук, старший науковий співробітник, директор Інституту географії НАН України; м. Київ, Україна

Ганна Василівна Машіка, доктор географічних наук, доцент, академік НАН Вищої освіти України, завідувач кафедри туризму і географії Мукачівського державного університету; м. Мукачево, Україна

Костянтин Володимирович Мезенцев, доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету ім. Тараса Шевченка; м. Київ, Україна

Ласло Міклош, DSc, професор, старший науковий співробітник Інституту ландшафтної екології АН Словаччини; м. Братислава, Словаччина

Йозеф Немеш-Надь, DSc, професор кафедри регіональних наук Університету ім. Лоранда Етвеша; м. Будапешт, Угорщина

Янош Пензеш, PhD, доцент кафедри економічної географії та територіального розвитку Дебреценського університету; м. Дебрецен, Угорщина

Мартон Петі, PhD, заступник директора Інституту національних стратегічних досліджень; м. Будапешт, Угорщина

Григорій Петрович Підгрушний, доктор географічних наук, професор, завідувач сектору територіальної організації суспільства Інституту географії НАН України; м. Київ, Україна

Леонід Григорович Руденко, доктор географічних наук, професор, академік НАН України, радник при дирекції, почесний директор Інституту географії НАН України; м. Київ, Україна

Галина Петрівна Щука, доктор педагогічних наук, професор кафедри географії та туризму Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II; м. Берегове, Україна

Пал-Петер Сабо, PhD, габілітований доцент, завідувач кафедри регіональних наук Університету ім. Лоранда Етвеша; м. Будапешт, Угорщина

SCIENTIFIC COUNCIL OF THE CONFERENCE

József Benedek, PhD, professor, Babeş-Bolyai University, Faculty of Geography, vice-president of the University Senate; Cluj-Napoca, Romania

Lóránt Dénes Dávid, PhD, professor, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Geography and Tourism; Szent István University, Faculty of Economics and Social Sciences, Institute of Regional Economy and Rural Development, Department of Tourism and Hospitality; Gödöllő, Hungary

Myroslav Dnistrians'kiy, DSc, professor, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Geography and Tourism; Lviv Ivan Franko National University, Department of Geography of Ukraine; Lviv, Ukraine

Gyula Fodor, PhD, vice-rector, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Department of Geography and Tourism; Berehove, Ukraine

László Gyuricza, CSc, habilitated associate professor, University of Pécs, Department of Tourism; Pécs, Hungary

Károly Kocsis, DSc, professor, full member of the Hungarian Academy of Sciences, director of the Geographical Institute of the Research Centre for Astronomy and Earth Sciences and the Institute of Geography-Geoinformatics of the University of Miskolc; president of the Hungarian Science Abroad Presidential Committee of the Hungarian Academy of Sciences; Budapest–Miskolc, Hungary

Serhiy Lisovs'kiy, DSc, chief research fellow, director of the Division of Nature Use and Sustainable Development of the Geographical Institute of the Ukrainian National Academy of Sciences; Kyiv, Ukraine

Eugeniya Maruniak, DSc, chief research fellow, director of the Geographical Institute of the Ukrainian National Academy of Sciences; Kyiv, Ukraine

Hanna Mashika, DSc, associate professor, academician of the Ukrainian National Higher Educational Scientific Academy; head of department, Mukachevo State University, Department of Tourism and Geography; Mukachevo, Ukraine

Kostyantyn Mezentsev, DSc, professor, head of department, Kyiv Taras Shevchenko National University, Department of Economic and Social Geography; Kyiv, Ukraine

László Miklós, DSc, professor, chief research fellow of the Institute of Landscape Ecology of the Slovak Academy of Sciences; Bratislava, Slovakia

József Nemes Nagy, DSc, professor, Eötvös Loránd University, Department of Regional Sciences; Budapest, Hungary

János Péntes, PhD, associate professor, University of Debrecen, Institute of Earth Sciences, Department of Social Geography and Regional Development; Debrecen, Hungary

Márton Péti, PhD, vice-director, Research Institute for National Strategy; Budapest, Hungary

Hryhoriy Pidhrushniy, DSc, professor, director of the Division of Territorial Organization of Society, Geographical Institute of the Ukrainian National Academy of Sciences; Kyiv, Ukraine

Leonid Rudenko, DSc, professor, full member of the Ukrainian National Academy of Sciences, senior advisor and honorary director of the Geographical Institute of the Ukrainian National Academy of Sciences; Kyiv, Ukraine

Halyna Shchuka, DSc, professor, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Geography and Tourism; Berehove, Ukraine

Pál Péter Szabó, PhD, habilitated associate professor, head of department, Eötvös Loránd University, Department of Regional Sciences; Budapest, Hungary

TARTALOM / ЗМІСТ / CONTENT

1. KÖTET / TOM 1 / VOLUME 1

ELŐSZÓ	23
ПЕРЕДМОВА.....	24
PREFACE	25
ПЕРЕДМОВА.....	26
ELŐSZÓ	27
PREFACE	28
<i>Plenáris előadások / Пленарні доповіді / Plenary Presentations .....</i>	<i>29</i>
Маруняк Є. О.: РЕГІОНАЛЬНА НЕРІВНІСТЬ ТА РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА: ПОШУК БАЛАНСУ	31
Мезенцев К. – Провотар Н.: НЕОДНОЗНАЧНІ ПРИМІСЬКІ ПРОСТОРИ: РОЗШИРЕННЯ ЧИ ЗВУЖЕННЯ ПОВСЯКДЕННИХ ПРАКТИК?	41
Руденко Л. Г. – Дронова О. Л.: ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: НАПРЯМКИ ВПРОВАДЖЕННЯ І ЗАВДАННЯ ГЕОГРАФІЇ	47
<i>Népesség- és társadalomföldrajz / Географія населення та соціальна географія / Population and Social Geography .....</i>	<i>53</i>
Bagdi, Róbert: ETHNIC MINORITIES AND THEIR LANGUAGE IN HUNGARIAN COUNTY SEATS – THE CENSUS OF 2011	55
Berki, Márton – Sivadó, Brigitta: SECULARIZATION OR A RELIGIOUS REVIVAL? – RELIGIOSITY IN DUNAÚJVÁROS AND KAZINCBARCIKA DURING AND AFTER SOCIALISM.....	65
Dancs György: DEMOGRÁFIAI HELYZETKÉP ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGON AZ 1831-ES KOLERAJÁRVÁNY IDEJÉN.....	73

<i>Дністрянський М. С.:</i> ОСНОВНІ ЕТАПИ ЗАСЕЛЕННЯ ГИРСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ.....	83
<i>Dusek Tamás:</i> AZ OKOSVÁROSOK KOMPLEX MUTATÓSZÁMAINAK TARTALMI ÉS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI.....	91
<i>Egri Zoltán – Uzzoli Annamária:</i> AZ EGÉSZSÉGEGYENLŐTLENSÉGEK NÉHÁNY ÖSSZEFÜGGÉSE A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI EGYENLŐTLENSÉGEKKEL MAGYARORSZÁGON.....	99
<i>Fabula, Szabolcs – Ilcsikné Makra, Zsófia – Pál, Viktor – Lados, Gábor – Boros, Lajos:</i> MIGRATION INTENTIONS AND MOTIVES OF HEALTH WORKERS AND MEDICAL STUDENTS – A COUNTRY CASE STUDY FROM HUNGARY	107
<i>Гукалова І. В.:</i> ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ КОНТЕКСТ ОСМИСЛЕННЯ ПЕРЕДУМОВ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ	115
<i>Гаврилюк О.:</i> СОЦІАЛЬНА НЕРІВНІСТЬ У РАДЯНСЬКОМУ РОЗПОДІЛІ ЖИТЛА – ВІД СТАЛІНІЗМУ ДО РОЗВИНЕНОГО СОЦІАЛІЗМУ. РЕЗУЛЬТАТИ ПОЛЬОВОЇ РОБОТИ У МІСТІ ДНІПРО [ЕКС ДНІПРОПЕТРОВСЬК], УКРАЇНА	123
<i>Лейберюк О. М.:</i> МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРОСТОРОВИХ БАЗ ДАНИХ ДЕМОГРАФІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК НАСЕЛЕННЯ.....	133
<i>Molnár D. István:</i> A KÖZIGAZGATÁSI TÉRFELOSZTÁS VÁLTOZÁSAI KÁRPÁTALJÁN UKRAJNA FÜGGETLENNÉ VÁLÁSÁT KÖVETŐEN.....	139
<i>Molnár József:</i> MÓDSZEREK A NÉPESSÉG ELHELYEZKEDÉSE, ILLETVE A NÉPSŰRŰSÉG TÉRKÉPI ÁBRÁZOLÁSÁRA – KÁRPÁTALJA PÉLDÁJÁN.....	147
<i>Obádovics Csilla:</i> NÉPESEDÉSI FOLYAMATOK KÜLÖNBSEGEI A KÁRPÁT-MEDENCE NÉHÁNY ORSZÁGÁBAN	157
<i>Patkós Csaba – Tóth Antal:</i> MAGYAR FIATALOK MIGRÁCIÓJA EMPIRIKUS KUTATÁSOK TÜKRÉBEN	167

Підгрушній Г. П. – Сікорська Л. Б.: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ НАСЕЛЕННЯ МІСТ УКРАЇНИ	177
Поливач К. А.: МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЯВЛЕННЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО КАРКАСУ УКРАЇНИ	185
Пуґач С. О. – Мезенцев К. В.: ПРОСТОРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПОШИРЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	193
Rigóczy Csaba: A VÁROSI OTTHON-ATTITÚD VIZSGÁLATA	201
Siskáné Szilasi Beáta – Halász Levente: A KELET- ÉS KÖZÉP-EURÓPAI GAZDASÁGI ALAPÚ KIVÁNDORLÁS MINT ÉLETSTRATÉGIA – A SZUBJEKTÍV JÓL-LÉT SZINTJEI KÜLFÖLDÖN.....	211
Tolnai Gábor: KELET-KÖZÉP-EURÓPAI FŐVÁROSOK VÍZPARTI MEGÚJULÁSA BUDAPEST, BELGRÁD ÉS KIJEV PÉLDÁJÁN	221
Tuza Benedek: BELSŐ-ERZSÉBETVÁROS TÁRSADALMI KONFLIKTUSAI	231
Veselicz Adél: A LEADER HELYI AKCIÓCSOPORTOK MŰKÖDÉSÉNEK VIZSGÁLATA TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGI INDEXEK SEGÍTSÉGÉVEL.....	241
Вірван О. О.: ГЕНДЕРНИЙ АНАЛІЗ ДЕПУТАТСЬКИХ КОРПУСІВ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ БЕРЕГІВСЬКОГО РАЙОНУ	251
<i>Régiók és határok / Regioni та кордони / Regions and Borders.....</i>	257
Bodó, Pál Bence: EXTERNAL DEBT ACCUMULATION IN KYRGYZSTAN.....	259
Cserniczkó István: HOL A HATÁR, AVAGY MEDDIG TART EGY NYELVTERÜLET? EGY DIALEKTUSKONTINUUM ÖNÁLLÓ NYELVEKRE OSZTÁSÁNAK PROBLÉMÁI.....	269
Elekes Tibor – Szilágyi Ferenc: A HABSBERG BIRODALOM TÉRSZERVEZÉSI KÍSÉRLETEI DÉLKELET-ERDÉLYBEN	279

Hajdú Zoltán: TÉRKÖZÖSSÉGI, ÉRDEKKÖZÖSSÉGI, „SORS-KÖZÖSSÉGI” ÁLLAMCSOPORTOK FORMÁLÓDÁSA AZ EURÓPAI UNIÓ KELETI TÉRSÉGÉBEN.....	289
Kozma, Dorottya Edina: COMPOSITE SUSTAINABLE DEVELOPMENT INDICATORS IN CASE OF 28 EUROPEAN UNION MEMBER STATES.....	299
Кравцова І. В.: ГЕОГРАФІЧНИЙ ФЕНОМЕН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ	309
Szabó Pál: FOGYASZTÁSFÖLDRAJZI DIMENZIÓK A POSZT-SZOCIALISTA TÉRSÉGBEN	317
Склярська О. І.: ЕЛЕКТОРАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ У ПРИКОРДОННИХ ЕТНІЧНО НЕОДНОРІДНИХ РАЙОНАХ УКРАЇНИ.....	327
<i>Nemzeti kisebbségek által lakott térségek társadalmi és gazdasági pozíciói Kelet- és Közép-Európában / Соціальні та економічні позиції регіонів із компактним проживанням національних меншин у Східній та Центральній Європі / Social and Economic Positions of the Regions Inhabited with Ethnic Minorities in Central and Eastern-Europe .....</i>	335
Körmöczi Gábor: A NÉPI KULTÚRA TÁMOGATÁSPOLITIKÁJÁNAK TERÜLETI ASPEKTUSAI MAGYARORSZÁGON ÉS ROMÁNIÁBAN A CSÓRI SÁNDOR ALAP FINANSZÍROZÁSAINAK TÜKRÉBEN	337
Linc Annamária: A MAGYAR–UKRÁN HATÁRON ÁTNYÚLÓ EGYÜTTMŰKÖDÉSEK LEHETŐSÉGEI ÉS KORLÁTAI.....	347
Samu István – Kulcsár László: ÖSSZENŐ, AMI ÖSSZETARTOZIK. A TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI KAPCSOLATOK REKONSTRUKCIÓJA KÉT IPOLY MENTI FALUBAN A FOLYÓ SZEMKÖZTI OLDALÁN	355
Szalkai Gábor: SZIMBOLIKUS HARCOK A KÁRPÁTOK ÁTJÁRÓIBAN.....	365
Tőzsér Anett: A MAGYAR TURIZMUS KÁRPÁT-MEDENCEI SZINTŰ KITERJESZTÉSÉNEK INDOKOLTSÁGA ÉS LEHETŐSÉGEI.....	373

2. KÖTET / TOM 2 / VOLUME 2

<i>Turizmus / Туризм / Tourism</i>	407
Алієв В. В.: СПЕЦИФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.....	409
Аріон О. В. – Бричук М. С.: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ МИС- ЛИВСЬКОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.....	415
Чернишова Т. М.: SWOT-АНАЛІЗ ТА СТРАТЕГІЧНІ АЛЬ- ТЕРНАТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ В ЖИТОМИРСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	425
Elekes Tibor – Kápolnási Zsolt: AZ AGYAGFALVA EMLÉK- HÁZ IDEGENFORGALMI JELENTŐSÉGE, OKTATÁ- SI-NEVELÉSI LEHETŐSÉGEI.....	431
Gyuricza László – Szabó Balázs Attila: A MAGYARORSZÁ- GI SKANZENEK IDEGENFORGALMI SZEMPONTÚ VIZSGÁLATA.....	437
Kalmárné Rimóczi Csilla – Bakos Róbertné: AZ ONLINE KOM- MUNIKÁCIÓ JELENTŐSÉGE AZ UTAZÁSI DÖNTÉ- SEKBEN.....	447
Калмикова І. С. – Меліх О. О. – Меліх Т. Г.: СОЦІАЛЬНО- ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ТА ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ.....	457
Kampó Ildikó: AZ EU-S TURISZTIKAI FEJLESZTÉ- SI PROGRAMOK MEGJELENÉSE KÁRPÁTALJA HEGYVIDÉKI TERÜLETEIN.....	465
Kátay Ákos: A GLOBÁLIS SZÁLLODAVÁLLALATOK TER- JESZKEDÉSI AKTIVITÁSA ÉSZTORSZÁG, LETT- ORSZÁG, LITVÁNIA, BELARUSZ, UKRAJNA ÉS MOLDOVA FŐVÁROSAIBAN.....	475
Kóródi, Márta – Mondok, Anita – Szabó, Attila: THE AWARE- NESS AND ACCEPTANCE OF THE TOURISM BRAND “HEART OF THE HUNGARIAN GREAT PLAIN” AND ITS ATTRACTIONS.....	485
Lontai-Szilágyi Zsuzsanna – Oláh Natália – Tóth Nikoletta Marian- na – Gönczy Sándor: KERESLETELEMZÉS A MAGYAR- ORSZÁGRÓL A KÁRPÁTALJAI BEREGVIDÉKRE ÉRKEZŐ TURISTÁK KÖRÉBEN.....	495

<i>Máltesics Péter – Varjas János: AZ INTERAKTÍV TANULÁS ÖSVÉNYEIN. HAZAI ÉS NEMZETKÖZI GEOPARKOK OKTATÁSI MEGOLDÁSAI.....</i>	505
<i>Машіка Г. В.: АТРАКЦІЯ ЯК ДОМІНУЮЧА СКЛАДОВА ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ .....</i>	515
<i>Mátyás Szabolcs – Tokodi Panna: A TURIZMUSBIZTONSÁG EGYES ÖSSZETEVŐINEK VIZSGÁLATA A VISEGRÁDI ORSZÁGOKBAN .....</i>	523
<i>Меліх О. О. – Калмикова І. С. – Меліх Т. Г.: НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ ЧЕРЕЗ СФЕРУ ТУРИЗМУ .....</i>	533
<i>Mondok, Anita – Szüle, Picabo Heder: ADULTS-ONLY HOTEL – A POTENTIAL SPECIALIZATION FOR SUCCESS? .....</i>	539
<i>Осінчук А. С.: ПРАВОВИЙ ДИСКУРС ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ .....</i>	549
<i>Пацюк В. С. – Герасімова С. В.: РЕВІТАЛІЗАЦІЯ ПРОМИСЛОВИХ ОБ'ЄКТІВ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ В УКРАЇНІ.....</i>	557
<i>Papp Géza: A KÉZMŰVES TERMÉKEK IRÁNTI KERESLET KÁRPÁTALJA FESZTIVÁLJAIN .....</i>	565
<i>Sass Enikő – Berghauer Sándor: HELYZETKÉPAZ EGÁNEDE KÁRPÁTALJAI GAZDASÁGFEJLESZTÉSI PROGRAM TURIZMUSRA GYAKOROLT HATÁSAIRÓL .....</i>	575
<i>Sütő László – Baranyi Kinga – Baráz Csaba – Holló Sándor – Homoki Erika – Cs. Nagy Ádám – Gasztonyi Éva: A BÜKK-VIDÉK GEOPARK FÖLDTUDOMÁNYI ÉRTÉKEINEK ÉRTÉKELÉSE .....</i>	585
<i>Ситник О. І. – Хлевнюк О. Я. – Працьовитий М. М.: НЕПЕВНЕ МАЙБУТНЄ ЧИ ПЕРСПЕКТИВА РОЗВИТКУ ГАЙВОРОНСЬКОЇ ВУЗЬКОКОЛІЙКИ .....</i>	595
<i>Смирнов І. Г.: ВОЄННИЙ ТУРИЗМ: ГЕТЬМАН П. КОНАШЕВИЧ-САГАЙДАЧНИЙ ЯК ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ЛОГІСТ.....</i>	605
<i>Tarpai József: A KÁRPÁTALJAI MAGYAR KÖZÖSSÉG MEGMARADÁSÁT SZOLGÁLÓ KULTURÁLIS ÉS TURISZTIKAI FEJLESZTÉSEK AKTUÁLIS PÉLDÁI .....</i>	613

Уварова Г. Ш.: ФЕСТИВАЛЬНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ, ГЕОГРАФІЯ І ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ	621
Щука Г. П. – Сокол Т. Г.: МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В ТУРИЗМІ: ПОТРЕБИ ТА МОЖЛИВОСТІ	629
<i>Környezeti problémák / Проблеми довкілля / Environmental problems.....</i>	635
Apró Anna: SZEMPONTOK A FÉNYSZENNYEZÉS OKTA- TÁSÁHOZ A TANTERVI SZABÁLYOZÁS VONAT- KOZÁSÁBAN	637
Csoma Zoltán – Háger Krisztián – Csoma Zsuzsanna: A VÉRKE CSATORNA ÜLEDÉKÉNEK NEHÉZFÉM-SZENNYE- ZETTSÉGE	643
Dobó Marianna: A VÁLTOZÁSKEZELÉSI MÓDSZERTAN ALKALMAZÁSÁNAK PROBLEMATIKÁJA A VÉ- DELMI IGAZGATÁS TÉRSÉGI TERVEZÉSÉBEN	651
Hafenschner, Viktória Priscilla – Jankó, Ferenc: ENVIRON- MENTAL CONTROVERSY ON THE GABCIKOVO- NAGYMAROS WATER DAM, THE DANUBE RIVER. THE ASPECTS OF HUNGARIAN SCIENCE	659
Hardi Tamás – Hegyiné Bolla Katalin: A SZUBURBANIZÁ- CIÓ KÖRNYEZETÁTALAKÍTÓ SZEREPE A GYŐRI AGGLOMERÁCIÓBAN	667
Гінзула М. Я. – Смілик О. В. – Тесьолкіна Т. С.: АНАЛІТИ- КА СТРАТЕГІЧНИХ ДОКУМЕНТІВ МЕНЕДЖМЕН- ТУ ВОДНОГО СЕКТОРУ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ.....	675
Ігнатишин В. В. – Іжак Т. Й. – Ігнатишин М. Б.: МОНІТО- РИНГ ГЕОДИНАМІЧНОГО СТАНУ ЗАКАРПАТСЬ- КОГО ВНУТРІШНЬОГО ПРОГИНУ	683
Ігнатишин В. В. – Вербицький С. Т. – Ігнатишин А. В.: ГЕО- ФІЗИЧНІ ПОЛЯ ТА ЇХ ЗВ'ЯЗОК З ЕКОЛОГІЧНО НЕ- БЕЗПЕЧНИМИ ПРОЦЕСАМИ НА ЗАКАРПАТТІ.....	691
Kajati, György – Németh, Mercédesz: THE ROLE OF LOCAL PRODUCTS IN EDUCATION AND THE ERASMUS+ PROGRAM	699

Kályko A. – Bászjuk T. – Cselle D. – Harcsák I.: A POLISSZJAI-ALFÖLD FOLYÓINAK JELENLEGI ÁLLAPOTA ÉS KÖRNYEZETI PROBLÉMÁJA.....	707
Лісовський С. А.: РОЛЬ ГЕОГРАФІЇ У ВПРОВАДЖЕННІ ПРОЦЕДУРИ СЕО ПРИ РОЗРОБЦІ ПЛАНІВ ПРОСТО-РОВОГО РОЗВИТКУ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД.....	713
Solymos Karolina – Csoma Zoltán: AKÁRPÁTALJAI-ALFÖLD TALAJAI FELVEHETŐ MIKROELEM-TARTALMÁNAK ÉS -ELLÁTOTTSÁGÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLATA ELTÉRŐ HATÁSMECCHANIZMUSÚ KIVONÓSZEREKBEN.....	723
Vince Tímea – Csoma Zoltán – Molnár D. István – Gönczy Sándor: A FELSZÍNI VIZEK NEHÉZFÉM-TARTALMÁNAK VIZSGÁLATA A NAGYMUZSALYI ARANYBÁNYA MEDDŐINEK KÖRNYEZETÉBEN	731

TURIZMUS
ТУРИЗМ
TOURISM

СПЕЦИФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Алієв В. В.

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
slavafenix188@gmail.com

Abstract

SPECIFIC FEATURES OF TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE

Aliiev, Viacheslav

This article explores the current trends and mechanism of tourist services development market in the post-crisis period in Ukraine. A comprehensive analysis of international tourism development in Ukraine is conducted. The priority directions of state support for tourism industry development in Ukraine are defined. A mechanism for international tourism improvement in Ukraine by working out a targeted state program of tourism development in the country is offered.

Keywords: *tourism development; crisis and post-crisis periods; international tourism; government support for tourism development*

Вступ. Роль міжнародного туризму в глобальній економіці постійно зростає. Досвід багатьох країн свідчить про великий потенціал та високу прибутковість туризму. Тому постійна підтримка міжнародного туризму з боку держави повинна бути одним із стратегічних напрямків соціально-економічного розвитку України. Міжнародний туризм позитивно впливає на соціокультурний розвиток України, стимулюючи зростання суміжних секторів та позитивно впливаючи на формування іміджу України як туристичної держави. Для аналізу розвитку міжнародного туризму в Україні слід проаналізувати потенціал цієї галузі.

Огляд літератури. Потенціал розвитку міжнародного туризму в Україні справді значний. В Україні є всі передумови для інтенсивного розвитку як міжнародного, так і внутрішнього туризму, пов'язані насамперед з нашою історичною та культурною спадщиною (пам'ятки національного та міжнародного значення), природним середовищем – наявністю морських берегів Чорного та Азовського морів, ландшафтів, особливо географічне положення та сприятливий клімат тощо. Всесвітня спадщина ЮНЕСКО також є складовою туристичної привабливості України. Станом на січень 2016 року у списку ЮНЕСКО перебуває 981 об'єкт світової культурної та природної спадщини, з яких 7 знаходяться в Україні (Центр всесвітньої спадщини ЮНЕСКО).

В Україні є широкі можливості для розвитку різних видів міжнародного туризму. Науковий та промисловий потенціал України є осно-

вою для розвитку наукових та ділових подорожей. Вагомий внесок у формування іміджу України як туристичної держави вносить проведення фіналу чемпіонату з футболу «ЄВРО-2012», який відбувся на території двох країн – Польщі та України у червні 2012 року. Підготовка України до Євро-2012 послужила потужним стимулом для масштабної реконструкції транспортної інфраструктури. У період підготовки до «ЄВРО-2012» на український ринок вийшли такі міжнародні оператори готельного бізнесу, як Radisson, Intercontinental, Hyatt International, Hilton, Accor Group, Holiday Inn, Ramada Encor.

Ці умови є центрами тяжкості, які залучають туристів та створюють потенційний туристичний сектор в Україні, сприяють формуванню інвестиційного клімату та стимулюють приплив державних, приватних та іноземних інвестицій в оновлення та будівництво об'єктів туристичної інфраструктури з метою прибутку від міжнародного туризму.

Ефективне функціонування міжнародного туризму неможливе без планування, управління, координації та контролю центральних та місцевих органів виконавчої влади, місцевих органів влади, які займаються його розвитком. Необхідність державного регулювання міжнародного туризму зумовлена, по-перше, специфічними особливостями туризму як економічної діяльності, що вимагає формування стратегії регулювання його діяльності, по-друге, основними тенденціями розвитку міжнародного туризму в сучасних умовах, по-третє, посилення економічної, соціальної, культурної та політичної ролі туризму на національному та міжнародному рівнях, що має велике значення. Важливим у розвитку туризму в Україні було прийняття у 1995 р. Закону «Про туризм» (Закон № 324/95-ВР від 15.09.1995) та 2000 року «Про курорти» (Закон № 2026-III, 5.10.2000), які є загальною законодавчою базою, що регулює туризм в країні.

Завданням Закону «Про туризм» є створення правової бази для становлення туризму як високоприбуткового сектора економіки та важливого засобу культурного розвитку громадян, зайнятості населення, збільшення валютних надходжень, захисту законних прав та інтересів усіх сторін, що займаються туризмом, визначення їх прав та обов'язків. У Законі «Про туризм» туризм описується як «один із пріоритетів національної культури та економіки держави» (Закон від 15.09.1995 № 324/95-ВР).

Міністерство інфраструктури України є центральним органом виконавчої влади у сфері транспорту, доріг, туризму та інфраструк-

тури. Державне агентство України з туризму та курортів є центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері туризму та курортів. Діяльність Державного агентства України з туризму та курортів координується Кабінетом Міністрів України через міністра інфраструктури України.

Міжнародний рівень організаційно-управлінської структури дозволяє органам міжнародних організацій, особливо Всесвітній організації туризму (UNWTO) – провідній міжнародній організації в галузі туризму, спрямовувати діяльність на створення оптимальних умов для розвитку туризму в усіх країнах-учасниках. У 1997 році Україна стала повноправним членом UNWTO.

Основні результати дослідження. Розглянемо динаміку основних параметрів, що характеризують туристичну діяльність в Україні. За 2008–2016 рр. обсяг в'їзних туристичних потоків в Україну збільшився майже вдвічі. Так, якщо в 2000 р. Україну відвідали 6,4 млн. іноземних туристів, то в 2013 році – понад 21,4 млн. людей стали гостями нашої країни. Світові тенденції під час світової економічної кризи 2008–2010 рр. негативно вплинули на туризм, особливо стосовно міжнародних туристичних прибутків. Відбувся спад її рівня, приблизно на 18,3% у 2009 році (загальний обсяг міжнародних туристичних прибуттів становив 20,8 млн. осіб, тоді як у 2008 році – 25,4 млн. осіб).

До провідних країн, з яких в основному приїжджали іноземні туристи, зараховують Росію (34%), Молдову (19,2%), Білорусь (12,2%), Польщу (8%), Угорщину (4,2%), Румунію (3,3%) та Словаччину (2,8%) [7].

Проблеми та шляхи оптимізації механізму для міжнародного ринку туризму в Україні. Аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду свідчить про необхідність посилення ролі держави у формуванні та розвитку туристичної галузі для покращення її функціонування. Розвиток галузі туризму стимулює зростання суміжних галузей, особливо будівельної та роздрібної торгівлі. Світова економічна криза 2008–2010 років, наслідки якої вплинули на Україну набагато більше, ніж на сусідні країни, показала, що багато секторів економіки України вичерпали свій потенціал. Україні потрібні нові точки економічного зростання, які стануть новими основними джерелами поповнення державного бюджету, а також допоможуть створити робочі місця. На думку багатьох експертів, міжнародний туризм – це галузь української економіки, потенціал якої ще не реалізований і який може продемонструвати необхідне прискорене зростання.

У багатьох країнах на міжнародний туризм припадає значна частка ВВП. Наприклад, частка туризму в економіці Франції становить 7,1%, Хорватії – 17,0%, Греції – 15,8%, Іспанії – 10,2%, Росії – 6,5% (ОЕСР, 2012 р.). Частка туризму в економіці України становить лише 1,6% ВВП, а свідчить про те, що туристичний потенціал країни ще не повністю реалізований [3].

Відповідно до звіту про конкурентоспроможність подорожей та туризму 2016 року Всесвітнього економічного форуму 2016 року, Україна посіла 85 місце серед 139 країн за конкурентоспроможністю туристичного сектору (тоді як у 2010 році країна посіла 77 місце), якість доріг – 74 місце, за кількістю місць у готелях – 113 місце, а за їх доступністю – 115 місце, відкритість до туризму – 88 місце, ефективність маркетингу та брендингу – 120 місце, за пріоритетом туризму для держави – 101 місце (Blanke & Chiesa, 2013). У 2013 році Україна була розміщена між Намібією (84 місце) та Гватемалою (86 місце). Ця ситуація потребує нових підходів до формування, насамперед, політики розвитку туризму та безпеки.

Отримані результати аналізу вказують, що головна проблема сьогодні – відсутність єдиної цільової програми розвитку туризму в умовах обґрунтування не тільки користі для туристичної галузі в країні, а чіткою стратегією визначено перелік ефективних заходів на національному, регіональному та місцевому рівні. Можна відзначити деякі інші негативні фактори, що впливають на розвиток міжнародного туризму в Україні:

- неадекватність нормативно-правової бази, яка повинна базуватися на врахуванні накопиченого міжнародного досвіду, але з поправкою відповідно до національної специфіки туристичної галузі;
- відсутність транспорту та послуг;
- необхідність вдосконалення системи персоналу в секторі, підвищення професіоналізму;
- нестабільність системи оподаткування, особливо щодо інвестицій у туристичну галузь;
- недостатня послідовність управління розвитком та діяльністю туристичної галузі та окремих туристичних організацій у взаємодії з іншими суб'єктами (транспортними компаніями, готелями тощо);
- відсутність чіткого механізму залучення інвестицій у галузь та майже відсутність регулювання цього процесу тощо.

Державне регулювання туристичної галузі має бути спрямоване насамперед на досягнення наступних цілей:

- ухвалення спільної цільової програми розвитку туризму в країні з випуском ключових стратегічних пріоритетів та заходів;
- розробити інтегровану концепцію туризму, міжнародної туристичної галузі в Україні на основі фінансових потреб, а також реальних та послідовних дій;
- розробка програм розвитку регіонального туризму та їх узгодження із загальною метою програми розвитку туризму;
- формування регуляторної підтримки міжнародного туристичного бізнесу та членство України в міжнародних спеціалізованих організаціях, асоціаціях та структурах, підписання та реалізація двосторонніх міжурядових угод стосовно туризму;
- досягнення необхідної якості навчання в туристичній галузі через зміни в системі освіти з метою задоволення потреб окремих регіонів з урахуванням особливостей їх розвитку;
- прискорення переходу на вищий рівень управління та обслуговування туристичної організації, підвищення якості туристичних послуг;
- поступове збільшення кількості туристів, що в'їжджають в країну, і зростання внутрішнього туристичного руху;
- заохочувати інвестиції в туристичну галузь.

Через велику кількість проблем державна політика повинна базуватися на принципі поділу державного регулювання галузі та функцій, які ця галузь виконує.

Таким чином, механізм удосконалення міжнародного туризму в країні повинен активно впливати на ситуацію, використовуючи програмний метод. Державне сприяння туристичній діяльності в цьому випадку реалізується у двох сферах – економічній та організаційній. Економічні заходи державної підтримки охоплюють пряме стимулювання та стимулювання фінансової діяльності (податки, дотації, інвестиції), інституційні – створюють сприятливі умови для туристичної діяльності, при цьому останні можуть бути розділені на ті, що визначають безпеку, та ті, що регулюють туристичний ринок (простий кредит, близькість до інфраструктури тощо).

Висновок. Таким чином, лише системна державна підтримка та стимулювання розвитку галузі може забезпечити стабільну основу

для формування висококонкурентного національного ринку туристичних послуг. Для забезпечення суспільної підтримки розвитку туризму в Україні нам потрібно прийняти спільну цільову програму розвитку туризму в Україні, балансуючи пріоритетні стратегічні цілі та ресурсні можливості України, і це має бути визначено як основні цілі туристичної галузі в короткі та довгострокові терміни, засоби та методи їх досягнення, джерела фінансування, строки та програмні стратегії регіонального розвитку.

Література

- Бочелюк В.Й. – Бочелюк В.В. 2006: Дозвілєзнавство. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури. 208 с.
- Петрова І. 2000: Культурно-дозвілєві центри виникнення та розвиток // Рідна школа. № 7. – с. 13–16.
- Культура [Електронний ресурс] // Державний комітет статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Культура в законі: Стан та проблеми правового регулювання культури в Україні / В. Солодовник, О. Гриценко, М. Стріха, В. Вечерський ; За ред. О. Гриценка; Укр. центр культ. дослідж. Ін-т культ. політики. – К. : УЦКД, 1998. – 100 с.
- Панарин А. Стратегическая нестабильность XXI века // <http://www.moskvam.ru/2002/07/panarin.htm>.
- Скокова Л. 2010: Читання у структурі культурно-дозвілєвих практик населення України / Л. Скокова // Бібліотечна планета. № 1. – с. 14–17.
- Соціально-економічний розвиток України за січень-жовтень 2014 р. [Електронний ресурс] // Державний комітет статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Dumazedier J. 1974: Sociologie empirique du loisir. – Paris
- АТОР: виїзний турпотік впав на 25% [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://alltour.in.ua/ator-vi%D1%97znij-turpotik-vpav-na-25/>
- Петрова І. 2000: Культурно-досугове центри возникновения и развития // Начальная школа. № 7. – с. 13–16.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ МИСЛИВСЬКОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Аріон О. В. – Бричук М. С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Національний університет фізичного виховання та спорту України
oarion@ukr.net, maxa.brychuk@gmail.com

Abstract

MODERN TRENDS OF HUNTING TOURISM IN UKRAINE

Arion, Oksana – Brychuk, Mariya

Safari tourism is associated with the development of national parks. The safari hunting tourism destination is also popular in the world. Safari Club International (SCI) is called to protect the freedom of hunting and to promote the conservation of wildlife. There are significant opportunities for the development of hunting tourism in Ukraine.

Keywords: *safari tourism, hunting tourism, hunting*

Якщо проаналізувати спеціалізовані джерела, особливо закордонні, то стає зрозумілим, що мисливський туризм насамперед асоціюється з поняттям «сафарі». Відповідно до Енциклопедії туризму (Moren T. Stone, Lesego S. Stone 2014), сафарі – це сухопутна експедиція, яку зазвичай здійснюють туристи на африканський континент для вивчення культури, географії, пейзажів та дикої природи. Сафарі-туризм (Safari tourism) пов'язаний з розвитком національних парків, і його витoki можна простежити до періоду великих мисливських експедицій в Південній та Східній Африці під час колоніального правління. Соціально-економічне та політичне середовище, пов'язане з централізованими політичними та адміністративними інститутами, що виникли в колоніальну епоху, спонукало і сприяло формуванню сафарі-туризму.

Спочатку сафарі-туризм зосереджувався на споживчих експедиціях – полюванні на дичину, але в наш час такі подорожі переважно присвячені дослідженню природи, відвідуванню місцевих культурних подій, зйомкам та фотографії. Сафарі еволюціонували з часом і стали економічними рушіями для багатьох країн Східної та Південної Африки, перевершуючи традиційні галузі, такі як землеробство.

Отже, в наш час можна виділити декілька напрямків розвитку сафарі-туризму, безпосередньо пов'язаних з іншими природоорієнтованими формами туризму, зокрема т.з. туризмом дикої природи (*Wildlife tourism*), природним туризмом (*Nature or Wildderness Tourism*), екотуризмом (*Ecological or Ecotourism*), а також сталим (*Sustainable Tourism*) та культурним туризмом (*Cultural Tourism*).

Аналіз інтернет-ресурсів (наприклад, [2]) показує, що насамперед це відвідування національних парків та заповідників і спостереження за тваринами в їх природному місці проживання:

- на джипах або інших автомобілях (наприклад, ПАР – парк Крюгера, Ботсвана – Чобе, Кенія – Маасі Мара, Зімбабве – Хванге та ін.);
- пішохідні прогулянки (Зімбабве – Мана Пулс, Замбія – Південна Луангва, Нижнє Замбезі та ін.);
- сафарі-круїз (Ботсвана – Чобе, Замбія і Зімбабве – водоспад Вікторія та ін.);
- сафарі на традиційних африканських човнах мокоро (дельта річки Окаванго в Ботсвані та ін.);
- сафарі на каное (по річці Замбезі в Замбії і Зімбабве, в національних парках Верхнє і Нижнє Замбезі, Мана Пулс, водоспад Вікторія та ін.);
- сафарі на слонах (Піланесберг в ПАР, водоспад Вікторія в Зімбабве, дельта річки Окаванго – Ботсвана та ін.);
- сафарі на конях (Ботсвана – дельта річки Окаванго, пустеля Калахарі та ін.);
- сафарі на повітряній кулі (Східна та Південна Африка);
- сафарі на пароплані (Замбія).

Навіть такий, далеко не повний, перелік свідчить про приналежність сафарі до форм активного та пригодницького туризму (*Adventure Tourism*), який реалізується у формі подорожей та спортивних розваг для всіх груп населення, за допомогою програм пішого туризму, альпінізму, спортивних ігор, рафтингу, дайвінгу, сафарі, прогулянок на конях, катання на лижах, їзди на велосипеді, мотоциклі, прогулянок на автомобілі, непрофесійної діяльності будь-якого виду спорту. При цьому акцент робиться саме на активному способі подорожі за маршрутом, з орієнтацією на можливості, потреби, смаки, уподобання туристів, з врахуванням місцевих умов.

У той же час дослідження, засновані на детальних інтерв'ю з туристичними агентствами як виробниками відповідного турпродукту, та туристами, як споживачами, формують уявлення про сафарі як сучасний природний туризм, оточений романтикою природності та примітивності (*Nature or Wilddderness Tourism*) (Ju-Rak Kim 2018).

Дуже популярним у світі залишається і класична форма сафарі – сафарі-полювання, мисливське сафарі (*Safari Hunting tourism*).

І якщо відвідування національних парків та заповідників є досить розвинутим і добре висвітленим напрямком туризму, який стрімко розвивається не лише в країнах Африки, а й в інших державах (власне, сама назва «сафарі» наразі застосовується для будь яких спостережень за тваринами в природних ареалах), то саме мисливське сафарі як спеціально організований вид туризму досліджено недостатньо.

В Україні термін «сафарі» стосовно полювання можна зустріти вкрай рідко – хіба що в пропозиціях турагенств та на туристичних сайтах. Практично, більш вживаним є поняття **мисливський туризм**.

Ряд авторів визначають мисливський туризм як аутфітер-тур (Шандор, Кляп 2011). У той же час, посилання за запитом outfitter tour видають результати, які свідчать, що цей термін пов'язаний не тільки з полюванням, а скоріше з екстремальним туризмом і передбачає насамперед трекінгові походи-експедиції такими регіонами, як Гренландія, Аляска, Непал, Канада. Отже, надалі розглядатимемо мисливський туризм як можливу складову аутфітер-турів.

На сьогодні мисливський туризм, а саме організація та проведення полювань, є розвинутою та процвітаючою галуззю туристичної діяльності, сталим джерелом доходу бюджету багатьох країн Африки: ПАР, Намібії, Ботсвани, Танзанії, Камеруну, Зімбабве, Замбії. У деяких інших африканських країнах також дозволене мисливство, але недостатньо або немає розвинутої туристичної інфраструктури, існує реальна небезпека для туристів з боку місцевого населення або погано збережена дика природа. Тому тут полювання носить епізодичний характер. Варто відзначити, що і для самого мисливця полювання є недешевим задоволенням: це і вартість туристського сервісу, і вартість ліцензій, і самих трофеїв, і вартість авіаперельотів.

Захищати свободу полювання та сприяти збереженню дикої природи – є основним завданням діяльності некомерційної організації мисливців **Safari Club International (SCI)**. Заснована в США, організація на сьогодні налічує понад 50 000 членів у всьому світі та понад 180 регіональних представництв. Головний офіс SCI знаходиться у Вашингтоні, округ Колумбія, в США, і працює як безпосередньо в США, так і в інших країнах та частинах світу – Канаді, Мексиці, Південній Америці, Африці, Європі. Зі своєї штаб-квартири SCI інформує політиків, управлінців і громадськість про роль полювання в суспільстві та економіці. Через свої представництва SCI збирає мільйони доларів для місцевої природоохоронної, освітньої та гуманітарної діяльності [5].

Легально організовані полювання проводяться на шести континентах, десятками мільйонів мисливців щороку. Ця мисливська діяльність забезпечує фінансування для збереження дикої природи в усьому світі. Мисливські товариства – це організації для професійних мисливців, гідів та операторів полювання. Ці організації підтримують мисливську галузь у своїх регіонах зосередження та зазвичай представляють своїх членів при роботі з місцевими природоохоронними управліннями та урядом.

Що спонукає людей до полювання? Для більшості мисливців це родинна традиція. Мисливці пишаються дотриманням давніх традицій та звичаїв полювання. Полювання є частиною людської природи, саме це дозволило людям прогодувати себе, виживати та захищатися від небезпеки, розвивати суспільство та мистецтво. Усім відомі, наприклад, печерні картини віком десятки тисяч років, які зображують сцени полювання. Для всіх мисливців це неперевершений спосіб брати участь у реальному житті природи, бути самодостатнім та забезпечувати натуральну їжу для своїх сімей, друзів та громад. Усі мисливці обізнані про світ природи та відповідально ставляться до землі та води, підтримують захист дикої природи. Члени-мисливці SCI підтримують правове та етичне полювання на основі концепцій сталого використання, заснованих на наукових принципах.

Мисливці сприяють сталому використанню дикої природи і захисту середовища існування диких тварин, підписуючись і завжди дотримуючись місії і кодексу поведінки [6], зокрема:

- дотримуватися законів країн, в яких полюють;
- не брати участь у полюванні на тварин, які охороняються;
- ніколи не брати участь у полюванні на хижака, який був розведений та вирощений у неволі;
- не полювати на генетично змінену дичину з метою створення характеристик, що підвищують цінність виду;
- виявляти максимальну повагу до дикої природи, зокрема до, під час та після полювання;
- полювати етично – переконуючись у тому, що їх полювання є чесним стосовно дичини (коли дичина має можливість ухилитися від мисливця в природних умовах), і обов'язково дотримуючись моральних принципів, які керують правильною поведінкою людини щодо проведення сафарі;

- завжди враховують наслідки своїх мисливських рішень та мисливської діяльності;
- полювати на постійній основі – беручи до уваги, що збереження природних ресурсів залежить від того, наскільки забезпечується стійкість середовища проживання тварин та дикої природи. Як результат, жоден член не буде брати участь у будь-яких діях, які матимуть тривалий згубний вплив на популяції дикої природи чи середовища проживання.

Україна – країна з великим потенціалом ведення мисливського господарства та розвитку мисливського туризму. Хоча в Законі України «Про туризм» [7] виокремлено мисливський туризм, особливості його як окремого виду туристичної діяльності ніяким чином не визначено. Отже, специфіка даного роду діяльності вимагає особливої уваги до Закону України «Про мисливське господарство та полювання» [8], відповідно до якого відбувається розвиток мисливства. Органом державної влади в цій галузі є Управління лісового та мисливського господарства в структурі Державного агентства лісових ресурсів України та відповідні управління в областях. Зокрема, щорічно затверджується «План проведення заходів державного нагляду (контролю) у сфері мисливського господарства та полювання» [9,10].

У той же час, отримати актуальну інформацію щодо стану мисливського господарства в Україні неможливо, оскільки на сайті Держагенства наведені дані лише станом на 2015 рік.

Також у нашій державі існує ряд відповідних громадських організацій. Найстарішою всеукраїнською громадською (неурядовою) організацією, що об'єднує мисливців та рибалок, є Українське товариство мисливців та рибалок (УТМР) – одна з найбільших громадських організацій України, заснована ще 1921 року [11].

У травні 2018 року громадська спілка «Асоціація користувачів мисливських та рибальських господарств» для об'єднання зусиль мисливських господарств і багатотисячної мисливської громади України заснувала громадську спілку «Всеукраїнська мисливська спілка» (ГС «ВМС»), що працює під девізом «Цивілізоване полювання та риболовля в Україні – наша мета» [12, 13].

У 2003 році в Україні створено представництво Safari Club International (SCI). У складі представництва працює Рада представництва (президент, віце-президент, секретар) та 29 членів - мисливців, громадян України.

Полювання учасників Сафарі Клубу відбуваються на базі низки мисливських господарств України, виключно в дозволений для полювання період та за умови отримання ліцензій на полювання. Щодо трофейних тварин, які викликають зацікавленість у мисливців, то в Україні є чималі популяції європейського благородного оленя, лося, козулі європейської, манжурського плямистого оленя, диких кабанів, рисі та сірих вовків. Серед завдань представництва SCI в Україні: захист інтересів мисливців, сприяння заходам із захисту дикої природи, напрацювання з Урядом та органами влади законодавчо-нормативної бази з питань розвитку мисливства та сталого розвитку галузі, а також документування досягнень мисливців у сфері трофейного полювання у Всесвітній книзі рекордів.

Площа наданих в користування мисливських угідь в Україні становить 39,4 млн. га, із них надано: організаціям УТМР – 25,2 млн. га або 64% від загальної площі, підприємствам Держлісагентства – 4,2 млн. га або (10,8%) від загальної площі, користувачам іншої форми власності (клуби, громадські організації) – 9,9 млн. гектарів або (25,2%) від загальної площі.

В Україні зареєстровано біля 700 тисяч мисливців або 1,5% населення країни, хоча необхідно зазначити, що реальна кількість мисливців, що проводять полювання, більш ніж удвічі менша. Так, на сезон полювання 2015 року контрольні картки отримали 238 тисяч осіб (Новіков 2019).

Мисливська галузь України рік за роком стикається з рядом проблем. Однією з найбільш болючих проблем є браконьєрство: щорічно фіксується понад 3000 випадків незаконного добування мисливських тварин. Так, у 2013 році на порушників правил полювання складено 5116 протоколів, у 2015 році – 3237 протоколів. Браконьєрство – явище, про яке у розвинених країнах майже не пам'ятають, тотально знищує всі зусилля мисливських господарств, що призводить до критичного зменшення чисельності дикої фауни країни.

Гострою проблемою є також надмірна чисельність у мисливських угіддях хижих та шкідливих тварин, особливо лисиць, вовків, диких собак. Так, вовк за рік з'їдає понад 400 кг м'яса, що рівнозначно 25 козулям, а за рік при чисельності вовка 2,3 тис. голів, ним знищується еквівалент 60 тис. козуль, що становить майже половину їх чисельності в Україні. Ця кількість у 10 разів перебільшує кількість козулі, що офіційно добувається в угіддях України.

Також значної шкоди мисливському господарству України наносить лисиця, чисельність якої становить більше 71 тис. голів (або 2 особини на 1 тис. га), що значно перевищує ветеринарно-санітарні вимоги (0,5–1 особина/1 тис. га угідь). Так, наприклад, за статистикою, найбільша її щільність у Закарпатській – 6,0 голів на одну тис. га, Івано-Франківській та Тернопільській областях – по три голови на одну тис. га (Новіков Р. 2019).

Ще однією проблемою є значне перевищення навантаження на одного єгеря. Так, площа мисливських угідь, яка обслуговується одним єгерем, коливається від 6,9 тисяч гектарів у системі Держлісагентства до 9,6 тисяч гектарів в УТМР, що є порушенням ст. 29 Закону України «Про мисливське господарство та полювання». Крім того, значна кількість єгерів працюють за сумісництвом, не маючи транспортних засобів, спецзасобів та відповідної зарплатні.

Отже, не дивлячись на в цілому непогані перспективи розвитку мисливського туризму, в Україні існує ряд проблем, які стримують цей процес. Крім вище перерахованих, варто згадати ще декілька проблемних питань.

Таким, зокрема, можна вважати наявність захворювань, що призводять до втрати цілих популяцій тварин. Так, починаючи з 2015 р., в Україні виявили африканську чуму свиней, яка за останні чотири роки майже повністю знищила популяцію кабанів, що завжди була достатньо чисельною в нашій країні.

Звісно, свої корективи в розвиток цього туристичного напрямку внесли бойові дії, які відбуваються в останні роки на сході України. На сьогодні в нашій країні є деякі обмеження щодо обігу зброї. І багато мисливців, які їдуть з України на полювання в інші країни світу, не беруть власну зброю, а орендують її в місцях полювання. Щодо іноземних туристів-мисливців, то їх кількість також зменшилась. Мисливці працюють над розширенням членства в SCI, але економічна ситуація в країні не дозволяє збільшувати кількість членів.

Останні роки мисливствознавці та представники громадських мисливських організацій все частіше говорять про необхідність відмови від загонного, «м'ясного» полювання і переходу до індивідуального, трофейного (Абін А. 2019). Мова не йде про гонитву за рекордами, адже будь-який трофей може прикрасити оселю мисливця і завжди нагадувати про той незабутній день полювання. Кожен здобутий трофей – це окрема історія, незабутня і неповторна. Але серйозний підхід

до трофейного полювання вимагає підготовки спеціалістів-експертів з оцінки трофеїв. Їх треба готувати так само, як необхідно і навчити наших мисливствознавців і егерів оцінювати в природі якості тієї чи іншої тварини.

Розвиткові мисливського туризму в Україні, вирішенню ряду проблемних питань, зокрема боротьбі з браконьєрством, перехід до трофейного полювання тощо, може посприяти багатий досвід Safari Club International (SCI) та розширення його діяльності в Україні. Так, спільно з дочірньою компанією – Фондом SCI, з 2000 року організацією виділено понад 70 мільйонів доларів на охорону природи, забезпечується фінансування заходів зі збереження видового різноманіття і боротьби з браконьєрством. У США та інших країнах мисливці є частиною системи, яка охороняє надбаня природи: річки, ліси і поля, ареали проживання диких тварин, беруть участь у гуманітарних заходах, що проводяться по всьому світу.

Література

- Moren T. Stone, Lesego S. Stone 2014: Safari tourism. In: Encyclopedia of Tourism. 1-2. [Internet]. Available from: https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007%2F978-3-319-01669-6_387-1 DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-01669-6_387-1
- Путешествия в Африку. [Интернет]. Доступно на: <https://travel-africa.livejournal.com>
- Ju-Rak Kim 2018: Characteristics of Modern Safari Tourism in the Masai Mara National Reserve, Kenya. In: Journal of Tourism Sciences. № 7. 11-27. [Internet]. Available from: <http://kiss.kstudy.com/thesis/thesis-iew.asp?key=3620936> DOI: 10.17086/JTS.2018.42.7.11.27
- Шандор Ф. Ф., Кляп М.П. 2011: Сучасні різновиди туризму. Київ, Знання. 334с.
- Safari Club International (SCI). [Internet]. Available from: <https://www.safariclub.org>
- African Professional Hunters Association. [Internet]. Available from: <http://africanpha.org>
- Про туризм. Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР [Интернет]. Доступно на: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>
- Про мисливське господарство та полювання. Закон України від 22.02.2000 № 1478-III. [Интернет]. Доступно на: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1478-14>
- План проведення заходів державного нагляду (контролю) у сфері мисливського господарства та полювання. Наказ Державного агентства лісових ресурсів України від 20.11.2018 р. № 996. [Интернет]. Доступно на: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article;jsessionid=E0D96E8240995BCC101C37AA653D0437.app1?art_id=197193&cat_id=32882
- Державне агентство лісових ресурсів України. Офіційний веб-сайт. [Интернет]. Доступно на: <http://dklg.kmu.gov.ua>

Українське товариство мисливців та рибалок [Інтернет]. Доступно на: <https://www.uoog.com.ua>

Асоціація користувачів мисливських та рибальських господарств [Інтернет].
Доступно на: <http://ahf.org.ua/>

Всеукраїнська мисливська спілка [Інтернет]. Доступно на: <http://gsvms.org.ua/>

Новіков Р. 2019: Мисливським угіддям - ефективне господарювання. [Інтернет].
Доступно на: <https://ekoinform.com.ua/?p=1432>

Абін А. 2019: Роздуми про мисливський туризм. [Інтернет]. Доступно на: <https://ekoinform.com.ua/?p=4615>

SWOT-АНАЛІЗ ТА СТРАТЕГІЧНІ АЛЬТЕРНАТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ В ЖИТОМИРСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Чернишова Т. М.

Житомирський національний агроекологічний університет
taisya_1983@ukr.nett

Abstract

SWOT ANALYSIS AND STRATEGIC ALTERNATIVES
FOR RURAL TOURISM DEVELOPMENT IN THE ZHYTOMYR REGION

Chernyshova, Taisiya

The thesis covers the current state of development of rural tourism in the Zhytomyr region, identifies the main problems and patterns of its development. SWOT analysis monitors rural tourism in the region. Priority measures have been identified, the implementation of which will positively affect the promotion of integrated rural development and its competitiveness.

Keywords: *tourist sector, strategic analysis, competitiveness, tourist product, SWOT-analysis*

Розвиток сільського туризму на Житомирщині має свою специфіку, зумовлену комплексним впливом різних чинників – історичних, географічних, етнографічних, культурних, економічних, соціальних та інших, має свої переваги та недоліки.

У сучасних умовах глобалізації економіки туристична галузь України потребує стратегічного розвитку і розробки універсальної схеми стратегічного управління розвитку туризму (Кудінова 2011, 55 с.).

Для того, щоб систематизувати окреслене коло проблем та переваг розвитку сільського зеленого туризму на Житомирщині, на основі узагальнення значного масиву фактичної інформації здійснено SWOT-аналіз стану цього виду діяльності (Табл. 1).

Такий аналіз допомагає визначити не тільки можливості регіону, а й усі доступні переваги над конкурентами (Стренковська, Євдокімова 2019, 43 с., Фролова 2015, 43 с., Наврозова, Кацюк 2016, 61 с.).

Як видно із SWOT-аналізу, одним із слабких місць і недоліків формування рекреаційного продукту Житомирської області є відсутність ефективної маркетингової політики та створення якісно нового турпродукту з різноманітними додатковими турпослугами. Важливою складовою ефективного маркетингового управління розвитком регіональних рекреаційних систем є формування політики просування рекреаційного продукту на всіх рівнях, починаючи з мережі Internet, рекламних буклетів і закінчуючи державними програмами. Під просуванням рекреаційного продукту мається на увазі сукупність дій, спрямованих на доведення до споживачів інформації про його переваги і стимулювання купівлі даного продукту.

Таблиця 1

SWOT-аналіз сільського зеленого туризму області

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> - Переважно чисте і безпечне навколишнє середовище; - Красиві ландшафти, багата флора і фауна; - Багатство історико-культурних пам'яток; - Невелика ціна за проживання і харчування; - Збережені сільські традиції; - Гостинність населення; - Близькість до Білорусії. - Проходження через територію регіону міжнародних транспортних коридорів (Київ-Чоп); - Наявність гідрологічних ресурсів, представлених річками басейну Тетерева, озерами, водохвищами, ставами; - Історична і культурна спадщина села, пов'язана з історією й культурою Українського Полісся; - Наявність лісорекреаційних ресурсів. 	<ul style="list-style-type: none"> - Забрудненість частини області в результаті аварії на ЧАЕС - Непривабливість даного виду туризму, через низькі стандарти житла, його технічного оснащення; - Відсутність достатньої практичної туристичної інформації про регіон; - Низький рівень освіченості власників агроосель прийомом обслуговування та іноземних мов; - Непривабливе інвестиційне середовище на селі; - Відсутність системи резервування місць відпочинку; - Недостатня кількість атракції і розваг, відсутність маркування туристичних атракцій і маршрутів ; - Недостатньо розвинута інфраструктура сільської місцевості; - Не сформований рекреаційно-туристичний імідж сільської місцевості регіону; - Слабка система просування рекреаційних продуктів на внутрішньому та міжнародному ринках; - Недосконалість галузевої статистики, що не забезпечує достатню інформаційну та управлінську підтримку розвитку сільського зеленого туризму; - Відсутність програми підтримки агросадіб, що займаються організацією відпочинку рекреантів у сільській місцевості області; - Сезонний характер попиту, який збігається з польовими роботами; - Напівлегальний статус галузі без чіткої організаційної структури, недосконалість оподаткування суб'єктів галузі, неврегульованість питання сертифікації послуг та ін.; - Відсутність чіткої узгодженості між центральними органами виконавчої влади, регіональними органами,
<p>Можливості</p> <ul style="list-style-type: none"> - Збільшаться доходи селян, що покращить економічний розвиток регіону; - Збільшиться зайнятість сільського населення, особливо жінок; - Будуть створюватися нові робочі місця в сфері обслуговування, медицини, транспортних послуг; - Приїзд туристів буде сприяти кращому збереженню пам'яток історії та культури та їх популяризації; - Зростання ринку рекреаційних послуг за умов ефективного використання наявних ресурсів та інфраструктури; - Зростання інтерес у громадян до історико-культурної спадщини; - Отримання синергетичного ефекту від партнерства районів в комплексному використанні рекреаційного потенціалу. 	<p>Загрози</p> <ul style="list-style-type: none"> - Відсутність політичної, економічної стабільності; - Нормативне неврегулювання діяльності (відсутність закону «Про сільський туризм»); - Наявність значної частини не категорійної житлової бази, що зменшує якість послуг; - Суперництво і відсутність координації між різними організаціями, які займаються рекламою і просуванням сільського туризму; - Можливі екологічні проблеми, зв'язані з деградацією рослинного покриву і зменшенням видового різноманіття; - Конкуренція з боку сусідніх регіонів, що пропонують подібні (або) кращі продукти; - Зниження платоспроможного попиту населення; - Посилення виїзного туризму в сусідні регіони та за кордон у зв'язку з низьким рівнем послуг, що надають місцеві власники агросадіб; - Відсутність бюджетних можливостей, що дозволяють здійснювати цільову фінансову підтримку сільського туризму.

Враховуючи специфіку рекреаційного продукту та характер функцій, що покладаються на органи місцевого управління, до основних цілей політики просування рекреаційного продукту слід віднести: формування та підтримку сприятливого позитивного іміджу окремих рекреаційних територій, зокрема, та області загалом; вплив засобами маркетингу на ринкову поведінку споживачів рекреаційних послуг; інформування споживачів про можливості та переваги відпочинку на території області.

Важливою умовою в цьому контексті є формування переконаності споживачів щодо необхідності придбати рекреаційний продукт взагалі.

Сутність цієї проблеми полягає в тому, що вона є не лише економічною, а й соціальною, тобто, формуючи таку переконаність, ми спонукаємо населення до оздоровлення та ведення здорового способу життя. Таким чином, вирішення цієї задачі включає два аспекти. Перший – пропаганда здорового способу життя та відпочинку на природі; другий – забезпечення переконання, що саме конкретний рекреаційний регіон та розміщенні на його території курорти зможуть максимально задовольнити потреби у рекреації та відпочинку.

Варто зауважити, що інколи вирішення одних зазначених проблем може породжувати інші. Так суттєве поліпшення благоустрою агросадіб можуть здійснити тільки достатньо заможні жителі місцевості, що мають певний капітал, а це призводить до ще більшого соціального розшарування сільських жителів. Підвищення рівня доходів та зростання життєвого рівня часто призводить і до відмирання окремих культурних традицій у селі. Проблемою є і те, що основний туристичний сезон співпадає з сезоном польових робіт.

Систему менеджменту й маркетингу сільського зеленого туризму в регіоні треба будувати із урахуванням ключових «точок росту», окреслених SWOT-аналізом. Зокрема, управління розвитком туризму на сільських теренах регіону має враховувати такі об'єктивні обставини: не всі сільські місцевості підходять для розвитку сільського зеленого туризму; не всі сільські громади можна залучити до розвитку сільського зеленого туризму; не всі форми туристичної діяльності прийнятні у кожній місцевості; мають бути ліміти у розвитку кількості агроосель у кожній окремо взятій місцевості; спеціальні механізми управління повинні бути застосовані для того, щоб перешкодити негативному впливу відвідувачів на довкілля.

Оскільки мова йде про вплив туризму на економіку села, в першу чергу слід усвідомити кілька важливих аспектів:

- левову долю фінансових оборотів, пов'язаних із туристичною галуззю і доходів з туризму отримують не об'єкти, що забезпечують нічліжну базу і не бюро подорожі, а сектори економіки, які співпрацюють з туризмом – транспорт (перевізники, продавці палива, сфера комунікаційних послуг), торгівля, мережа гастрономічних підприємств, місцеві підприємства харчової промисловості, телекомунікація (пошта, телефон) виробники спортивного й туристичного оснащення;
- суттєвою рисою туристичного господарства є перенесення попиту на різноманітні продукти і послуги з країн, регіонів і міст з високими доходами до слаборозвинутих країн, регіонів і населених пунктів із низькими доходами;
- теоретично можна вважати, що туризм як галузь економіки охоплює все те, що туристу (відвідувачу) можна продати;
- збільшення грошових сум, які туристи залишають в селі, як еквівалент за надані їм послуги – ключове завдання сіл регіону.

На загальнодержавному, регіональному та місцевому адміністративних рівнях треба пам'ятати, що підтримка сільського зеленого туризму – це підтримка сільського населення і сільського господарства в цілому.

Розвиток сільського туризму позитивно впливає на вирішення соціально-економічних проблем села; на зменшення рівня безробіття на селі та розширення кола самозайнятості сільського населення, особливо молоді; на розширення можливостей реалізації продукції особистого підсобного господарства, причому реалізації її на місці; на покращання благоустрою сільських садиб, вулиць, в цілому сіл; стимулює розвиток соціальної інфраструктури; на відродження, збереження і розвиток місцевих народних промислів, пам'яток історико-культурної спадщини; на підвищення культурно-освітнього рівня сільського населення. Саме тому підтримка його розвитку може стати запорукою вирішення багатьох проблем села Житомирщини.

Література

- Захарченко О. В. 2014: Перспективи розвитку сільського туризму. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). № 4 (28). 97–100.
- Кудінова І.П. 2011: Перспективи розвитку сільського зеленого туризму в Україні. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Вип. № 163. Частина 1. 51–57.
- Наврозова Ю. О. – Кацюк В. 2016: Свот-аналіз передумов створення туристичного кластеру в Одеському регіоні. Розвиток методів управління та господарювання на транспорті. № 4 (57). 57–72.
- Стренковська А. Ю. – Євдокімова О. М. 2019: Проблеми та перспективи розвитку зеленого туризму в Україні. Причорноморські економічні студії. Випуск № 38 – 2. 41–44.
- Фролова В. Ю. 2015: SWOT-аналіз конкурентоспроможності туристичного ринку України. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. № 1 (29). 42–46.

AZ AGYAGFALVA EMLÉKHÁZ IDEGENFORGALMI JELENTŐSÉGE, OKTATÁSI-NEVELÉSI LEHETŐSÉGEI

Elekes Tibor – Kápolnási Zsolt

*Miskolci Egyetem, Eötvös József Szakközépiskola
ecoeti@uni-miskolc.hu, kapi@gmail.com*

Abstract

THE SIGNIFICANCE OF TOURISM TO AGYAGFALVA MEMORIAL HOUSE
AND ITS EDUCATIONAL OPPORTUNITIES

Elekes, Tibor – Kápolnási, Zsolt

During the centuries the Székely people who settled in today's Székelyland, served as soldiers. Numerous military censuses, meetings were held in the meadows of Agyagfalva (Lutita). The most significant among them had been the Székely National Assembly, which took place between 16-18 October 1848. Next to the monument erected on its site, the Memorial Museum was opened on 16 October 2019.

The museum, which will be briefly introduced during this study, will play a significant role in the tourism of the village and the region, and will fit well into the development of the region's destination, while at the same time performing educational tasks in the coming decades.

Keywords: *Memorial museum, Székely National Assembly, tourism, training and education*

Bevezetés

A mai Székelyföldön megtelepedő székelyek évszázadokon át katonaként szolgálták a magyar királyokat, erdélyi fejedelmeket, Habsburg császárokat. A hadkötelezett férfiak számára tartott kötelező mustra gyakori helyszíne az agyagfalvi rét volt. Ugyanitt tartottak számos nemzetgyűlést (1506), közülük a legjelentősebb az 1848. október 16–18. között tartott Székely Nemzetgyűlés. Ekkor döntöttek a székelyek az 1848-as szabadságharcban való részvételről (Köpeczi 1993, Bereznay 2011, Egyed 2016). A helyszínen emelt emlékmű mellett 2019. október 16-án nyílt meg az emlékmúzeum.

A jelen tanulmány keretében röviden bemutatásra kerülő múzeum tisztelgés évszázadokon át katonáskodó elődeink előtt. Az emlékház várhatóan jelentős szerepet tölt be a falu és a térség idegenforgalmában, turisztikai értéknövelésében, illeszkedik a térség desztinációfejlesztésébe, ugyanakkor oktatási-nevelési feladatokat lát el a következő évtizedekben.

Az emlékház rövid története, szerkezete és oktatási-nevelési lehetőségei

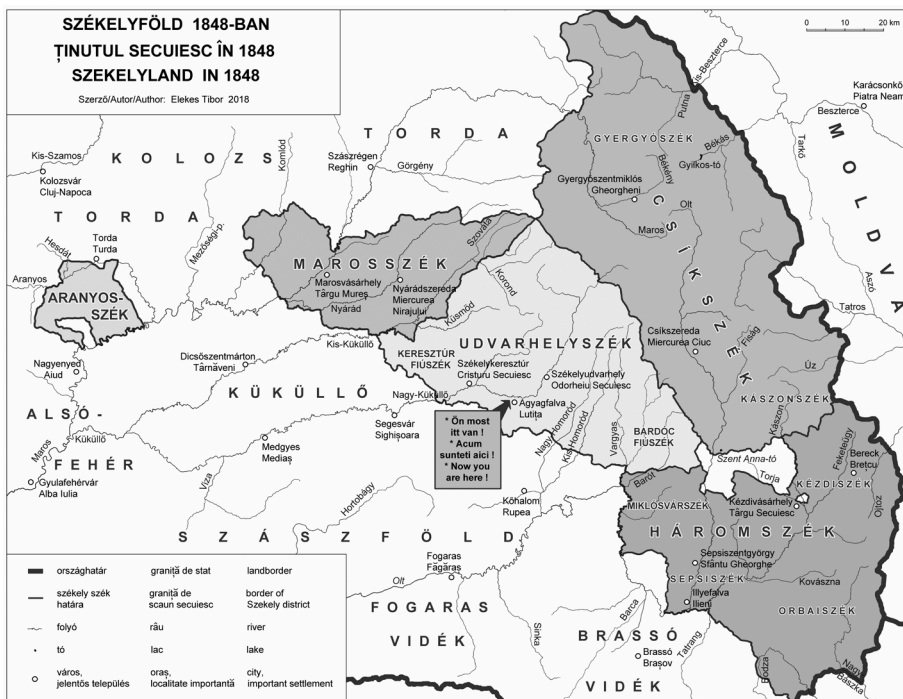
Először 1994-ben, az október 16-i megemlékezés alkalmával fogalmazódott meg az agyagfalvi múzeum létesítésének gondolata. Az ötletet az

Agyagfalva 1848 Kulturális Alapítvány karolta fel, és 2013-ban elkészült az épület. Pályázati támogatással 2019 őszére sikerült megvalósítani a tervezett emlékházat.

Három nagyobb részből áll a múzeum. A kiállított ismertető szöveg és képanyag történeti földrajzi, történelmi lehatárolását, magyarázását, összegzését 4 nagyméretű térkép segíti (Bielz 1857; Umlauf 1886; Wagner 1977; Szabó 2003; Elekes 2016) (1. ábra).

1. ábra

Székelyföld 1848-ban (A múzeum 1. térképe)

Az első két terem kiállítási anyaga a székely közigazgatás térbeliségét ismerteti, és a katonáskodás történeti eseményeit követi végig a középkortól az 1848–1849-es szabadságharcig. A látogatók – függetlenül attól, hogy magyar, román vagy más etnikumhoz tartoznak, fiatalok vagy idősek – a modern technika segítségével történeti utazáson vehetnek részt. Bemutatásra kerülnek a történeti Székelyföld meghatározó történelmi mérföldkövei: a székelység letelepedése a Kárpát-medence délkeleti részében, a székely rendi nemzet kialakulása, a székely nemzetgyűlések,

a székely mint katonanép (2. ábra), a székelyek jelentősebb haditettei, a székely határőrség erőszakos megszervezése és végül az 1848–1849-es események Erdélyben és a Székelyföldön.

2. ábra

A székelység rendi tagolódása (A múzeum 4. ábrája)

Ugyanakkor hangsúlyosan jelenítődnek meg az Erdélyben élő népek 1848–1849-es eseményei, megmozdulásai, így pl. a balázsfalvi román nemzetgyűlések programjai. Egy interaktív, touch-screennel ellátott térkép segítségével a látogatók megismerkedhetnek a székelyek európai háborús részvételeivel. A második szoba hatalmas, 11 méteres falát pedig teljes egészében egy poszter foglalja el, amely az 1848-as agyagfalvi gyűlést mutatja be. A múzeum harmadik, konferenciateremként is működtethető kör alakú kupola termében kiállítás ismerteti a székely székek részvételét az 1848–1849-es eseményekben. Ugyanebben a teremben egy modern, panorámavetítés keretében az 1848–1849-es szabadságharc katonai eseményei vetíthetők le.

Oktatási célok megvalósítására is alkalmas a múzeum. A romániai, magyarországi és általában európai történelemoktatásban szerepel 1848–1849, események, történetek, személyiségek jelenítődnek meg általános műveltségi tárgyak keretében. A korabeli Székelyföld, Erdély területén lezajlott események, folyamatok megértését, de interdiszciplináris célok megvalósítását is szolgálja a kiállított szöveges ismertetés, kép- és térképállomány. Az ismeretszerzést, az ismeretek rögzítését, ugyanakkor a helyi és regionális identitástudat erősítését szolgálja a székelység történeti elemeinek bemutatása, a folyamatok térbeliségének összegzése.

A kiállított ismeretanyag kapcsolódik az iskolai történelemoktatáshoz, illeszkedik az oktatási folyamatba (Bárd 2011; German 2015), a látogatók korsajátosságaihoz igazodó helyi szakmai vezetés az előadás, a tervezett 20–30 perces panorámavetítések teljesítik az oktatás alapfeltételeit, használnak oktatási alapeszközöket.

A magyar, román és angol nyelvű bemutatás, ismertetés a látogatók széles rétegei számára teszi hozzáférhetővé az emlékház anyagát.

A múzeum idegenforgalmi jelentősége

Külön kérdésként fogalmazódik meg, hogy milyen szerepet tölthet be a múzeum a falu és a térség idegenforgalmában, turisztikai értéknövelésében (Michalkó 2007; Gyuricza 2008).

Az agyagfalvi múzeum és emlékhely 1,5–2 órás, a falu 13. századi eredetű gótikus temploma 30–40 perces program lehetőségét ajánlja látogatói számára. A falu szerény adottságú szuprastruktúráját a térség jelentősebb települései egészítik ki. Eltérő igényszinteket kielégítő elsődleges szuprastruktúra, szálláshelyek, vendéglátóhelyek széles választéka áll rendelkezésre a falu 30 kilométeres körzetében. A másodlagos szuprastruktúra többnyire a térség városaiban, Székelyudvarhelyen, Segesváron, Székelykeresztúron összpontosul. Az utóbbi években jelentősen javult az úthálózat, a térségbeli desztinációk elérhetősége, valamint a látványosságok szakmai, esztétikai minősége.

Térségbeli egynapos „tematikus” programokba illeszthető a múzeum látogatása (Elekes 2019).

– Egy lehetséges térségbeli, 1848–1849-hez köthető „tematikus nap”:

Bem és Petőfi Marosvásárhelyen (1849. július 29.) – Agyagfalva múzeum (1848–1849-es események) – Petőfi Székelykeresztúron: Gyárfás kúria emlékparkja, Petőfi „vén körtefája” (1849. július 30.) – A fehéregyházi csata és a Petőfi-múzeum (1849. július 31.) – Fehéregyházi Ispánkút térsége (Petőfi halálának helyszíne 1849. július 31.).

– A székely katonáskodás évszázadai:

Szent László-legenda-ábrázolás a homoródkarácsonyfalvi unitárius templomban – Szent László-legenda-ábrázolás a bögözi református templomban – Székely hadi mustrák és nemzetgyűlések helyszíne Agyagfalván (múzeum és emlékhely) – Bem, Petőfi és a székelyek Fehéregyháza (A fehéregyházi csata és a Petőfi-múzeum).

– Székely katonáskodás, középkori székely és szász védművek:

Székelyudvarhelyi Székelytámadt vár – Székelyderzs unitárius templomerődje (templom- és közösségvédelem) – Agyagfalva, a székely katonai mustrák helyszíne (múzeum és emlékhely) – Szászkézd evangélikus szász templomerődje – Segesvár napjainkban is lakott középkori vára (a hadászat és védelem lehetőségei).

– Történelmi, művelődéstörténeti értékek Udvarhelyszék déli részén:

Székelyudvarhely, a székely anyaváros oktatási, művelődéstörténeti jelentősége – Homoródkarácsonyfalva unitárius temploma (rovásírás, Szent László-legenda-ábrázolás) –

Székelydália kazettás mennyezetű református temploma (Szent László- és Szent György-legenda-ábrázolás, székely címer) – Székelyderzs református temploma (a székely rovásírás legrégebbi emléke, Szent László-legenda, Szent Mihály és Pál apostol ábrázolása) – Bögöz református temploma (kazettás mennyezet, székely címer, rovásírás) – Agyagfalva góttikus temploma, múzeum (Elekes 2019).

Összegzés

Agyagfalva a székely történelem egyik jeles helyszíne. Katonai mustrák, nemzetgyűlések, a térség történelmét befolyásoló események helyszíne. A legjelentősebb az 1848. október 16–18. között tartott Székely Nemzetgyűlés, ahol a székelyek döntöttek a szabadságharcban való részvételükről. A történelmi helyszínen emelt emlékmű mellett 2019. október 16-án nyílt meg az emlékmúzeum. A magyar, román és angol nyelvű kiállítás a székely közigazgatás térbeliségét ismerteti, és a katonáskodás történeti eseményeit követi végig a középkortól az 1848–1849-es szabadságharcig.

Jelentős segítséget nyújthat a kiállítás anyaga a történelmi események, folyamatok tárgyilagos oktatásában. A székelység történeti elemeinek bemutatása, a folyamatok térbeliségének összegzése valós ismeretek elsajátítását teszi lehetővé, segítséget nyújthat a székely történelemmel kapcsolatos, az utóbbi években megjelent könyvek (Egyed 2013, Hermann és mtsai 2016, Egyed 2016, Sófalvi 2017) ismeretanyagának elmélyítésében, erősíti a regionális identitástudatot.

Az Emlékház várhatóan jelentős szerepet tölt be a térség idegenforgalmában, turisztikai értéknövelésében, hiánypótló létesítményként illeszkedik a térség desztinációfejlesztésébe. Udvarhelyszék déli része gazdag művelődéstörténeti, történelmi emlékekben, a múzeum jól egészíti ki ezen látványosságok sorát. Élmenyt és tárgyilagos ismeretösszegzést biztosíthat minden korosztály számára.

Köszönetnyilvánítás

„A cikkben/előadásban/tanulmányban ismertetett kutató munka az EFOP-3.6.1-16-2016-00011 jelű „Fiatalodó és Megújuló Egyetem – Innovatív Tudásváros – a Miskolci Egyetem intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztése” projekt részeként – a Széchenyi 2020 keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg”.

Irodalom

- Bárd E. 2011: Kompetencia-alapú oktatás a múzeumokban. In: Múzeumi tanulás. Typotex Kiadó, Budapest, pp. 203–205.
- Bereznay A. 2011: Erdély történetének atlasza Méry Ratio Kiadó, Somorja. 223 p.
- Bielz, E. A. 1857: Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens, eine physikalisch-statistisch-topographische Beschreibung dieses Landes, Hermannstadt.
- Egyed Á. 2013: A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1989-ig. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 408 p.
- Egyed Á. (főszerk.) 2016: Székelyföld története I-II-III. MTA BTK–EME–HRM Székelyudvarhely, 582 p, 735p, 859 p.
- Elekes T. 2016: Székelyföld földrajza és közigazgatása. In: Egyed, Á. (főszerk.) 2016: Székelyföld története I. MTA BTK–EME–HRM Székelyudvarhely. pp. 55–71.
- Elekes T. 2019: Erdély, Cartographia Kiadó, Budapest, 264 p.
- German K. (szerk.) 2015: Múzeumpedagógia. Szociálpedagógia: Nemzetközi Szaklektorált Folyóirat. III.évf. 1–2. szám, Szent István Társulat, Budapest
- Gyuricza L. 2008: A turizmus nemzetközi földrajza, Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 319 p.
- Hermann G. M. – Zepczaner J.– Elekes T. 2016: Udvarhelyszék – a közigazgatás és a közélet története, Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 447 p.
- Köpeczi B. (szerk.) 1993: Erdély rövid története, Akadémiai Kiadó, Budapest. 684 p.
- Michalkó G. 2007: Magyarország modern turizmusföldrajza, Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 319 p.
- Sófalvi A. 2017: Hadakozás és önvédelem a középkori és fejedelemség kori Udvarhelyszéken, Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 616 p.
- Szabó M. A. 2003: Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára I–II, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda
- Wagner, E. 1977: Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen, Böhlau Verlag, Köln–Wien.
- Umlauf, F. 1886: Geographisches namenbuch von Österreich-Ungarn. Eine erklärung von Länder- Völker- Gau- Berg- Flus und Ortsnamen, Wien.

A MAGYARORSZÁGI SKANZENEK IDEGENFORGALMI SZEMPONTÚ VIZSGÁLATA

Gyuricza László – Szabó Balázs Attila

Pécsi Tudományegyetem
gyuricza@gamma.ttk.pte.hu, szabo0228@gmail.com

Abstract

TOURISM PURPOSE ANALYSIS OF THE HUNGARIAN OUTDOOR MUSEUMS

Gyuricza, László – Szabó, Balázs Attila

Today we can globally detect that the penetration of alternative tourism and within that the role of folk culture within tourism is becoming more and more significant.

The folk values in tourism appear in the most spectacular and concentrated way in the outdoor museums. In our study we analyse how these international trends can be detected in Hungary. With this object we analyse the data of the outdoor museums both concerning supply (development, extension, programmes) and demand (number of visitors).

Keywords: *open-air museum of ethnography, authentic values, international tourism trends*

A téma aktualitása

A nemzetközi turizmusban tapasztalható tendenciák azt mutatják, hogy a népi kultúra turizmusban betöltött szerepe egyre jelentősebb. Ez összefügg a turizmusban az elmúlt évtizedekben kimutatható más jelenségekkel. A diszkrecionális jövedelmek tartós növekedésével a nyári-téli fő szabadság mellett a további utazások többnyire közeli (belföldi) desztinációkat céloznak meg. A média térnyerése, a folyamatosan bővülő ismeretterjesztő csatornák, az internet felkelthetik, fokozhatják az autentikus értékek iránti figyelmet. A szenior turizmus növekszik, az idősödők körében kiemelt vonzerőt jelentenek – részben nosztalgiából – a népi kulturális és építészeti értékek (Gyuricza 2019). Az ökoturizmus bővülésével a helyi lakosság kultúrája is nagyobb teret kap. Erősödik a „gyökerek kutatása” iránti igény, a Németországból a hetvenes években indult „Heimattourismus” (szülőföldturizmus), amely egyrészt a szülőföld, másrészt felmenőink életének megismerésére irányul (Ilyés 2003). Emellett a gasztronómiai turizmus is bővül, ezen belül a népi gasztronómiai termékek fokozottan előtérbe kerülnek. Mindezek alapján elmondható, hogy a népi kultúra és a turizmus kapcsolatának vizsgálata rendkívül fontos.

A néprajzi értékek a turizmusban leglátványosabban és legkoncentráltabban a szabadtéri múzeumokban, skanzenekben jelennek meg. Ezért tanulmányunkban megvizsgáljuk, hogy a nemzetközi trendek kimutathatók-e, illetve hogyan jelennek meg a magyarországi skanzenek működésében, illetve látogatottságában. E célból elemezzük a szabadtéri múzeumok adatait mind a kínálati, mind a keresleti oldalon.

Skansenek a kezdetektől napjainkig

Nemzetközi kitekintés

Svédország mind a természeti, mind a kulturális értékek megőrzésében úttörő szerepet játszott. Európa első nemzeti parkjait is az északi országban alapították (1909-ben kilencet), viszont ezt megelőzve, 1891-ben a svéd néprajztudós, Artur Hazelius Stockholmban megalapította a világ első szabadtéri néprajzi múzeumát. A Djurgarden szigeten földszanc által határolt múzeumfalú a Skansen nevet kapta (svédül földszanc), amely név a későbbiekben a hasonló jellegű néprajzi szabadtéri múzeumokra is áterjedt, Közép-Európába német közvetítéssel „skanzen” formában. Artur Hazeliushoz kötődik a témában gyakran idézett ismert mondat, amely nemcsak a 19. század végén, hanem ma is aktuális: *„Eljöhet az a nap, amikor az összes aranyunk sem lesz már elég, hogy képet alkossunk az eltűnt időkről.”*

A Skansen alapítása után Európa-szerte a századfordulón újabb szabadtéri néprajzi múzeumok jöttek létre Németországban (a mai Csehország területén), majd Dániában, Lengyelországban. A néprajzi kultúra turisztikai hasznosításában élen járó Hollandia 1912-ben Arnheimben, Németország pedig 1934-ben Cloppenburgban alapította első skanzenjeit, amelyek ma is kiemelkedő jelentőségűek. A II. világháborút követően Észak-Amerikában, Ázsiában, sőt még Ausztráliában is népszerű lett ez a kiállítási forma, de ma már a Dél-afrikai Köztársaságban is található skanzen (Shakaland). Egyes néprajzi múzeumok bemutatási módszerei keverednek a Disneyland-szerű tematikus parkok látványelemeivel, főként Észak-Amerikában. A klasszikus, autentikusnak számító, legértékesebb skanzenek továbbra is Európában működnek (Gyuricza – Bazsika 2012).

A skanzenek többsége egy-egy néprajzi táj értékeit reprezentálja (Göcseji Falumúzeum, Kaszub Néprajzi Park – Lengyelország), de vannak olyan múzeumok, amelyek egy egész ország (Stübing – Ausztria) vagy a jelenlegi országhatárokon átnyúlva egy egész nemzet népi kultúráját igyekeznek felölelni (Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum). Ezért jellegüknél fogva a skanzenek többnyire összegyűjtött házak és tárgyak együttesei, de gyakori, hogy egy néprajzi tájra jellemző épületcsoport „in situ”, azaz helyben megőrzött műemlékként is funkcionálhat, azt alakítják ki szabadtéri néprajzi múzeumná (Pityerszer – Őrség, Rogatec – Szlovénia, Skogar – Izland), vagy egy jellegzetes épület köré épül a nagyobb múzeum (Göcseji Falumúzeum). Nagyobb épületcsoportok vagy egész falvak olyan szabadtéri múzeumná is válhatnak, amelyek az UNESCO Világörökség listájára is felkerülhetnek: Hollókő, Vlkolinec – Szlovákia, Holašovice – Csehország (Gyuricza 2008)

A skanzenek és a turizmus kapcsolatában az elmúlt két évtizedben érzékelhető változás következett be. A szabadtéri néprajzi múzeumok részben új szerepet kaptak. Egyrészt az archaikus paraszti lét megismertetése mellett egyre nagyobb hangsúly helyeződik a huszadik századi népelet ábrázolására, másrészt a bemutatásban egyre inkább teret kap az interaktivitás, a teatralitás, amelyet a szakirodalom „living history” (eleven történelem) néven említ (Böder 2007). A szerepváltás a fejlett országok skanzenjeiben érezhetően növelte a vendégforgalmat (Jong 2010). A skanzenekben mára már természetessé vált a népi mesterségek hiteles, élő bemutatása, a vendégek bevonása a hagyományos munkafolyamatokba, az egykori életmódot felelevenítő élőképek felsorakoztatása, ünnepi események eljátszása.

A modern skanzenek élményszerű interaktivitása azonban veszélyeket is rejt magában, a módszerekről, az eszközökről megoszlanak a vélemények. Az Egyesült Államokban számos „Living history farm” található, ahol kosztümös statiszták végzik 19. századi módszerekkel a mezőgazdasági munkákat, eredetinek látszó szerszámokkal művelik a földet, a gyerekek akár műteheneket fejhetnek. A történelmi vidámparkok irányába elhajló múzeumok, illetve azok teátrális jelenetei – mivel e környezet nem eredeti, a cselekmények fiktívek – szükségszerűen hiteltelenek (Walz 2007). A megéleveníttet történeteknek mértéktartóaknak és tényszerűeknek kell lenniük, s a népi múlt bemutatása mellett – napjaink globalizációs világában – a skanzeneknek fontos szerepet kell kapniuk a nemzeti identitás megőrzésében, illetve erősítésében is (Jong 2010). Ebből következően a belföldi turizmusban különleges jelentőséggel kell rendelkezniük a skanzeneknek. A tárgyi bemutatás – interaktivitás dilemmában („Gegenstand oder Vorstellung?” – Jong 2008) meg kell találni azt az optimális arányt, hogy a legfontosabbat, az ismeretátadást ne áldozzuk fel a látvány oltárán. A látogatókat bevonó interaktivitás feladata, hogy a vendég élményszerűen ismerje meg a korábbi korok tényeit, de átéléssel az összefüggéseket is megértse.

Skanzenek Magyarországon

Magyarországon az első szabadtéri néprajzi múzeum gondolata már a 19. században felmerült. 1896-ban, a honfoglalás 1000. évfordulójára szervezett rendezvények közül az egyik leglátogatottabb a Néprajzi Falu volt, amely 24, eredeti tárgyakkal berendezett lakóházból, fatemplomból és gazdasági épületből állt, s amelynek fele a magyar, fele az akkori (Nagy-)Magyarország nemzetiségi lakosságának népi kultúráját mutatta be. A millenniumi ünnepségek zárultával a falut lebontották. Az állandó skanzen ötlete felmerült, de pénzhiány, a háborúk, ideológiai okok miatt csak 1968-ban

valósult meg. Ekkor nyílt meg a Göcseji Falumúzeum Zalaegerszegen, az ország első skanzenje. A szentendrei múzeumról ugyan már 1967-ben született döntés, akkor még a budapesti Néprajzi Múzeum részeként, de az önálló Szabadtéri Néprajzi Múzeum csak 1972-től várta látogatóit.

A hetvenes évektől viszont kialakult a vidéki regionális skanzenek hálózata, 1973-ban Szombathelyen, 1979-ben Nyíregyháza-Sóstón, 1980-ban Szennán avattak múzeumot, majd 1985-ben az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark nyitotta meg kapuit. Emellett szabadtéri néprajzi múzeumnak minősül az Őrségi Népi Műemlékegyüttes (Szalafő – Pityerszer), a Hollókői Falumúzeum (UNESCO Világörökség), valamint a Nagyvázsonyi és a Tihanyi Szabadtéri Néprajzi Múzeum (1. ábra).

A rendszerváltozás után az egyes szabadtéri múzeumok státusza többször változott, mind az intézmények típusa, mind a szakmai besorolásuk eltérő. A skanzenek többségének fenntartója az önkormányzatok, amelyeknek anyagi lehetőségeik jóval szűkebbek, mint az „országos múzeum” besorolású szentendrei skanzené (illetve annak tagintézménye, Szenna), melyeknek fenntartója a magyar állam.

A magyarországi skanzenek turizmusa

A magyarországi skanzenhálózatról elmondható, hogy ugyan mindegyik régióban található néprajzi szabadtéri múzeum, de eloszlásuk egyenlőtlen (1. ábra).

1. ábra

A magyarországi skanzenek földrajzi eloszlása

Szerk.: Szabó B.

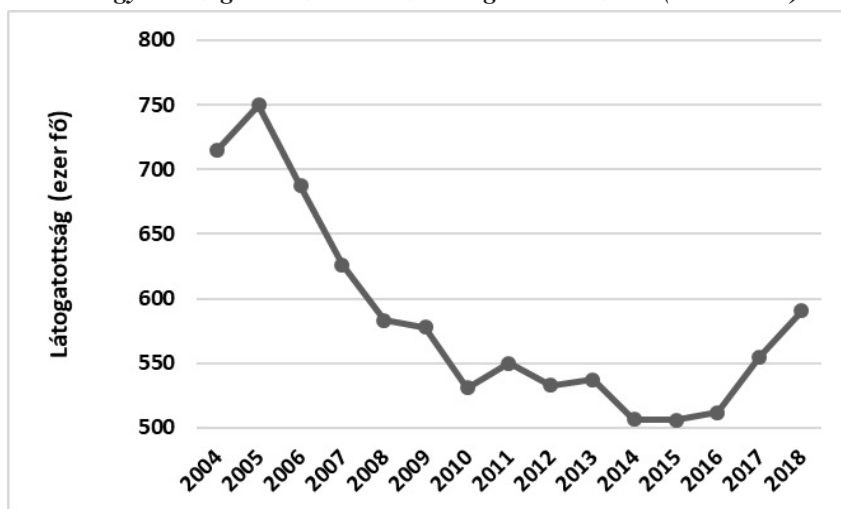

Alapvetően a Dunántúlon található többségük (70%), a keleti országrészekon hiányos a hálózat. Ráadásul az ottaniak közül az ópusztaszeri múzeum fő funkciója elsősorban nem az adott táj népi értékeinek megőrzése, hanem az egész nemzet történeti emlékparkjaként működik. Az egyes skanzenek földrajzi pozíciója idegenforgalmi szempontból eltérő, a legkedvezőbb helyzetben Szentendre található, hiszen a legjelentősebb turisztikai desztináció (Budapest) peremén helyezkedik el. A tihanyi és a nagyvázsonyi múzeum földrajzi helyzete a Balaton közelsége miatt szintén előnyös. Hollókő viszont távol esik a főbb turisztikai útvonalaktól, illetve a nagy turisztikai központoktól.

Az ország valamennyi skanzenjének együttes látogatottsági adatait vizsgálva látható, hogy a 2000-es évek eleje óta 2014-15-ig erőteljes csökkenés ment végbe, majd 2016-tól kezdett ismételten emelkedni a látogatószám (2. ábra). Az előbbi csökkenés mindegyik múzeumnál megfigyelhető, viszont a jelenlegi emelkedő tendencia országosan nem általános, elsősorban a leglátogatottabb Ópusztaszer adatai javítják a statisztikát (3. ábra). Tehát a magyarországi adatok nem támasztják alá azt a nemzetközi tendenciát, miszerint fokozatosan nő a skanzenek iránti érdeklődés.

2. ábra

A magyarországi skanzenek összes látogatóinak száma (2004–2018)

OMMIK adatai alapján szerk.: Szabó B.

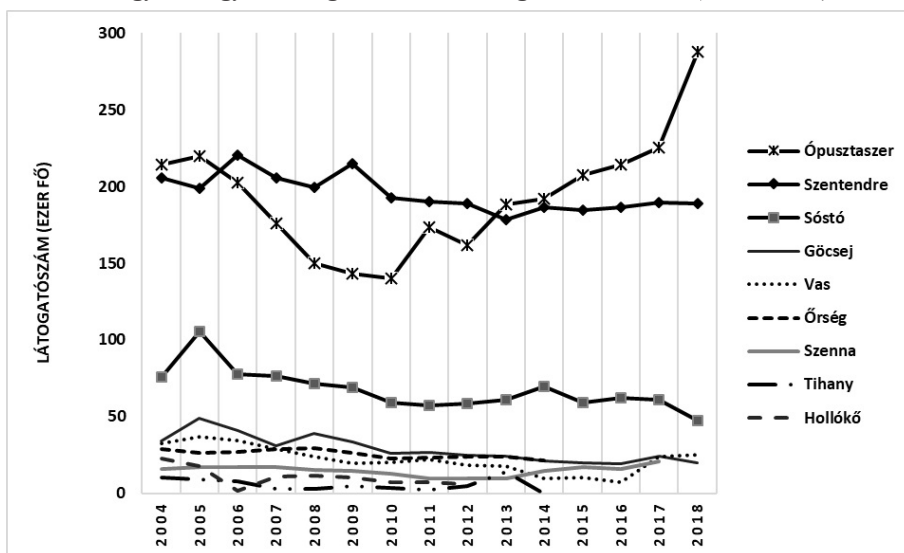
Ha a skanzeneket egymással vetjük össze, kiemelkedik a „két nagy” múzeum (3. ábra). Az ópusztaszeri múzeum elsőségét alapvetően az magyarázza, hogy „össz nemzeti vonzerő”, a teljes Kárpát-medencéből

érkeznek látogatók. A látnivaló jellegéből fakad, hogy elsősorban belföldi vendégek keresik fel Ópusztaszert. Közülük magas a diákok aránya, a Szegedre és környékére irányuló osztálykirándulásoknak szinte kötelező programja az emlékpark.

Azok a nemzetközi trendek, amelyek a mai korszerű, interaktív nyugat-európai szabadtéri múzeumokat jellemzik, Magyarországon leginkább a Szentendrei Néprajzi Múzeumra igazak, amelynek látogatószáma – magyar viszonylatban – relatíve magas szinten stagnál, illetve enyhe mértékben növekszik az elmúlt évi adatok alapján (3. ábra). Előnyös földrajzi pozíciója, Budapest közelsége többszörösen is kedvező a múzeum számára. Egyrészt a főváros a legnagyobb küldő terület a belföldi turizmusban. Másrészt Budapest a legnépszerűbb célpont mind a belföldi, mind a külföldi turisták számára. Így Szentendre a budapesti programok kiegészítője lehet. Ebből fakad az is, hogy a szentendrei skanzenben a legmagasabb a külföldiek aránya (4. ábra). Emellett természetesen szerepet játszik az is, hogy a statikus állandó és időszakos kiállítások mellett rendkívül sokszínű és bőséges az interaktív programkínálatuk a múzeumpedagógiai foglalkozásoktól kezdve a legénybúcsúk vagy csapatépítő tréningek szervezéséig (skanzen.hu). Budapest kereslete e téren is meghatározó.

3. ábra

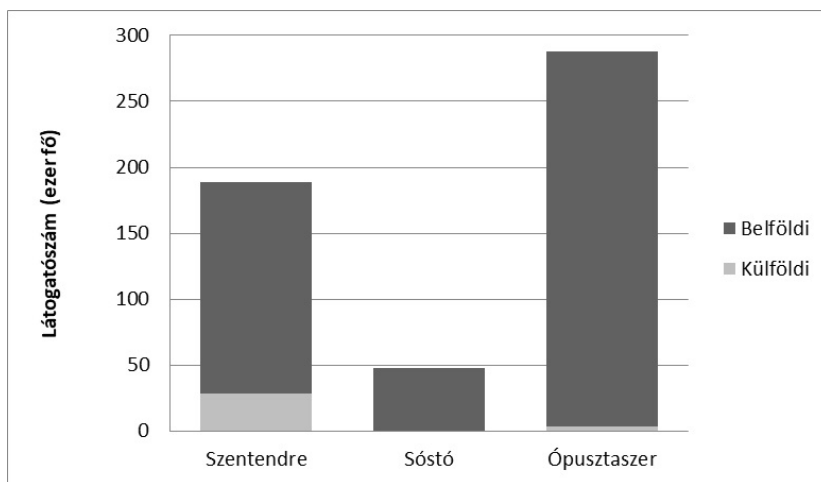
Az egyes magyarországi skanzenek látogatóinak száma (2004–2018)

OMMIK adatai alapján szerk.: Szabó B.

4. ábra

A külföldi látogatók aránya a legnagyobb magyarországi skanzenekben (2018)

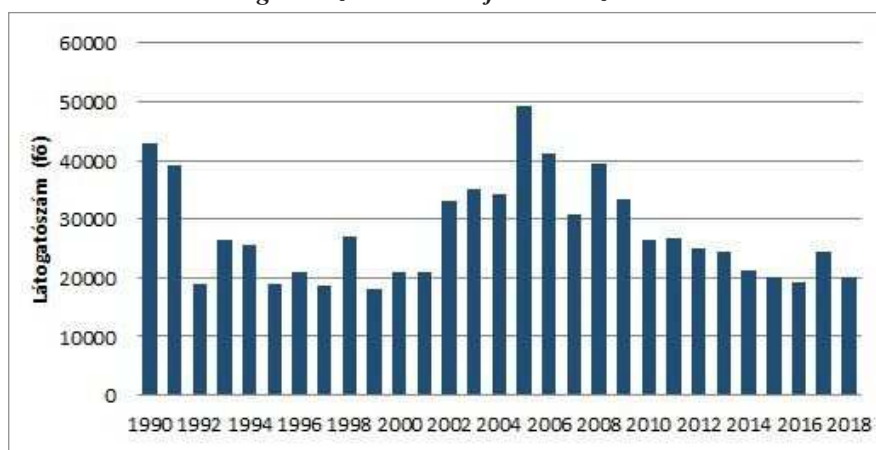

OMMIK adatai alapján szerk.: Szabó B.

A két kiemelkedő múzeumot látogatottság tekintetében a Nyíregyházi/Sóstói Múzeum követi, majd a Vasi (Szombathely) és Göcseji Skanzen az elmúlt években azonos szinten teljesít (3. ábra). Hollókő – annak ellenére, hogy UNESCO Világörökség – látogatottsági adatai elmaradnak az előbbiektől. Hátránya, hogy viszonylag távol van a fő turisztikai útvonalaktól, de programkínálatának szűkössége is magyarázza a látogatók alacsony számát.

A nemzetközi tendenciák magyarországi érvényesülését részletesebben az ország első skanzenjében, a zalaegerszegi Göcseji Falumúzeumban vizsgáltuk. A rendszerváltozás utáni években a látogatók számának egyértelmű csökkenése figyelhető meg a 90-es évek végéig (5. ábra). Ez magyarázható a jegyárak növekedésével és ezzel egyidejűleg – közvetlenül a rendszerváltozás után – a diszkrecionális jövedelmek csökkenésével. Másrészt míg a szocializmus idején az osztálykirándulásoknak szinte kötelező célpontja volt a skanzen, még a 90-es évek elején is a diákok képezték a látogatók nagyobb részét, számuk a későbbiekben jelentősen csökkent. A látogatók száma 2000-től növekedett, ami alapvetően két változásnak köszönhető: kisebbrészt a falumúzeum bővülésének (a finnugor néprajzi park létesítése), nagyobbrészt a szintén 2000 körül kezdődő falumúzeumi rendezvényeknek.

5. ábra

A látogatók száma a Göcseji Falumúzeumban

A Göcseji Falumúzeum és Finnugor Néprajzi Park adatai alapján szerk.: Gyuricza L.

A csúc év 2005 volt, amikor a skanzen a rogateci (Szlovénia) és a gersdorfi (Ausztria) falumúzeummal közösen részt vett a „Múzeumok határok nélkül” című projektben, amelynek célja a térség falumúzeumi együttműködésének és propagandájának erősítése volt. De a magas látogatószám – amely több évtized után újra megközelítette az 50 000-et – néhány időszakos kiállítás mellett elsősorban a más szervezetekkel (Zala Megyei Népművészeti Egyesület, Együtt Zalaegerszegért Egyesület) közösen szervezett látványos rendezvényeknek köszönhető (Zalaegerszegi Országos Fazekastalálkozó, Mura Menti Népek Fesztiválja, Egerszeg Búcsú, Kenyérfesztivál, Szüreti Fesztivál, Márton-napi Vigasságok, Zalai Disznótoros stb.). A válság idején lecsökkent látogatószám nem igazán tudott újra emelkedni. Ennek egyik oka, hogy a kiemelt, sok résztvevőt vonzó rendezvények közül néhány kikerült a Falumúzeumból (pl. az országos fazekastalálkozó a Gébárti-tóhoz), másrészt a korábbiakhoz képest az augusztus 20-i programok lényegesen kevesebb érdeklődőt vonzanak, részben a fogyasztási (ünneplési) szokások megváltozása, részben a konkurens városi programok bőséges kínálata miatt. Korábban egy-egy nagy rendezvény (pl. augusztus 20.) időjárása is befolyásolta az éves statisztikai adatokat, de az utóbbi években a rendezvények résztvevőinek létszáma nagyrészt kiegyenlítődött. Múzeumpedagógiai programokkal, valamint civil és sportszervezetekkel együttműködve igyekeznek speciális kínálatot kialakítani, mint például a megyei tájfutószövetséggel közösen a húsvéti tojáskereső tájfutóverseny.

A fentiekből kitűnik, hogy az a változás, amely nemzetközi szinten kimutatható, a Göcseji Falumúzeumban egyelőre csak a nagy rendezvényeknél jelentkezik.

Tehát az az interaktivitásra törekvő fejlesztés, amely Európa nagy skanzenjeire jellemző, a Göcseji Falumúzeumban sajnos csak nyomokban mutatható ki. Ennek oka elsősorban a pénzhiány. Jelenleg a mostani szint megtartása is komoly erőfeszítést igényel. Korábban, 2011-ben végeztünk egy hasonló jellegű felmérést a Göcseji Falumúzeum kapcsán (Gyuricza – Bazsika 2012), sajnos, az akkori megállapítások 8 év elteltével is igazak, lényegi változás, előrelépés nem történt. A szennyvíz elvezetése megoldatlan, ez főleg a nagyobb rendezvények során jelent problémát. Áram is csak a fogadóépületben és a foglalkoztatóházban van, így rendezvények is csak szürkületig tarthatóak. Sok vezetékkel ugyan megoldható a probléma, de az balesetveszélyes, hosszú távon nem lehet megoldás. A bevétel szempontjából súlyos gond, hogy – bár egy talponálló büfé működik azonos nyitva tartással a múzeum belső területén – nincs igényesebb vendéglátóegység, bolt, így a látogatók ilyen jellegű igényeinek kiszolgálása is megoldatlan. Nagyobb tömeg esetén kevés a WC is (a mobil WC tájidegen). A fejlesztés, bővítés ma már az utolsó lehetőség.

Összefoglalás

Az elmúlt két évtizedben Európa nagy szabadtéri múzeumaiban létrejött a modern skanzenológia eszköztára, amelynek lényege, hogy a látogatókat bevonva, interaktív módon történjen az ismeretátadás. Egyre nagyobb teret kap a teatralitás, az „eleven történelem”, azonban meg kell találni az optimális egyensúlyt, hogy az élmény ne csússzon el a Disneyland-szerű végletbe, egy szórakoztató vidámparkba. A nemzetközi tendenciák hatásai Magyarországon – az országos szentendrei múzeummal ellentétben –, az önkormányzatok által fenntartott vidéki skanzenekben csak csekély mértékben érződnek. A legrégebbi skanzenben, a Göcseji Falumúzeumban végzett vizsgálatunk alapján elmondható, hogy a vidéki skanzenek rendkívül nehezen tudnak megfelelni az új kihívásoknak. A fő probléma az elavult infrastruktúra és a bővítéshez, fejlesztéshez szükséges pénz hiánya. Ezt elsősorban rendezvények szervezésével igyekeznek kompenzálni.

A zalaegerszegi és általában a vidéki falumúzeumok – amelyek az önkormányzatok által fenntartott intézmények – nem említhetők egy lapon az országos múzeummal, a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múze-

ummal. Szentendre igyekszik lépést tartani a nemzetközi tendenciákkal, a statikus kiállítások mellett jelentős hangsúlyt helyeznek a látogatókat bevonó élményszerű, modern eszköztár bővítésére.

Irodalom

- Bazsika E. – Gyuricza L. 2008: Néprajzi tájak „vándorlása” a magyarországi térképeken: Hetés, Göcsej és Órség határainak vizsgálata. In: Földrajzi Közlemények, Bp., 2008/3. szám, pp. 251–262.
- Bazsika E. – Gyuricza L. 2011: A néprajzi tájak lehetséges szerepe a turizmusban. In: Michalkó G. – Rátz T. (szerk.): A turizmus dimenziói: humánium, ökonómikum, politikum, Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, pp. 40–57.
- Böder, S. 2007: „Living history” im Museum. Jahrestagung der Volkskundlichen Kommission für Westfalen. <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/tagungsberichte/id=1791&vie> (letöltés: 2019.12.18.)
- Gyuricza L. 2008: A turizmus nemzetközi földrajza. Egyetemi tankönyv, Dialóg-Campus, Budapest–Pécs, 320 p.
- Gyuricza L. – Bazsika E. 2012: Népi kultúra a turizmusban. In: Aubert A. – Gyuricza L. – Huszti Zs. (szerk.): A kultúra turizmusa – a turizmus kultúrája, Pécs, Publikon, pp. 75–89.
- Gyuricza L. 2019: A helyi értékek szerepe a néprajzi tájak turizmusában. „Multidiszciplinaritás a turizmusban” – X. Nemzetközi Turizmus Konferencia, Széchenyi István Egyetem, Győr, 2019. nov. 15. Megjelenés alatt.
- Ilyés Z. 2003: Az emlékezés és az újratanulás terei – a „hónvagyturizmus” mint tér- és identitás-szervezés. Helye(in)k, tárgya(in)k, képe(in)k. Tabula könyvek 5. Néprajzi Múzeum, Budapest, pp. 51–58.
- Jong, A. de. 2008: Gegenstand oder Vorstellung? Erfahrungen mit Living History vor allem am Beispiel niederländischer Freilichtmuseen. In: Jan Carstensen, Uwe Meiners, Ruth-E. Mohrmann (eds): Living History im Museum. Möglichkeiten und Grenzen einer populären Vermittlungsform, Münster, pp. 61–78.
- Jong, A. de. 2010: New Initiatives in the Netherlands Open Air Museum: How an early Open Air Museum keeps up with the times. Acta Ethnographica Hungarica, 55(2), pp.333–356. (2010) DOI: 10.1556/A Ethn. 55.2010.2.4.
- old.ommik.hu – Országos Muzeológiai Módszertani és Információs Központ adatai
skanzen.hu
- Walz, M. 2007: Ästhetisierte Konstrukte – Historisches Spiel im Museum zwischen Experiment und Animation, Didaktik und Marketing. In: Böder, S. (2007): „Living history” im Museum. Jahrestagung der Volkskundlichen Kommission für Westfalen.
- <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/zmmi.hu> – A Göcseji Falumúzeum és Finnugor Néprajzi Park, Zalaegerszeg adatai

AZ ONLINE KOMMUNIKÁCIÓ JELENTŐSÉGE AZ UTAZÁSI DÖNTÉSEKBEN

Kalmárné Rimóczi Csilla – Bakos Róbertné

*Debreceni Egyetem, Szolnok Campus
rimoczi.csilla@econ.unideb.hu*

Abstract

IMPACT OF ONLINE COMMUNICATION ON TRAVEL DECISIONS

Kalmárné Rimóczi, Csilla – Bakos, Róbertné

The technical revolution in online presence also has a significant impact on the travel decision process. The use of web platforms is typical of travel habits from the first step of the decision-making process, from the recognition of need to the evaluation of travel. The purpose of this study is to systematize, analyze and evaluate the literature on the travel decision process and to highlight the importance of online communication in making decisions. The study provides the basis for the following primary research into the importance of online communication in domestic travel habits.

Keywords: *travel decision, communication, internet, digital presence*

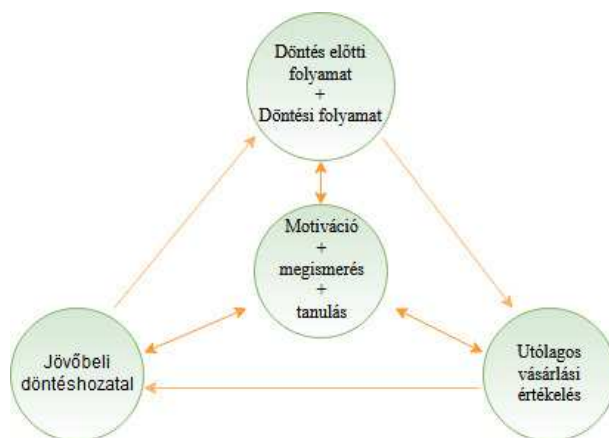
1. Az utazási döntés folyamata és befolyásoló tényezői

Az utazási döntés évtizedek óta kedvelt kutatási terület. A nagy résztevőszámú kutatások eredményeként döntéshozatali modellek készültek (Andreasen 1965; Festinger 1957; Nicosia 1966; Decrop–Snelders 2005). A turizmus és turistatípusok fogalmi behatárolásán kívül a kutatók nagy figyelmet fordítanak annak modellezésére, hogy a turisztikai vásárlások folyamata hogyan zajlik, mely tényezők befolyásolják a vásárlást, a végső turisztikai döntést. Ennek modellezését a tudományos kutatások különféleképpen mutatják be és elemzik. Számos bemutató modell született az elmúlt évtizedekben, melyeket a teljesség igénye nélkül kívánok elemezni, a kutatási témám szempontjából legfontosabbakat emeljük ki. Moutinho (1987) publikálta azt a szabadidős turisták döntési mechanizmusát ábrázoló modellt, mely két fontos jellemzőt emel ki:

- a döntési folyamat három fázisra osztható: döntés előtti és alatti szakasz; jövőbeli döntéshozatal folyamata és az utólagos vásárlási értékelés;
- a turisztikai döntés az utazó háromféle szükségletének kielégítését szolgálja: motiváció, megismerés és tanulás.

Az említett modellt a következő (1.) ábra szemlélteti.

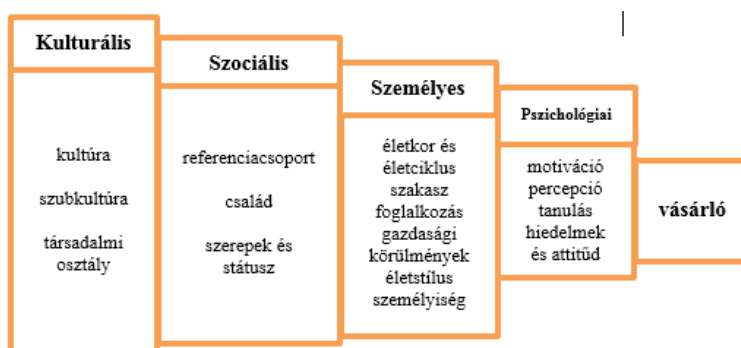
1. ábra

Viselkedési modell a vakációs turisták esetében

Forrás: Moutinho (1987) alapján saját szerkesztés

Kotler és kutatótársai négy csoportba osztották azokat a tényezőket, melyek befolyásolják az utazási döntést. A kulturális tényezők, a szociális tényezők, a személyes tényezők és a pszichológiai tényezők is befolyásolják az utazó döntését (2. ábra).

2. ábra

A fogyasztási döntés tényezői

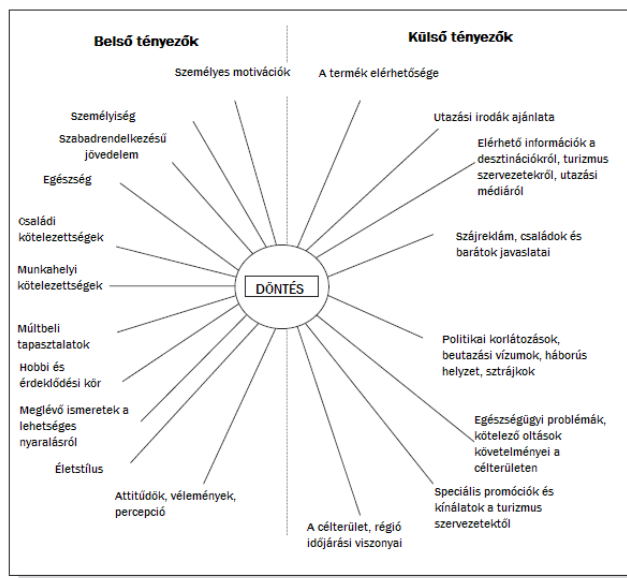
Forrás: Kotler et al (2017) alapján saját szerkesztés

Az utazási döntés előtt az utazónak tehát nemcsak arról kell döntenie, hogy hová utazik, hanem arról is, milyen eszközzel teszi meg az utat, milyen programokat végez a nyaralás alkalmával, mit fog enni és inni, meddig tart az utazás és azt kivel szervezi meg. A folyamat összetettségét illusztrálja a következő (3.) ábra.

3. ábra

Az utazási döntés befolyásoló tényezői

Forrás: Swarbrooke-Horner (2007) alapján saját fordítás

Mathieson és Wall 1982-es könyvében három dimenziót említ az utazás folyamatával kapcsolatban: az utazás, a turista és mindezen túl az egyéb tényezők alkotják a turizmus rendszerét (1. táblázat):

1. táblázat

A turizmus modellje Mathieson és Wall megfogalmazásában

	Turisták	Utazás	Egyéb tényezők
Kereslet	<ul style="list-style-type: none"> • egyéni jellemzők • motivációk • pszichológiai tényezők 	<ul style="list-style-type: none"> • árak • útiköltség • promóció és marketing • attrakciók 	<ul style="list-style-type: none"> • kormányzati politika • társadalom és kultúra • technológia • társadalmi légkör • stb.
Kínálat	<ul style="list-style-type: none"> • utazás időtartama • tevékenységek • bánásmód • elégedettség • pénzköltés 	turisztikai szolgáltatások: <ul style="list-style-type: none"> • étkeztetés • közlekedés • fogadtatás • stb. 	infrastruktúra: <ul style="list-style-type: none"> • utak • csatornahálózat • elektromos hálózat • rendőrség • stb.
Hatások	<ul style="list-style-type: none"> • élmény • tudás • szórakozás 	<ul style="list-style-type: none"> • jövedelem • az erőforrás kopása • befektetések 	<ul style="list-style-type: none"> • környezeti • gazdasági • fizikai

Forrás: Morley C. (1990) 6. oldal alapján saját szerkesztés

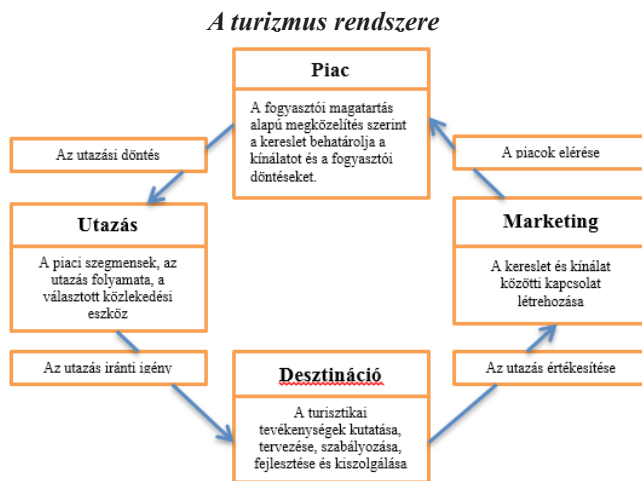
Megállapítást nyer az, hogy a turista keresletét az egyéni jellemzők, a motivációk és a pszichológiai tényezők jelentősen befolyásolják. Mindezek, valamint az utazás időtartama, a választott tevékenységek, a helyi lakosok bánásmódja, a pénzköltés lehetőségei is nagymértékben hozzájárulnak ahhoz, ahogyan a turista távozik az adott nyaralásról. Az élmény, a szórakozás, a tudás kiteljesedése mint hatástényező jellemző a turista által választott utazásra. Mindezen túl az árak, az útiköltség, a marketing-tevékenység és a meglátogatni kívánt attrakciók, vonzerők, a társadalmi tendenciák, a kormányzati politika, a technológiai környezet, a politikások szintén nagy hatással vannak a turisztikai vásárlásokra, a végső döntés meghozatalára. Ennél az inkább statikusnak tekinthető modellnél marketingorientáltabb Mill–Morrison (1985) modellje, melyet a „turizmus rendszere” névvel illettek a tudományos szakértők. Négy összetevőből áll a modell: piac, utazás, desztináció, marketing (4. ábra).

Az eddig leírt modellek szintetizálása céljából Lőrincz–Sulyok (2017) értelmezésében született meg az alábbi (5. ábra) modell, mely jól összefoglalja a korábban született, a turisztikai vásárlások befolyásoló tényezőit és az azok közötti összefüggéseket.

Lőrincz–Sulyok-nál (2017) a következőképpen történik az egyes döntést befolyásoló tényezők csoportosítása. Kétféle csoportra osztják a szerzők azokat a tényezőket, melyek mást-mást határoznak meg az utazási döntéssel kapcsolatban. Az első csoportba tartozó tényezők azt határozzák meg, hogy egyáltalán valaki képes-e elutazni. A háromlábú szék elve (three legged stool) a Global Ecovillage Network honlapján igen szemléletesen mutatja be azt a teóriát, miszerint az utazást alapvetően három tényező határozza meg, melyek a következők: diszkrecionális jövedelem, motiváció és szabadidő. Ha bármely tényező hiányzik a három közül, akkor a háromlábú szék „felborul”, és ezzel párhuzamosan az utazás sem jön létre. Mind a három láb egyaránt fontos, s ha az egyikkel probléma van, akkor az megakadályozza az utazás létrejöttét. A turisztikai vásárlást befolyásoló tényezők másik csoportját azok képezik, melyek – ha létrejön az utazás – meghatározzák az igénybe vett utazás típusát, a szolgáltatás minőségét és annak mennyiségét.

Az utazási döntésig való eljutás több, kisebb döntéshozatali folyamat eredményét jelenti. Az egyéni jellemzők és a marketinghatások is befolyásolják a döntés végeredményét. Következésképpen megállapítható, hogy a döntés végeredménye egy hosszú, kompromisszumos folyamat végét jelenti.

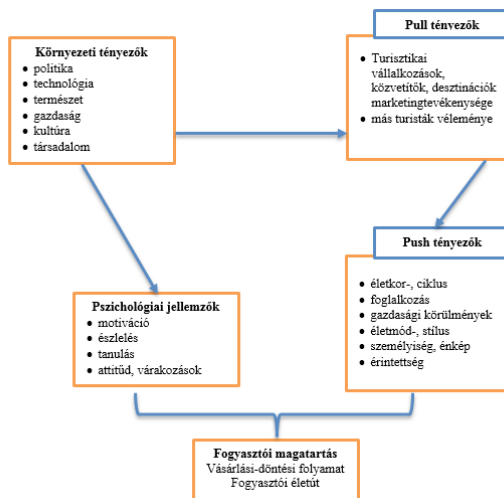
4. ábra

Forrás: Mill R.C. – Morrison A. M. (1985) 83. old. alapján saját szerkesztés

5. ábra

A fogyasztói magatartást befolyásoló tényezők közötti összefüggések

Forrás: Lőrincz-Sulyok (2017)

2. A világháló szerepe az utazási döntés folyamatában

A turizmusmarketing a marketingnek egy olyan speciális területe, amely a szolgáltatásmarketing sajátos jegyeit hordozza. A marketingkommunikáció a szolgáltatásmarketing sajátosságaiból adódóan a turizmusban

még inkább felértékelődik, és szerepe megváltozik. A kommunikáció célcsoportját képező szegmensek egy része a mai digitális világban speciális eszközökkel érhető el. A fiatalabb korcsoport, a 35 év alattiak, a hagyományos marketingkommunikációs eszközökkel nem vagy csak nagyon nehezen célozhatóak meg eredményesen. A televízió, a rádió és a nyomtatott sajtó adta lehetőségek nem hatékonyak ennél a korosztálynál, hiszen kevésbé használják ezeket a felületeket. Több kutatás is alátámasztja azt a tényt, hogy többnyire a fiatalok bíznak jobban a közösségi média tagjainak és más utazók véleményében (Fotis et al. 2012; Živković et al. 2014). Az új kommunikációs eszközök szerepe – melyek az online csatornákat jelentik – nagymértékben nőtt a hagyományos eszközök rovására. Egy külföldön történt kutatás eredménye szerint a turisták utazás előtti döntését és utazás közbeni információkeresését 16%-ban a közösségi médiában látottak és olvasottak befolyásolják (Iványi–Bíró-Szigeti 2016). Az élmények online megosztása az Y és Z generáció (azaz az 1980 után született korosztály) körében vált a legnépszerűbbé, ennek egyik előnye az, hogy az élmények gyorsan és sokáig kereshetővé válnak a világhálón (Klausz 2017). Az elmúlt két évtizedben az utazási szokások jelentős mértékben átalakultak, ami véleményünk szerint az internet adta lehetőségeknek köszönhető elsősorban. Az utazási döntés folyamatában a szükséglet megjelenésétől a hazautazás utáni élménymegosztásig jelen van az internet az utazó életében. A turizmus információigénye nagy, ezért fontos megismerni azokat a változásokat, melyek befolyásolják az információk elérhetőségét és terjeszthetőségét (Xiang–Gretzel 2010). Az információkommunikációs technológia drasztikus fejlődése olyan eredményeket produkált, melyek minden szektorban, így a turizmusban is érezhetőek (Dudás et al. 2017). Különösen az Y és Z generáció számára lett a legfontosabb cél az aktív turisztikai élmények szerzése és átélése (Éber 2008, Sulyok 2016; Kovács 2014). Az új, digitális eszközök jelentőségének hangsúlyozását tartja fontosnak a Magyar Turisztikai Ügynökség is: „A digitális eszközök elterjedése, a megosztáson alapuló közösségi média, a személyes történetek és vélemények felértékelődése újfajta megközelítést kíván a turizmusmarketinggel foglalkozó szereplőktől, amelynek középpontjában a valódi, elérhető utazási élmények állnak” (Magyar Turisztikai Ügynökség, 2018b). AA továbbiakban a területi korlátok miatt a tanulmányt a belföldi utazási szokások vizsgálatával és elemzésével folytatom szekunder információk figyelembevételével.

3. Az internet szerepe a magyarok utazási szokásaiban

A Magyar Turisztikai Ügynökség évente, illetve kétévente vizsgálja a magyar lakosság utazási szokásait, kiemelve az online kommunikáció jelentőségét az utazási magatartásban. A legutóbbi, 2016-os felmérés alapján a következő megállapítások tehetők a magyarok utazási szokásaira, az internet használatára az érdeklődéstől az élmények megosztásáig. A belföldi utazások úti célja iránti érdeklődést elsősorban a rokonoktól, barátoktól kapott meghívás (40,5%), valamint a rokonok, ismerősök ajánlása (szóban 23,0%, közösségi médiában 7,5%) és a saját korábbi kedvező tapasztalat (24,1%) keltette fel. A médiának és az egyéb ajánlásoknak: hirdetés, turisztikai portál, utazási kiállítás, blog, fórum, utazási iroda, lényegesen csekélyebb jelentőség jutott az érdeklődés felkeltésében. Az utazások előtti tájékozódáshoz a következő forrásokat használták a megkérdezettek: programok, látványosságok, települések, tájegységek honlapjai; az internetes keresőprogramok; a szálláshelyek, utazási irodák, közlekedési vállalatok honlapjai és a korábban ott járt személyek, rokonok, barátok, ismerősök javaslatai. Az utazások közbeni információgyűjtés legfőbb forrásai hasonlóak, de nagyobb szerep jut az ott lakóknak. A válaszadók a következőket sorolták fel: a programok, látványosságok, települések, tájegységek honlapjai; az ott lakók és az internetes keresőprogramok. Az utazás közben használható turisztikai applikációk irányában a kulturális és az aktív turisták, továbbá a strandolás, élményfürdőzés céljából utazók nyitottabbak, az egészség- és a VFR-turisták kevésbé érdeklődőek. Az internet szerepét kiemelten vizsgálták, és mindezek alapján megállapítható az, hogy az internethasználat szerepe meghatározó a turisztikai információgyűjtés során minden olyan esetben, amikor nem személyes csatornákat vesznek igénybe az utazók. A belföldön utazók 50%-a használja az internetet tájékozódásra, foglalásra, fizetésre vagy az élmények megosztására. Az utazás előtti folyamatban elsősorban informálódnak és foglalnak, az utazás alatt és az utazás után az élményeket osztják meg az interneten. Az utazás előtt egyaránt használják az asztali számítógépet, a laptopot és az okostelefont. Az utazás előtt az okostelefon aránya majdnem eléri az asztali számítógépet, míg az utazás alatt egyértelműen az okostelefon dominál.

A 2000-es évek elején megjelent web 2.0, vagyis a kollaboratív tartalmak megjelenésének időszakában jelentős változások történtek.

A hivatkozott évben is történt felmérés utazási szokásokra vonatkozóan, melynek eredményeiben azonban még csekély mértékben érez-

hető az internet nyújtotta lehetőségek használata az utazások alkalmával. 2000-ben a következő megállapítások tehetők a magyar lakosság utazási szokásaira vonatkozóan, elsősorban az internet adta lehetőségek használatának figyelembevételével. Ahogyan minden évben elmondható, így az elmúlt húsz évben sem változott az az eredmény, mely a külföldi és belföldi utazási szokások különbségeire vonatkozik. A külföldi utazás előtt sokkal magasabb arányban tájékozódtak előzetes információkról, mint egy belföldi tartózkodás alkalmával. 2000-ben ez az arány külföldi utazás előtt 59%, belföldi utazás előtt pedig csupán 22% volt. A felmérés tanúsága szerint a belföldi utazás előtti tájékozódásban a Magyar Turizmus Rt.-nek (2%), a sajtónak (2%), az internetnek (1%), az utazási kiállításnak (1%) és a Tourinform irodáknak (1%) csak kis szerepe volt. Az érintett háztartások döntő többsége személyesen vette fel a kapcsolatot mind a Magyar Turizmus Rt.-vel (79%), mind a Tourinform irodával (89%). Levélben csak néhányan érdeklődtek (3%, illetve 1%) és az internet szerepe is elhanyagolható (1%-1%) volt. Külföldi utazás esetén legtöbbször útikönyvekből (47%) szereztek információkat a főbb nevezetességekről. Jelentős forrásnak számítottak az utazási irodák prospektusai (42%), illetve az úti célt személyesen ismerők tájékoztatásai is (42%). Ugyanakkor a külföldi utazáson résztvevők kevesebb mint öt százaléka nevezte meg a kérdés kapcsán a felkeresett ország magyar nagykövetségét (4%), illetve a külföldi turisztikai hivatal hazai képviselőjét (1%). Érdemes megjegyezni, hogy a külföldi üdülés esetén az internetről sokkal többen (9%) tájékozódtak, mint a belföldi utazások esetén.

Következtetés

A tanulmány célja az utazási döntés folyamatának irodalmi rendszerezése, elemzése és értékelése volt. Megállapítást nyert az, hogy bár a szakirodalom különbözőképpen vázolják az utazási döntés tényezőit és folyamatát, azonban a kommunikáció jelentősége minden modellben megjelenik külső, döntést befolyásoló tényezőként.

A 2000-es évek elején a web 2.0, vagyis a felhasználó által generált tartalmak megjelenése és népszerűségének robbanásszerű növekedése a turizmus keretfeltétel-rendszerét alapjaiban formálta át. Napjainkra a turizmust kifejezetten e-specifikus szektorként tartják számon (Kiss 2017). Az utazási döntés folyamatában az érdeklődés felkeltésétől a hazautazás utáni élmények továbbításáig megjelenik az internet használata, bár különböző mértékben. A világháló nyújtotta lehetőségek kihasználása egy utazás

alkalmával az elmúlt két évtizedben drasztikus változáson ment keresztül. A Magyar Turisztikai Ügynökség által minden második évben készített felmérés alapján a belföldi lakosság utazási szokásairól elmondható az, hogy az online kommunikáció évről-évre nagyobb hatást gyakorol az utazási döntésre, a belföldi és külföldi utazás alkalmával azonban eltérő mértékben. Az is bizonyítást nyert, hogy a virtuális tér által nyújtott kommunikációs lehetőségek, digitális csatornák a turizmusban is megjelennek elsők között, hiszen a turizmus információigényes ágazat. Információigénye elsősorban olyan úti célok esetében figyelhető meg, ahol az utazó személyes érintettsége (pl. VFR-turizmus) nincs jelen. A tanulmány további kutatást alapol meg, melyben primer forrásokon keresztül, belföldi utazók megkérdezésével kívánom felmérni a digitális kommunikáció fontosságát a szabadidős turizmus utazási döntésének meghozatalában.

Irodalom

- Andreasen, A. R. 1965: Attitudes and consumer behavior: A decision model, Berkeley, California, Institute of economic research
- Decrop, A. – Snelders, D. 2005: A grounded typology of vacation decisionmaking. *Tourism Management*, Vol. 26, No.2, pp. 121–132.
- Dudás, G. – Boros, L. – Vida, Gy. 2017: Comparing the temporal changes of airfares on online travel agency websites and metasearch engines, *Tourism*. 65(2). Pp. 187–203.
- Éber M. Á. 2008: Túl az élménytársadalmon? – Avagy az élménytársadalom másfél évtizede. *Szociológiai Szemle*, 18(1), pp. 78–105.
- Festinger, L. 1957: *A Theory of Cognitive Dissonance*, Stanford, Ca, University Press
- Fotis, J. – Buhalis, D. – Rossides, N. 2012: Social media use and impact during the holiday travel planning process. In: Fuchs M. – Ricci F. – Cantoni L. (eds): *Information and communication technologies in tourism*, Springer, Vienna.
- Iványi T. – Bíró-Szigeti Sz. 2016: Oszd meg és hashtagelj! – Közönségrészvétel és élménymegosztás a turizmusban. In: Fehér A. – Kiss V. Á. – Soós M. – Szakály Z. (szerk.): *Hitelesség és értékorientáció a marketingben*, Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Debrecen, pp. 706–715.
- Kiss K. 2017: Az internet megjelenése a hazai turisztikai vállalkozások értékesítési és kommunikációs tevékenységében, https://Kgk.Sze.Hu/Images/Dokumentumok/Kautzkiadvany2017/Kiss_Kautz_2017.Pdf
- Klausz M. 2017: *Megosztok, tehát vagyok: szakértői kérdések és válaszok a közösségi médiáról*, Athenaeum Kiadó, Budapest
- Kotler, P. – Bowen, J.T. – Baloglu, S. 2017: *Marketing for hospitality and tourism*. Pearson, Prentice Hall
- Kovács D. 2014: Élmény, élménygazdaság, élménytársadalom és turizmus, *Turizmus Bulletin*, 16(3–4), pp. 40–48.
- Lőrincz K. – Sulyok J. 2017: *Turizmusmarketing*, Budapest, Akadémiai Kiadó Kft.

- Mill, R. – Morrison, A.M. 1985: The tourism system, New Jersey, Prentice Hall
- Morley, C. 1990: What is tourism? Definitions, concepts and characteristics, *Journal of tourism studies*, 1 (1) pp. 3–8.
- Moutinho, L. 1993: Consumer behaviour in tourism, *European journal of marketing*, pp. 5–44. Vol. 21, No. 10
- Nicosia, F. 1966: Consumer decision processes: marketing and advertising, N.J. Prentice-Hall, Englewood Cliffs
- Sulyok J. 2016: A magyarországi fesztiválturizmus országos szintű marketingje. In: Jászberényi M. – Zátori A. – Ásványi K. (szerk.): *Fesztiválturizmus*, Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 97–107.
- Xiang, Z. – Gretzel, U. 2010: Role of social media in online travel information search, *Tourism Management*, 31(2), pp. 179–188.
- A magyar háztartások utazásai 2016, https://Mtu.Gov.Hu/Documents/Prod/A_Magyar_Haztartasok_Utazasai_2016_Kivonat_1.Pdf
- A magyar háztartások utazási szokásai, https://Mtu.Gov.Hu/Documents/Prod/1102_Utszok4_00c.Pdf
- A turizmus eredményei Magyarországon, <https://Mtu.Gov.Hu/Cikkek/A-Turizmus-Eredmenyei-Magyarorszagon>

СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ТА ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ

Калмикова І. С.¹ – Меліх О. О.¹ – Меліх Т. Г.²

¹Одеська національна академія харчових технологій

²Університет імені Альфреда Нобеля

iragaby@gmail.com, olena_melikh@ukr.net, olena_melikh@ukr.net

Abstract

SOCIO-GEOGRAPHICAL ASPECTS OF TOURISM DEVELOPMENT
IN THE TRANSCARPATHIAN AND ODESA REGIONS

Kalmykova, Iryna – Melikh, Olena – Melikh, Taras

On the basis of comparative analysis the author of the article shows that the border neighborhood with European countries, favorable transport-geographical position, good climatic conditions for winemaking, substantive recreational resources and poly-ethnicity of the Transcarpathian and Odesa regions together with their labor potential are positive prerequisites for the development of enogastronomic tourism.

Keywords: *regional society, socio-geographical features, enogastronomic tourism*

Вплив певних історично-географічних, територіально-політичних, етногеографічних чинників зумовив схожі особливості розвитку, характерні для двох областей України – Закарпатської та Одеської. Така подібність між собою і, водночас, винятковість серед інших областей України викликала дослідницьку цікавість і зумовила бажання дослідити соціально-географічні характеристики цих двох областей з точки зору їх впливу на розвиток такої галузі спеціалізації як туризм, а саме етногастрономічний туризм. Це й стало метою нашої роботи, враховуючи, що одним з ключових фокусів сучасної соціальної географії є цілісне вивчення просторів з точки зору впливу на соціальні відмінності та зміни під дією соціуму, вивчення повсякденних життєвих практик (Pitzl G.R. 2004).

Виходячи з поставленої мети, завданнями дослідницької роботи було:

- порівняти особливості територіально-географічного положення Закарпатської та Одеської областей;
- дослідити етнічний склад населення Закарпатської та Одеської областей;
- проаналізувати соціально-географічні особливості та описати їх вплив на розвиток туризму в Закарпатській та Одеській областях.

Актуальність даної роботи обумовлена викликами, які стоять перед Україною в контексті загальноєвропейських економічних

і культурних процесів. А компаративний (порівняльний) підхід до аналізу соціально-географічних характеристик Закарпатської та Одеської областей дає можливість висвітлити тенденції та сформулювати об'єктивні перспективи щодо напрямків розвитку туризму в цих областях.

Як відомо (згідно з соціально-просторовою діалектикою), люди, з одного боку, створюють, модернізують простір, але з іншого – залежать від простору, в якому живуть і працюють (Кнох Р., Pinch S. 2010). Територію, де проживають люди, слід розглядати і як простір, який вміщує етнонаціональні компоненти, і як ареал поширення, і як середовище впливу (Дністрянський 2006). Саме ж географічне середовище – це не лише природно-географічне, але й суспільно-географічне середовище. Підхід до вивчення соціально-географічного середовища повинен базуватися не тільки на екологічних, соціальних і економічних принципах. На наш погляд, важливо враховувати також і спосіб життя, індивідуально-психологічні особливості, національні традиції та звичаї населення.

Спосіб життя – це система типових для даної територіальної спільності людей процесів життєдіяльності, у тому числі характер і структура праці (Фащевський 1993). Економічні зміни останніх років внесли корективи у повсякденне життя людей. Почала бурхливо розвиватися сфера надання послуг, зокрема туризм. За прогнозами всесвітньої організації «Travel & Tourism», Україна входить до першої десятки серед 185 країн за темпами розвитку туризму. За останні п'ять років найбільш активно сфера туризму розвивається саме в Закарпатській та Одеській областях. Розвиток туризму в Закарпатській області характеризується зростанням кількості місць відпочинку, закладів розміщення, диверсифікацією туристичних послуг, впливом туристичного ринку ближнього зарубіжжя на систему якості надання послуг у рекреаційній сфері (згідно з матеріалами Регіональної стратегії розвитку Закарпатської області на період 2021–2027 років¹). З метою покращення розвитку сільських територій управління туризму та курортів департаменту економічного розвитку і торгівлі проводить семінари-навчання на тему «Сільський туризм: з чого розпочати та як досягти успіху». Відповідно до заходів Програми розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2016–2020 роки департаментом економіч-

¹ https://carpathia.gov.ua/sites/default/files/imce/190627_ampr-2021-2017.pdf

ного розвитку і торгівлі облдержадміністрації разом з обласною спілкою сприяння розвитку сільського зеленого туризму у 2018 році було проведено 9 семінарів з питань започаткування власної справи у сфері сільського туризму «Сільський туризм: з чого розпочати та як досягти успіху». Семінари-навчання проводилися спільно з Закарпатським обласним центром зайнятості і охопили всі райони області. Сертифікати отримали 404 мешканці області. У 2018 було проведено 9 семінарів, у 2017 – 13 таких семінарів для 310 слухачів, а у 2016 році відповідно 13 семінарів і було залучено 315 осіб. Сьогодні в Закарпатті налічується вже понад 460 сільських садиб, де одне з важливих місць посідає надання гастрономічних послуг на базі локальних харчових продуктів.

У програмі Стратегії розвитку Одеської області на період 2021–2027 років² пріоритетним напрямом розвитку туризму в рамках глобалізації туристичного та культурного середовища вказано створення сучасних туристичних продуктів, а потенційною сферою реалізації буде також розвиток сільського зеленого туризму. В рамках спільної операційної програми «Басейн Чорного моря» ЄС 2014–2020 (Black Sea Basin) в Одеській області реалізується проект «GreeTHiS – Зелений туризм та історична спадщина – сходинка для розвитку Басейну Чорного моря»

Збільшення фермерських господарств, дрібних товаровиробників, сільськогосподарських кооперативів спричинить суттєве збільшення частки зайнятого населення в сільській місцевості, адже, за даними Держстату³, станом на 1 січня 2019 року в Закарпатській області 63 % населення становили жителі сіл, та й в Одеській області сільське населення становить 33 %.

Очевидною причиною динамічного розвитку туризму в Закарпатській та Одеській областях є значний природно-ресурсний потенціал і величезні рекреаційні та культурно-пізнавальні можливості цих двох туристичних дестинацій: унікальні природно-кліматичні, історико-культурні та національно-етнографічні ресурси. Площа Закарпаття складає 12,8 тис. км². Площа регіону майже в 3 рази менша від найбільшої в Україні за площею Одеської області (33,3 тис. км²). Але обидві ці області знаходяться між 45° та 49° північної широти, що відповідає розташуванню виноробних районів земної кулі (від

² <https://oda.odessa.gov.ua/socialeconomic/proekt-strategii-rozvitku-21-27>

³ http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2019/zb_chnn2019.pdf

20° до 52° північної широти). На Закарпатті виноградники культивуються на Притисянській низовині. Одеська область володіє мікрокліматичними нішами, які дають унікальну стабільно-якісну сировинну базу для виробництва різноманітних типів вин: це пологі схили Хаджибейського та Дністровського лиманів, долина річки Барабой (Німецька балка), Кучурганська долина, околиці озера Ялпуг, пагорби Тарутинського та Болградського районів, піщане узбережжя Дністровського лиману, Придунав'я та інші: виділено 3 природно-виноградарські макрозони і 16 мікрозон. Престижний міжнародний конкурс Wine&Spirits Ukraine Awards – 2019 (м. Київ) підтвердив високу якість вин, отриманих із винограду цих двох регіонів: найкращим вином конкурсу було визнане Каберне Мерло «Висока гама» 2016 (сімейна виноробня «Колоніст», Одеська область), а марочне вино «Троянда Карпат» (Шато «Чизай», Закарпатська область) було найкращим вином конкурсу в 2018 році, а цього року отримало золоту медаль у своєму стилі. Досвід країн, де енотуризм досяг значного розвитку й істотно позитивно впливає на розвиток місцевої та регіональної економіки (Італія, Франція, Іспанія, Угорщина тощо), свідчить, що цей вид туризму базується, перш за все, на крафтовому виноробстві та виробництві локальних вин. Дрібні господарства Закарпатської та Одеської мають високий потенціал як для вирощування винограду, так і виробництва оригінальних вин доброї якості та інших харчових продуктів – об'єктів цікавості туристів.

Головною особливістю географічного розташування Закарпатської та Одеської областей є їх прикордонне положення. Вони межують з низкою країн Східно-Центральної Європи: Закарпатська область – з Угорщиною, Румунією, Польщею та Словаччиною; Одеська – з Молдовою та Румунією. Закарпатська область – це єдина область України, що межує зі Словаччиною та Угорщиною. Також це єдина область України, що межує з чотирма іноземними державами. Прикордонні регіони мають переваги у вирішенні проблем раціонального використання природних і трудових ресурсів, прискореного освоєння прогресивних виробництв і технологій, поліпшення якості продукції, розширення можливостей оновлення асортименту продукції, що виробляється, у вирішенні екологічних питань тощо. Наявний туристично-рекреаційний потенціал та розвинута мережа природоохоронних територій Закарпатської та Одеської областей дають можливість залучити інвестиції за рахунок зростаючого попиту

на різні види рекреаційної та туристичної діяльності на територіях природно-заповідного фонду, є основною складовою для формування туристичних кластерів та членства туристичного бізнесу в європейських міжрегіональних об'єднаннях.

У транскордонній формі співробітництва часто відображаються історичні контакти, які мали місце в минулому господарської діяльності, національні та інші фактори, які сприяють транскордонній взаємодії. Як Закарпаття, так і Одещина, особливо її південно-західна частина – Українське Придунав'я, є особливими контактними зонами на Євроазійському континенті. Тут перехрещувалися інтереси і долі великої кількості етноспільнот. Ці два територіальні простори безліч разів переходили зі складу однієї держави до складу іншої в результаті війн чи мирної колонізації. Цим пояснюється етнічна мозаїчність у структурі населення Закарпатської та Одеської областей. Етнічний склад населення України за останнім Всеукраїнським переписом 2001 року⁴ виглядав наступним чином (табл. 1).

Таблиця 1

Етнічний склад населення Закарпатської та Одеської областей

Національності	Україна		Закарпатська область		Одеська область	
	Кількість (тис. осіб)	Кількість (тис. осіб)	Кількість (тис. осіб)	У % до підсумку	Кількість (тис. осіб)	У % до підсумку
українці	37541,7	37541,7	1010,1	80,5	1542,3	62,8
росіяни	8334,1	8334,1	31,0	2,5	508,5	20,7
білоруси	275,8	275,8	1 540	0,1	12,8	0,5
молдавани	258,6	258,6	516	0,04	123,8	5,0
болгари	204,6	204,6	–	–	150,7	6,1
угорці	156,6	156,6	151,5	12,1	–	–
румун	151,0	151,0	32,1	2,6	–	–
поляки	144,1	144,1	518	0,04	3,2	0,1
євреї	103,6	103,6	565	0,05	13,4	0,6
вірмени	99,9	99,9	–	–	7,4	0,3
греки	91,5	91,5	–	–	2,1	0,1
татари	73,3	73,3	–	–	2,6	0,1
цигани	47,6	47,6	14,0	1,1	4,0	0,2
азербайджанці	45,2	45,2	–	–	2,8	0,1
грузини	34,2	34,2	–	–	2,8	0,1
німці	33,3	33,3	3,5	0,3	2,9	0,1
гагаузи	31,9	31,9	–	–	27,6	1,1

⁴ <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>

Серед усіх областей України найбільша поліетнічність спостерігається в Одеській області, де проживають представники 133 національностей і народностей. У Закарпатській області – понад 100 національностей і народностей. Поліетнічність є позитивним аспектом для розвитку туризму в Закарпатській та Одеській областях як туристичних дестинаціях, особливо для розвитку еногастротуризму. Локальні вина, національні страви та інші продукти конкретної місцевості, де їх виготовляють, мають високу мотиваційну привабливість для здійснення туристичної подорожі. Фокусними об'єктами особливого туристичного тяжіння виступають продукти з географічними зазначеннями. Проаналізувавши літературу та провівши опитування туристів методом «face to face» інтерв'ю шляхом експрес-опитування, встановлено, що за Закарпатською і Одеською областями затвердилися чіткі асоціації «вино–сири». Адаже в цих областях є велика кількість виробників еногастрономічної продукції.

Враховуючи всі зазначені вище соціально-географічні характеристики Закарпатської та Одеської областей, є всі підстави стверджувати, що ці дві області України найкраще підходять для розвитку еногастрономічного туризму. Тому цілком логічно, що Закарпатська та Одеська області були обрані пілотними регіонами впровадження системи організованих еногастрономічних маршрутів⁵ – «Доріг вина та смаку» в проєкті Європейської Комісії «Підтримка розвитку географічних зазначень в Україні». У рамках цієї програми ведеться робота з виробниками вина і традиційних локальних продуктів (потенційними користувачами майбутніх географічних зазначень) щодо використання інноваційного європейського досвіду для збалансованого розвитку сільських територій засобами еногастрономічного туризму. Основними суб'єктами надання туристичних послуг у межах «Доріг вина та смаку» виступають сільськогосподарські підприємства з виробництва традиційних високоякісних продуктів харчування та виноробні, виробничі та переробні підприємства, які об'єднані у консорціуми, асоціації або кооперативи. У рамках пілотних проєктів «Дороги вина та смаку Придунайської Бессарабії» та «Карпатської дороги вина та смаку» відбувається створення еногастрономічних дестинацій, окремих локацій та

⁵ <http://bereg-rda.gov.ua/2019/11/na-beregivshhini-obgovorili-vprovadzhe/>

конкретних маршрутів; розвиток системи захищених географічних зазначень з метою захисту типових і традиційних продуктів, їх оригінальності та автентичності. Надається допомога місцевим виробникам: виноградарям та виноробам, фермерським господарствам, агрооселям (агросадибам), закладам харчування з просування локальної кухні, об'єктам розміщення та іншим потенційним учасникам еногастрономічного маршруту у створенні еногастрономічної туристичної пропозиції та її маркетинговому позиціонуванні. Кінцевою метою даного проєкту Європейської Комісії є сприяння гармонійному розвитку сільських районів в Україні через підвищення конкурентоспроможності місцевих виробників, диверсифікацію виробництва та розвитку туризму на сільських територіях, зокрема еногастрономічного туризму та усіх пов'язаних з ним форм діяльності; сприяння культурному, економічному, екологічному розвитку виноградно-виноробних та інших автентичних ландшафтів; розвитку ініціатив, які спрямовані на відновлення та зміцнення традицій, соціально-економічної та культурної самобутності місцевих спільнот та надання додаткової вартості території.

Висновки. На основі компаративного аналізу соціально-географічних характеристик Закарпатської та Одеської областей викреслилися спільні риси, що слугують передумовами розвитку в них туризму взагалі та еногастрономічного туризму зокрема.

1. У Закарпатській та Одеській областях поєдналася історія європейської та східноєвропейської цивілізацій, що суттєво впливає на суспільно-географічні процеси в регіонах.
2. Схожими суспільно-географічними характеристиками Закарпатської та Одеської є: стратегічно вигідне прикордонне сусідство з країнами Європи, вигідне транспортно-географічне положення на перетині міжнародних залізниць, сприятливі умови для ведення виноградарства та виноробства, значні рекреаційні ресурси.
3. Географічне розташування регіонів (прикордонне, транспортне) дає переваги для ведення діалогу про реалізацію транскордонних інвестиційних проєктів на території областей, реалізацію міждержавних проєктів, наприклад, таких як проєкт Європейської Комісії «Підтримка розвитку географічних зазначень в Україні».

4. Поліетнічність Закарпатської та Одеської областей вкупі з кліматичними особливостями і трудовим потенціалом, враховуючи значний відсоток сільського населення, є позитивною рисою для розвитку еногастрономічного туризму, в тому числі в рамках сільського зеленого туризму.
5. «Дороги вина та смаку» – інноваційний інструмент розвитку Закарпаття та Придунайської Бессарабії, передумова збільшення туристичних потоків на сільські території, підвищення попиту на місцеву продукцію та збереження гастрономічної спадщини шляхом відновлення та зміцнення традицій, соціально-економічної та культурної самобутності місцевих спільнот та надання додаткової вартості території в цілому.

Література

- Дністрянський М.С. 2006: Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 490 с.
- Кнох Р., Пінч С. 2010: Urban Social Geography. Harlow: Pearson Education Limited. 373 р.
- Pitzl G.R. 2004: Social Geography. In: Encyclopedia of Human Geography. Greenwood Publishing. (320) 231–232.
- Фашевский Н.И. – Палий Т.М. – Немченко М.П. – Старостенко А.Г. 1992: Территориальная организация жизнедеятельности населения. Киев: Наукова думка. 136 с.

AZ EU-S TURISZTIKAI FEJLESZTÉSI PROGRAMOK MEGJELENÉSE KÁRPÁTALJA HEGYVIDÉKI TERÜLETEIN

Kampó Ildikó

*Pécsi Tudományegyetem
ikamp9@gmail.com*

Abstract

CHANGING THE TOURISM IMAGE OF MOUNTAINOUS DISTRICTS
AS A RESULT OF ENPI CBC PROGRAMS

Kampó, Ildikó

The European Neighborhood Policy (ENP) was started in 2004 with the main objective of promoting stability, security and prosperity with the EU's neighbors. In 2007, the European Commission introduced a new financial instrument (ENPI) to help implement the ENP.

13 ENPI CBC programs have been implemented in 34 countries. Ukraine was interested in 3 programs: Poland-Belorussia-Ukraine (PL-BY-UA), Hungary-Slovakia-Romania-Ukraine (HU-SK-RO-UA) and Romania-Ukraine-Moldova (RO-UA-MD).

The programs sought to achieve four main outcomes in line with the ENPI CBC strategy: 1. better conditions for socio-economic development in the eligible areas, 2. addressing major challenges common to both sides through effective cooperation, 3. border efficiency and security and 4. strengthen local governance, democracy and mutual understanding through enhanced promotion of cross-border human and institutional relations.

In the framework of the HU-SK-RO-UA 2007–2013 tender, Transcarpathia participated in 65 tenders, 5 of which concerned mountainous districts. Between 2014 and 2020, HU-SK-RO-UA was again announced, where Transcarpathia was interested in 25 tenders, from which 7 affected the mountainous districts.

From the mountainous districts the following settlements participated in the preparation and implementation of applications: Khust, Tyachiv, Rakhiv, Mizhhirya, Velyki Berezyi. Some applications may have affected other mountainous districts, but Perechyn, Volovets, Svalyava and Irshava are not mentioned anywhere as a participant or organizer.

Keywords: *EU programs, tourism development, partners, image*

1. Az európai szomszédságpolitika és ENPI

2004-ben indult az európai szomszédságpolitika (ENP), melynek fő célja a stabilitás, a biztonság és a jólét előremozdítása volt az EU szomszédjaival. 2007-ben az Európai Bizottság új pénzügyi eszközt (ENPI) vezetett be, hogy hozzájáruljon az ENP megvalósításához, elsősorban a határokon átnyúló és regionális együttműködés révén.

13 ENPI CBC (Európai Szomszédsági és Partnerségi Támogatási Eszköz határon átnyúló együttműködés) program került végrehajtásra, melyben 34 ország volt érintett. Ukrajna 3 programban volt érdekelt: Lengyelország–Belorusszia–Ukrajna (PL–BY–UA), Magyarország–Szlovákia–Románia–Ukrajna (HU–SK–RO–UA) és Románia–Ukrajna–Moldávia (RO–UA–MD) (Ex-post Evaluation of 2007–2013 ENPI CBC Programmes 2018).

A programok összesen 941 projektet finanszíroztak 2017 áprilisáig, 910 millió euró értékben, melynek a 38%-a a gazdasági fejlődést elősegítő projektekre, a 32%-a a környezetvédelemre, a társadalmi fejlődésre 19%-a, 11%-a pedig a biztonsági kérdésekre irányult. Összesen 867 standard projekt, 51 nagy volumenű és 23 stratégiai projekt volt. A pályázati felhívások nagyon jelentős pályázati aktivitást generáltak (több mint 7000 kérelem érkezett be). Összességében az ENPI CBC-ben 36 különböző országból 4569 szervezet vett részt, amelyek közül 2106 valamelyik partnerországban található (Kiss 2016).

Az ENPI CBC jelentős mértékben hozzájárult a környék regionális/helyi fejlesztési politikájához, elősegítve a helyi szereplők fokozottabb bevonását, a partnerségek előmozdítását, valamint a közös kihívásokra adandó kreatív válaszok ösztönzését (Ex-post Evaluation of 2007–2013 ENPI CBC Programmes 2018).

A programok négy fő eredményre törekedtek az ENPI CBC stratégiával összhangban:

1. a társadalmi-gazdasági fejlődés kedvezőbb feltételeinek megteremtésére a támogatható területeken;
2. a hatékony együttműködés révén az érintett felek számára megjelenő jelentős kihívásokra adandó megfelelő válaszok kidolgozása;
3. a határok biztonságának megerősítése;
4. a helyi kormányzás, a demokrácia és a kölcsönös megértés erősítése a határokon átnyúló emberi és intézményi kapcsolatok segítése révén.

A stratégiával összhangban az ENPI CBC finanszírozása olyan határokon átnyúló kezdeményezéseket céloz meg, mint a KKV-k (kis- és középvállalkozások) fejlesztése, idegenforgalom támogatása, környezetvédelem és többek között az oktatás fejlesztése (Európai Szomszédági Támogatási Eszköz 2016).

2. Az ENPI CBC hatása a turizmus fejlesztésére

Az idegenforgalom fejlesztése mind a határokon átnyúló együttműködéssel kapcsolatos kihívásokat, mind az európai szomszédági politikával összefüggésben kínálkozó lehetőségeket felöleli. Az idegenforgalom fontos utat adhat a foglalkoztatásnak és a gazdasági növekedésnek, és ösztönözheti az emberek közötti kapcsolattartást, elősegítve ezzel a harmonikus fejlődést a határ menti területeken. Ez különösen fontos a közép- és kelet-európai országok (jelenleg az EU tagállamai) és a volt szovjet köztársaságok (ma

az ENI-(Európai Szomszédsági Támogatási Eszköz) partnerországok) között. A turizmusfejlesztés azonban alapvetően függ a határ menti területek elérhetőségétől, amely sűrű közlekedési hálózatot feltételez, valamint zökkenőmentes és hatékony határátlépést jelent (Ex-post Evaluation of 2007–2013 ENPI CBC Programmes 2018).

Amikor a 2000-es évek közepén az ENPI CBC programok tervezése indult, a Kárpátok idegenforgalmi fejlesztése volt a cél. 2005-ben a HU–SK–RO–UA és a PL–BY–UA programok által lefedett, támogatott területek (1. ábra) jelentős pozitív gazdasági növekedési rátát (mind forgalom, mind pedig GDP szempontjából) mutattak, pl. 9,2%-ot Fehéroroszországban, 3,2%-ot Lengyelországban és 2,6%-ot Ukrajnában.

1. ábra

A Kárpátokat érintő programokban részt vevő megyék

Forrás: Törő-Ihász: Határon átnyúló együttműködési programok (2018)

Az idegenforgalmi ágazatban a fejlődés első jelei is megmutakoztak. Megjelentek a határokon átívelő partnerségi kapcsolatok, valamint az új turisztikai terméktípusok bevezetése is megindult a Kárpátokban (pl. falusi turizmus). Az elvárás az volt, hogy az idegenforgalmi kínálat lényegesen bővüljön, és egyre változatosabbá váljon. Ezt a várakozást a programok által érintett régiókban az idegenforgalom fejlesztésének szerkezetileg kedvező feltételei alátámasztják (<https://huskroua-cbc.eu/projects/financed-projects-database>). A PL–BY–UA program által lefedett terület stratégiai pozíciót élvez az európai és ázsiai közlekedési hálózatok között, és áthalad rajta 5 páneurópai közlekedési útvonal. A két program alapján támogatható régiók gazdag történelmi és kulturális örökséggel rendelkeznek. Mintegy

3000 műemlék található a PL–BY–UA határ menti területeken. Ezek közül néhány az UNESCO Világörökség részét képezi, amely magában foglalja a HU–SK–RO–UA határvidék műemlékeit is, végül a Kárpátok viszonylag érintetlen természeti körülményei, köztük a biológiai sokféleség magas szintje, az alacsony szennyezettség és a nagy kiterjedésű védett területek (Európai Szomszédsági Támogatási Eszköz 2016).

Ezért az ENPI CBC előnyben részesíti a turizmus fejlesztését. A helyi és regionális turizmus támogatása elősegíti a programok által lefedett területek gazdasági növekedését. Ahhoz, hogy ez kibontakozzon, az ENPI CBC támogatta a határ menti területeket a turizmusfejlesztést gátló akadályok felszámolásában. Az infrastruktúra és a szolgáltatások gyengesége a turizmus fejlődésének egyik jelentős akadálya volt. Az idegenforgalmi létesítményeket mindkét régióban alacsony színvonal jellemezte (<https://huskroua-cbc.eu/projects/financed-projects-database>). Sajátos kettősség alakult ki: míg az egész PL–BY–UA határvidéken a szálláskapacitás nem volt elegendő ahhoz, hogy megfeleljen a növekvő keresletnek, addig az egész HU–SK–RO–UA-határon, az adatok azt mutatták, hogy az itteni szálláskapacitások kihasználatlanok. A két program által érintett területeken a potenciálisan vonzó idegenforgalmi helyszínek és műemlékek rossz állapotban voltak, és/vagy nehezen hozzáférhetők, különösen az ENI-partnerszágokban. Ezenkívül az idegenforgalmi szolgáltatások is rossz minőségűeknek értékelhetők, ezzel párhuzamban az információs és a kommunikációs szolgáltatások is fejletlenek. A turisztikai stratégiákat helyi vagy regionális szinten készítették el, és a határterületek nem rendelkeztek közös stratégiával. Így ezeken a helyeken versenyeztek az idegenforgalmi termékek, pl. az egészségturizmusban (Kiss 2016).

A Kárpátok idegenforgalmi potenciáljának kiaknázásához szükséges változtatások mindenekelőtt a turizmusfejlesztés támogató feltételeinek megteremtését jelentik. Ezek elsősorban az új infrastruktúrák létrehozására és/vagy a meglévő idegenforgalmi infrastruktúrák modernizálására vonatkoznak. Maguk után vonják a régiók elérhetőségének, megközelíthetőségének fejlesztését is a helyi és a regionális közlekedési hálózatok és határátkelőhelyek korszerűsítésével együtt. A két program által érintett határvidékeken a turizmus irányítása, azaz az idegenforgalmi stratégiák fejlesztése, az új technológiák felhasználásával a termékek, a hírközlés, a promóció és az információ fejlesztése is megjelent (Ex-post Evaluation of 2007–2013 ENPI CBC Programmes 2018). A szolgáltatók képzésére és felkészítésére vonatkozó programelemek is megvalósításra kerültek. A határ menti területeken felmerülő problémák hasonlósága

miatt a határokon átnyúló együttműködés fontos az olyan közös turisztikai stratégiák, megközelítések és termékek megtervezésekor, amelyeket a részt vevő országok mindegyikében elkülönítve hajtanak végre. Közös stratégiát dolgoznak ki annak érdekében, hogy a határ menti területeken jelentős mértékben kihasználják a turizmus adta lehetőségeket. Külön figyelmet szenteltek a közreműködők a határokon átívelő hálózatok fejlesztésére (Tarpai 2013).

A turizmus kiemelten fontos szerepet játszik az emberek közötti kapcsolatok határokon átnyúló bővítésében, mivel Lengyelország, Szlovákia és Magyarország csatlakozása a schengeni térséghez a 2007-es év végén, valamint ezáltal a szigorúan ellenőrzött (vízumköteles) országhatárok bevezetése kapcsán különös jelentőséggel bír. A schengeni térséghez való csatlakozás után ezek az országok speciális rendszert vezettek be a határ menti régiók lakosai által történő rendszeres határátlépésre, tartózkodásukra egy meghatározott területen (30–50 km a határtól) egy különleges engedély alapján a turizmus érdekében (Ukrán Nemzeti Akadémia 2016).

2.1. A 2007–2013-as nyertes HU–SK–RO–UA-s pályázatok, amelyek érintik a hegyvidéki járásokat

A program keretében Kárpátalja 65 pályázatban vett részt, melyekből 5 érintette a hegyvidéki járásokat. Az 1-es táblázatban találhatóak a nyertes pályázatok, melyek érintették Kárpátalja hegyvidéki területeit:

1. táblázat

A 2007–2013-as HU–SK–RO–UA Kárpátalja hegyvidéki járásait érintő nyertes pályázatai

Program	Projekt száma	Projekt neve
HU–SK–RO–UA	HUSKROUA/0901/014	Új generáció – reményünk a jobb életre
HU–SK–RO–UA	HUSKROUA/0901/031	A Kárpátok bioenergiája
HU–SK–RO–UA	HUSKROUA/0901/068	Kárpáti turistaút
HU–SK–RO–UA	HUSKROUA/1001/013	Kárpáti turistaút 2
HU–SK–RO–UA	HUSKROUA/1001/118	Szinna–Huszt – Együtt a turizmus fejlődésének irányában a Kárpátok bioszféra-térségében

Forrás: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/ex_post_evaluation_of_2007-2013_enpi_cbc_programmes_report.pdf

A sikeres pályázatoknak köszönhetően a következő célok, programok valósultak meg:

1. Új generáció – reményünk a jobb életre – Folklor- és népművészeti hagyományok ápolása Ukrajna és Románia részvételével. Nyomatott és virtuális ismertető anyagokat hoztak létre, és terjesztik azokat. Kárpátaljáról Aknaszlatina volt benne érintett.

2. A Kárpátok bioenergiája – a biomassza-energia felhasználásának, hasznosításának fejlesztésére irányult, beáramoltatva a szükséges szakismereteket. Ökörmező volt benne érintett a vizsgált térségből.

3. Kárpáti turistaút – Megnövelte az idegenforgalmi termékek és szolgáltatások mennyiségét és minőségét. Az útvonalakon működő intézmények teljesítményét hatékonyabbá tette, megnövelte a helyi érdekeltek és a turisztikai szolgáltatók által szervezett, integrált promóciós akciók számát, fokozta és hatékonyabbá tette az információs technológiák használatát. A program hatására fokozódott a szereplőknek a határon átnyúló turizmus elősegítésével kapcsolatos érdekeltsége, színvonalasabb lett a turisták és a látogatók tájékoztatása, fejlesztette a határokon átnyúló együttműködések a vállalkozók és az előljárók között. A program Husztot érintette (<https://huskroua-cbc.eu/projects/financed-projects-database>).

4. Kárpáti turistaút 2 – Továbbfejlesztette a határokon átnyúló idegenforgalom szereplői közötti együttműködést, megnövelte a tematikus idegenforgalmi termékek választékát, javította a Kárpáti-régió idegenforgalmi termékeinek minőségét, fokozta a Kárpáti-térség idegenforgalmi termékeinek támogatását a területén belül és kívül. Ezzel együtt megnövekedett az alkalmazott új információs technológiák száma, jobb minőségű információs szolgáltatások jöttek létre a turisták és a látogatók számára.

5. Szinna–Huszt – Együtt a turizmus fejlődésének irányában a Kárpátok bioszféra-térségében – Partnerséget hozott létre és megteremtette a régiók közötti további együttműködés lehetőségeit, promóciós anyagokat tettek közzé és terjesztettek a projektről, a régiókról, a fesztiválokról és a résztvevőkről, felújították a kongresszusi központot. Létrehozottak egy beépített játszóteret a szabadtéri játékokhoz, rekonstruálták a szökőkutat, komposztáló WC-eket vásároltak, nemzetközi folklórfesztivált szerveztek nyitó- és zárókonferenciával. A vizsgált térségből Husztot érintette (<https://www.keep.eu>).

A fenti pályázatok jelentősen hozzájárultak a turisztikai desztinációk szélesebb körben való megismertetéséhez, felhívták a figyelmet a Kárpátok biztosította turisztikai potenciálokra, s azok kiaknázatlanságára is rámutattak. A fesztiválturizmus is megjelent általuk a folklór és hagyományörzés csapásirányában. Felpezsdítették az információs szolgáltatásokat, s a turisztikai attrakciók kínálatát is jelentősen bővítették.

2.2. A 2014–2020-as megnyert HU-SK-RO-UA-s pályázatok, amelyek érintik a hegyvidéki járásokat

2014–2020 között ismét meghirdették a HU-SK-RO-UA-t, melynek nyertes pályázati listáját 2018. december 21-én Magyarország Külgazdasági és Külügyminisztériuma tette közé, mint a program irányító hatósága. 25 pályázatban volt érintett Kárpátalja, melyből 7 érintette a hegyvidéki járásokat. A 2-es táblázatban találhatóak a nyertes pályázatok.

2. táblázat

2014–2020-as HU-SK-RO-UA Kárpátalja hegyvidéki járásait érintő nyertes pályázatok

Program	Projekt száma	Projekt neve
HU-SK-RO-UA	HUSKROUA/1702/3.1/0083	A történelmi műemlékek helyreállítása Szinna–Huszt
HU-SK-RO-UA	HUSKROUA/1702/3.1/0082	Határokon átívelő kulturális párbeszéd az európai kulturális értékek megőrzéséért
HU-SK-RO-UA	HUSKROUA/1702/6.1/0010	Nyitott határok a Kárpátokban a vadvilág számára
HU-SK-RO-UA	HUSKROUA/1702/6.1/0072	A természeti erőforrások környezetvédelmi értékelése Aknaszlatinán megelőzendő a további szennyezést a Felső-Tisza vidékén egy komplex ellenőrző rendszerrel
HU-SK-RO-UA	HUSKROUA/1702/7.1/0060	Megközelíthetőség kerékpárral: kerékpárral megközelíthető területek hálózata
HU-SK-RO-UA	HUSKROUA/1702/3.1/0091	A történelmi „Sóút” turisztikai vonzerejének helyreállítása
HU-SK-RO-UA	HUSKROUA/1702/8.1/0126	Nem állami és nyilvános alapítványok és mentőcsapatok határokon átívelő együttműködése

Forrás: <https://huskroua-cbc.eu/projects/financed-projects-database>

A sikeres pályázatoknak köszönhetően a következő célok, programok valósultak meg:

1. A történelmi műemlékek helyreállítása, Szinna–Huszt – A helyi kulturális és a történelmi örökség népszerűsítése az idegenforgalmi funkciókkal együtt, amely pályázat Husztot érinti.

2. Határokon átívelő kulturális párbeszéd az európai kulturális értékek megőrzéséért – A helyi kulturális és történelmi örökség népszerűsítése az idegenforgalmi funkciókkal együtt. Nagyberezna érintett benne.

3. Nyitott határok a Kárpátokban a vadvilág számára – A környezet fenntartható használata a határokon átnyúló térségben – a természeti erőforrások megőrzése, az üvegházhatást okozó gázok kibocsátásának és a folyók szennyezésének csökkentését célzó intézkedések, amelyben Rahó érintett.

4. A természeti erőforrások környezetvédelmi értékelése Aknaszlatinán megelőzendő a további szennyezést a Felső-Tisza vidékén egy komplex ellenőrző rendszeren keresztül – A környezet fenntartható használata a határokon átnyúló térségben – a természeti erőforrások megőrzése, az üvegházhatást okozó gázok kibocsátásának és a folyók szennyezésének csökkentését célzó intézkedések. Aknaszlatina érintett benne. Ez a pályázat nem közvetlenül a turizmust célozza, inkább a környezetvédelmet, ezáltal több turisztikai attrakciót is védelem alá helyez.

5. Megközelíthetőség kerékpárral: kerékpárral megközelíthető területek hálózata – Közlekedési infrastruktúra fejlesztése a személyek és a termékek mobilitásának javítása érdekében. Huszt érintett benne (<http://www.forza.org.ua/uk/shcho-mi-robimo>).

6. A történelmi „Sóút” turisztikai vonzerejének helyreállítása – A helyi kulturális és történelmi örökség népszerűsítése az idegenforgalmi funkciókkal együtt. Huszt érintett benne.

7. Nem állami és nyilvános alapítványok és mentőcsapatok határokon átívelő együttműködése – Támogatás a természeti és ember okozta katasztrófák megelőzésére, valamint a sürgősségi helyzetekben történő együttes fellépés. Alsóapsa érintett benne (<https://huskroua-cbc.eu/projects/financed-projects-database>).

Ezen pályázatoknak köszönhetően megindult pl. a kerékpáros turizmus is Kárpátalján, amely addig nem igazán volt „divatos” régióinkban. Itt már nemcsak a turisztikai útvonalaknak és attrakcióknak a bővítése és népszerűsítése a cél, de az attrakciók és desztinációk tervezett, átgondolt, szisztematikus védelmét irányzó tervek s azok lehetséges kivitelezése is fontos szerepet kap.

Összefoglalás

2004-ben indult az európai szomszédságpolitika (ENP), melynek fő célja a stabilitás, a biztonság és a jólét előremozdítása volt az EU szomszédjaival. 2007-ben az Európai Bizottság új pénzügyi eszközt (ENPI) vezetett be, hogy hozzájáruljon az ENP megvalósításához.

13 ENPI CBC programot hajtottak végre, melyekben 34 ország volt érintett. Ukrajna 3 programban volt érdekelt: Lengyelország–Belorusz-szia–Ukrajna (PL–BY–UA), Magyarország–Szlovákia–Románia–Ukrajna (HU–SK–RO–UA) és Románia–Ukrajna–Moldávia (RO–UA–MD). A pályázati felhívásokkal kapcsolatos részvétel nagyon magas volt (több mint

7000 kérelem). Összességében az ENPI CBC-ben 36 különböző országból 4569 szervezet vett részt, amelyek közül 2106 valamelyik partnerországban található.

A programok négy fő eredményre törekedtek az ENPI CBC-stratégiával összhangban: 1. a társadalmi-gazdasági fejlődés kedvezőbb feltételei a támogatható területeken, 2. a mindkét fél számára közös, jelentős kihívásokat eredményesen kell kezelni hatékony együttműködés révén, 3. a határok hatékonyságát és biztonságát megerősítették, 4. a helyi kormányzást, a demokráciát és a kölcsönös megértést a határokon átnyúló emberi és intézményi kapcsolatok fokozott elősegítése révén erősítik.

A 2007–2013-as kiírású HU–SK–RO–UA keretében Kárpátalja 65 pályázatban vett részt, melyekből 5 érintette a hegyvidéki járásokat. 2014–2020 között ismét meghirdették a HU–SK–RO–UA-t melynek nyertes pályázati listáját 2018. december 21-én Magyarország Külgazdasági és Külügyminisztériuma tette közzé mint a program irányító hatósága. 25 pályázatban volt érintett Kárpátalja, melyből 7 érintette a hegyvidéki járásokat. A hegyvidéki járások közül részt vettek a pályázatok előkészítésében és lebonyolításában a következők: a Huszti, a Técsői, a Rahói, az Ökörmezői, a Nagybereznai járások. Érinthettek egyes pályázatok más hegyvidéki járásokat is, de mint résztvevőt vagy lebonyolítót sehol sem említik a Perecsenyi, a Volóci, a Szolyvai és az Ilosvai járást. A pályázatok az első szakaszban inkább a desztinációk, attrakciók és útvonalak fejlesztésére, bővítésére irányultak, míg a második kiírásban már megjelennek a desztinációk, attrakciók szisztematikus védelmét irányzó tervek és akciók is.

Irodalom

Kiss É. 2016: Határokat áthidaló gazdasági euroregionális együttműködési stratégiai elvek a Kárpát-medencében. Gazdasági fejlődés kihívásai és lehetőségei a nemzetközi együttműködések és európai tapasztalatok összefüggésében. Nemzetközi konferencia. Absztraktok, Beregszász, 28–30 o.

Európai Szomszédsgási Támogatási Eszköz, 2016: Magyarország–Szlovákia–Románia–Ukrajna Határon Átnyúló Együttműködési Program 2014–2020.

Tarpai J. 2013: A természeti és társadalmi erőforrások szerepe Kárpátalja turizmus-fejlesztésében és hatása a területfejlesztésre, PhD-értekezés, Pécs

Ukrán Nemzeti Akadémia 2016: Rozvitok transzkordonnoha szpivrobotnitszta: naukovu analiticsna dopovigy, Lviv, 125 o.

FORZA – a Kárpáti Régió Fenntartható Fejlődés Ügynökség hivatalos honlapja: <http://www.forza.org.ua/uk/shcho-mi-robimo>

Plan zahogyiv iz realizaciji u 2018–2020 rokah rehionalnoji sztrategiji rozvitku Zakarpatszkoji oblasztyi na period do 2020 roku (2018).

<https://carpathia.gov.ua/storinka/regionalni-programy-rozvytku>.

Ex-post Evaluation of 2007–2013 ENPI CBC Programmes, 566 p., (2018) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/ex_post_evaluation_of_2007-2013_enpi_cbc_programmes_report.pdf

<https://huskroua-cbc.eu/projects/financed-projects-database>

<https://www.keep.eu>

A GLOBÁLIS SZÁLLODAVÁLLALATOK TERJESZKEDÉSI AKTIVITÁSA ÉSZTORSZÁG, LETTORSZÁG, LITVÁNIA, BELARUSZ, UKRAJNA ÉS MOLDOVA FŐVÁROSAIBAN

Kátay Ákos

*Kodolányi János Egyetem
akatay@kodolanyi.hu*

Abstract

EXPANSION ACTIVITY OF GLOBAL HOTEL COMPANIES IN THE CAPITALS
OF ESTONIA, LATVIA, LITHUANIA, BELARUS, UKRAINE AND MOLDOVA

Kátay, Ákos

The study gives an overview of pre-2004 global chain hotel supply in the capitals of the six states concerned and examines the processes since the last major enlargement of the EU. The author assumes that the global positive impact of tourism participation and the emergence of private and tender sources in the hotel industry that see business opportunities in the tourism industry, have also driven the global hotel companies to take action in the capitals of the concerned states.

Keywords: *hotel company, hotel chain, brand, tourism competitiveness*

Bevezetés

A globalizálódó kereskedelemben az áruk és a szolgáltatások egyre szabadabb áramlása az üzleti célból történő utazások növekedésével jár. A versenyben maradás információigénye (konferenciák és kongresszusok), valamint a kiválóan képzett munkaerő megtartásának kényszere (incentive utak) a hivatásturizmus kiterjesztően értelmezett szegmenseinek (MICE¹) keresletét növelik. A globális létszámát tekintve erősödő középosztály, az időskorúak utazási hajlandóságának valamint az Y és Z generációk utazási kedvének növekedése (Internet1) a szabadidős turizmus keresletét növelik. Mindkét kiemelt szegmens esetében észszerű, ha a tervezett utazással járó költségek hatékony felhasználása érdekében a várható árszínvonalat, szolgáltatásterjedelmet és szolgáltatási készséget és ezek eredőjeként a kiszámítható minőséget részesítik előnyben. A szolgáltatások esetében ezt a kiszámíthatóságot a standardok biztosítják. A standardizálás akkor racionális és biztosíthat versenylőnyt az alkalmazójának, ha a vállalat – jelen esetben szállodahálózat – területi lefedettsége nagy és bővülő. Ebben az esetben számíthat ugyanis a vállalat egy-egy márkája (szállodalánc) arra,

---

¹ Meetings, Incentives, Conferences, Events = összejövetelek, teljesítményelismerő és ösztönző utazások, konferenciák, események)

hogy a standardok által garantált és a turizmus különböző szegmensei által is széles körben ismert márkanévhez a fogyasztó – motivációtól függetlenül – a pozitív tartalmat asszociálja, és ez a szoba megrendelését eredményezze.

Világszerte naponta több mint húszmillió minősített szoba áll a szállodai elhelyezést előnyben részesítő vendégek rendelkezésére (Kátay 2017). Ez az UNWTO² adatai (Internet2) szerint éves szinten az egymilliórdot már jóval meghaladó (2018-ban 1,401 Mrd) nemzetközi turistaérkezéssel összevetve túlkínálatot jelent, ami minden esetben versenyhez vezet.

Anyag és módszer

A tanulmány az UNWTO közép- és kelet-európai szubrégiójához (Internet2) tartozó államok fővárosaira kiterjedő kutatás részeredményeit tartalmazza. A nemzetközi szállodaipar kínálati oldaláról a szállodaláncok kiválasztásának több oka is van. A globális szállodavállalatok a láncaikhoz/márkáikhoz tartozó szállodáik méretgazdaságos nagyságrendje (a szerző számítása szerint ez átlagosan több mint 120 szoba) miatt és a kockázatmegosztás lehetőségét kínáló, kontinensekre kiterjedő térbeli lefedettségükkel élve még globális krízishelyzetekben (pl. gazdasági világválság) is rendelkezhetnek akkora tőkeerővel, amely biztosítja a stratégiai növekedésüket (1. táblázat).

1. táblázat

A globális szállodavállalatok növekedése 1995–2018³ között a szállodák száma (ezer) és a szobák száma (ezer) szerint

	1995	2005	2010	2015	2016	2017	2018
szálloda	17,3	30,1	35,0	36,1	39,5	41,9	45,1
szoba	2 223,1	3 371,1	4 270,1	4 417,1	4 497,6	5 379,0	5 880,3

Forrás: saját számítás és szerkesztés az Internet3–7 adatai alapján

A szerző szerint **szállodaláncnak** a felismerhető márkanévvel, analóg termékkel vagy más közös jellemzővel rendelkező szállodák azon csoportja tekinthető, amelyek a legalább egy centralizált vállalati funkciójuk révén olyan különleges üzenetet hordoznak, amely alkalmas lehet a fogyasztónak a márkával való azonosulása elérésére (Kátay 2018).

² World Tourism Organization – Turisztikai Világszervezet

³ Az intervallumot megelőző időszakra nem állnak rendelkezésre adatok

A szerző a kutatás aktuálisan tárgyalt térségében is azoknak a nemzetközi szállodaláncoknak a kínálatát vizsgálja, amelyek az évtizedes tradíciókkal rendelkező globális szállodavállalatokhoz tartoznak. Ezek alfabetikus sorrendben a következők: **Accor** Company, Best Western International (**BW**), **Choice** Hotels International, **Hilton** Worldwide, **Hyatt** Hotels Corporation, InterContinental Hotels Group (**IHG**), **Marriott** International (benne a 2017-től leányvállalataként működő Starwood Hotels & Resorts), **Radisson**⁴ Hotel Group, **Wyndham** Worldwide⁵.

A WEF⁶ 2007-től folyamatosan végzi és közzéteszi az egyes gazdaságok turisztikai versenyképességének (TTCI⁷) vizsgálatáról szóló jelentését. Az egyes értékelési szempontok esetében 7 a maximálisan elérhető pontszám. A páratlan évek jelentéseinek eredményei között (2. táblázat) Belarusz eredményei ismeretlen okból nem szerepelnek. Ukrajna 2015-ös adatai „elégtelen adatszolgáltatás” miatt nem ismertek.

2. táblázat

A vizsgált államok TTCI-e 2007–2019

	2007	2009	2011	2013	2015	2017	2019
Észtország	5,07	4,83	4,88	4,82	4,22	4,23	4,2
Lettország	4,32	4,31	4,36	4,43	4,01	3,97	4
Litvánia	4,39	4,3	4,34	4,39	3,88	3,91	4
Ukrajna	3,89	3,84	3,83	3,98	n/a	3,5	3,7
Moldova	3,65	3,64	3,6	3,6	3,16	3,09	3,3
Belarusz	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a

Forrás: saját szerkesztés a WEF (Internet8) adatai szerint

A vizsgált szállodavállalatok láncainak a térségben való megjelenése és fejlődésének megismerése érdekében honlap tartalomelemzés történt az érintett vállalatok körében. Ennek keretében a 2004 előtti és az azóta eltelt időszak egységeiben és szobákban mért szállodai kínálata került elemzésre. A 2004-es év kiválasztása azzal az indoklással történt, hogy a vizsgált államok fele az utolsó nagy bővítéssel ekkor csatlakozott az Európai Unióhoz. A szerző feltételezi, hogy az EU szabadságjogai és a korábban felhozott versenyhelyzet ebben a térségben is fokozott aktivitásra ösztönzi a szállodaláncokat.

⁴ 2017 előtt Carlson Rezidor

⁵ 2005 előtt Cendant

⁶ World Economic Forum – Világgazdasági Fórum

⁷ Travel&Tourism Competitiveness Index – Turisztikai Versenyképességi Index

Eredmények

A WEF korábban hivatkozott vizsgálatai kiterjednek a vendéglátó és a vendég közötti kapcsolat minőségére is. 2007-ben a 12. értékelési szempont (pillér) a turizmus nemzeti érzékelése volt. 2009–2013 között a turizmushoz való affinitás (12. pillér), 2015–2019 között pedig a nemzetközi nyitottság (7. pillér) értéke tekinthető irányadónak. A vendégbarátsággal azonosítható értékelési szempontok (3. táblázat) szerint a 2007–2015-ig és Ukrajna esetében 2017-ig tartó folyamatos csökkenés után a vendégbarátság javuló pályára állt. Ezt összevetve a TTCI alakulásával (2. táblázat) az a következtetés vonható le, hogy a vendégbarátság és a TTCI értéke között ok-okozati összefüggés van a vizsgált államok esetében.

3. táblázat

A vendégbarátsággal azonosítható értékelési szempontok alakulása a vizsgált államokban 2007–2019 (pontszám, melynek maximuma 7)

	Észtország	Lettország	Litvánia	Ukrajna	Moldova	Belarusz
2007	5,5	4,3	4,4	5,2	5,2	n/a
2009	5,3	4,7	4,7	4,7	5,3	n/a
2011	5,1	4,3	4,5	4,2	4,5	n/a
2013	5,2	4,2	4,2	4,3	4,2	n/a
2015	3,65	3,97	3,99	n/a	1,96	n/a
2017	3,67	3,99	4,01	2,9	2,1	n/a
2019	3,7	4	4	3,7	3,1	n/a

Forrás: saját szerkesztés a WEF (Internet8) adatai szerint

2004 előtt a globális szállodavállalatok kizárólag a balti államok fővárosaiban voltak jelen. Tallinnban a Radisson kettő Radisson Blu és egy Park Inn szállodával összesen 915, átlagosan 4,3 csillagos minőségű szállodát üzemeltetett. A Hyatt egy kicsi, 27 szobás Small Luxury Hotels Of The World ötcillagos szállodával képviselte a vállalatot. A Hyattnek Rigában is ez a lánc működött 38 ötcillagos szobával. A Choice-nak egy 83 szobás szállodája volt, a BW pedig egy szintén háromcsillagos, 24 szobás szállodával állt szerződésben, amely napjainkban már nem hatályos. A Radisson Vilniusban is jelentős – 291 szobás – beruházást végzett 1986-ban, amit a BW 114 szobája előzött meg 1975-ben. Az IHG a

Holiday Inn és a Crowne Plaza láncának egy-egy szállodájával, összesen 242 szobával volt jelen 2004 előtt Litvánia fővárosában a másik két láncszállodával azonos 4 csillagos kategóriában. A globális szállodaláncok 2004 előtt összesen 11, átlagosan 158 szobás üzemméretű és átlagosan 4,1 csillagos szállodával képviseltették magukat a térségben. Ez öt vállalat terjeszkedését jelentette, melyek közül a Radisson volt a legaktívabb, a szállodalánc-kínálat közel 70%-át képviselve.

2004-től a pénzüpi válság 2008-as világméretű gazdasági kiteljesedéséig (Fabozzi–Focardi–Jonas 2010) Kijev fejlődött a legjobban, 2006-tól évente egy-egy láncszállodával. Sorrendben először a Radisson Blu 255 négycsillagos, a Hyatt Regency 259 ötszillagos, majd az InterContinental 272, szintén ötszillagos szobával pótolta addigi jelenlétének hiányát. Minszkben is a luxusszegmens volt a célcsoportja az IHG Crowne Plaza láncához tartozó ötszillagos, 151 szobás szálloda átadásával. A balti államok közül egyedül Tallinnban épült két szálloda. 2007-ben az Accor a Swissotel láncának 238 szobás ötszillagos szállodája mellett a Marriott az Autograph Collection láncának 83 szobás, ötszillagos szállodáját alakította ki egy 1878-ban készült épületben szintén 2007-ben. A Wyndham 2005-ben Vilniusban nyitotta meg Ramada láncának 55 szobás, ötszillagos szállodáját, melyet 2006-ban a Days Inn láncához tartozó 135 szobás, háromcsillagos szálloda követett Rigában. Kisinyovot továbbra is a független szállodák kizárólagossága jellemezte. Az időszak során hat globális szállodavállalat 8 beruházást végzett a térségben, összesen 1 445, átlagosan 4,6 csillagos szállodai szobával növelve a térség láncszállodai kínálatát.

A 2009-től történt fejlesztések azt igazolják, hogy a globális szállodavállalatok még a gazdasági válság időszakában is növekedést terveztek a térségben, amit a kereslet alakulása vissza is igazolt. Az egyes államok esetében nem azonos a szálláshelyek tipológiája, és a vizsgált térség államainak többségében nem állt rendelkezésre régiós adat, településszintű pedig egyiknél sem. Emiatt a szerző alapos megfontolás után és az összehasonlíthatóság érdekében a turisztikai célból bárki által igénybe vehető szálláshelyeket és az ezeken eltöltött vendégéjszakákat vette alapul a kereslet és változásainak érzékeltetésére (4. táblázat). Ukrajna esetében a vendégek száma volt a hozzáférhető adat, ami 2014-től nem tartalmazza az Ukrstat.org megjegyzése szerint az „ideiglenesen elfoglalt területek” adatait.

4. táblázat

Vendégéjszakák (Ukrajna esetében a vendégek) száma a szálláshelyeken 2004–2018 (1000)

	Észtország	Lettország	Litvánia	Ukrajna	Moldova	Belarusz
2004	3 757,7	2 065,9	n/a	n/a	247,4	n/a
2007	4 111,6	3 324,7	n/a	n/a	257,5	n/a
2010	4 700,7	2 834,1	n/a	n/a	193,9	4 397,7
2013	5 734,0	3 775,2	6 089,1	8 303,1	255,7	4 517,8
2014	5 809,5	4 158,4	6 465,0	5 423,9	276,5	4 410,5
2015	5 781,9	4 109,9	6 581,2	5 779,9	306,2	3 876,0
2016	6 228,1	4 416,6	6 992,7	6 544,8	301,5	3 827,7
2017	6 509,3	4 950,9	7 364,9	6 661,2	345,0	4 037,4
2018	6 630,3	5 368,7	8 091,6	7 006,2	408,7	4 320,5

Forrás: saját szerkesztés az Internet9–14. adatai szerint

A globális szállodavállalatok elmúlt 11 évi terjeszkedési aktivitásának első számú célpontja a térségben Kijev, ahol 3 ötcillagos, 6 négycillagos és 2 háromcsillagos szálloda épült, melyeket 2020 decemberében egy újabb ötcillagos beruházás követ. Az Accor három márkája – 2011-ben a négycillagos Mercure és a háromcsillagos Ibis, 2012-ben a labdarúgó-Eb-re átadott ötcillagos Fairmont és 2018-ban egy újabb Ibis – az összes láncszálloda-fejlesztés 35%-át képviseli. A Marriott a 2018-ban megnyitott ötcillagos 11Mirrors és négycillagos Aloft márkáit 2020-ban követi az ötcillagos Sheraton, 23%-ra növelve a Marriott részesedését az időszak fejlesztéseiből. A Radisson a négycillagos kategóriában 2012-ben egy Radisson Blu, 2013-ban egy Park Inn szállodával jelent meg, ami összesen a vállalat 14%-os részesedését jelenti. A további szállodavállalatok közül az ötcillagos kategóriában a Hilton nyitott 2014-ben (10%), míg a Wyndham a Ramada láncával és az IHG a Holiday Inn láncával 2012-ben növelte a négycillagos kínálatot. A tárgyalt időszakban a szállodaláncok kapacitásnövelése Kijevben összesen 2 563 szoba volt.

Rigában is érvényesül a négycillagos házak dominanciája (9 egység), és itt is 2 háromcsillagos szálloda épült. Ötcillagos hotelből kettő épült, és bár a szállodák száma eggyel több, a szobák száma 144-gyel kevesebb, mint Kijevben. A Radisson főként négycillagos terjeszkedése a fejlesztések 65%-át jelentette. A vállalat 2016-ban 2 Park Inn, 2017-ben 4 Radisson Blu

és 2019-ben egy ötcsillagos Radisson hotelt adott át. Az Accor 2014-ben 1 négycsillagos Mercure és 2 háromcsillagos – egy Ibis és egy Ibis Styles – valamint 2016-ban 1 ötcsillagos Pullman beruházása 20,6%-os részesedést jelentett. 2019-ben a Hilton zászlóshajó-lánca és a Marriott „AC” lánc növelte 1-1 szállodával a négycsillagos kategória kínálatát.

Vilnius fejlődésének 34%-át is a Radisson beruházásai jelentik. A Radisson Blu lánc 2009-ben egy 1901-től szállodaként működő épületben nyitott Royal Astoria szállodát, ami indokolja a többi Radisson Blutól eltérő ötcsillagos minősítést. A megszokott négycsillagos minőséget képviseli a 2018-ban átadott másik Radisson Blu és a 2020-ban átadásra kerülő – a Park Inn lánchoz tartozó – repülőtéri szálloda. Az Accor is 3 szállodaberuházást hajtott végre. 2013-ban és 2018-ban 1-1 Ibis, 2014-ben 1 Novotel átadásával szerzett 35%-os részt a fejlesztésekből. A Marriott 2018-ban a Courtyard, a Hilton 2019-ben a Garden Inn láncának 1-1 hotelével növelte a négycsillagos kínálatot, sorrendben 17%-os és 14%-os részt tudva magukénak a Vilniusban végrehajtott 1 182 szobányi láncszálloda-fejlesztésekből.

Minszk fejlődése az ötcsillagos láncok dominanciájával jellemezhető. A Marriott 2014-ben a Renaissance, 2016-ban a zászlóshajó-láncával, míg a Hilton szintén 2016-ban a Double Tree láncával jelent meg ebben a kategóriában, melyet 2015-ben a háromcsillagos Hampton by Hilton lánc megelőzött meg. Az Accor 2019-től van jelen Minszkben egy Mercure szállodával. Ennek az 5 egységnek a 924 szobájából a Marriott, a Hilton és az Accor részesedése sorrendben 52% – 34% – 14%.

Tallinn esetében az ötcsillagos piacot telítettnek tekinthették a láncok, mert csak a Hilton jelent meg 2016-ban azonos nevű láncával ebben a kategóriában, ami a fejlesztések 23%-a. A megvalósult 857 szobányi fejlesztésből a Radisson egy 465 szobás Park Inn szállodával már 2009-től jelen van a térségben, amivel a szállodaláncok szobakapacitásnövekedésének 54%-át képviseli. Az Accor részesedése az Ibis 2019-es átadásával 23%.

Kisinyovban 2011-ben jelentek meg a globális szállodavállalatok, egyaránt a négycsillagos kategóriában. 2011-ben a Best Western egy kicsi, 40 szobás B. W. Plus, a Radisson egy 143 szobás Radisson Blu, majd 2019-ben a Marriott egy 120 szobás Courtyard szállodával.

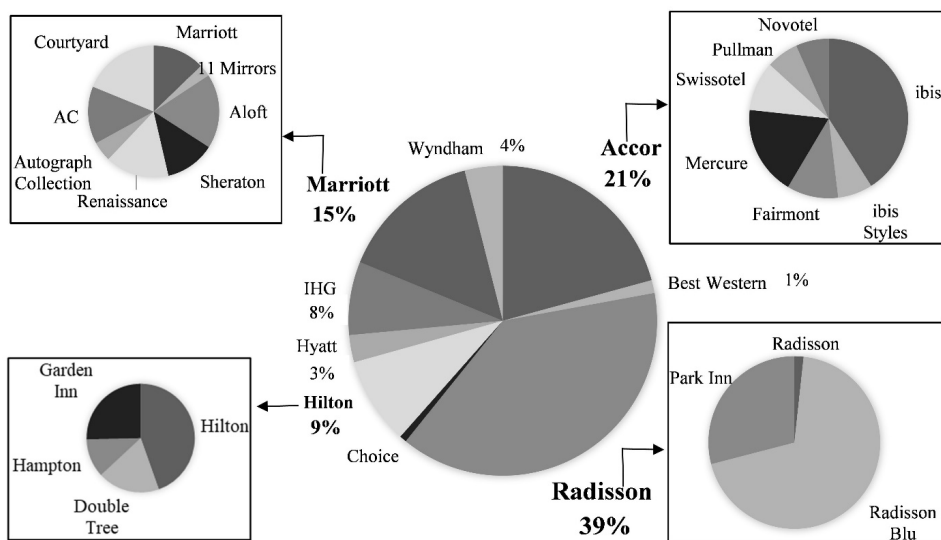
Ebben az időszakban 42 új beruházás létesült a térségben és további 2 kerül átadásra 2020-ban. Ez összesen 8 258 db, átlagosan 4.1 csillagos szobával növelte a térség láncszálloda-kínálatát.

Összegés és következtetések

A globális szállodavállalatoknak a kezdetben a balti államokra korlátozódó érdeklődése csak 2004 után fordult a térség többi állama és fővárosaik felé. Kisinyovban 2011-ig kellett várni a nemzetközi szállodalánc-kínálat megjelenésére. A szállodaláncok terjeszkedési aktivitása 2008 után élénkült meg. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a beruházások tervezése éppen a gazdasági világválság időszakában kezdődött, ami a szállodavállalatoknak a turizmusba vetett bizalmát igazolja. Másrészt a 2008-at követő fejlődésben már tetten érhető a verseny. A térség aktuális nemzetközi globális szállodalánc-kínálatát három vállalat, a Radisson, az Accor és a Marriott uralja, annak pontosan háromnegyed részével, ami a Hilton részesedésével együtt 84%-os piaci jelenlétet alkot. A fennmaradó közel 16%-on az IHG, a Wyndham, a Hyatt és a Best Western osztoznak, míg a Choice mindössze 83 szobás térségbeli jelenléte jelentéktelen (1. ábra).

1. ábra

A globális szállodavállalatok és a legnagyobb részesedéssel rendelkező láncaik jelenléte a vizsgált térségben 2020-ban

Forrás: a kutatás eredményei alapján saját számítás és szerkesztés

A szállodavállalatok jellemzően a magas szolgáltatásterjedelmű és minőségű, ennek megfelelően magas árszínvonalú láncokkal vannak jelen a térségben, aminek kiemelten a politikai, gazdasági és kulturális szempontból is központként funkcionáló fővárosi telepítési hely az oka. Egye-

dül az Accornak van markáns jelenléte a közép kategóriás láncok tekintetében, ami a vállalat nagy piacfedettségre törekvő stratégiájának térségi leképeződése. A térség iránti érdeklődés ékes bizonyítéka, hogy a nemzetközi szállodaláncok úttörőjeként ismert Hilton a fennállásának 100. évfordulójára Rigában egy 100 szobás szállodát nyitott, és Kijevben, valamint Vilniusban 2020-ban is nyílnak új láncszállodák.

Irodalom

- Fabozzi, J. F. – Focardi, M. S. – Jonas, C. 2010: Investment Management after the Global Financial Crisis. The Research Foundation of CFA Institute, 156 p.
- Kátay Á. 2017: Szállodák térben és időben Magyarországon, KJF, Orosháza, 171 p.
- Kátay Á. 2018: A nemzetközi szállodaláncok terjeszkedési aktivitása a Visegrádi Együttműködés államainak fővárosaiban 2004-től napjainkig. In: Fazekas I. – Kiss E. – Lázár I. (szerk.), Földrajzi Tanulmányok, Debrecen, pp. 355–358
- Michalkó G. 2010: Boldogító utazás. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 119 p.
- Internet1: <https://horwathhtl.com/publication/tourism-megatrends-report/> (2019. 11. 02.)
- Internet2: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152> (2019. 11. 07.)
- Internet3: <https://www.hotelnewsresource.com/article19308.html> (2019. 11. 09.)
- Internet4: <https://www.hospitalitynet.org/performance/4050893.htm> 2019. 11. 06.
- Internet5: <https://hospitality-on.com/en/developpement-hotelier/global-hotel-ranking-2015-second-chinese-operator-climbs-top-10> (2019. 11. 07.)
- Internet6: <https://loyaltytraveler.boardingarea.com/2016/10/10/top-11-hotel-chains-worldwide-rise-of-the-megabrands/> (2019. 11. 08.)
- Internet7: <https://www.chinatravelnews.com/article/130901> (2019. 11. 09.)
- Internet8: <https://www.weforum.org/reports> (2019. 11. 11.)
- Internet9: <http://andmebaas.stat.ee/Index.aspx?lang=en#> (2019. 12. 09.)
- Internet10: <https://data1.csb.gov.lv/pxweb/en/> (2019. 12. 09.)
- Internet11: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?theme=all#/> (2019. 12. 09.)
- Internet12: https://ukrstat.org/en/operativ/operativ2013/tur/zr_e.htm (2019. 12. 09.)
- Internet13: <https://statistica.gov.md/pageview.php?l=en&idc=407&nod=1&> (2019. 12. 09.)
- Internet14: <http://www.belstat.gov.by/en/> (2019. 12. 09.)

THE AWARENESS AND ACCEPTANCE OF THE TOURISM BRAND “HEART OF THE HUNGARIAN GREAT PLAIN” AND ITS ATTRACTIONS

Kóródi, Márta – Mondok, Anita – Szabó, Attila

University of Debrecen

*korodi.marta@econ.unideb.hu, mondok.anita@econ.unideb.hu,
szabo.attila.peter@econ.unideb.hu*

Abstract

Beyond the successful economic, cultural, technological and ecological operation of an area, a competitive destination is able to attract travellers continuously and provide visitors with memorable experiences. Well-built image, communication and collaborations also significantly influence the competitive position. Although the slogan ‘Heart of the Great Plain’ used to identify the Jász-Nagykun-Szolnok County of Hungary as a tourism destination, it meets all requirements generally specified, the perception of its success is closely linked to the awareness of the destination.

The assessment of the detailed aspects afore will be presented by analysing the data of a large-sample (n=1037) research conducted among visitors of the destination during the summer of 2019. The conclusions show the need to exploit and develop the existing attractions innovatively by providing complex experience-generating tourism packages that attract a wide range of new travellers from different market segments.

Keywords: *tourism destination management, brand management, experience management*

1. Introduction

In addition to exploiting the unique characteristics of the region, reaching out to as many segments as possible is a method of tourism development and management in elaboration of travel packages offered by domestic tourists. Among the destinations of the Great Plain, the tourist position of the region known as the “Heart of the Great Plain”, which can be identified with Jász-Nagykun-Szolnok County, justifies a rethinking of the emphasis and a stronger communication of the experience points.

The objective of developing a geographical area is, first and foremost, the effective operation of that area, the provision of a place of residence and prosperity for its inhabitants, through the creation of acceptable economic, cultural, technological and ecological. Those tourism destinations are competitive, which are capable of increasing tourism revenues, attracting tourists continuously, providing visitors with memorable experiences that meet their expectations, and generating profit for destination (Ritchie and Crouch 2003). The dynamic growth in tourism demand is also leading to increased competition between destinations. Strong competition also poses

a challenge for the organization responsible for tourism marketing in the field of image building, product development and communication. However, the successful development of tourism can only be achieved through a well-functioning, collaborative system.

The assessment document of current capabilities (JNSZM Regional Development Program 2014-2020) identifies tourist attractions and programs as scarce, with low capacity occupancy, low number of guests and length of stay, and significant seasonality. The county development program therefore seeks to improve hospitality, develop attractions and tourism services by eliminating bottlenecks and thus directly contribute to the increase in visitor numbers and time spent, and indirectly to the generation of income, sustainability and multifunctional recreation and community spaces.

The research can serve as a support for the tourism project ideas of the county; it can contribute to the utilization of the tourism capabilities of the county and the development of tourism areas based on experience.

2. Materials and Methods

Questionnaire research had been conducted from 27/06/2019 to 01/08/2019 with the self-completion method and with the assistance of interviewers on the SURVIO online interface. A research database was created from the answers of 1037 respondents.

Among the statistical methods, frequency analysis, cross-tabulation and association analysis were used. This is complemented by the measures of association strength (Freedman et al. 2005) as a Cramer V indicator, which shows that at $p < 0.05$, the relationship can be considered significant (Wagner 2013). The Kendall's W index (concordance) indicates the scale of similarity in terms of segments' opinion.

Seven questions in the questionnaire related to socio-demographic identification, asking for the respondent's education, age, labour market status, income status, gender, place of residence (2 questions). The results are used for grouping and filtering. The 8 substantive questions related to the topic are basically suitable for producing descriptive statistics. The questions consist of 2 simple single choice questions, one of the 2 scale questions is very complex, it asks the respondents to rate 29 attractions. For the 2 questions accepting multiple answers, the answers are unlimited. The respondents had the opportunity to explain the "other" answer in 2 questions. Obviously, the questions also include the "don't know / don't answer" option.

Statistical analyses of variables were performed with Excel 2013 and PSPP statistical analysis software. The path to the filling platform: <https://www.surveio.com/survey/d/J5V7D5P7Z4R9T1S1Y>. The self-completed questionnaire was distributed via e-mail and community portals via link sharing.

3. Results

3.1. Characteristics of the research sample, socio-demographic composition

The questionnaire filling page was visited by 1656 people with a completion rate of 62.6%. The database was constructed from a sample of 1037 complete responses. The sample was overrepresented among women (75.0%), men representing only 24.9% of the respondents. The distorting effect of female overrepresentation is mitigated by the greater role that women play in domestic households in travel decisions. The age composition of the sample is evenly distributed. The willingness to travel is significantly influenced by income status. 20.8% of the respondents did not answer the income question, even though it was a scalable technique. The majority of the 821 respondents feel they belong to two income categories 5 (27.5%) and 6 (22.5), ranging from very poor to very rich (on scale from 1 to 10). There is no significant shift in income distribution, with the income scale averaging 5.5. By labour market status, 71.8% of the respondents are active workers. Educational attainment is also closely related to the willingness to participate in tourism, and the average education of the respondents is good. It can be stated that the composition of the sample is suitable for the achievement of the objectives of the research, however two sub-populations of respondents in the county and outside the county (73.0% and 27.0%) have to be formed regarding the recognition of the county.

3.2. Domestic travel habits

Respondents prefer staying two to three nights on their domestic trips, but they also would like to participate on longer trips for one week. However, trips that are very short and longer than a week are less attractive. Tourists believe that the opportunity to enjoy the adventure is a great motivator for traveling, but respondents find domestic travel less exciting. They believe it does not give them that much novelty and broadens their horizons.

On trips, the classic high season, pre-season, post-season and off-season can be identified. The main motivations for travel are the use of health tourism services, active leisure activities, cultural tourism, visiting major events, festivals, and visiting family and relatives (25.5%). The choice of the travel destination was mainly influenced by the natural features and attractions of the destination, as well as the favourable price, low cost and value for money of the trip. Among the information-gathering channels, the positive experience of previous visits, referrals from friends, and online channels are outstanding.

Respondents have a tendency to stay longer and that could be utilized by increasing from the critical 3 nights to 4 nights, moving from a shorter travel category to a longer travel category. During the domestic trips, the respondents believe that the possibilities to extend their stay can be realized by improving the existing attractions, creating several adventure baths, aqua parks and organizing several festivals and cultural events.

When booking a hotel, respondents are more familiar with OTAs (54.3%) than with website of accommodation (48.6%) and will continue to use proven booking channels. Openness to online bookings is significant. Convincing the “insecure” is a challenge for hoteliers, this potential clientele has a 24.2% share for intermediaries and 24.7% for direct bookings, would probably represent a new market for service providers.

3.3. Awareness of the major attractions

The survey of the frequency of visits to Jász-Nagykun-Szolnok County distinguishes the local population (68.5%), 42.2% of the remaining 327 people said they were regular visitors, 23.2% had visited the county 1-3 times, 16.8% had visited 3-5 times, 4.9% had been once, 6.1% have not been there yet, 1.5% have not been there yet, but are planning a holiday or relaxation there.

A correlation study of county visiting revealed a moderately strong relationship (Cramer V = 0.24) with respect to settlement type. The residents of the capital and of the larger settlements, as well as of Békés and Heves counties, visit the county more frequently. At the same time, the tourist return from Pest counties is more typical.

The most complex question of the survey is the awareness and interest scale of the county's 29 attractiveness factors and sights. It is worth analysing all the answers as an average judgment, as well as the respons-

es of county and non-county residents. Familiarity rankings are based on the occurrence-weighted average of the scores on the 1-4 scale (rated 4 for "I went there, tried it"). The average awareness (2.72). Based on these, 14 attractions, settlements, and holiday destinations are above average, 15 are below average, and responses have shifted slightly towards less popularity. Then 5 categories were defined relative to the mean: very well-known supply elements (3.16-3.31 scale average), well-known supply elements (2.89-3.08 scale average), average known supply elements (2.69-2, 81 scale average), below average known supply elements (2.41-2.66 scale average) and not widely known supply elements (2.03-2.37 scale average). The following cities, attractions and holiday destinations are ranked in the categories.

Very well-known supply elements (5 pcs): Lake Tisza, Abadszalók; Zoo and Botanical Garden of Jászberény; Cserkeszölő- the refreshing place; Tiszavirág Festival, Szolnok; RepTár, Interactive Aviation Museum, Szolnok;

Well-known supply elements (5 pcs): Berekfürdő; Gastronomic delicacies, unique specialties: Szolnok foam isler, Tisza fish soup, Karcag or Kevi lamb stew, Karcag ferdinand; Túrkeve Thermal Bath; Martfű Thermal Spa; Nagykörű, cherry garden of Hungary;

Average known supply elements (6 pcs): Kevi Shepherd's Festival, Túrkeve; East Fest, Mezőtúr; Sörárium - Interactive Beer Museum, Szolnok; Fish days in Tiszafüred; Tizsakürt Arboretum and Adventure Park; Water tour on the Tisza River / Lake Tisza;

Below average known supply elements (7 pcs): Lehel Horn - Jász Museum, Jászberény; Karcag Sheep Cooking Festival, Karcag; Kumánia Hotel, Thermal Baths and Beaches, Kisújszállás; Museum for Teddy Bears, Rákóczipfalva; Csángó Festival, Jászberény; Gourmet restaurants, eg: Princess's Estate, Mezőtúr, Nimrod Bio- Restaurant, Karcag, Park Restaurant Berekfürdő; Tiszator- Pig sticker Festival, Abadszalók;

Not widely known supply elements (6 pcs) Opera of Nature, Festival at Lake Tisza; Tiszazugi Geographic Museum, Tiszaföldvár; Kun heritage, craft embroidery, knotting - Karcag, István Györffy Nagykun Museum and Nagykun Visitor Center; Canopy Promenade Trail, Karcag; On the footsteps of Captains Jászkun, thematic hiking trails; Mancsos Pancsoló - Eastern Hungary's first dog-friendly bathing area at Lake Tisza in Tiszafüred;

Lesser-known supply elements include those that are a secondary attraction of the settlement in addition to the well-known element, but they may play a role in increasing stay or return by raising awareness.

The ranking of supply items is shown in Table 1, based on the actual visit of respondents, i.e. their travel decision. It also means the recognition of attractions. In the table, each attraction is secondarily ranked for familiarity and then for planned trips. Half of the respondents have already tried and tested offerings of different types, with natural, cultural and mixed attractions included in this group.

Table 2 compares the rankings of county and non-county residents and those of all respondents based on their personal experience of supply elements. The common and close preference (black background) of the two sub-populations indicates recognition (4 cases). There is a contradiction in the level of awareness and recognition in 2 cases (grey background), which may indicate a sales channel problem. The non-overlapping elements (light grey background, 4 cases) of the first 12 generally preferred attractions (including 10 per section) allow for specific communication by the sending area.

Table 1

Tourist attractions awareness of Jász-Nagykun-Szolnok County by respondents

Supply elements \ level of awareness	went there, tried it	heard about it	was not there, but plans	was not there and was not planning
Lake Tisza, Abádszalók	51,5%	29,7%	13,3%	4,3%
Zoo and Botanical Garden of Jászberény	49,3%	27,8%	11,9%	9,0%
Cserkeszőlő- The refreshing place	47,3%	31,3%	11,6%	7,2%
Tiszavirág Festival, Szolnok	46,9%	27,8%	13,9%	6,2%
RepTár, Aviation Museum, Szolnok	42,8%	29,9%	16,9%	6,2%
Berekfürdő	38,0%	35,9%	15,1%	8,2%
Gastronomic delicacies	36,1%	33,0%	12,3%	11,2%
Túrkeve Thermal Bath	31,5%	34,7%	12,3%	14,2%
Nagykörű, cherry garden of Hungary	31,1%	33,7%	14,7%	14,2%
East Fest, Mezőtúr	30,5%	33,7%	8,7%	20,9%
Martfű Thermal Spa	30,4%	33,8%	17,7%	10,9%
Water tour on the Tisza River / Lake Tisza	23,7%	31,1%	20,3%	16,6%

Source: own construction

Table 2

Difference in the rank of respondents between county and non-county residents

Supply elements \ respondents' residence	county residents	non-county residents	all respondents
Zoo and Botanical Garden of Jászberény	1.	6.	2.
Tiszavirág Festival, Szolnok	2.	4.	4.
Lake Tisza, Abádszalók	3.	1.	1.
Cserkeszőlő- The refreshing place	4.	2.	3.
RepTár, Aviation Museum, Szolnok	5.	5.	5.
Berekfürdő	6.	3.	6.
Gastronomic delicacies	7.	8.	7.
Túrkeve Thermal Bath	8.	15.	8.
Nagykörű, cherry garden of Hungary	9.	12.	9.
Martfű Thermal Spa	10.	10.	11.
East Fest, Mezőtúr	12.	7.	10.
Water tour on the Tisza River / Lake Tisza	16.	9.	12.

Source: own construction

Awareness is closely connected with the identification, that is the knowledge of the tourist brand of Jász-Nagykun-Szolnok county. 71.6% of the respondents identify the county well with the brand name “The heart of the Great Plain”, the rate of bad answers is negligible, and it does not reach 3%. But the “don't know / don't answer” mark is high at 25.6%. The brand name is most prominent in event flyers (32.0%), but the website also had a significant information impact (31.9%). The brand name is well-established, well-identified, and has a good associative effect based on its reputation.

3.4. The possibilities of extending the trip

The third question of the question group measures the possibilities of extending the length of stay by multiple answers. The first three places in the ranking are the development of existing attractions (37.8%), the establishment of several adventure baths, the aquapark (36.8%) as well as the organization of several festivals and cultural events (35.7%). These proposals were probably at least every third respondent indicated. The desire to expand active tourism opportunities (new cycle paths, maintenance of existing ones, water sports facilities) was mentioned in 31.5% of the answers, and it is welcome that the opinion of the surveyed population follows the national trends. The direction of product development can also be determined by the suggestion of more interesting thematic

routes (25.7%), preference for new adventure parks (18.4%) and new visitor centres (16.8%). The high proportion of the last items in the ranking justifies the desire for experience, and it would be advisable to apply experience management methods to existing attractions as well. A recurring suggestion for “other” answers is to improve traffic barriers, improve road quality, develop Tisza's free waterfront, solve the dog travel problem, but also suggest more advertising.

The order of priorities varies by age group, which should be considered when designing segment-specific offerings. With a high degree of conviction of educational attainment (Kendall $W = 0.9$), it would be desirable to develop more adventure baths, festivals, and existing attractions. Respondents uniformly consider unnecessary to set up new visitor centres in order to increase travel time, with 75% concordance among age groups (Kendall $W = 0.75$). High income respondents said that the most important thing would be to improve the existing attractions and then to develop the supply elements to increase the length of stay (Kendall $W = 0.86$). For women, expanding the range of bathing facilities would be most important, while men would rather develop existing attractions. Increasing the number of festivals and cultural events would also benefit female respondents (Kendall $W = 0.89$).

Residents of the capital and other cities likewise think of the factors most influencing the lengthening of domestic travel, they would be encouraged to offer more festivals, cultural events in the destination area, or to develop existing attractions or expand active tourism opportunities. In contrast, residents of towns with county rights and those living in the villages attach the greatest importance to the expansion of bathing facilities (Kendall $W = 0.82$).

4. Conclusions, recommendations

The results of the research highlighted the characteristics of the county that should be taken into account in destination management, destination and service level product development, and visitor management. They recommend the development of attractions and make them more interesting but on the appropriate scale. The development of the visitor centres is much less preferred, despite the fact that these facilities provide much greater comfort to tourists.

The satisfaction of the guests' experience needs to be emphasized. The experience evokes emotions that are uncommon in time and intensity; they come mainly from experiencing situations that have not yet been

lived. The guest wants to record (online photo, video) the experience because he feels that it is only there, then and happens only with him that is unique. When designing the services, consideration should be given to whether the service provider has such a supply element and what could be developed with the existing experience base or with the help of experience generators. In other words, it is appropriate to carry out an analysis of the content experience.

The results of the survey can be utilized at the level of the destination examined, and serve as a feedback to the tourism management that the majority of the attraction developments implemented are identical to the needs of the tourists.

The tourism slogan of the county is closely related to the slogan, and its awareness is proven by the survey. Although the slogan 'Heart of the Great Plain' used to identify the Jász-Nagykun-Szolnok County of Hungary as a tourism destination, meets all requirements generally specified, the perception of its success is closely linked to the awareness of the destination. Therefore, it is advisable to supplement and direct the focus of communication to the tourist and the experience. Recommended, retaining but modifying the proven slogan as **"Jász-Nagykun-Szolnok, the Heart of the Great Plain – its every heartbeat is an experience"**.

Acknowledgments

Research requested by Jász-Nagykun-Szolnok County Local Government within the project TOP 5.1.1.-15-JN1-2016-00001, "Strengthening Employment-Economic Cooperation in Jász-Nagykun-Szolnok County" - "Local Product and Service Development", entrusted by the ESÉLY (Chance) Social Public Foundation of Jász-Nagykun-Szolnok County was carried out.

References

- Cooper, C. – Fletcher, J. – Gilbert, D. – Fyall, A. – Wanhill, S. 1998: *Tourism: Principles and Practice*. Singapore: Addison Wesley Longman, 840 p.
- Freedman, D. – Pisani, R. – Purves, R. 2005: *Statisztika*. Budapest, Typotex Kiadó, 812 p.
- Horner, S. – Swarbrooke, J. 2007: *Consumer behavior in tourism*. Oxford, Butterworth-Heinemann, Linacre House, 440 p.
- Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Területfejlesztési Program 2014-2020. Észak-Alföldi Regionális Fejlesztési Ügynökség Nonprofit Kft. 2013. 179 p.

- Kaspar, C. – Haedrich G. – Kelmm C. – Kreilkamp E. 1998: Tourismus Management Turizmus-Marketing und Fremdenverkehrsplanung. Berlin, New York, Valter de Gruyter GmbH, 949 p.
- Lőrincz, K. –Sulyok, J. 2017:Turizmusmarketing. Budapest, Akadémiai Kiadó Kft. 357 p.
- Ritchie, J.R. Brent - Crouch, G. I.2003: The competitive destination: a sustainable tourism perspective. Oxon, UK: CABI Publishing, 304 p.
- Wagner, W. E. 2013: Using IBM® SPSS® Statistics for Research Methods and Social Science Statistics. Sage Publications, 168 p.

KERESLETELEMZÉS A MAGYARORSZÁGRÓL A KÁRPÁTALJAI BEREGVIDÉKRE ÉRKEZŐ TURISTÁK KÖRÉBEN

Lontai-Szilágyi Zsuzsanna¹ – Oláh Natália² – Tóth Nikoletta Marianna² –
Gönczy Sándor²

¹Corvinus Egyetem

²II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
gonczyssanyi@gmail.com

Abstract

DEMAND ANALYSIS AMONG TOURISTS

ARRIVING FROM HUNGARY TO THE TRANSCARPATHIAN BEREG REGION

Lontai-Szilágyi, Zsuzsanna – Oláh, Natália – Tóth, Nikoletta Marianna – Gönczy, Sándor
Transcarpathia has a significant touristic potential. However, in order to make good use of this potential, basic information is needed that shows the needs of the arriving target groups. In our study we have examined the target group coming from Hungary. The study was started with a survey, which was conducted in 2017 and 2019 high tourist season in Beregovo as well as the surrounding villages involved in village tourism. 171 questionnaires were completed in 2017 and 200 in 2019. In the questionnaire we have asked about the details of travel arrangements, the group of travellers, booking of the venue and the number of overnight stays. The questionnaire has also asked about the information on the basis of which the subject chose our region, factors that motivated the choice of destination and the target groups' prior knowledge of the Transcarpathian tourism products and attractions. The survey clearly shows that more emphasis should be placed on the promotion of mineral and medicinal waters in Hungarian advertisements. Apart from the frequently visited places (Uzhhorod, Mukachevo, Beregovo, Khust, Verecke Pass) by the studied target group attention should be devoted to the familiarization of practically all the others attractions.

Keywords: *tourist demand, Transcarpathia*

Bevezetés, célok

Kárpátaljáról mint turisztikai desztinációról – tudományos értelemben véve – viszonylag kevés információt találunk. Ennek két fontos oka van. Az egyik abban keresendő, hogy a régió 1991-ig teljesen el volt zárva a külvilágtól, majd Ukrajna függetlenné válása után nagyon komoly gazdasági mélyrepülés következett be, melynek eredményeképpen nem volt fizetőképes kereslet és jó színvonalú kínálat, így nem is jöhetett létre nagyarányú, klasszikus értelemben vett kül- és belföldi turizmus. A másik fontos ok, amely miatt kevés releváns adata akadunk, az, hogy a turisztikai vállalkozások gyakran nem tesznek eleget bejelentési kötelezettségüknek a statisztikai hivatalok felé, így azok nem is tudják nyomon követni a turisztikai trendeket. Mindazonáltal a kárpátaljai turisztikai termékek tervezéséhez, fejlesztéséhez és piacra viteléhez elengedhetet-

len a turisztikai kereslet felmérése. Statisztikai adatok híján kérdőíves felmérés alapján próbáltunk képet kapni a Magyarországról Kárpátaljára érkező turisták igényeiről.

Primer kutatásunkhoz célcsoportnak magyarországi turistákat választottunk, mivel a tapasztalat és a Sass (2018) által végzett felmérés azt mutatta, hogy a külföldről érkezők körében meghatározóak a magyarországi turisták.

Kutatási módszerek

Kárpátalját turisztikai szempontból különböző régiókra szokták osztani. Ezek egyike a Beregvidék, ami lényegében megegyezik a Beregszászi járással (Tarpai 2013). A keresletelemzés vizsgálatához kérdőíves felmérést végeztünk 2017-ben és 2019-ben a turisztikai főszezonban. A lekérdezést a beregszászi parkolóban, valamint a Beregszászi járás falusi turizmussal foglalkozó településein végeztük. 2017-ben a választott célcsoporttal 171 db, 2019-ben pedig 200 db kérdőívet töltöttünk ki. A kérdőívek feldolgozásánál a Microsoft Excel szoftvert használtuk.

Az adatlapon a szociodemográfiai jellemzőkön kívül a következő kérdéskörök szerepeltek:

- ✓ az utazási döntést befolyásoló tényezők (információforrás, motiváló tényezők);
- ✓ az utazás körülményei, jellemzői (ki szervezte, kivel érkezett, mivel érkezett, mennyi időre érkezett, hol szállt meg, milyen típusú szálláshelyet vett igénybe, ki foglalta le a szállást, milyen céllal érkezett, hova látogatott el, milyen tevékenységeket végzett);
- ✓ előzetes ismeretek a célterületről.

A szociodemográfiai kérdéskörön kívüli tárgykörökben feltett kérdések vagy értékelő skálások voltak, vagy többszörös válaszlehetőséggel bírtak.

Eredmények

A szociodemográfiai jellemzők alapján elmondhatjuk, hogy 2017-ben és 2019-ben is a megkérdezett turisták nagyobb része nő volt (1. táblázat), és elsősorban egyetemi vagy főiskolai végzettséggel rendelkezett. Az életkori sajátosságok tekintetében nagy változást nem tapasztalhatunk a két vizsgált időszakban, mivel 2017-ben és 2019-ben egyaránt az érkezettek főleg 55 év felettiiek voltak. A foglalkozás szerinti megoszlás

tekintetében a szellemi alkalmazottak vezették a rangsort mindkét esetben. A felmérésben részt vevő vendégek döntően városi lakosok. A megkérdezettek között a 2017-es felmérés esetében 32%, a 2019-es felmérés alapján pedig 25% volt a visszatérő vendégek aránya.

1. táblázat

A megkérdezettek szociodemográfiai jellemzői

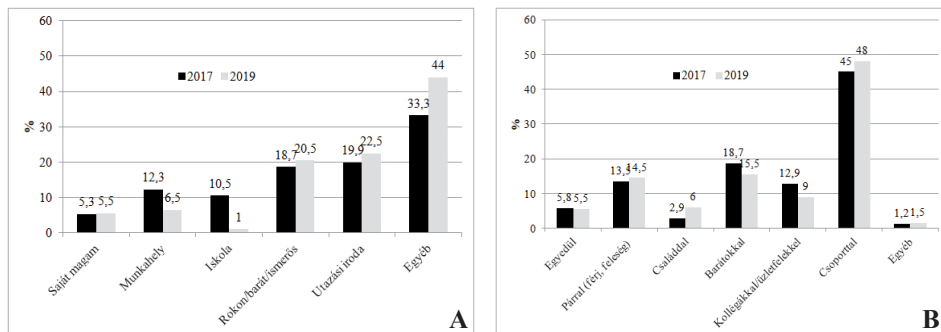
	2017 (%)	2019 (%)		2017 (%)	2019 (%)
Nemi összetétel			A küldő települések típusa		
Nő	65	65	Város	81,9	97
Férfi	35	35	Falu	18,1	3
Iskolai végzettség			Foglalkozás szerinti megoszlás		
Általános iskola	2,9	7	Diák	10,5	1
Érettségi	26,3	20,5	Vállalkozó	7	7
Szaktanácsadó	7,6	18,5	Szellemi alkalmazott	21,6	20
Egyetem/főiskola	61,4	51,5	Fizikai alkalmazott	3,5	3
Egyéb	1,8	2,5	Vezető alkalmazott	7,6	2
Életkor szerinti megoszlás			Nyugdíjas	48	67
18 év alatt	0,6	1,5	Munkanélküli	1,8	0
18–35 év között	17	17			
36–55 év között	24	8			
55 év felett	58,5	73,5			

Forrás: saját adatgyűjtés, 2017, 2019

Az utazásszervezéssel kapcsolatos kérdésre adott válaszok elemzése során azt tapasztaltuk, hogy mindkét vizsgált periódusban a szervezett keretek közötti utazás uralkodott (1/A ábra). 2017-ben a válaszadók legnagyobb része, mintegy 33,3%-a az egyéb kategóriát jelölte meg, 2019-ben hasonlóan (44,0%), amely alatt nyugdíjasklubokat értettek. A megkérdezettek 20%-a (2017), illetve 22,5%-a (2019) érkezett utazási irodán keresztül.

1. ábra

Az utazás szervezésére (A) és a „Kivel/kikkel érkezett?” (B) kérdésre adott válaszok megoszlása a megkérdezett turisták körében

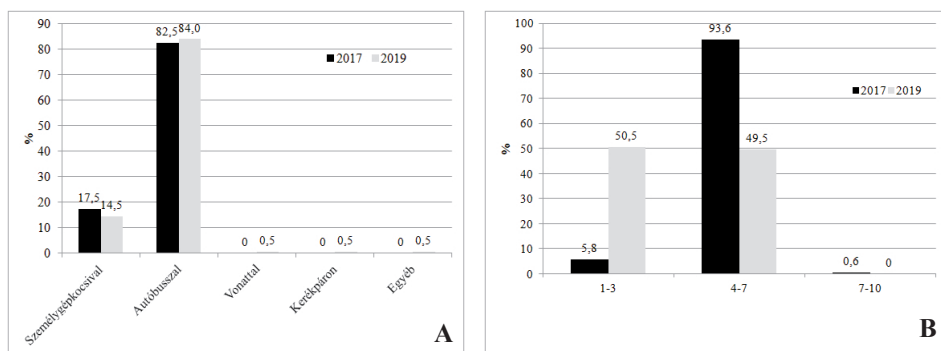

Forrás: saját adatgyűjtés, 2017, 2019

Mind 2017-ben, mind 2019-ben főleg csoporttal (1/B ábra), autóbuszon érkeztek vidékünkre a megkérdezettek (2/A ábra). Ami az itt töltött napok számát illeti, 2017-ben még 4–7 napot, míg 2019-ben már csak 1–3 napot töltöttek Kárpátalján (2/B ábra).

2. ábra

Az igénybe vett közlekedési eszközre (A) és a Kárpátalján töltött napok számára (B) vonatkozó eredmények

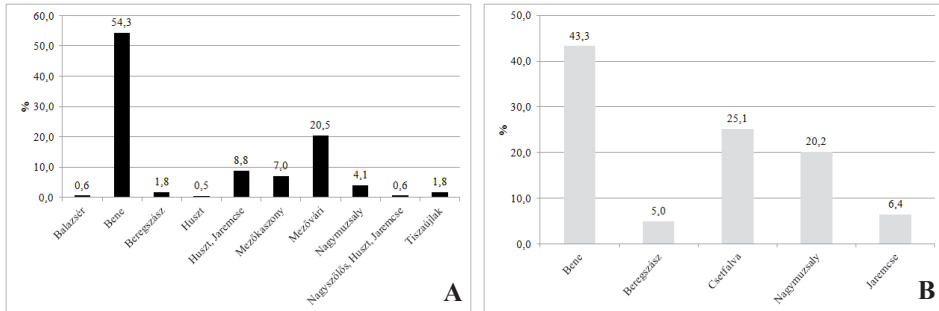

Forrás: saját adatgyűjtés, 2017, 2019

2017-ben a turisták a szállásukat elsősorban Benében, Mezővári-ban, Mezőkaszonyban és Nagymuzsalyban foglalták. 2019-ben a megkérdezettek többsége Benében, Nagymuzsalyban és Csetfalván szállt meg (3/A, B ábra). Ezek a települések nem rendelkeznek kereskedelmi szálláshelyekkel, viszont a határ menti falusi turizmus meghatározó tényezői (Sass 2018).

3. ábra

A felmérésben részt vevő turistáknak szálláshelyet adó települések (A – 2017, B – 2019)

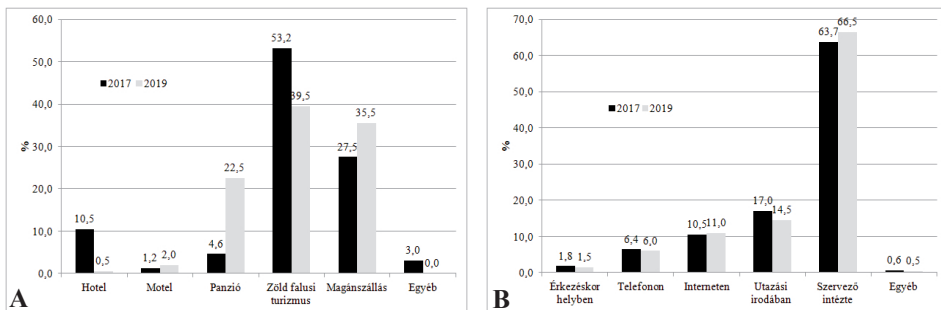

Forrás: saját adatgyűjtés, 2017, 2019

Ami a szálláshely típusát illeti, mindkét esetben a falusi vendégházak domináltak (4/A ábra), második helyen pedig a magánszállások (olyan magánház, amely részben vagy egészben kibérelhető néhány éjszakára) szerepeltek. A szállások foglalását több mint 60%-ban a szervező intézte (4/B ábra).

4. ábra

A szálláshely típusára (A) és a szállásfoglalás módjára (B) vonatkozó eredmények

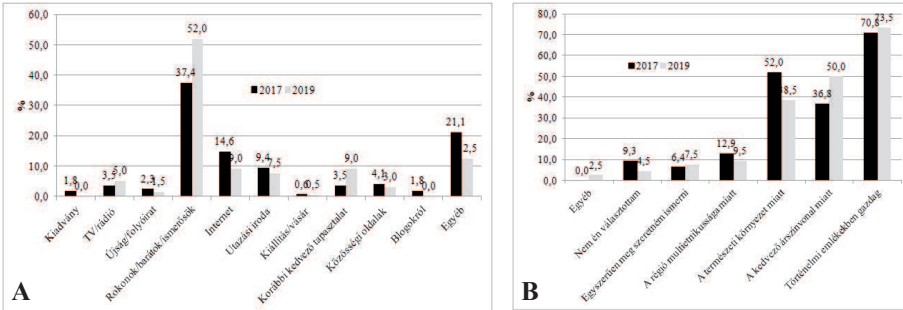

Forrás: saját adatgyűjtés, 2017, 2019

Megvizsgáltuk, hogy milyen információforrás alapján döntött a megkérdezett a Kárpátaljára való utazásról. Mind 2017-ben (37,4%), mind 2019-ben (52%) a turisták többsége rokon/barát/ismerős ajánlására döntött el, hogy Kárpátaljára utazik (5/A ábra). A többi általunk kínált válaszlehetőség közül csak az internet mint tájékoztatási felület emelhető ki. Sokan választották az egyéb kategóriát is, ahol uralkodtak a „nyugdíjas szakszervezet”, valamint a „pályázat” válaszok.

5. ábra

*Az úti cél kiválasztását befolyásoló információforrás (A)
és az úticél-választást motiváló tényezők jellemzői (B)*

Forrás: saját adatgyűjtés, 2017, 2019

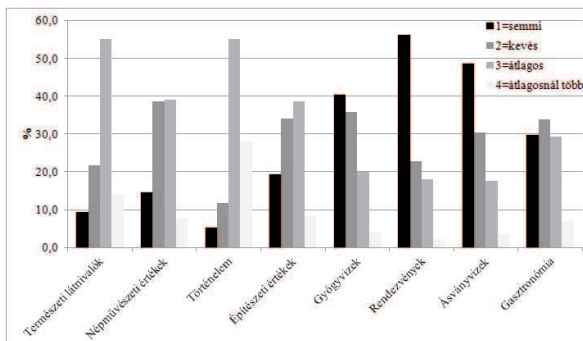
Az adott úti cél, jelen esetben Kárpátalja kiválasztását 2017-ben és 2019-ben egyaránt a történelmi emlékhelyekben való gazdagság motiválta (5/B ábra). Kisebb szerepet játszott a kedvező árszínvonal, illetve a természeti környezet.

Az utazás fő céljaként a magyarországi turisták döntő többsége a kirándulást jelölte meg mindkét felmérésben (2017: 81,3%; 2019: 89%). A kirándulás választását minden bizonnyal az motiválja, hogy Kárpátalja nagyon erősen kötődik a magyar történelemhez, amely számos vonzerőben megmutatkozik. A második helyen szereplő túrázást (2017: 27,5%; 2019: 30%) valószínűleg az Északkeleti-Kárpátok mint túraútvonal motiválja.

A 2017-es felmérés során a célcsoport önbevallás alapján az átlagosnál több ismerettel Kárpátalja történelméről, természeti értékeiről, míg legkevesebb információval a kárpátaljai rendezvényekről és az ásványvizekről rendelkeztek (6. ábra).

6. ábra

A Kárpátaljáról szóló előzetes ismeretekkel rendelkezők megoszlása 2017-ben

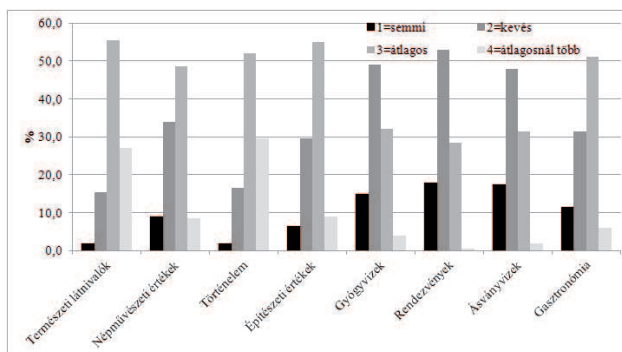

Forrás: saját adatgyűjtés, 2017

Hasonló tendenciákat látunk a 2019-es adatok alapján is, hiszen a megkérdezetteknek ebben az esetben is Kárpátalja történelméről és természeti értékeiről volt több információjuk, míg viszonylag kevésbé voltak tájékozottak a megye gyógy- és ásványvizeivel, rendezvényeivel és gasztronómiájával kapcsolatban (7. ábra).

7. ábra

Kárpátaljáról szóló előzetes ismeretekkel rendelkezők megoszlása 2019-ben

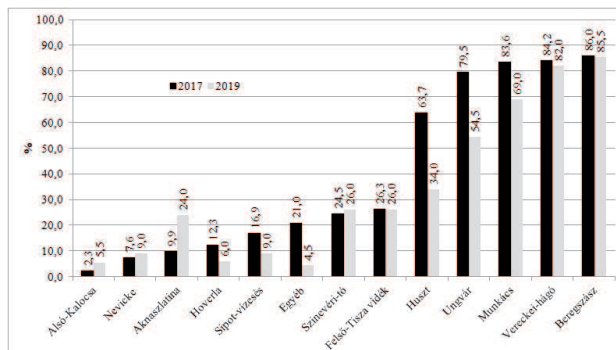

Forrás: saját adatgyűjtés, 2019

A turisták többsége 2017-ben és 2019-ben is Beregszászt, a Vereckei-hágót, Munkácsot és Ungvárt látogatta meg. Ebből arra lehet következtetni, hogy a Kárpátaljára érkező magyar turisták több helyet is felkeresnek autóbusszos csillagtúrák formájában (8. ábra), ami már korábbi felmérésünk alkalmával is bizonyítást nyert (Szilágyi et al. 2006).

8. ábra

A meglátogatott kárpátaljai turisztikai célterületek, attrakciók látogatottsági aránya

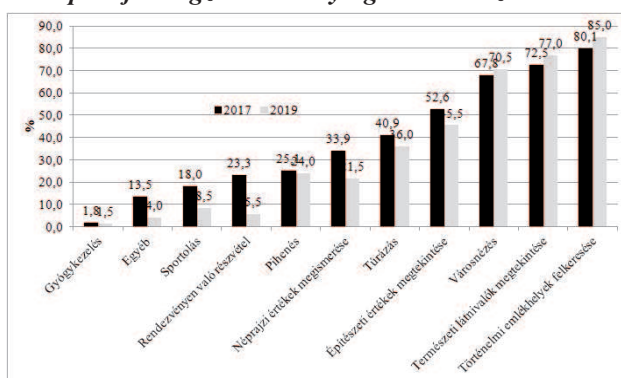

Forrás: saját adatgyűjtés, 2017, 2019

A Kárpátalján végzett turisztikai, szabadidős tevékenységre vonatkozó adatokból kitűnik, hogy a turisták többsége a történelmi (2017: 80,1% és 2019: 85%) és természeti (72,5% és 77%) látnivalókat nézi meg. Ugyancsak sokan látogatják meg közülük a városokat (67,8% és 70,5%) is, amit alátámaszt az épített örökséget meglátogatók aránya (52,6% és 45,5%) is, valamint sokan túráznak (40,9% és 36,0%). Legkevesebben gyógykezelési és sportolási céllal utaznak megyénkbe, ami nem meglepő, hisz az ilyen célú kárpátaljai kínálat ár-érték arányban nem versenyezhetnek Magyarország gyógy- és termálfürdőivel (9. ábra).

9. ábra

A Kárpátalján végzett tevékenységre vonatkozó adatok

Forrás: saját adatgyűjtés, 2017, 2019

Összegzés, ajánlások

A vizsgált célcsoport nagyobb része felsőfokú végzettséggel rendelkező, szellemi munkát végző, városlakó nő volt. Az elemzett időszakokban főként szervezeten érkeztek Kárpátaljára. Életkor tekintetében meghatározóak a nyugdíjasok. Ennek megfelelően úgy gondoljuk, hogy célszerű lenne olyan programokat szervezni, amelyekkel felkeltenénk a fiatalabb korosztály érdeklődését is. Néhány esetben láttunk szállásfoglalást Jaremsében, a Prut folyó felső folyásánál, ahol raftingolásra van lehetőség. A Felső-Tiszán van ilyen irányú kezdeményezés Kárpátalja területén is, de valószínűleg kevésbé ismert.

A vendégek főleg falusi szálláshelyet vesznek igénybe. Nappal csillagtúraszerű, egynapos utazásokat tesznek, és csak az estét töltik a szálláshelyen, családoznál. Főleg nyugdíjas korú emberekről van szó, így ez a fajta pihenés sokak számára kissé túlfeszített lehet, hiszen bármelyik

célállomást vesszük görcső alá, az mind legalább 150–200 km utazást jelent a falusi szálláshelyektől.

A két felmérés alapján arra következtethetünk, hogy csökkent a vendégjszakák száma, mivel a 4–7 napos itt-tartózkodások az 1–3 naposak irányába tolódtak el. Célszerű lenne úgy átalakítani a 4–7 napot itt töltő vendégek pihenését, hogy 1–2 napot a szállásadó faluban maradjanak, és vegyék igénybe a tényleges falusi turizmus szolgáltatásait (pl. megismerkedjenek az adott falu természeti, építészeti, történelmi értékeivel, gasztronómiájával). Erre minden kárpátaljai szállásadó faluban megvan a potenciál.

A két vizsgált időintervallumban a célcsoport kereslete gyakorlatilag nem különbözött. A turistákat a történelmi emlékhelyek, a természeti látnivalók (elsősorban a Vereckei-hágó) és az épített örökség érdekli.

Felmérésünkől egyértelműen kiviláglik, hogy nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a magyarországi reklámok esetében az ásványvizek és gyógyvizek jobb megismertetésére. Ezenkívül a vizsgált célcsoport esetében a gyakran látogatott helyeken kívül (Ungvár, Munkács, Beregszász, Huszt, Vereckei-hágó) gyakorlatilag minden más attrakció megismertetésére hangsúlyt kell fektetni.

Irodalom

- Sass E. 2018: A felvidéki és kárpátaljai falusi turizmus összehasonlító jellemzése. *Met-szetek, Társadalomtudományi folyóirat, Tematikus tanulmányok – Kárpátalja tár-sadalma*. 7 No.1., pp. 63–90.
- Szilágyi Zs. – Sass E. – Gönczy S. 2006: Kárpátalja mint turisztikai desztináció; Ma-gyarországi turisták körében végzett imázs- és elégedettségvizsgálat. III. Magyar Földrajzi Konferencia, 2006. szeptember 6–7., Budapest, ISBN: 963-9545-12-0
- Tarpai J. 2013: A természeti és társadalmi erőforrások szerepe Kárpátalja turizmusfejles-tésében és hatása a területfejlesztésre. PhD-értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola, p. 181.

AZ INTERAKTÍV TANULÁS ÖSVÉNYEIN. HAZAI ÉS NEMZETKÖZI GEOPARKOK OKTATÁSI MEGOLDÁSAI¹

Máltesics Péter – Varjas János

Pécsi Tudományegyetem

maltesic@gamma.ttk.pte.hu, vjanos@gamma.ttk.pte.hu

Abstract

PATHWAYS OF INTERACTIVE LEARNING.
EDUCATIONAL SOLUTIONS IN DOMESTIC AND INTERNATIONAL GEOPARKS

Máltesics, Péter – Varjas, János

The essay is dealing with the development of a special form of education in the Northern-Balaton region of Hungary. There are some kinds of tourism products and education techniques which are characterized by the area of Balaton-Uplands Nature Reserve. From a special perspective, it is also considerable, how we could integrate efficiently the educational techniques from native and foreign geoparks into the school programs.

Keywords: *Bakony-Balaton Geopark; interactive education; geotrails; nature protection*

Bevezetés

Annak érdekében, hogy megérthessük a geoturizmus lényegét, elengedhetetlen, hogy elméleti és gyakorlati szemszögből is megvitassuk ennek az alig ismert turisztikai terméktípusnak a jelenlegi társadalmi megítélését. Az UNESCO Globális Geoparkok rendszerének területeiről van szó, melynek oktató célú bemutatása az ember tudásanyagát bővíti. A geoparkok hálózata Európából indult hódító útjára. Az első négy alapító ország (Görögország, Franciaország, Spanyolország, Németország) 2000-ben hozta létre az Európai Geoparkok Hálózatát, melyhez később ázsiai országok csatlakoztak. Magyarország két parkkal rendelkezik (Horváth 2019).

A geoparkok olyan egységes földrajzi területek képviselői, ahol a földtani képződmények bemutatásán túl a természeti értékvédelem, a földrajzi szemléletű, interaktív jellegű oktatás és a fenntartható fejlődés alkotta holisztikus szemléletmód szerves részét képezi a tanításnak (Dowling–Newsome 2018). Fontos szerephez jut továbbá a természeti

---

¹ Jelen publikáció/kutatás az Európai Unió, Magyarország és az Európai Szociális Alap társfinanszírozása által biztosított forrásból, az EFOP-3.6.2-16-2017-00017 azonosítójú „Fenntartható, intelligens és befogadó regionális és városi modellek” című projekt keretében jött létre.

viszonyok feltárásán túl a társadalmi és kulturális nézőpont, mivel a társadalmi hagyományok olyan rétegesen sokszínű képet alkotnak, melynek keretébe a helyi népesség különleges életmódja, gazdálkodása, természeti környezetének megőrzése illeszthető be; a fenntartható fejlődés elveinek előmozdítása pedig a helyi lakosság életének szerves részét képezi (McKeever–Zouros 2005). Földrajzi formakincsünk megismertetése elősegíti a társadalmunk előtt álló kulcsfontosságú kérdések és problémafelvetések komplex megértését – többek között földi erőforrásaink felhasználását és az éghajlatváltozás hatásainak mérséklését (Fassoulas 2018). E tanulmány feladata jól működő gyakorlat bemutatása a geotúrák és „geopot“-ok, valamint különböző interpretációs eszközök segítségével, továbbá az, hogy e példákon keresztül a szerzők bemutassák a geoparkok oktatásban betöltött szerepét. A túrák szemléltetéséhez, illetve ezen interpretációs eszközök bemutatásához természetesen elengedhetetlen volt a nemzetközi és hazai helyszínen végzett terepmunka, ahol a szervezett események alatt rögzített képi és hanganyag feldolgozásával, látogatói statisztikai adatok leírásával, valamint a szekunder adatok kiértékelésének módszerével történt az adatfelvételezés.

Geoturizmus és oktatás nemzetközi szintén

Mint ahogyan egy nemzetközi példa is bemutatja, a portugál középiskolai képzés tartalmazza az egyes geosite-ok és geológiai örökségmegóvás koncepcióját – ennek iskolapéldáját hordozza magában a két példaértékkel bíró intézmény, a Naturtejo és az Arouca Geopark (Catana–Rocha 2009). Előbbi csaknem 44, utóbbi pedig közel 61 szakvezetett geotúrát, vagyis terepgyakorlatot szervezett, melyekre portugál és spanyol iskolákból egyaránt jöttek diákok (Erfurt–Cooper 2010). Az iskolás csoportok a látogatás alatt az adott régió infra- és szuprastruktúráját vették igénybe a helyi éttermek, szálláshelyek, múzeumok, kézműves műhelyek termékeinek vásárlásával, segítve így a lokális turizmus gazdasági tevékenységét. A folyamat hozzáadott értéke annak a lehetőségét is magában hordozza, hogy a diák később visszatér az adott célterületre, és hozza magával családját, ismerőseit (Bódis–Michalkó 2017).

Egy lengyel mintán keresztül ismerhetjük meg, hogy a geoturizmus oktatását elsőként a krakkói AGH Technológiai és Tudományegyetem vezette be a gyakorlatba (Slomka–Mayer 2010), mégpedig az alkalmazott földtudományok kurzuson, illetve szakirányon keresztül. A képzés meglehetősen gyorsan bővült a földtudományi karon belül, más képzé-

sek szakosított óráit is magába integrálva (pl. geoinformatikai órák, GIS-ismeretek). E kurzus elsődleges szándéka egy új képzési forma akkreditációja – teljes geológiai szakképzés a turizmus tudományának hozzáadott széles körű tudásanyagával. Ennek eredményeként hozzávetőleg 300 diák szerzett diplomát a képzésen, többségük pedig el is tudott helyezkedni a turisztikai munkaerőpiacon belföldön, illetve az Unió más országaiban. 2009-ben egy általánosabb és átfogóbb jellegű, felsőoktatási keretek között elfogadott turizmus és rekreáció tantárgyat építettek be a BSc és MSc képzési rendszerbe. Ezek a kurzusok a turizmus iparágát a lehető legtöbb szemszögből vizsgálják, ugyanakkor az emberrel mint önmagával foglalkozó humán és gazdaságtudományok, valamint az angol nyelvi órák is a képzés szerves részét képezik, míg a specializált kurzusok közé sorolhatóak továbbra is a geológiai, a környezeti és az egyéb társadalomtudományok is. A terepgyakorlatok alatt teljesítendő szaktanári órák száma megközelítőleg 300 órát vesz igénybe (Erfurt–Cooper 2010). A szervezet által 2011-ben kiadott jelentkezési pályázat többek között azt is tartalmazza, hogy mennyire jelentős szerepe van a környező kistérségi egyesületekkel és szervezetekkel folytatott közös kooperációnak, annak érdekében, hogy a helyi turizmust, a földtudományi oktatást és a környezeti nevelést a geopark teljes körűen elsajátíthassa (Budai et al 2011).

Nemzetközi kitenkintés – Azores Geopark

Az Azori-szigetecsoport összesen 9 szigetet foglal magában, mind-egyik sziget az Azores Geopark földtani értékvédelmi területe alá tartozik – ezen szigetek közül csak pár példa kerül említésre a látogatómenedzsment elemek közül, melyet a szerző személyes terepi észrevételezés során jegyzett fel. Faial-szigeten, egy korábban világítótoronyként funkcionáló épületben található a *Capelinhos Volcano Látogatóközpont*, melynek célja, hogy informatív oktatási keretek között és a tudományos interpretáció feladatát követve egyfajta élő interaktív kiállítással tudassa a látogatóval a Capelinhos-vulkán kitörését, annak felszínmorfológiai formakincseit, és feltárja a látogató előtt a Földön jelen lévő valamennyi vulkáni működés összefüggő folyamatát. Az 1957/58-ban végbement vulkánkitörés sűrű hamuval borította be a világítótorony épületét, melynek hosszú évtizedekkel később történt renoválását követően kapott helyet ez az ötletgazdag kiállítás (Capelinhos Visitor Centre guided exhibition *ex verb* – 2019). A kőzet- és ásványi gyűjtemény egyszerű bemutatásán túl

helyet kaptak a modern, multimédiás eszközök – egy nagyméretű, különböző színekben világító földgömb a vulkáni forrópont vulkanizmus és lemeztektonikai rétegek bemutatásával, a neonvilágítású információs panelek a világ valamennyi vulkáni típusának magyarázatával, a földtani folyamatokat bemutató kisfilmek pedig a szigetcsoport kialakulásával, lemeztektonikai működésével érzékeltetik a látogatóval a helyi földtani viszonyokat (Internet_1).

Pico-szigeten található a *Vulkánok Háza Bemutatóközpont* (Casa dos Vulcões), mely az Azori-szigetek vulkánjairól nyújt átfogó képet, és fontos szövekként különös hangsúlyt fektet a szigetcsoport geodiverzitására mint fontos természeti örökség védelmére. A modern interpretációs médiaeszközök segítségével a látogató igazi élményt szerez – egy szimulációs eszköz segítségével a Föld magjába utazhat, és megfigyelheti bolygónk belső energiáinak működését, illetve egy föld-rengés-szimulátor segítségével átélheti a Pico-szigeten bekövetkezett földrengések erősségét (Internet_2).

Sao Miguel-szigeten állították fel a *Furnasi Monitoring és Kutatóközpontot* (CMIF), mely ma természetvédelmi központként és látogatóhelyként is üzemel (CMIF guided exhibition *ex verb* – 2019). Az épület a Furnasi-tó déli partján kapott helyet 2011-ben annak érdekében, hogy népszerűsítse a helyi ökoszisztémák és vizes élőhelyek rehabilitációjához fűződő helyreállítási tevékenységeket. Ezt különböző modern, szemléltető jellegű eszközökkel teszi, melyekbe aktívan kívánja bevonni a látogatót – multimédiás kirakósjáték, természetrajzi dokumentumfilmek, egyéb innovatív eszközök segítségével.

A magyarországi geotúrák bemutatása a Bakony–Balaton Geopark példáján

A Bakony–Balaton Geopark tudományos és esztétikai szempontból jelentős értékkel bíró földrajzi területet foglal magában, így teremtve a természetjáráshoz egy olyan sokszínű és geodiverzitásában gazdag közeget, mely számos kirándulót vonz (Internet_3). A geopark fontos feladata az, hogy szervezett geotúrák segítségével a látogatót a természeti és kulturális értékek megfigyelése mellett olyan interaktív, élményszerű földrajzórán kísérje végig, melyre kevés lehetőség kínálkozik a hagyományos, bemutató jellegű keretek között. Ehhez a feladathoz okleveles geotúra-vezetőket alkalmaznak, akik több éves túrázó és tanári tapasztalattal rendelkeznek (Internet_4).

A tihanyi példa

A jelen tanulmányban dokumentált két geotúrán a szerzők helyszíni megfigyelés alapján jegyezték le a földtani jelenségeket és folyamatokat, melyek létrehozták az érintett terület mai domborzati képét. Az első, 75 fővel induló terepi túrán a tihanyi-félszigeten létrejött idős, csaknem 7 millió éves késő miocén vulkáni formakincs felszíni értékeit figyelhették meg a résztvevők (Németh et al 2000). Az apáti templomtól elindulva az apáti-hegyi őrtorony, majd pedig a tihanyi levendulás került bemutatásra. A második szakasz a Levendula Ház Látogatóközponttól indult, ahol lehetőség nyílt a tihanyi szürkemarha állattartásáról feljegyezni az elmondott információkat. A túravezető interaktív, rávezető jellegű elmondásából a csoport megismerhette a magyar fáslegelő-gazdálkodás sajátosságait, mely az erdők tisztaságát és rendezettségét segített egykor rendben tartani (Varga et al 2017). A Jókai Mór által elnevezett Aranyház hévforráskúpnál a hévizek felszínformáló tevékenysége került bemutatásra, a túra pedig a Kiserdő-tetőn végződött. A Tihanyi évbúcsúztató geotúrán megfigyelt kőzettani és egyéb jelenségeket a mellékletben felüntetett *Táblázat 1* ismerteti (Sárdy *ex verb.* 2019).

1. táblázat*A Tihanyi évbúcsúztató geotúra állomásain megfigyelt földrajzi és kulturális jelenségek*

A túra egyes állomásai	Megfigyelt földrajzi fogalmak és folyamatok	Tantárgyi kapcsolódások
Apáti-hegyi őrtorony	Földtörténet (a balatoni táj képe 8 millió éve)	Biológia (Pannon-tó körüli élővilág)
Tihanyi levendulás		Történelem (Bittera Gyula tevékenysége)
Nyereg-hegy és a Csúcs-hegy közötti lejtős szakasz	Vulkáni utóműködés (gejzírek és hévizek); kőzettan (gejzírek és hévizek kőzettermelő hatásai)	
Belső-tó déli partjának vonala		Történelem és néprajz (fáslegelő-gazdálkodás); biológia (szürkemarhák és pockok együttlése)
Aranyház hévforráskúp	Kőzettan (hévizek által létrehozott kőzetek csoportjai)	Irodalom (Jókai Mór, a hévforráskúp névadójának élete); biológia (zuzmók és algák együttlése)

2. táblázat

*A Felsőörsi évbúcsúztató geotúra
állomásain megfigyelt földrajzi és kulturális jelenségek*

A túra egyes állomásai	Megfigyelt földrajzi fogalmak és folyamatok	Tantárgyi kapcsolódások
Lovasi őskori festékbánya		Történelem (az előember életmódja); rajz és vizuális kultúra (festés a több ezer éves bánya anyagával)
Forrás-hegyi alapszelvény	Földtörténet (a középső triász kor kőzetformációi), vulkanizmus a Balaton-felvidéken	Biológia (a felső triász élővilága – puhatestűek)
Felsőörs	Kőzettan (balatoni vörös homokkő, triász mészkő és hidegkúti dolomit)	Történelem, néprajz (a Batthyány család története; templomépítéssel)

A felsőörsi példa

A Felsőörsi geotúrán az Őskori festékbánya-feltáró geotúra nyomvonalát járták be a résztvevők, alig több mint 24 fő. Hazánk egyik legrégebbi bányájában, a lovasi őskori festékbánya területén, melyet már az 1950-es évektől vizsgáltak a kutatók (Molnár 1978), 11 750 éves, előembertől származó leleteket, főleg csiszoltkő-szerszámokat találtak. Az itt talált csonttálak segítségével nyerték ki elődeink a vörös festéket, amellyel gyakran rajzoltak, maszkra festettek, szúnyogok ellen védekeztek, és varázslás céljából is felhasználták. A vörösfesték-bányában a túra résztvevői interaktív programban vehettek részt, víz felhasználásával készíthetettek, melyet azután előkészített papírra festhettek (Sárdy *ex verb.* 2019). A lovasi bányában megismert őskori világ után a jelenlévők egy régebbi időutazásnak lehetnek tanúi. A Séd-patak partján, az Idő Ösvénye útvonalon egészen a földtörténeti középidőbe tekinthet vissza a látogató (Baross et al 2011). Az ösvényen előrehaladva a kőzetek kialakulásának ideje szerint geológiai környezetünk folyamatosan fiatalodik a következők szerint: középidői kvarcfillit – balatoni vörös homokkő – alsó triász korabeli csopaki márga. A patakparton lehetőség nyílik megfigyelni a mésztufagátak képződését, melyek a vízben lévő tárgyakon kezdenek el létrejönni. Ezt követően egy kiépített forrásnál megállva a túravezető szénsav, sósav és terepi mintavétel segítségével szemléltette, hogy a kút közelében még mészkő az alapkőzet, de 10 méterrel előrébb haladva az ösvényen már mésztartalmú lösz található (Sárdy *ex verb.* 2019). A Séd-patak kiszáradt mellékágához érve (amely nagyobb vízhozam esetén újra megtelik), a folyóvíz felszínformáló tevékenysége figyelhető meg, majd a Forrás-hegyi alapszelvényénél a középső triász

kőzetmintáiból – például nemesvámosi mészkő, megye-hegyi dolomit – segítségével nyerhettünk bővebb ismeretet a Balaton vidékének ösföldrajzi környezetéről. A geotúra Felsőörsön végződött, ahol a túravezető a prépostság épületéről és a templomról ismertetett történelmi információt. A Felsőörsi geotúrán megfigyelt közettani és egyéb jelenségeket a mellékletben feltüntetett *Táblázat2* mutatja be.

A szemléltetés megjelenése

A geotúrák oktatási szempontból talán legfontosabb előnye, hogy lehetőséget biztosítanak olyan szintű szemléltető előadásra, melyre kevés lehetőség van a földrajz tantárgy iskolai tanítása során. A túravezetők kreatív megoldásokkal mutatják be a földtörténeti folyamatokat. Az ilyen és ehhez hasonló megoldások élményszerűvé teszik a közoktatási közegben gyakran száraznak ítélt földrajzi tananyagot. A szemléltető előadás túra közbeni alkalmazása mellett nagy előny az is, hogy a túrán lehetőség van arra, hogy a résztvevők aktív részesei legyenek az észlelésnek, mely fontos része a sikeres tanítási-tanulási folyamatnak (Farsang 2011). A túrák alkalmával a földtörténeti folyamatok emlékeit a keletkezés helyszínén tekinthetik meg, valamint olyan kísérletekben vehetnek részt, amelyek segítik a gyakran bonyolult és összetett természeti folyamatok megértését, és motiváló hatással is bírnak.

Konklúzió

A geopark területe olyan élő és élettelen természeti adottságokban gazdag, és ezáltal különösen védett terület, mely földtani és felszínalaktani értékeinek és ritka esztétikai kincseinek előfordulásával elsősorban a tudományos kutatásnak és az ökotudatosságra való oktatásnak, természetjárásnak, az emberi hatások alól mentes természeti értékek fennmaradásának nyújt prioritást (Internet_5). A hazai példákon keresztül bemutatott gyakorlatok alapján a túravezetők által alkalmazott oktatói technikák – szabadtéri tudományos kísérletek, a látogatóközönséggel történő folyamatos interakciók és pozitív visszacsatolások, a könnyebben értelmezhető hasonlatok alkalmazása mind a fiatalabb, mind az idősebb generáció számára egyre ismertebb. Mindazonáltal elmondható, hogy a nem számottevő látogatói létszámmal bíró szervezett rendezvények, a hazai földrajzi tantervbe nem illeszkedő geopark-konceptió és az intézményi marketinghez szükséges online kommunikációs csatornák hatékonyságának hiánya miatt a továbbiakban mindenképpen szükséges lenne egy

megfelelően újragondolt tudományos tervezet a geoparkok munkájának előmozdítása és az interaktív tanulás jó gyakorlatainak népszerűsítése céljából. Ezen jó példák kialakításában előjáróak lehetnek azok a már működő marketingkommunikációs eszközök, melyeket e tanulmány a nemzetközi példákon keresztül ismertetni kíván.

További kutatási irány lehet, hogy előzetes és utólagos mérésekkel elemezzük a túrán résztvevők kompetenciáinak bővülését. Emellett azt is fontosnak tartjuk, hogy a geoparkok köztudatba való beépülésével jobban integrálódjanak az oktatási rendszerbe, ennek elérésében a nemzetközi minták segíthetnek (Akima 2016). Mindezek fényében tehát úgy gondoljuk, hogy a geoturizmusnak az oktatási keretek közé beépíthető megfelelő interpretálása egyfajta újszerű megközelítésnek adhat teret, egy olyan módszernek, melyben a könnyedebb, játékosabb, emberi léptékben érthetőbb és személyesebb megértési folyamatnak mélyreható szerepe van.

Irodalom

- Akima, T. 2016: Overview: The Educational Capabilities of Geoparks: From Education to Learning. *Journal of Geography–Chigaku Zasshi*)
- Baross G. – Habán I. – Gellai M. 2011: Balaton-felvidék, Keszthelyi-hegység – A Balaton-felvidék és a Keszthelyi-hegység rövid ismertetése, *Cartographia Tankönyvkiadó*, Budapest, pp. 3–8.
- Bódis G. – Michalkó G. 2017: Jöttünk, láttunk, visszatérünk: a visszatérő turisztikai forgalom. In: *Területi Statisztika*, 57(3): p. 296
- Budai, T. et al 2011: An Application for European Geopark Status for the Aspiring Bakony Balaton Geopark Project, Hungary. *Balaton-felvidéki Nemzeti Park. Bakony-Balaton Geopark*, 46–47
- Catana, M. M. – Rocha, D. 2009: The role of the educational programs on tourism development of Naturtejo and Arouca geoparks. *Proceedings of the VIII European Geoparks Conference*
- Dowling, R. – Newsome, D. 2018: *Handbook of Geotourism*. Cheltenham, Egyesült Királyság: Edward Elgar Publishing, Cheltenham, p. 500
- Erfurt–Cooper P. J 2010: *Global Geotourism Perspectives – Active Geothermal and Volcanic Environments as Tourist Destinations*. Woodeaton, Oxford, Goodfellow Publishers Ltd, 2010. pp. 33–47.
- Farsang A. 2011: Földrajztanítás korszerűen, – *GeoLitera*, SZTE TTIK Földrajzi és Földtani Tanszékcsoport, Szeged, p. 196.
- Fassoulas, C. et al 2018: UNESCO Global Geoparks: living laboratories to mitigate natural induced disasters and strengthen communities' resilience. In book: *Natural Hazards and Disaster Risk Reduction Policies*, 1 p., Pub.: Il Sileno Edizioni
- Horváth G. 2019: A földrajzi ismeretek terjedésének új színterei: a geoparkok, *Geomatodika*. 3(3) pp. 19–29.

- MacKeever, P. – Zouros, N. 2005: Geoparks: Celebrating Earth heritage, sustaining local communities. In: *Episodes* 28(4): 274–278 pp.
- Molnár Gy. 1978: A kőkori ember piros festéke. In: Szomathy V. (szerk.) 1978: Régészeti barangolások Magyarországon, Panoráma, Budapest, p. 395.
- Németh K. – Martin U. 2000: A Tihanyi-félsziget vulkánossága: Volcanism of the Tihany Volcano pp. 352–354. In: Karátson, D. (szerk.) *Pannon Enciklopédia : Magyarország Földje*, Budapest, Magyarország: Kertek 2000 Kiadó
- Slomka, T. – Mayer, W. 2010: Geotourism and geotourist education in Poland. In: *Geotourism: the tourism of geology and landscape*.
- Varga, A. – Samu, Z. et al. 2017: A fás legelők és legelőerdők használata magyarországi pásztorok és gazdálkodók tudása alapján. In.: *Természetvédelmi Közlemények* 23, pp. 242–258.

Interjúk

- Capelinhos Visitor Centre guided exhibition ex verb (2019)
- Carla Ferreira ex verb. (2019), Centro de Monitorização e Investigação das Furnas, guided exhibition interview
- Sárdy Julianna ex verb. (2019), A tihanyi évbúcsúztató geotúra, valamint a felsőörsi geotúra bemutatása

Internetes hivatkozások

- Internet_1: Capelinhos Volcano Interpretation Centre. <https://www.visitazores.com/en/the-azores/places-to-visit/capelinhos-volcano-interpretation-centre> (letöltés ideje: 2019.10.20.)
- Internet_2: Casa dos Vulcões Interpretation Centre. <https://www.visitazores.com/en/the-azores/places-to-visit/volcanoes-house> (letöltés ideje: 2019.10.20.)
- Internet_3: Bakony–Balaton Geopark hivatalos weboldala. <http://www.geopark.hu/home/mi-a-geopark> (letöltés ideje: 2019.10.20.)
- Internet_4: nol.hu webhely. http://nol.hu/gazdasag/20091029-kobanya_blues_a_bakonyban-404931 (letöltés ideje: 2019.10.21.)
- Internet_5: http://www.bfnp.hu/magyar/oldalak/tapolcai_tavasbarlang/1/1 (letöltés ideje: 2017.11.05.)

АТРАКЦІЯ ЯК ДОМІНУЮЧА СКЛАДОВА ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Машіка Г. В.

Мукачівський державний університет
mashika.g.v@i.ua

Abstract

ATTRACTION AS A DOMINANT COMPONENT OF THE TOURIST
AND RECREATION POTENTIAL OF THE TRANSCARPATHIAN REGION

Mashika, Hanna

The article highlights the tourism and recreational potential of the Transcarpathian region, analyzes the existing factors that influence the attractiveness of the tourist and recreational potential of the region, analyzes the dominant attractive components that form the tourism and recreational industry. It is established that the main goal of tourism development in the Transcarpathian region is to create a national tourist product competitive in the domestic and world markets

Keywords: *potential, tourist and recreational potential, attractiveness, event tourism, tourism infrastructure*

Постановка проблеми у загальному вигляді

Останні дослідження Закарпатської області з точки зору туризму свідчать про те, що вона є однією з найбільш привабливих і перспективних для розвитку туризму в Україні. Унікальне прикордонне географічне розташування і багатий природно-ресурсний та етнокультурно-ресурсний потенціал забезпечили області визнання найбільш перспективної рекреаційної зони Європи з можливістю цілорічного обслуговування туристів. Межування на західному кордоні України з чотирма центральноєвропейськими державами сприяє розвитку недорогого (особливо для мешканців країн Євросоюзу) відпочинку, а переважання сільського населення краю (70%) успішно демонструє розвиток одного із секторів розвитку туристичної галузі – сільського туризму. Тому сьогодні туристично-рекреаційна галузь є пріоритетним напрямком розвитку економіки області. Мальовничі ландшафти, природні об'єкти, багаті культурні, історичні, етнічні традиції, широка мережа туристично-рекреаційних та санаторно-лікувальних закладів дають можливість розвивати різні види туристично-рекреаційної діяльності. Зростає зацікавленість іноземних туристів у відвідинах регіону (Дудчак 2011).

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вивчення та аналіз природно-рекреаційних ресурсів краю були проведені М.Долішнім, В. Мацолою, Г.Ємцем, В.Мікловдою, М.Ленделом. Особливостям і перспективам розвитку туризму та рекреації в Закарпатській області присвячено публікації І.Волошин, Н. Габчак, І. Січка, О. Марченко, О. Молнар, Г.Машіки, К. Ненько та Р. Щурокова. Проте, важливу роль відіграє атракція потенціалу території для розвитку різних видів рекреаційної та туристичної діяльності, що дасть змогу збільшити кількість туристів у Закарпатській області.

Виклад основного матеріалу

У туристичній літературі часто можна зустріти ототожнення понять «потенціал» та «ресурси». Відмінністю між термінами «ресурси» і «потенціал» є те, що ресурси існують незалежно від суб'єктів економічної діяльності, а потенціал є невіддільним від суб'єктів діяльності. Існує думка, що «потенціал», окрім матеріальних і нематеріальних засобів, включає здібності працівника, колективу, підприємства, суспільства у цілому до ефективного використання наявних коштів або ресурсів. Туристично-рекреаційний потенціал включає два поняття, які є нерозривними та взаємодоповнюють одне одного: рекреаційний потенціал як природна компонента, тобто здатність території позитивно впливати на фізичний, психічний та психологічний стан людини під час відпочинку; туристичний потенціал, який включає культурно-історичну спадщину як антропогенний складник, а також ландшафтні комплекси, де і проводиться туристична діяльність, локалізовані окремі природні чи антропогенні туристичні об'єкти, які відвідуються туристами, серед них – музеї, пам'ятки культури, архітектури, археології, традиції населення, народні промисли, спосіб життя (Машіка 2019, 132с.).

На підвищення атрактивності туристично-рекреаційного потенціалу Закарпатської області впливають такі фактори::

1. географічні – вигідне географічне положення (область є воротами України у Західну Європу) створює їй певні переваги для прискореної інтеграції в європейські структури, єдина область України, яка межує з чотирма центральноєвропейськими державами; пам'ятний знак «Центр Європи» встановлено поблизу с. Ділове Рахівського району;

2. історичні – своєрідність краю, де збереглась висока культура господарювання, традиції і навички місцевого населення, що у поєднанні з близькістю країн Західної Європи створює передумови для швидкої адаптації населення до ринкових умов господарювання;
3. економічні – досягнуті позитивні структурні зрушення служать вагомою передумовою для поступового економічного зростання;
4. транспортні – розвинута мережа автомобільних доріг та залізниць із врахуванням зручного географічного положення приносить реальну вигоду;
5. природні – наявність унікальних природних ресурсів: мінеральних вод, лісів, значних запасів підземних і поверхневих вод, інших корисних копалин індустріального значення, ландшафтно-кліматичних зон (на Закарпатті знаходиться найбільша вершина Українських Карпат – гора Говерла (2061 м); бере свій початок одна з найбільших річок Європи – Тиса; єдина в Україні Долина нарцисів – поблизу м. Хуст; високогірне озеро Синевир, розташоване на висоті 989 м);
6. рекреаційні – область володіє потужним природним потенціалом для санаторно-курортного лікування та оздоровлення людей, який може перетворити рекреаційну сферу в одну з домінантних галузей економіки краю (Шабаліна, Власов 2008);
7. екологічні – порівняно низький рівень антропогенного забруднення довкілля та виняткова екологічна роль Карпат на континенті сприяють позитивному іміджу області (Волошин 2011, 79с.). Закарпаття надзвичайно перспективний регіон України з точки зору туризму, рекреації та відпочинку. Туристична галузь – це потужний чинник розвитку області. З року в рік туристичний потенціал Закарпатської області нарощується. Унікальний рекреаційний потенціал, який сприяє розвитку практично усіх видів туризму, з кожним роком залучає в Закарпаття все більше відпочивальників.

Нами здійснено аналіз найбільших атрактивних складових Закарпатської області, які виступають домінуючою складовою туристично–рекреаційного потенціалу

1. Закарпатська область заслужено отримала титул «культурно-історичного краю», що є фундаментом для розвитку пізнаваль-

ного туризму. Той факт, що свого часу територія Закарпаття входила до складу різних держав, не міг не відбитися на її архітектурі. Дійсно, архітектурна спадщина ввібрала в себе традиції та звичаї більше 70 національностей, яка є своєрідним доповненням поруч з гірськими ландшафтами і мальовничими пейзажами. Серед численних пам'яток, котрі збереглися повністю або частково, особливе місце займають оборонно-фортифікаційні споруди у вигляді замків. У спеціалізованій друкованій літературі офіційно подається інформація про існування на території області 13 замків, але ця цифра може бути спростована, оскільки на державному обліку Закарпаття перебувають близько 150 пам'яток старовини

Один із таких замків зберігся і до нині та виконує роль «туристичної візитки» Закарпатської області – мова йде про всіма відомий замок «Паланок» XIV–XVI ст. (м.Мукачево). Фахівці одноголосно визнали його найкрасивішим замком Карпатського регіону і другим (поступається Кам'янець-Подільському) за туристичною атракцією замком України. Свідченням цього є більше 360 тис. чол., які щорічно відвідують замок. Серед інших замків у туристів також користуються популярністю Ужгородський (X–XI ст.), Невицький (XIII ст.), Чинадіївський (XV ст.) замки, мисливський палац графів Шенборнів у с. Карпати (XIX ст.), залишки Середнянського (XII ст.), Виноградівського «Канків» (XIV ст.) і «Нялаб» с. Королево (XIV ст.) замків.

2. Останнім часом дуже популярним молодіжним напрямком є фестивальний або так званий подієвий туризм. Де, як не на фестивалях, можна побачити і дізнатися про звичаї, традиції, кухню. Кожного року з'являються мінімум 3 нові фестивалі. (Мігущенко 2013, 333с.) Проте слід наголосити, що незважаючи на те, що тут проводиться понад 160 таких подієвих заходів різної тематики щороку, деяка частка не несе якої-небудь автентичної прив'язки, що є головною вимогою для таких заходів. Тим не менш, це не заважає поповнювати книгу туристичних відвідувань Закарпаття ще на 500 тис. візитерів. Серед найвідоміших і наймасовіших можемо назвати наступні:

- «Срібний Татош» – міжнародний історичний фестиваль, сповнений видовищними лицарськими боями, запальними середньовічними танцями та музикою. Проводиться у Чинадіївському замку «Сент-Міклош» в період 24–26 травня.
- «Чемпіонат Бограча» – кулінарний відпочинок на природі зі споживанням найсмачніших страв закарпатської народної кухні. Місце проведення – с. Косонь Берегівського району, 1 травня.

- «Огинь і м'ясо» – гастрономічний фестиваль, де всі страви готуються на вогні. Проводиться у м. Мукачево в парку «Перемога» 4-5-6 травня.
- «Бринза Хустщини» – гастрономічний фестиваль, який має на меті збереження, підтримку та популяризацію традицій вівчарства, виробництво бринзи, збільшення доходів виробників. Проводиться щорічно вперше, тому локація ще визначається, запланована дата – 11-12 травня.
- «Біле вино» – міжнародний фестиваль вина, яким відкривається весняний гастрономічний сезон на Закарпатті, де проводиться дегустація вина й хода лицарів винного ордену Святого Венцела та посвячення нових членів. Місце проведення фестивалю вина – центр міста Берегово. Дата проведення: 8–10 березня.
- «Кохання в Сент-Міклош» – квітковий фестиваль флористів, що традиційно збирає кращих фахівців та демонструє неймовірні інсталяції. Проводиться у Чинадієвському замку «Сент-Міклош» в період 4-5 травня.
- «Варишська палачінта» – гастрономічний фестиваль, який символізує проводи зими, де кращі кулінари пектимуть палачінти (млинці) з різними начинками та соусами. Цей фестиваль рекомендується для родин з дітьми та компаніям. Проводиться у м. Мукачево у парку «Перемога». Дата проведення: 8-9-10 березня.
- «Червене вино» – фестиваль вина в м. Мукачево, традиційно відкриває сезон гастрономічних фестивалів Закарпаття та є головною подією січня, яку варто відвідати. Програма охоплює дегустацію сонячного напою, оригінальну розважальну програму – виступи фольклорних колективів Закарпаття, колядницькі колективи та вертепи, естрадні гурти та ансамблі, дегустацію страв кухні Закарпаття. Місце проведення – м. Мукачево. Парк «Перемога». Дата проведення: 9–14 січня.
- «На Синевир трембіти кличуть» – музичний фестиваль, який проводиться з метою просування традицій та культури, презентації туристичних можливостей Закарпаття, зокрема візитівки – озера Синевир, що є найвідомішим озером України та найбільш високогірним у Карпатах. У

програмі фестивалю передбачено: виступ кращих фольклорних колективів, масові гуляння, продаж сувенірів та виробів народних умільців. Головним символом фестивалю є трембіта – музичний інструмент, яким вівчарі на гірських полонинах традиційно повідомляли про різні події: про наближення негоди, зміну місця перебування, про потреби, про весілля відповідною мелодією. Місце проведення фестивалю – село Синевирська Поляна, Міжгірського району, 19 серпня.

- «Гуцульська бринза» – фестиваль бринзи у Рахові, який відкриває осінній сезон гастрономічних фестивалів Закарпаття. Традиційно, у програмі фестивалю: дегустація бринзи, виступи фольклорних колективів, дегустація страв національної кухні (картопля смажена з бринзою, банош з бринзою, салат з бринзою)

Отже, можемо з впевненістю сказати, що на Закарпатті практично кожного місяця проводяться декілька фестивалів, тому гостям буде чим зайняти себе і куди піти незалежно від пори року.

3. Ще одним об'єктом атракції можна назвати г. Говерлу, яка стала справжнім «центром паломництва» для тих, хто хоче отримати незабутні враження. Піднятися на Говерлу можна з двох сторін. Одна з таких є Закарпаття. Загалом підйом зі сторони Закарпаття займає більше часу, але він є найлегшим.

4. Долина нарцисів – незабутня подорож, яка назавжди залишиться у пам'яті кожного. Знаходиться неподалік Хуста. Таких місць дуже мало подарувала природа. Зокрема, подібні природні об'єкти збереглися в Альпах, гірських районах Румунії та деяких Балканських країнах, але вони менші за площею. Сюди треба приїжджати на початку травня, коли нарциси починають квітнути. Пік цвітіння традиційно припадає на середину травня, але цього року через теплу погоду нарциси розквітли раніше. Щорічно Долину нарцисів відвідують понад 10 тисяч туристів (Волошин 2011,55с.).

5. Синевир – перлина Закарпаття. Озеро, яке є частиною національного парку, дуже популярне серед туристів. Ознайомлення із Синевиром можна розпочати із музеїв, що дасть повну картину. Їх тут два: музей Лісосплаву (можна побачити весь технологічний процес заготівлі, сортування, зберігання і транспортування деревини) і музей

Колочави. Озеро Синевир неймовірної краси. Вода в озері, яке оточене горами і лісом, настільки чиста, що можна бачити дно.

6. Кухня Закарпаття – дуже різноманітна. Різноманітність пояснюється місцевістю, в якій опинився турист. Закарпатська кухня формувалася віками під впливом історичних факторів, отож закономірно, що вона носить інтернаціональний характер. Кожна з національних меншин, що проживають у Закарпатті, внесла в закарпатську кухню власні, відмінні від інших страви і специфіку приготування. Закарпатські угорці: бограч, гуляш, перкельт, попрікаш, лечо, рокоткрумплі, лоці печене. Закарпатські румуни – різні види токанів; закарпатські словаки – страпачки, карбонатки, бухти; чехи – кнедлики і сегединський гуляш, німці – шніцелі і старовинні рецепти яловичини по-швабськи. Закарпатські євреї пропонують свої традиційні страви: човлент, печінку по-європейськи, фаршировану рибу, роми – гурку, погачі, смажені рубці. Однак при цьому закарпатська кухня багата також самобутніми стравами, які дійшли до нас із давнини і не зустрічаються в жодному меню інших народів – підбивана пасуля, лопатки і ріпа, дзьобачки та багато інших страв. Закарпатці дуже люблять запашну і гострувату їжу і активно використовують червону паприку і чорний перець "попер", а також часник, цибулю, кмин і всяку пряну зелень (чебрець, тим'ян), кріп, петрушку. Також закарпатській кухні властиво використовувати соуси – найчастіше сметанний, грибний і томатний.

Висновки

Дослідженнями підтверджено, що Закарпатська область володіє унікальними туристично-рекреаційним потенціалом. Але забезпечення зростаючої ролі туризму на соціально-економічні умови функціонування Закарпатської області вимагає вирішення низки конкретних завдань, серед яких першочерговими є: оцінка ресурсної забезпеченості і туристичних можливостей регіону, виявлення унікальних об'єктів туристського інтересу, визначення напрямів розвитку ресурсної бази для досягнення бажаного соціально-економічного результату, тобто завдань, які пов'язані з управлінням туристичними ресурсами. Все це дає підстави розглядати область як одну з найбільш перспективних для розвитку туристичної інфраструктури, туристично-рекреаційного туризму.

Література

- Волошин І.М. 2008: Туристична привабливість природно-заповідного фонду Закарпатської області та перспективи його використання/ І.М.Волошин, Г.В. Симочко // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці: Вид."Географія" №587-588.2011. – С.54–59.
- Волошин І.М. 2011: Особливості структурних елементів туристично-ресурсного потенціалу Закарпатської області/І.М.Волошин, Г.В. Симочко // Територія Західного Полісся і прилеглих територій. – Луцьк, №8с 2011.-С.78–83
- Дутчак С.В. 2011: Управління регіональним розвитком туризму : навчальний посібник. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 128 с.
- Машка Г.В. 2019:Аналіз екологічних проблем туристично-рекреаційного потенціалу Закарпатської області. /Г.В.Машка//Науковий економічний журнал «Інтелект ХХІ століття»-Київ:№2,2019-С.131–135
- Мігущенко, Ю. В. 2013: Напрями підвищення ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу сільських гірських територій Західної України [Текст] / Ю. В. Мігущенко // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – Вип. 6. – С. 332–341.
- Шабаліна Н.В. – Власов В.С. 2008: Еволюція уявлень про туристично-рекреаційний потенціал як основу формування і розвитку туристично-рекреаційних систем. Туризм і рекреація: фундаментальні та прикладні дослідження : зб. праць міжн. наук. конф. Харків. 399 с.
- Статистичні дані Головного управління статистики у Закарпатській області. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/>

A TURIZMUSBIZTONSÁG EGYES ÖSSZETEVŐINEK VIZSGÁLATA A VISEGRÁDI ORSZÁGOKBAN

Mátyás Szabolcs – Tokodi Panna

Nemzeti Közzolgálati Egyetem
mszabolcs1975@gmail.com, tokodi.panna@gmail.com

Abstract

EXAMINATION OF TOURISM SAFETY ELEMENTS WITHIN VISEGRAD GROUPS

Mátyás, Szabolcs – Tokodi, Panna

The International Tourism World Organisation does not consider Hungary, Poland, Czech Republic and Slovakia as a separate touristic region. However, taking into account the current touristic trends we can say that more and more, especially people arriving from far places, look upon this area as one region and during their holiday they visit several countries. The current study aims to introduce and analyse the current trends of tourism safety of the V4 countries.

Keywords: *tourism, safety, law enforcement, tourism safety, crime*

1. Bevezetés

Globálisan nézve az elmúlt néhány évben a turizmus évről évre rekordokat döntött. Ha összehasonlítjuk a turizmusban résztvevők számát a néhány évtizeddel ezelőtti értékekkel, akkor bámulatos fejlődésnek lehetünk tanúi. A Föld lakosságának közel 20%-a a turizmusnak valamilyen formájában vett részt (2018: 1,4 milliárd fő), a turizmusból származó bevétel pedig globálisan meghaladta az 1400 milliárd dollárt (UNWTO 2019). A jelentős mértékű növekedéshez, még ha „csak” a lélekszámuknak megfelelő arányban is, de a közép-európai országok is hozzájárultak.

Mind a négy országgal kapcsolatban elmondhatjuk, hogy a történelmi gyökerek nagyon hasonlóak, ugyanakkor sajátos és számos esetben külön utat jártak be a jelenlegi fejlettségi szint eléréséhez. Kijelenthetjük, hogy a visegrádi országok hasonló társadalmi-gazdasági problémákkal küzdenek, közel azonos a gazdasági fejlettségük, és a turisztikai trendek is számos mutató tekintetében nagy hasonlóságot mutatnak. Semmiképp sem túlzás tehát azt kijelenteni, hogy a visegrádi négyeknek a turizmus területén közös a múltjuk, közös a jelenük, és közös a jövőjük.

2. A visegrádi országok turizmusának főbb mutatószámai

Globálisan nézve a világ turistaérkezéseinek adatait, hatalmas mennyiségi fejlődésnek lehetünk tanúi. Míg 1990-ben még a fél milliárdot sem érte el a turisták száma (435 millió fő), addig 2018-ra már az 1,4 milliárdot is meghaladta, vagyis a Föld lakosságának közel 1/5-e vett részt valami-

lyen formában a turizmusban (1. táblázat). Vagyis harminc év alatt közel négyszeresére emelkedett a nemzetközi turizmusba bekapcsolódók száma. Európa esetében ugyancsak jelentős növekedésnek lehetünk tanúi (1990: 261,5 millió fő; 2018: 709,9 millió fő), azonban a növekedés mértéke valamivel szerényebb, ami részben azzal magyarázható, hogy az európai turizmus magasabb szintről indult, mint a mennyiségi bővülést produkáló országok többsége.

A V4 országokba érkező turisták száma együttesen meghaladta az 50 millió főt (2017: 53,25 millió fő), a turizmusból származó bevétel pedig a 30 milliárd dollárt. Európa népessége 746,5 millió fő (2018) (KSH), a visegrádi országok népessége pedig 64,34 millió fő (2018), vagyis Európa népességének 8,62%-a. Ennek ellenére a turistaérkezéseknek csak a 7,9%-át adja az országcsoport. A turizmusból származó bevétel alapján 5,5%-kal részesednek a visegrádi országok, ami még kisebb részesedést eredményez, mint a fogadott turisták száma alapján. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy jelenleg azok a turisták keresik fel nagyobb számban a V4 országait, akik relatíve keveset költenek. A témával foglalkozó szakmai anyagok rendszeresen kiemelik, hogy jelentősen nő a „gazdagabb” országokból érkező turisták száma és aránya, ennek ellenére a turisták többsége még mindig a kevesebbet költő turisták közül kerül ki (Dávid et al. 2008).

1. táblázat

*A turistaérkezések száma (millió fő/év)
és a turizmusból származó bevétel (milliárd USD)*

	A turistaérkezések száma (millió fő)			A turizmusból származó bevétel (milliárd USD)		
	2010	2017	2018	2010	2017	2018
világ összesen	952	1329	1401	975	1346	1451
Európa összesen	486,368	673,265	709,990	422,801	519,464	570,463
Magyarország	9,51	15,785	17,152	5,628	6,17	6,93
Lengyelország	12,47	18,4	19,623	9,576	12,772	14,042
Csehország	8,629	13,665	-	7,172	6,933	7,451
Szlovákia	5,415	5,4 ¹	-	2,233	2,923	3,2
V4-ek összesen	36,024	53,25	-	24,609	28,798	31,623

Forrás: UNWTO 2000–2019

¹ Az UNWTO 2019-es jelentésében nem voltak elérhetőek a turistaérkezésekre vonatkozó 2017-es és 2018-as szlovák, illetve a 2018-as cseh adatok. A 2017-es szlovák adat a turizmusonline.hu adata alapján került megadásra.

3. A turizmusbiztonság egyes tényezői a visegrádi országokban

3.1. Közbiztonság

Mint az a fentiekben is említésre került, a közbiztonság az egyik legfontosabb tényezője a turizmusbiztonságnak (Mészáros et al. 2019). Egy adott ország esetében ezért a közbiztonság helyzete nagymértékben befolyásolhatja az érkező turisták számát. A visegrádi országok esetében rendkívül pozitív tényként könyvelhetjük el, hogy a Nyugat-Európában sajnos rendszeressé váló terror- és egyéb jellegű támadások gyakorlatilag ismeretlenek, ami nagymértékben növeli a közbiztonságot, az országcsoportba érkező turisták szubjektív biztonságérzetét.

A terrortámadások mellett nagy jelentőségű az angol nyelvű szakirodalom által „street crime” típusú bűncselekményeknek nevezett deliktumcsoport (pl. rablás, zseblopás, gépjárműfeltörés). Minden olyan bűncselekmény ide sorolható, amelyet az utcán követnek el. Az ide tartozó bűncselekmények nagyban rontják a szubjektív biztonságérzetet, az országimázsra pedig rendkívül negatív hatással vannak. Az utcán elkövetett bűncselekmények tehát nagyban meghatározzák azt, hogy egy turista milyen „szájízzel” távozik egy országból.

Az egyes országok bűncselekményi értékeinek egzakt összevetése számos problémát vet fel, azonban néhány mutató segítségével mégis érdemes azt érzékeltetni, hogy mennyivel más gyakorisági mutatók jellemzik a visegrádi országokat, mint egyes nyugat-európai országokat.

3.1.1. Emberölés

A szubjektív biztonságérzetet legjobban befolyásoló deliktum az emberölés (Mátyás 2008). Ezzel kapcsolatban azonban meg kell említeni, hogy a turistákat ilyen jellegű támadás elvétve éri (Hautzinger 2019), így ez a bűncselekménytípus kevésbé befolyásolja a turistákat egy desztináció kiválasztása során (Latin-Amerika, Afrika és Ázsia egyes országaiban viszont egyértelműen negatív tényezőként jelentkeznek). A magyar (1,6) és a szlovák (1,47) értékek az európai középmezőnyben foglalnak helyet, a lengyel (0,73) és a cseh (0,62) gyakorisági mutatók pedig az EU-n belül is kifejezetten jónak számítnak (Eurostat 2017).

3.1.2. Gépjárműlopás

A gépjárműlopás esetében szignifikáns különbség hazánk, Lengyelország és Szlovákia között nem figyelhető meg. Csehországban viszont évek óta magas a gépjárműlopások száma, ami negatívan hathat a saját vagy bé-

rejt gépjárművel Csehországba érkező turistákra. Európa legfertőzöttebb országaitól azonban még a cseh értékek is jóval elmaradnak (Luxemburg: 328, Görögország: 269, Olaszország: 257).

3.1.3. Rablás

A rablás a szubjektív biztonságérzetet ugyancsak rendkívül negatívan befolyásolja, egy ország imázsát nagyban rontja, ha egy turista nem sétálhat biztonságban. A rablás gyakorisági mutatói hazánkban és Szlovákiában a legalacsonyabbak (az EU 28 tagállama közül a legjobb volt), Csehországban és Lengyelországban pedig valamivel magasabbak, de még ezzel az értékkel is az EU-s átlag alatti értékkel rendelkeznek (Belgium: 167, Franciaország: 150, Spanyolország: 144). A rablás bűncselekménye kapcsán viszont azt feltétlenül meg kell említenünk, hogy a nemzetközi összehasonlítás számos kérdést vet fel, amelyek miatt a kriminálstatisztikai adatokat megfelelő forráskritikával kell kezelni (pl. a lakosság feljelentési hajlandósága, eltérő jogi normák és különböző bűncselekményi kategóriák) (Mátyás et al. 2019).

3.1.4. Lakásbetörés

A lakásbetörések ugyancsak érinthetik a turistákat, elsősorban azokat, akik lakást, apartmant stb. bérelnék. Az elmúlt néhány évben mindinkább elterjedő Airbnb esetében pedig különösen nagy jelentősége van, hiszen így a turisták is könnyen lakásbetörés áldozatává válhatnak (Jancsik – Michalkó – Csernyik 2018). E bűncselekmény tekintetében hazánk a legérintettebb (216: 205,9) a V4 országok között, a cseh érték (2016: 76,1) pedig több mint kétszerese a lengyel és a szlovák gyakorisági értékeknek (2016: 30,0 és 32,5).

3.1.5. Zseblogás

Az Eurostat nem szolgáltat adatokat a zseblogásokkal kapcsolatban. A magasabb életszínvonalú országok esetében főként a szegényebb országokból érkező zsebesek „dolgoznak”, míg a szegényebb országokban főként a helyi lakosság „szolgáltatja” a zsebtolvajokat (Mátyás 2016). A viseigrádi országok esetében elmondható, hogy a zsebtolvajok részben helyiek, részben pedig a közeli országokból származnak (pl. Románia, Ukrajna).

3.2. Közlekedésbiztonság

A biztonságos helyváltoztatás alapvető igényként jelentkezik nemcsak a turisták, hanem minden ember részéről. A turisták azonban elsősorban azért

utaznak, hogy minél többet lássanak, minél több látványosságot tudjanak felkeresni. Ennek során rendszerint nagy számban veszik igénybe a különféle közlekedési eszközöket. Az országimázs szempontjából rendkívül negatív az, amikor a fogadó terület nem tudja garantálni a turisták biztonságos helyváltoztatását (Mátyás 2019).

A közlekedésbiztonság szempontjából az egyik legobjektívabb mutató az 1 millió főre vetített halálos közlekedési balesetek száma. A szlovák értékek (46 fő) az EU-átlag alattiak (49 fő), a cseh (62 fő), a magyar (64 fő) és a lengyel (76 fő) gyakorisági értékek viszont valamelyest magasabbak, mint az Európai Unió átlaga.

A közlekedésbiztonsággal kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy a visegrádi országok a rendszerváltozás óta jelentősen fejlődtek ezen a területen is, azonban a legfejlettebb nyugat-európai országokhoz képest még mindig lemaradásban vannak.

A biztonságosabb és gyorsabb közlekedést garantáló autópályák hossza folyamatosan növekszik, ami a biztonság mellett az elérhetőségét is javítja a térségnek. Rendkívül pozitív tényként értékelhető, hogy 2019 decemberében megépült az utolsó hiányzó útszakasz is, így Budapestről Prágáig már autópályán lehet eljutni.

A visegrádi országok járműparkjának átlagéletkora magasabb, mint a nyugat-európai országokban, azonban ez nem okoz olyan mértékű kockázatot, amely a közlekedésbiztonságra jelentős hatással lenne.

3.3. A természeti környezet biztonsága

A visegrádi országok szerencsések abban a tekintetben, hogy az országaik kivétel nélkül tektonikailag nyugodt területen fekszenek, így jelentősebb földrengésektől nem kell tartani, szeizmikusan pedig inaktív a terület, így vulkánkitörések sem fenyegetik sem az ott lakókat, sem a turistákat.

Az állam szerepe a természeti környezet biztonságánál elsősorban abban keresendő, hogy képes legyen előre jelezni (monitorozni) a várható eseményt. A térségben előforduló veszélyek többségével kapcsolatban a szolgálatok megfelelő előrejelzéssel képesek élni, ami pozitív tényezőként értékelhető. Ennek ellenére is következnek be tragédiák, így pl. 2019 augusztusában, amikor a Tátrában egy hirtelen jött villámcsapás következtében 5-en meghaltak (Iván 2019). A természeti környezettel kapcsolatos kockázatokat elsősorban a magasabb térszíneken (Lengyelország és Szlovákia esetében), az időjárási szélsőségek okozta folyóvízáradások, lavinaveszély stb. jelentik.

3.4. Egészségbiztonság

A térség egészségét vizsgálva kijelenthetjük, hogy jelentős egészségügyi kockázattal egyik ország sem rendelkezik, és jelentős regionális eltérések sem figyelhetők meg. Az oltottság mértéke mind a négy országban megfelelő szintű, így jelentősebb járványok kialakulásától nem kell tartani. A V4 országok mindegyikéről elmondható, hogy az általános higiéniai viszonyok, az egészségügyi ellátás színvonala és az élelmiszerbiztonsági szabványok európai színvonalúak, nem rejtenek kockázatot az utazók számára.

A nyári átlaghőmérsékletek emelkedése a turisták számára is számos kockázatot rejt. Sőt, esetükben hatványozottan jelentkezhetnek e tényezők, mivel ők a legmelegebb napokon is minél többet szeretnének látni, minél több helyre kívánnak eljutni. Az extrém meleg hőmérsékletű napokon a kiszáradás, a napszúrás és a bőr leégése, különösen a vízpartok mentén (pl. Balaton, Velencei-tó) és a strandokon jelenthet veszélyt. Egészségügyi kockázatként jelentkezhetnek a nagytestű állatok, mérges rovarok és hullók. A visegrádi országok e tekintetben is szerencséseknek tekinthetők, mivel relatíve kevés veszélyes állatfaj fordul elő.

3.5. Műszaki biztonság

Műszaki biztonság alatt mindazon veszélyforrásokat értjük, amelyek a turistákat érhetik a különféle eszközök, berendezések, közlekedési eszközök stb. használata során (baleset, káresemény stb.). A műszaki biztonság kapcsán kijelenthetjük, hogy kielégítő a visegrádi országokban tapasztalt műszaki biztonság, azonban a nyugat-európai országokhoz képest van lemaradás. Gondolhatunk ennek kapcsán az utak és járdák minőségére, melyek számos balesetnek lehetnek a forrásai. Az EU tagállamairól elmondható, hogy ezen a területen is többnyire egységes standardok bevezetését tették kötelezővé, ami ezáltal garanciát is jelent arra, hogy a műszaki biztonság területén nagy különbségek ne legyenek az Európai Unió egyes tagállamai között. Azt viszont érdemes megemlíteni, hogy az egyes országok között lévő gazdasági különbségek eredményezhetnek a műszaki biztonság terén is eltérő viszonyokat (pl. rosszabb minőségű utak, gépjárművek).

3.6. A fogyasztás biztonsága

AA fogyasztás biztonsága alatt a turista fogyasztásának széles körét kell értenünk. Gondolhatunk az étel fogyasztására is, de bármilyen egyéb fogyasztásra is (pl. szolgáltatás, ajándéktárgy). Sajnos a világ bármely or-

szágában előfordulhat az, hogy kihasználva a turista kiszolgáltatottságát, az éttermekben túlszámláznak, a taxis nagyobb kerülővel viszi a turistát a kívánt helyre stb. Ebben a tekintetben a négy ország között szignifikáns különbség nem figyelhető meg, a hasonló társadalmi és gazdasági fejlettség közel azonos problémákat indukál. Érdeemes továbbá megemlíteni a megvásárolt termékek eredetével kapcsolatos problémákat. Az EU-s országok döntő többségénél elmondható – így a visegrádi országok esetében is –, hogy a hamis márkajelzéssel vagy eredetjelzéssel ellátott termékek köre a turisztikailag frekventált területeken nem jelentős. Hasonló kijelentéseket tehetünk a fogyasztóvédelmi szabványokkal kapcsolatban is, közel azonos sztenderdekkel találkozhatunk.

3.7. Eligazodás/tájékozódás biztonsága

Legvégül pedig tegyünk említést az eligazodás/tájékozódás biztonságáról. Látszólag a kevésbé fontos területei közé tartozik a biztonság, azonban e nélkül nem érezheti azt a turista, hogy valóban biztonságban van. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy egyre rövidülnek az utazások, és az egyre rövidebb időtartamok alatt egyre fontosabb az, hogy minél gyorsabban eljussunk a kívánt attrakcióhoz, s a lehető legkevesebb időt töltsük fölösleges keresgetéssel. Az idő szerepe egyre inkább felértékelődik a turizmusban. Ennek kapcsán három tényezőt érdemes megvizsgálni. 1. a helyi lakosság segítőkészsége, 2. a helyi lakosság idegennyelv-ismerte, 3. idegen nyelvű információs táblák, feliratok és egyéb, a tájékozódást megkönnyítő tényezők.

A visegrádi országok esetében az idegen nyelv ismerete viszonylag alacsony szintű. Magyarország Nagy-Britannia után a legrosszabb eredménnyel rendelkezik, Csehország a 19., Szlovákia a 14., míg Lengyelország a 13. a 15 és 30 év közöttiek nyelvtudását illetően. Zárójelben azért érdemes megjegyezni, hogy az előttünk lévő visegrádi országok szláv nyelvű nemzetek, így esetükben az eredményeket jelentősen javítja az a tény, hogy egymás nyelvét viszonylag könnyen meg tudják tanulni (pl. a szlovák és a cseh nyelv gyakorlatilag megegyezik). A legtöbb EU-s országhoz képest lemaradásban van az országcsoport az idegen nyelv tudását illetően, ami az eligazodás biztonsága szempontjából egyértelműen hátrányként értelmezhető. Ezt a problémát valamelyest enyhíti az a tény, hogy a leginkább frekventált desztinációk információs táblákkal és egyéb idegen nyelvű kiírásokkal többségében jól el vannak látva, illetve az ezen a területen dolgozók jórészt beszélik a leggyakoribb világnyelveket. A

helyi lakosság segítőkészségével kapcsolatban meglehetősen nehéz egzakt indikátorokat használni, azonban az európai lakosok többségéről elmondható, hogy megértő és segítőkész a turistákkal szemben.

4. Összegzés

A V4 országok esetében az elmúlt másfél évtized jelentős emelkedése ellenére sem éri el az európai átlagot a turistaérkezések száma és a turizmusból származó bevétel. Megállapítható, hogy a közbiztonság mint a turizmusbiztonság egyik legfontosabb szegmense, relatíve jó mutatókkal rendelkezik, amely a jövőre nézve is rendkívül biztató. A közlekedésbiztonság, a műszaki biztonság és az eligazodás biztonsága esetében a kontinens nyugati feléhez képest lemaradásban van az országcsoport, az elmúlt néhány évtizedben megfigyelhető jelentős fejlődés ellenére is. A fogyasztásbiztonság, a természeti környezet biztonsága és az egészségbiztonság esetében viszont nem figyelhető meg jelentős különbség az EU legfejlettebb országhoz képest sem.

Irodalom

- Dávid, Lóránt – Bujdosó, Zoltán – Tóth, Géza 2008: Tourism planning in the Hajdú-Bihar – Bihor Euroregion. In: Süli-Zakar, I. (szerk.) Neighbours and partners: on the two sides of the border Debrecen, Magyarország, Kossuth Egyetemi Kiadó, pp. 323–332.
- Hautzinger Z. 2019: Külföldiekkel szembeni büntetőeljárás? In: Miskolci Jogi Szemle, különszám, I. kötet, pp. 349–358.
- Jancsik A. – Michalkó G. – Csernyik M. 2018: Megosztás megosztottság nélkül – az Airbnb és a budapesti szálláshelypiac átalakulása. In: Közgazdasági Szemle 65., pp. 259–286.
- Mátyás Sz. et al. 2019: A rendőri elérhetőség és a bűnözés közötti összefüggések térbeli elemzése. In: Területi Statisztika, pp. 152–163.
- Mátyás Sz. 2016: A külföldi bűnelkövetők területi és strukturális jellemzői Magyarországon. In: Hautzinger Zoltán (szerk.): A migráció bűnügyi hatásai, MRTT, Budapest, pp. 75–88.
- Mátyás Sz. 2019: Kína turizmusának főbb jellemzői, különös tekintettel Peking turizmusbiztonságára. In: Marton Zs.– Németh K. – Péter E. (szerk.): III. Turizmus és Biztonság Nemzetközi Tudományos Konferencia tanulmánykötete, Pannon Egyetem, pp. 98–106.
- Mátyás, Sz. 2008: Police collaboration of Hungarian and Romanian counties on the frontier. Neighbours and Partners: On the two sides of the border. Kossuth Kiadó, Debrecen, pp. 203–210.
- Mészáros B. et al. 2019: Biztonság és bizalom a kormányzatban. In: Kaiser Tamás (szerk.): A Jó Állam mérhetősége III., Budapest, Dialóg Campus Kiadó, pp. 9–29

Internetes hivatkozások

<https://ec.europa.eu> (2019. 12. 25.)

https://www.ksh.hu/interaktiv/grafikonok/vilag_nepessege.html (2019. 12. 25.)

Iván A. 2019: Öten meghaltak, több mint százán megsérültek villámesapások miatt a Tát-rában (<https://index.hu> – 2019. 12. 21.)

Pálfy K. 2018: Átlag alatti a magyar fiatalok idegennyelv-tudása az EU-ban (<https://hu.euronews.com> - 2019. 12. 24.)

Rekordszámú turista Szlovákiában (http://turizmusonline.hu/kulfold/cikk/rekordszamu_turista_szlovakiaban – 2019. 12. 25.)

UNWTO 2019: International Tourism Highlights 2019 edition (<https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152> – 2019. 12. 6.)

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ ЧЕРЕЗ СФЕРУ ТУРИЗМУ

Меліх О. О.¹ – Калмикова І. С.¹ – Меліх Т. Г.²

¹*Одеська національна академія харчових технологій*

²*Університет імені Альфреда Нобеля*

olenamelikh@gmail.com, iragaby@gmail.com, tarasmelikh@gmail.com

Abstract

THE WAYS OF THE EMPLOYMENT GROWTH IN THE TOURISM INDUSTRIES

Melikh, Olena – Kalmykova, Iryna – Melikh, Taras

The article deals with the employment of the rural population, the recalculation of employment in the areas related to tourism, employment of students, pensioners, people with disabilities. All these population groups were not considered in terms of sustainable tourism development. Today's research is timely and relevant to the harmonious development of the society.

Keywords: *employment of tourism, employment of people with disabilities, sustainable tourism.*

Відомо, що економічний вплив туризму вимірюється з точки зору збільшення доходів населення та платіжного балансу країн, нарощування інвестицій та культурного розвитку, а також збільшення зайнятості населення. Феномен туризму торкається відвідувачів та мандрівників, які подорожують, шукають у розмаїтті локацій відпочинку, нових партнерів бізнесу, покращення стану здоров'я чи досягнення іншої мети.

Прямий вплив на зайнятість у галузі туризму відбувається через надання послуг проживання, харчування, трансферу різними видами транспорту та його оренди, бронювання та інших видів діяльності туристичних агенцій, послуг культурного змісту, екскурсійного, музейного, спортивного та оздоровчого. Багато різновидів послуг передбачено в туристичних країнах, від специфічних до традиційних. Але є послуги, які забезпечують підтримку туристичних дестинацій, вони також виграють у збільшенні зайнятості від зростання потоку туристів. Наприклад, постачальники закладів харчування, будівельні компанії, які будують і обслуговують туристичні об'єкти, необхідну інфраструктуру, виробники різних видів транспорту, виробники ремісничих виробів, маркетингові агентства, бухгалтерські чи юридичні аутсорсингові компанії, які більш-менш залежать від компаній, що надають прямі послуги туристам. Без сумніву, туризм

виконує вагомую роль в економічному зростанні туристичних країн ще і через придбання різних товарів туристами.

Ланцюг надання та споживання туристичних послуг та туристичних товарів таким чином включає ланки зайнятості в багатьох сферах економічної діяльності. Цей феномен описаний через «Tourism Income Multiplier» (ТІМ) – мультиплікатор доходів від туризму (Guide with Best Practices of WTO and ILO 2014, 26 с.). Ефект мультиплікації туризму означає, що він стимулює створення робочих місць у всіх секторах відповідної галузі. Наприклад, щоб забезпечити якісне обслуговування, готель, швидше за все, працевлаштував би більше людей для обслуговування зростаючої кількості туристів, що подорожують. Отже, оптові продавці продаватимуть більше їжі в цьому готелі, що призведе до залучення більшої кількості персоналу, який буде працювати у сфері торгівлі. У свою чергу, це призведе до попиту продукції харчових підприємств, які будуть намагатися виробляти більше.

Відомо, що вказаний ланцюг чи «механізм» не такий простий, бо є різні умови. І готель може бути з іноземними інвестиціями, і використовувати не тільки працю найманих працівників цієї туристичної території, і оптові реалізатори можуть бути з інших країн. Але все ж таки позитивні зрушення в глобальному сенсі будуть відбуватися за рахунок збільшення чисельності туристів у будь-якій країні.

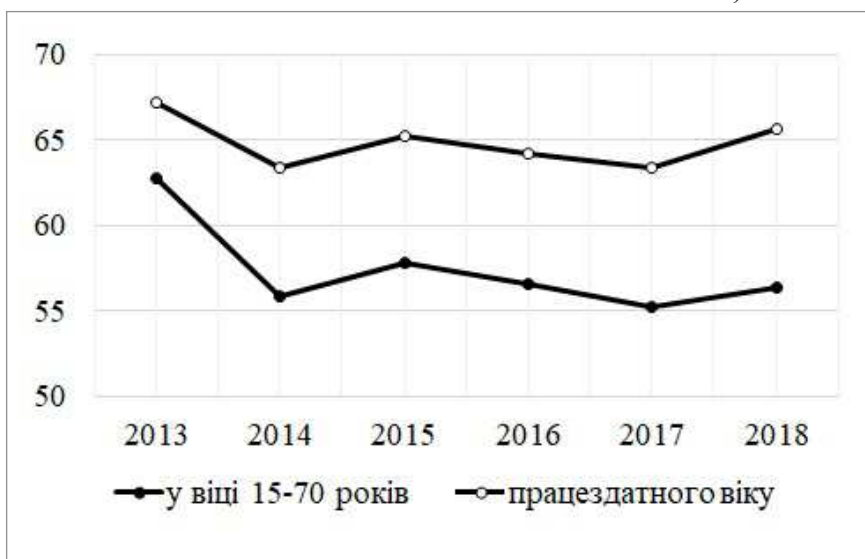
Будемо використовувати терміни, прийняті Всесвітньою організацією туризму (UNWTO) щодо двох сфер зайнятості у туризмі: пряма і непряма. Найбільш складним є питання статистичної достовірності. Проектом Міжнародної організації праці та UNWTO передбачено пошук найкращих методів статистичного аналізу зайнятості населення у туризмі (Guide with Best Practices of WTO and ILO 2014, 58 с.). Фахівці дійшли висновків про зручність і більшу вірогідність розрахунків за малими територіальними одиницями туристичних дестинацій. Але на поверхні є питання зайнятості в туризмі сільського населення, перерахунки непрямої зайнятості, зайнятості студентів, пенсіонерів, людей з обмеженими можливостями.

На нашу думку, вітчизняна система статистичних досліджень не може в сьогоденному стані вести достовірні розрахунки, отож спробуємо скористатися даними, які є в наявності.

Згідно зі статистичними даними Головного управління статистики в Одеській області, зайнятість у сільській місцевості в останні роки не перевищувала 70 % (рис. 1).

Рисунок 1

Зайнятість сільського населення в Одеській області, %

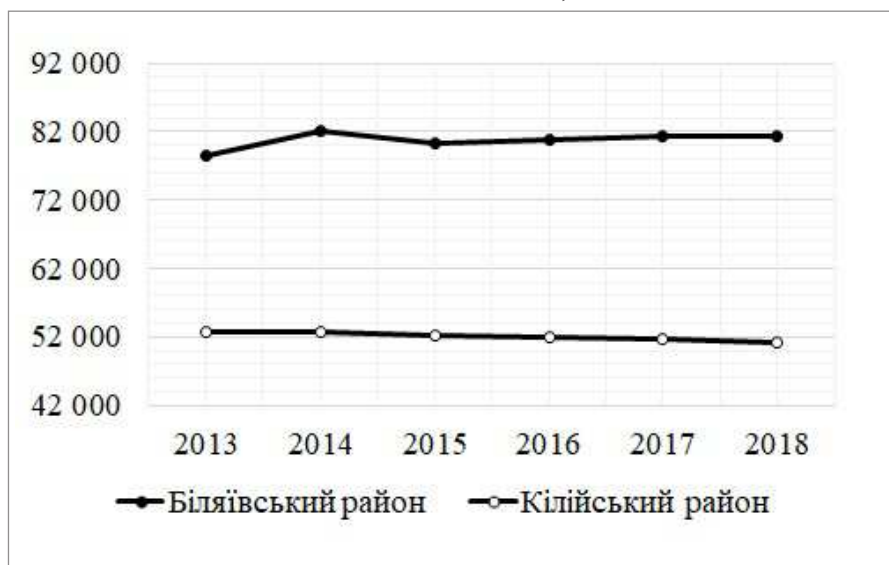

Джерело: Побудовано автором за даними сайту www.od.ukrstat.gov.ua

Виходячи із даних про місяця розташування туристів в сільській місцевості Одеської області, лідерами є Біляївський район – 7 локацій, Кілійський район – 12 (Каталог туристичних об'єктів Одеської області за видами туризму 2019). Більшість цих об'єктів проживання створені в представлений нами період дослідження, але на показники чисельності та зайнятості населення цих районів впливання туристичних потоків суттєво не спостерігається (рис.2-3). За даними Державної служби статистики України, середня тривалість перебування осіб у колективних засобах розміщування в Одеській області не перевищує 4 доби при тому, що область входить у п'ятірку лідерів у цьому аспекті (після Херсонської, Запорізької, Миколаївської області з показниками від 4,5 доби до 7) (Колективні засоби розміщування в Україні 2018). При цьому досліджуваний регіон посів друге місце за загальною кількістю днів роботи колективних засобів розміщування після Львівської області.

Рисунок 2

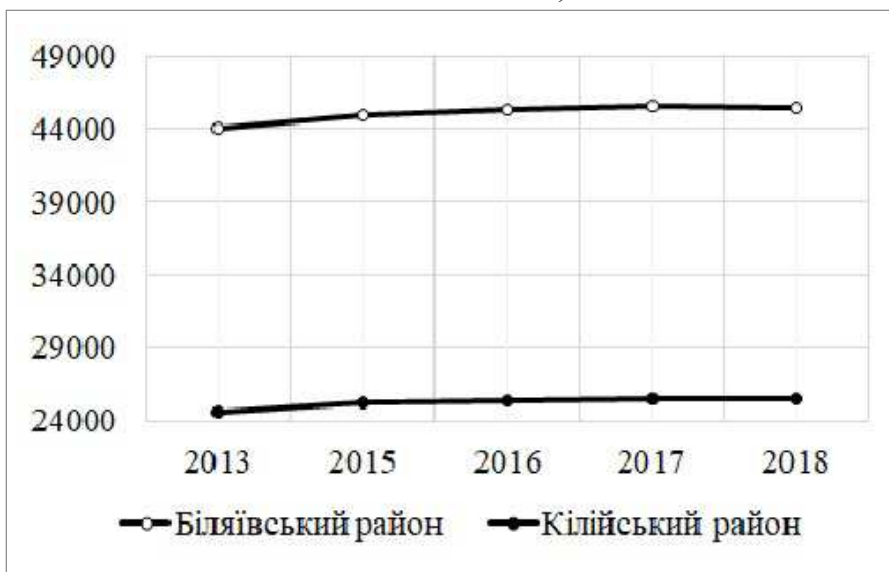
Чисельність населення, осіб

Джерело: Побудовано автором за даними сайтів <http://kiliya-rda.odessa.gov.ua> та <http://bilyaivka-rda.odessa.gov.ua>

Рисунок 3

Зайнятість населення, осіб

Джерело: Побудовано автором за даними сайтів <http://kiliya-rda.odessa.gov.ua> та <http://bilyaivka-rda.odessa.gov.ua>

Представлена аналітична інформація не дає спроможності дослідникам в галузі туризму формувати прогнози, будувати стратегії та концепції розвитку. Отже, згідно зі Стратегією розвитку туризму та курортів на період до 2026 року (схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р), не може мати імпульсних та прогнозних значень по всіх, зазначених у ній, видах туризму. Тому цілі, які при налагодженому механізмі туристичної діяльності та позитивному ТІМ, не можуть бути досягнені: підвищити конкурентоспроможність національного та регіональних туристичних продуктів; підвищити якість життя населення шляхом забезпечення економічного зростання, екологічної безпеки, консолідації суспільства, надання доступу до послуг у сфері туризму та курортів; розширити можливості населення щодо працевлаштування та самозайнятості. Для цього необхідні стартові чи початкові умови та показники, прозорі та контрольовані.

У світовій практиці туристичного бізнесу відомо, що люди з обмеженими можливостями подорожують з тією ж частотою, що і люди без інвалідності, але витрачають 813 євро на особу порівняно з 637 євро для туристів без особливі потреби. Так чому на ринку праці в туристичній сфері не задіяти працю людей з обмеженими можливостями, якщо є туристи з особливими потребами? Щонайбільше, на нашу думку, цей напрям підвищення зайнятості актуальний в сільському зеленому туризмі. До того ж, не існує вітчизняних статистично достовірних показників кількості зайнятості пенсіонерів і людей з обмеженими можливостями – і це не може співпадати з метою та цілями UNWTO щодо включення людей з обмеженими фізичними можливостями на ринок праці, сприяння прямому, ефективному та довготривалому впровадженню трудових ресурсів людей з обмеженими можливостями в туристичний бізнес.

Література

- World Tourism Organization and International Labour Organization (2014), *Measuring Employment in the Tourism Industries – Guide with Best Practices*, UNWTO, Madrid
- World Tourism Organization and United Nations Development Programme (2017), *Tourism and the Sustainable Development Goals – Journey to 2030*, UNWTO, Madrid
- Економічна активність населення України 2013-2018. Стат. збірник / Державна служба статистики України. – Київ: Державна служба статистики України, 2013–2018

- Колективні засоби розміщування в Україні 2018. [Electronic resource] // Державна служба статистики України. – 2018. – Access Mode: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Каталог туристичних об'єктів Одеської області за видами туризму 2019 [Electronic resource] // Одеська обласна державна адміністрація. – 2019. – Access Mode: https://drive.google.com/drive/folders/1LHijOh37_qrZG_ONr5n3Vmwsji1-EgVq?fbclid=IwAR0XtDqJwrzELXZ85y3g68panMrCLvtWDPHn-oAqWIP1YD5S1Qie7Z0cdFE
- Підсумки соціально-економічного становища Біляївського району [Electronic resource] // Біляївська районна державна адміністрація. – 2018. – Access Mode: <http://bilyaivka-rda.odessa.gov.ua/vddl-statistiki-u-blyavskomu-rajon/pdsumki-socialno-ekonomchnogo-stanoviwa-blyavskogo-rajonu1/>
- Статистичні дані по Кілійському району [Electronic resource] // Кілійська районна державна адміністрація. – 2018. – Access Mode: <http://kiliya-rda.odessa.gov.ua/teritorialn-pdrozdli/kiliya-vddl-statistiki-u-kljskomu-rajon/>
- Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року (схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р). [Electronic resource] // Законодавство України. – 2017. – Access Mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80>
- The Global Competitiveness Report 2015-2016]: [Electronic resource] // The official home World Economic Forum. – 2016. – Access Mode: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016>

ADULTS-ONLY HOTEL – A POTENTIAL SPECIALIZATION FOR SUCCESS?

Mondok, Anita – Szüle, Picabo Heder

*University of Debrecen
mondok.anita@econ.unideb.hu, szule.picabo@hotmail.com*

Abstract

Maintaining a healthy family includes the mental and psychological health of parents. Children are a constant part of parents' lives, but the leisure time spent by parents to themselves returns in a more patient behaviour of them in childcare. The basic concept of adults only hotels is to create a relaxed, child-free environment for parents or childless guests. The article presents the results of a questionnaire-based survey exploring the popularity and acceptance of adults only hotels in a sample of 444 respondents.

Keywords: *adults only hotel, service, Hungary*

Introduction

According to the EU statistics the share of children and adolescents in the European Union's population lessened, however the relative importance of the elderly (≥ 65 years old) grew (Eurostat, 2015). Not just the massive share of baby boomers caused the change in the population structure but the expanding number of couples without children and single person what is becoming more common especially among Western society families (Agrillo-Nelini, 2008). At the same time the age of marriage and childbearing is gradually increasing since having children being seen as a burden (financial, social, leisure time, etc.), or couples have need to further their career (Tanturri et al, 2015). In the United States even child-free movements are in action (National Organization for Non-Parents and No Kidding!) to provide platform for people decided to live without children. The latest trends make obvious that offering a tourism product aimed at child-free travellers has become ineluctable.

The child-free concept in tourism

There are some businesses that have had child-free policies in place for years, and mostly generation Y may be particularly attracted to age-restricted destinations and events. Travellers getting away from the loud and crowded city life avoid noisy environments with the sound of children. Many travel-related companies also have begun offering adults-only areas. Even certain communities worldwide have created policies

prohibiting children. This has evoked many disputes across the world, and makes some parents feeling discriminated against.

Mostly the inappropriate social skills and behaviour of children led to make age-restricted or child-free zones in restaurants, especially in gourmet or fine dining restaurants. Children can unintentionally disturb the ambiance of a restaurant or be a burden on the staff. Time limitation can provide an alternative both for families and childfree guests so a wide array of restaurant-goers can enjoy themselves without overlapping with one another.

Some cruise lines have launched childfree cruises, either making the entire ship adults-only, or creating spaces on family-friendly ships for adults to have a rest. This supports adults in enjoying a tension-free environment without the need to share amenities with young children (Silverstein – Spencer, 2019).

Airlines make efforts to provide comfortable journey for all passengers. The basic rules of etiquette get more important in a tiny, closed area; however it is hard to make children tolerate these principles. That is why some airlines have created child-free zones (mostly in business class) to allow those without children a space to relax or catch up on work. Furthermore, airlines from Asia had introduced a feature on their seat booking system that shows where young children (under 2 years) are seated (“Japan Airlines seat map”, 2019).

Railway companies offer quiet carriages in Australia, Great Britain and Norway where mobile calls and noise from electronic devices are forbidden and conversations should be conducted quietly. Although children are allowed to enter, it is hard to keep the strict rules by them, thus travelers may choose if they would keep out from playing children.

The concept of the adults-only hotels

As a result of the progress in economic and social environment of the world tourism, the conventional holiday concept has evenly changed, tourism products are being diversified and new tourism types and concepts are developing (ILO, 2010). The adult-only concept is an approach for hotel operation in accordance with the changing consumer preferences.

Generally the specialization ‘adults-only’ means that the hotels of this category do not allow children. The minimum age allowed differs by the hotels but is usually either 16 or 18.

Children’s development throughout childhood and adolescence is not homogenous; it can be divided into several different periods. According to

Poria and Timothy (2014), well-known and established stages are: infancy (aged 2 and under), early childhood (aged 3–6), middle childhood (aged 7–10) and adolescence (aged 11–18). Due to the long period of adolescence some hotels welcome children over 12 or 14 years.

This type of accommodation caters for those seeking a shelter from the busy daily routine and noisy, stressful urban areas. Adults-only hotels might have different characteristics as some are livelier while others are more tranquil, relaxing and romantic. Mostly they offer an upscale and sophisticated vacation experience and opportunity for a relaxing holiday. The facilities, as well as all the services are designed considering the needs of this target segment.

The Club Med can be identified as the first adults-only accommodation as originally attracting mainly singles and young couples; however the Club later became primarily a destination for families. The tour operator, TUI offers a wide network of child-free properties under the brand of ‘TUI Blue for Two’, the hotel chain called Sensimar was built on this concept (TUI, 2020). Not just the Mediterranean coast but other tourism destinations worldwide offer adults-only accommodation, notwithstanding hard to estimate the number of properties by the lack of clear definition or classification.

Adults-only hotels in Hungary

The first adults-only hotel in Hungary, the Hotel Imola Platán in Eger, was opened in 2013, and in September 2015, the four-star Duna Relax & Event Hotel in Ráckeve was announced to be an adult-friendly hotel. In February 2016, the Bükkös Hotel Spa **** in Szentendre was the third hotel to decide on the change, thus launching a child-free specialization with not allowing guests under 12 years (Povenszky-Bagdi, 2018).

The owners of Hotel Imola Platán have set up their business on a foreign model. In the hotel reviews, guests often highlight the excellent amenities of the rooms and the high quality of the spa. The location is considered excellent, providing a great opportunity for romantic walks in the downtown. Among the hotels in the city, Hotel Imola Platán is rated for the best value for money (Tripadvisor, 2020).

The Duna Relax & Event Hotel is located in the centre of Ráckeve, less than 50 km from Budapest. The hotel was opened in 2003 under the name Blue Duna Wellness Hotel ****. After more than a decade of family-friendly operation, the hotel management has decided to adopt an adults-only concept, taking advantage of the gap in the Hungarian market (Hotel Duna, 2020).

The Aura Hotel is located at Lake Balaton, the only adult-friendly, exclusive accommodation in Balatonfüred. Its location is very favourable; it lays only 500 m from the lakeshore. Access is very easy, centrally located. In 2018, the accommodation was awarded by 3rd place of the “Hotel of the Year Quality Prize” (Aura Hotel, 2020).

Bonvital Wellness & Gastro Hotel Hévíz – in one of the most popular spa towns in Hungary – operates as a member of the Accent Hotels group. The 4-star superior hotel is just 100 meters from the Lake, in the heart of downtown. The hotel is the only adult-friendly hotel in the city and has a unique attraction over other hotels in and around the city. In addition, the hotel is pet friendly (Bonvital, 2020).

Kolostor Hotel és Étterem in Sopronbánfalva is an adult friendly accommodation with a special atmosphere near Sopron. The hotel was transformed from the former Order of Saint Paul the First Hermit’s monastery, preserving the old-fashioned atmosphere. No two rooms are the same, the floor space, the layout, the view and the furnishings make every living space unique. Hotel guests can also attend special nutrition and retreat programs at the monastery (Bánfalva Kolostor, 2020).

Jankovich Mansion Wellness Hotel is located in a noble mansion built in the 18th century in the centre of Rácalmás, near Budapest. For corporate events, conferences and larger family events, the beautifully renovated buildings of the Jankovich Mansion Event and Conference Center are adjacent to the hotel (Jankovich Hotel, 2020).

In March 2018, after two years of IT development and construction, Europe’s first four-star smart hotel, the KViHotel opened in Budapest. The forty rooms are operated by the Hungarian-developed TMRW Hotels application almost entirely without staff. Due to the special features of the hotel (smart hotel, using smartphone), only guests over 18 years are accepted (KVi Hotel, 2020). Thus, in this case, it was not the need of adults for recreation and entertainment that justified the hotel becoming adults-only, but the special concept and equipment of the hotel itself.

Hungarian adults-only hotels mainly offer wellness and conference services. In business tourism, adult guests (except for bleasure) are already involved, while wellness services can be targeted well to the needs of the adult segment, e.g. massage for couples. Comparing the rack rates of adult-friendly hotels and hotels focusing on all age segments, it is noticeable, that adult-friendly hotels have a minimum of approx. 8–10% higher room rates. This can be explained by the higher price acceptance of the target group and the uniqueness of the service.

There is no single classification system for adults-only hotels in Hungary, however, in parallel with the Hotelstars hotel rating system, the Hungarian Association of Hotels and Restaurants has developed a unified, transparent rating system for 'Family-friendly hotels'. The 91-point set of criteria covers the overall hotel operation. Family-friendly certification can be requested by hotels that already have Hotelstars certification. The brand distinguishes three quality levels (gold, silver, bronze). The family-friendly rating is not tied to the number of stars, so a three star hotel can achieve a gold grade and a five star luxury hotel can get silver or bronze (Hotelstars, 2020).

Material and methods

Utilizing the key results of secondary research questionnaires were compiled for potential Hungarian travellers. Questionnaires could be accessed on Google Forms online platform in the period of 01 August – 15 September 2019. Simple random sampling was used to select respondents. Encoding and saving responds were digital; statistical analysis was supported by PSPP statistical software. Stakeholders' perceptions on various aspects of the child-free travel were assessed using different pentavalent Likert-scales and semi-closed questions. 444 questionnaires were accepted after the check of formal and logical aspects, the response rate was 68.5%.

The sample was overrepresented by female respondents (86%). It is important in terms of the topic that the gender ratio would approximately be equal (role of the family), so the male participants' responses were weighted. The weight that specifies the respondents' contribution to a population was estimated. The distribution of respondents' age groups is the following: 15–20 years – 3.4%, 21–30 years – 30.4%, 31–40 years – 24.8%, 41–51 years – 25.5%, 51–60 years – 12.4% and 60 years and over is 3.6%. 62% of the sample has dependent children living in common household with parents. 37.5% of the respondents live in the capital, 22.6% in a county city, 31.2% in a town and 8.8% in a village or on a farm. More than half of the respondents (54.6%) have a tertiary-level diploma, 27.8% has secondary school diploma, 3.2% has working qualification and only 1.1% had completed the 8 years of the primary school as the highest school degree. Almost 70% of the respondents consider their financial/living conditions as average, 27.5% as above average and 3.4% as below average.

Results

More than 60% (450 pers.) could, 288 (39%) could not identify the main characteristics of adults-only hotels. Respondents indicating ignorance were excluded from answering questions connected to adult-friendly hotels. The Pearson correlation coefficient indicated strong correlation in terms of age ($r=0.8233$), of residence categories ($r=0.8659$) and of highest school degree of respondents ($r=0.7312$). The older age, the more population size of residence and higher level of diploma increase the number of respondents associate adults-only hotels features correctly.

Respondents indicated on a pentavalent scale how much they agree with the principles of adults-only hotels. By far the most of respondents, 305 (67.8%), totally agree (5 is the highest), the average of responses was high, 4.5.

Respondents considered the necessity of adults-only hotels in the Hungarian lodging market today. 330 of respondents (73.3%) believed that the operation of these hotels was absolutely necessary (rating 5 on a pentavalent scale). The average response rate to this question is 4.6, which indicates that respondents accept and understand the concept and business policy of adult-friendly accommodations.

Considering the term "adult friendly hotel", three keywords could be highlighted among the answers of the research participants, the rest of the answers fell into the other category. 46.9% of respondents associate the expression "adults-only hotel" with tranquillity and calm, while one-third of respondents indicated that it is child-free (35%). "Recreation for adults" had 2% of answers, while the rest cannot be clustered into a single group (9%).

61% of the respondents are familiar with the principles of adults-only hotels and are aware of their functions and features. Only 20.2% of the respondents could mention adult-friendly hotels by name in Hungary. This result may be due to the fact that the majority of the Hungarian accommodations are family-friendly as well as traditional wellness hotel. Adult-friendly hotels are very cautious about marketing tools as domestic travellers are still quite conservative in the consideration of children and family life. The Pearson correlation coefficient is $r=0.4623$ (moderate correlation), so more experiences with adults-only hotels results more precise awareness. The outcomes for age, residence and living standards show the same results.

Of the 149 people who knew a hotel by name, 30 (20.1%) were able to list several adult-friendly hotels in Hungary. The questionnaire respond-

ents identified five domestic adult friendly hotels with the highest frequency – in the same order as they were described in the previous section. Imola Hotel Platán and Duna Relax & Event Hotel were mentioned by the majority of respondents as adults-only hotels operating the longest time. The Monastery Hotel and Restaurant in Sopronbánfalva, the Jankovich Mansion and the KVi Hotel were also mentioned.

Persons enrolled in the research had to complete the following incomplete sentence: “The child in the hotel ...”. The answers received included the following keywords.

Most of the respondents (210 people) responded by saying “distressed” or “distracting”, representing 28.5% of the total sample.

Terms related to sound effects such as “noise” or “loud”. These keywords were used by 27.4% of the respondents (202 persons).

121 (16.4%) respondents completed the sentence saying “must behave properly”.

100 respondents said that a child needs different entertainment programs during the holiday not to get bored and thus become a “distraction”.

Only 10.1% of survey participants felt that children are fully accepted in a hotel and considered to be as full guest as adults.

Respondents were asked to indicate on a scale of 1 to 5 how they felt if adults-only accommodations contribute to the harmonious functioning of a family. 49.6% of respondents believe that they fully contribute and only 4.7% believed that they have no effects at all. The overall average of answers was 4.1 (5 is the highest) what shows high acceptance. More than half of the respondents said that these types of accommodation can contribute properly to the balanced functioning of a family as they provide for all adult members convenient and relaxing environment. Since the majority of respondents have children and live in the same household, the correlation coefficient for age is $r = 0.8536$ (strong correlation) in terms of acceptance the fact that adults-only accommodations contribute to the harmonious functioning of a family.

Conclusion

There is a trend towards products that focus on the needs of individual target groups. This trend not only refers to adults-only hotels but also to properties targeting, for example, families or offering a special focus on lifestyle, wellness or sports. Those hotels can benefit from emerging trends which are able to adapt their guest experience to them the fastest.

Adult only hotels appeared in Spain at the end of the last decade, with the feature of being designed to provide tranquillity, luxury and pure relaxation for single or couple travellers. Hotels and holiday spots around the world are beginning to rebrand themselves as adults-only destinations. The number of bookings at this type of accommodation has multiplied 3 times in recent years in Europe. The people who reserve these accommodations are aged between 30 and 50 years; moreover, their family income is calculated to be approximately above €60,000 (IHCS Hotel Consulting, 2020).

Most adults-only hotels in Hungary are located in downtowns, which makes them ideal for dedicating their services to sophisticated dining options and recreational activities. The general must-have amenities of adults-only hotels are gourmet or fine dining restaurant, wellness department or spa, fully-equipped gym, choice of recreational activities. All of these services and amenities are usual elements of a resort or wellness hotels, thus transition to adults-only operation requires less investment. However, the potential for less competitors and higher average room rate is currently exist in the Hungarian lodging market what is supported a high acceptance rate of travellers.

References

- Agrillo, C. – Nelini, C. 2008: Childfree by Choice: A Review in *Journal of Cultural Geography*, 25(3), pp. 347–363
- Eurostat 2015: *Being young in Europe today*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, pp. 18–19
- International Labour Organization 2010: *Developments and challenges in the hospitality and tourism sector*, International Labour Office, Geneva, Switzerland, pp. 35–47
- Poria, Y. – Timothy D. J. 2014: Where are the children in tourism research? in *Annals of Tourism Research*, vol. 47., pp. 93–94
- Povenszki, K. – Bagdi, R. 2018: A felnőttbarát Duna Relax & Event Szálloda szerepe Ráckeve turizmusában in *Acta Carolus Robertus*, 8(1), pp. 209–221
- Silverstein, E. – Spencer, K. 2019: Best Adults-Only Cruises, <https://www.cruise critic.co.uk/articles.cfm?ID=3058>, retrieved on 5 January 2020
- Tanturri, M. L. at el 2015: *State-of-the-art report. Childlessness in Europe, Families and Societies Working Paper Series*, vol. 32, pp. 14–24
- Yılmaz, E. et al 2018: Adult-only vs child-friendly: a research about adult-only hotels with the case of Marmaris, The 11th Tourism outlook conference, Eskişehir, Turkey, Conference proceedings, pp. 315–323
- Japan Airlines seat map helps avoid screaming babies, retrieved on 5 January 2020 from <https://www.bbc.com/news/business-49836599>
- <https://www.tui.co.uk/holidays/adult>, retrieved on 5 January 2020

https://www.tripadvisor.co.hu/Hotel_Review-g274891-d3928880-Reviews-Imola_Hotel_Platan-Eger_Heves_County_Northern_Hungary.html, retrieved on 6 January 2020

<http://www.hotelduna.hu/hotel/szalloda-tortenete>, retrieved on 6 January 2020

<https://aura-hotel.hu/felnott-hotel>, retrieved on 6 January 2020

<https://bonvital.accenthotels.com/hu/szolgalatasok/miert-felnottbarat>, retrieved on 6 January 2020

<https://www.banfalkolostor.hu/>, retrieved on 6 January 2020

<https://jankovichhotel.hu/hu>, retrieved on 6 January 2020

<https://www.kvihotelbudapest.com/en/kvihotel/kvixperience>, retrieved on 6 January 2020

<http://hotelstars.hu/Default.aspx?tabid=222>, retrieved on 6 January 2020

<https://www.ihcshotelconsulting.com/blog/adult-only-hotels/>, retrieved on 6 January 2020

ПРАВОВИЙ ДИСКУРС ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Осіпчук А. С.

Житомирський національний агроекологічний університет
annaosipchuck@ukr.net

Abstract

LEGAL DISCOURSE OF TOURIST ACTIVITIES

Osipchuk, Anna

The present thesis deals with the organizational structure of the system of tourist's activity regulation, the legislative framework for the implementation of tourism business, the activities of international tourism organizations. The model of the legal base of the "tourist triangle" in the dimension of international tourism relations has been formed. Recommendations for improving the state tourism policy have been proposed.

Keywords: regulation of tourism activity, tourism industry, international tourism organizations

Географічне розташування України, помірний клімат, багатство історико-культурного фонду об'єктивно створюють умови для широкого розвитку туристичної діяльності. Тільки недавно в Україні зробили висновок про доцільність розвитку туризму не тільки як джерела поповнення бюджетів різних рівнів, а й як своєрідної візитної картки в світі. З підвищенням значення туризму в економіці країни збільшується участь держави в регулюванні туристичної діяльності. В Україні ця система здійснюється в рамках організаційної структури, що включає три рівні: вищий, середній та початковий.

На вищому рівні – регулювання в галузі туризму здійснює Кабінет Міністрів України. До недавнього часу формування державної політики у сфері туризму та курортів у нашій державі забезпечувало Державне агентство України з туризму та курортів як структурний підрозділ Міністерства інфраструктури України. 10 вересня 2014 р. Кабінет Міністрів України своєю постановою доручив ліквідувати цей орган, поклавши його функції на Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, а також Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. У вищому законодавчому органі держави – Верховній Раді України створений спеціальний Комітет з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму з правом законодавчої ініціативи.

Середній рівень представлений центральними органами виконавчої влади: галузевими міністерствами та відомствами (Міністерство культури України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство екології та природних ресурсів України, Міністерство

фінансів України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України), а також місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

Початковий рівень представлений різними підприємствами, установами та організаціями, що працюють в сфері туризму, а також їх об'єднаннями, асоціаціями, спілками тощо.

Регулювання в галузі туризму здійснюється у нашій державі Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері туризму та курортів, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, а також іншими органами в межах їх компетенції (Козловський 2015). Нормативно-правові акти у галузі туризму можна умовно поділити на дві групи: нормативно-правові акти загального значення та нормативно-правові акти, що належать до спеціального законодавства з питань регулювання туристичної діяльності (табл. 1).

Таблиця 1

Нормативно-правові акти загально-го значення	Нормативно-правові акти, що належать до спеціального законодавства з питань регулювання туристичної діяльності
1. Конституція України.	1. Закон України «Про туризм».
2. Цивільний кодекс України.	2. Концепція Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року.
3. Господарський кодекс України.	3. Положення про Міністерство культури і туризму України.
4. Закон України «Про захист прав споживачів».	4. Положення про Державну службу туризму і курортів.
5. Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України».	5. Порядок організації виїзду дітей за кордон на відпочинок та оздоровлення.
6. Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності».	6. Ліцензійні умови здійснення туроператорської та турагентської діяльності.
7. Закон України «Про зовнішньо-економічну діяльність».	7. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року.

В нашій державі до норм загального законодавства, крім Конституції України, якою закріплені основні права і свободи людини, а також Цивільного та Господарського кодексів України, належать Закони України: «Про курорти», «Про музеї та музейну справу», «Про

охорону культурної спадщини», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про державний кордон України», «Про захист прав споживачів», «Про страхування», «Про рекламу», «Про стандартизацію», «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті», «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», «Про господарські товариства», «Про єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» та ін (Козловський 2015).

Особливе місце у правовому забезпеченні туризму займають підзаконні нормативно-правові акти. Це насамперед Укази Президента України, Постанови Верховної Ради України, Постанови Кабінету Міністрів України, накази міністерств та відомств. Велику кількість нормативно-правових актів з питань туризму становлять міжнародні правові акти (МПА), а саме: Міжнародні договори, Міжнародні конвенції, Рекомендаційні акти Всесвітньої туристичної організації (ВТО), Рішення (декларації) міжнародних конференцій з туризму, Рекомендації міжнародних організацій та ін.

Слід зазначити, що в Україні існує Програма розвитку туризму (комплекс взаємозв'язаних норм, економічних та організаційних заходів, спрямованих на реалізацію конституційних прав громадян і розвиток туристичної галузі). Основною метою Програми є створення конкурентоспроможного на міжнародному ринку національного туристичного продукту, здатного максимально задовольнити туристичні потреби населення країни, забезпечення на цій основі комплексного розвитку регіонів за умови збереження екологічної рівноваги й культурної спадщини (Козловський 2005, с. 402).

Основними завданнями Програми є:

- забезпечення сталого розвитку туристичної галузі та підвищення її частки в макроекономічних показниках;
- підвищення рівня життя громадян і створення додаткових робочих місць;
- збільшення частки очікуваних доходів від туристичної галузі в державному бюджеті;
- підвищення іміджу держави на міжнародному рівні.

На сьогодні в Україні затверджені і втілюються в життя такі програми розвитку туризму:

- Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р Київ;
- Концепція Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2013 р. № 638-р;

Сукупність принципів і норм, що регулюють діяльність держав у галузі туризму та міжнародних подорожей з метою задоволення великого кола культурних та духовних потреб людини, складає інститут міжнародного туристського права. Більшість норм міжнародного права в галузі туризму було прийнято на міжнародних конференціях та нарадах з туризму.

Однією з ефективних форм координації зусиль держав щодо розвитку співробітництва у галузі туризму є діяльність міжнародних туристичних організацій. Умовно їх можна поділити на два види:

- всесвітні організації;
- регіональні організації.

До всесвітніх організацій належать Організація Об'єднаних Націй (ООН) і Всесвітня туристська організація (ВТО).

Окрім виконання багатьох важливих функцій, ООН є координатором діяльності держав і національних туристських адміністрацій у галузі туризму й міжнародних подорожей. Однією з форм такої діяльності є проведення міжнародних конференцій та нарад, на яких обговорюються й приймаються нормативні та інші документи.

ВТО створена з метою сприяння розвитку туризму.

До регіональних міжнародних організацій належать:

- Асоціація з туризму держав – членів АСЕАН і Туристична асоціація держав Азії та Тихого Океану (Азіатсько-Тихоокеанський регіон);
- Організація з розвитку туризму в Африці (Африканський регіон);
- Туристська асоціація «Загального ринку» (Європейський регіон);
- Європейська мережа подорожей (ETN – European Travel Network) – всесвітній консорціум 250 незалежних туристичних агентств;
- Транснаціональні асоціації та союзи (Іспано-Лусо-Американо-Філіпінська асамблея з туризму, Транснаціональна готельна корпорація);

- Всесвітня Рада з туризму та подорожей – організація, яка включає більше 60 компаній в галузі авіації, судноплавства, Міжнародних готельних об'єднань європейських держав;
- інші організації (Семенов та ін. 2011).

Під час реалізації процесу регулювання туристичної діяльності у свою чергу потрібно пам'ятати про захист прав споживачів туристичних послуг. Туристи під час придбання, замовлення або використання продукції, яка реалізується на території України, для задоволення своїх особистих потреб мають право на: захист своїх прав державою; належну якість продукції та обслуговування; безпеку продукції; необхідну, доступну, достовірну й своєчасну інформацію про продукцію, її кількість, якість, асортимент, а також про її виробника (виконавця, продавця); відшкодування шкоди (збитків); звернення до суду та інших уповноважених органів державної влади за захистом порушених прав; об'єднання у громадські організації споживачів (об'єднання споживачів).

Захист інтересів українських туристів за межами України проводиться згідно із ст. 25 Конституції України своїм громадянам. Це положення втілюється також у ст. 14 Закону України «Про туризм», згідно з якою держава гарантує захист законних прав та інтересів громадян України, які здійснюють туристичні подорожі за кордон.

Для забезпечення виконання права на безпеку споживачів туристичних послуг на сьогоднішній день утворена Державна спеціалізована (воєнізована) аварійно-рятувальна служба, Державна авіаційна пошуково-рятувальна служба Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (Кубах та ін. 2010).

Узагальнену думку стосовно трактування туризму як виду рекреації та соціально-культурної діяльності людей пропонує О.С. Шаптала, який під туризмом розуміє «вид рекреації, що здійснюється шляхом переміщення людей з місця свого постійного проживання в іншу країну або іншу місцевість у вільний час на період від 24 годин до одного року з метою відпочинку, оздоровлення та лікування, задоволення гостьових, пізнавальних, релігійних або ділових цілей, але без оплачуваної праці» (Шаптала 2003:, с. 21).

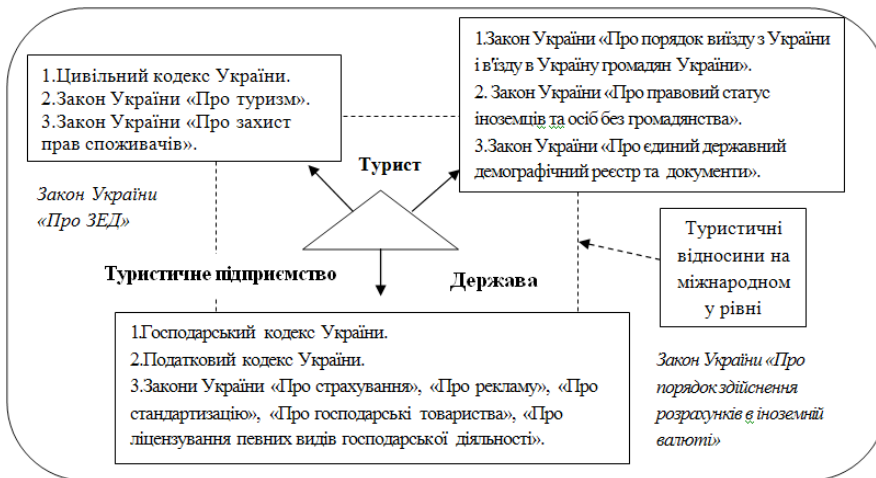
Міжгалузевий комплекс індустрії туризму вирізняється складністю внутрішньої структури, ієрархією цілей функціонування компонентів і елементів, різноманітністю зовнішніх та багаторівневістю

внутрішніх комплексоутворюючих зв'язків, стадійністю споживання та організації обслуговування. Тобто індустрія туризму – це міжгалузевий господарський комплекс, який спеціалізується на створенні туристичного продукту, здатного задовольняти специфічні потреби населення під час подорожі шляхом виробництва та реалізації багатьох товарів і послуг туристичного призначення (Любіцева 2003, с. 157).

На думку М.М. Марініна, у туризмі завжди беруть участь три основні сторони: туристичні підприємства (виробники та продавці туристичних послуг); туристи (споживачі туристичних послуг); державні органи (створені державою інститути, які здійснюють розпорядчі, адміністративні та інші функції). З точки зору міжнародного права туристична діяльність за своєю природою є відносинами, що ускладнюються іноземним елементом, унаслідок чого регулювання суто національних відносин у сфері туризму стає неприйнятним і вимагає врахування міжнародної практики. З огляду на це, політико-правове середовище країни має забезпечувати належні умови для ведення бізнесу та відповідати існуючим міжнародним нормам. Залежно від ступеня цивілізованості та демократичності держави законодавство стає з часом більш ґрунтовним (Маринин 2004, с. 18). Модель «туристичного трикутника», ускладненого іноземним елементом, зображено на рис. 1.

Рисунок 1

Модель нормативно-правової бази «туристичного трикутника» України з врахуванням міжнародних туристичних відносин

Джерело: сформовано автором на основі (Козловський 2015, Кубах та ін. 2010)

При взаємодії «туриста» з «туристичним підприємством» основним аспектом є укладення письмового договору, у якому зафіксовані взаємні права і обов'язки. Для врегулювання відносин стороною «турист-держава» необхідне досконале законодавство про паспортний та візовий режими, митні, валютні, медико-санітарні норми, порядок виїзду і в'їзду з країни, правове становище іноземних громадян тощо. Зазвичай основні зусилля правового регулювання туристичної діяльності спрямовані на відносини «туристичне підприємство-держава». Здійснюється це, насамперед, у формі ліцензування туристичної діяльності, тобто відповідного державного дозволу, який надається юридичним і фізичним особам (Маринин 2004, с. 20). Незважаючи на прагнення зробити туристичне законодавство уніфікованим, в кожній країні використовуються власні підходи щодо регулювання туристичної діяльності.

З огляду на важливість регулювання сфери туристичної діяльності органами державної влади можна запропонувати рекомендації з удосконалення державної політики в галузі туризму:

- підготувати комплексний план підвищення привабливості України для іноземних туристів із врахуванням організаційної та регулюючої ролі держави щодо реалізації концепції сталого розвитку туризму;
- розробити систему податкових пільг для підприємств, що працюють у сфері обслуговування туристів, а також страхових і фінансових пільг для суб'єктів, залучених у соціальний та дитячий туризм;
- створити в системі Міністерства внутрішніх справ України спеціальні підрозділи «туристичної поліції», які відповідатимуть за профілактику і попередження правопорушень проти іноземних туристів;
- сформувати за кордоном широку мережу рекламно-інформаційних центрів з метою просування України в якості держави, сприятливої для туристичних подорожей;
- забезпечити послідовне впровадження та реалізацію рекомендацій щодо встановлення стандартів якості туристичних послуг, класифікації місць тимчасового розміщення, професійної підготовки туристичних кадрів тощо.

Слід зазначити, що держава може інвестувати у сферу туристичної діяльності у формі: грантів на розвиток окремих видів ту-

ризму, пільгових позик урядових структур, пільгового податкового режиму для інвесторів та для підприємців, зайнятих у туристичній сфері, субсидій та дотацій на розвиток транспорту та комунікацій (Наумова 2003, с. 121).

Висновки: Регулювання в галузі туризму здійснюється Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, а також іншими органами в межах їх компетенції. Подолання негативних тенденцій, створення сприятливих умов для розвитку сфери туризму та курортів повинні стати пріоритетними напрямками прискорення економічного та соціального зростання країни. Окрім виконання головної стратегії розвитку туристичної діяльності, необхідно сформувати економічну модель в'їзного і внутрішнього туризму. Потрібно також удосконалити умови ліцензування, технологію стандартизації, сертифікації та статистики у сфері туристичної діяльності.

Література

- Козловський Є. В. 2005: Організаційно-правові засади управління туристичною галуззю Київ, Вісник НАДУ. С. 400–406
- Козловський Є.В. 2015: Правове регулювання туристичної діяльності. Київ, Центр учбової літератури. 272 с.
- Коляда Т.А. 2008: Правове регулювання туристської діяльності: Харків, ХНАМГ. 190 с.
- Кубах А.І., Коляда Т.А., Харитонов О.В. 2010: Правове регулювання туристської діяльності. Харків, ХНАМГ. 282с.
- Любіцева О.О. 2003: Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). Київ, «Альтерпрес». 436 с.
- Маринин М.М. 2004: Туристские формальности и безопасность в туризме Москва, Финансы и статистика. 144 с.
- Наумова С.А. 2003: Экономика и предпринимательство в социально-культурном сервисе и туризме. Томск, Издательство Томского политехнического университета. 127 с.
- Семенов В.Ф., Герасименко В.Г., Горбань Г.П., Богадьорова Л.М. 2011: Управління регіональним розвитком туризму. Одеса, Одеський державний економічний університет. – 225 с.
- Шаптала, О. С. 2003: Автономна Республіка Крим: проблемні питання державного управління сферою рекреаційного обслуговування. Одеса, ОРІДУ НАДУ. 264 с.

РЕВІТАЛІЗАЦІЯ ПРОМИСЛОВИХ ОБ'ЄКТІВ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ В УКРАЇНІ

Пацюк В. С. – Герасімова С. В.

Криворізький державний педагогічний університет
viktoria.patsiuk@gmail.com, svhera2198@gmail.com

Abstract

REVITALIZATION OF INDUSTRIAL OBJECTS:
THE CURRENT STATE AND PERSPECTIVES IN UKRAINE

Patsiuk, Viktoriia – Herasimova, Svitlana

The revitalization of abandoned industrial buildings is a fairly common European practice that is just beginning to take hold in Ukraine. In the article the leading European and domestic experience of industrial facilities revitalization and the possibilities of some industrial facilities of Kryvyi Rih to revitalize them have been analyzed.

Keywords: *revitalization, abandoned industrial buildings*

З плином часу міста розвиваються та, відповідно, змінюються. Щось інтенсивно розбудовується, а щось занепадає та перестає користуватись попитом. Таким чином виникає ситуація, що залишаються покинуті та занедбані будівлі. Процес ревіталізації дозволяє реконструювати будівлі та споруди, змінивши при цьому призначення цих споруд. Відроджені заводи та фабрики, наприклад, стають офісними центрами, торгівельно-розважальними комплексами, арт-центрами, культурними осередками. Змінюється сама концепція цих споруд, що дозволяє покращити якість міського середовища.

Питанню вивченню реновації застарілої промислової забудови присвячено чимало робіт закордонних науковців. У США та Європі проекти ревіталізації реалізовувались ще на початку 50-х років ХХ століття. Відповідно увага науковців до цього питання прикута протягом довгого періоду часу й не втрачає актуальності нині.

В Україні цьому питанню поки приділяється недостатньо уваги. Останні дослідження та публікації щодо ревіталізації в Києві або інших містах України зводяться до публікацій окремих дослідників у наукових збірниках, періодичних виданнях, журналах, газетах або через онлайн-видання та соціальні мережі. Роботи щодо цього питання нерідко випускають також представники громадськості та журналісти.

Серед відомих закордонних вчених, що вивчали питання ревіталізації, слід відзначити представників США Бреда Раяна, Річарда М. Маккахея, Дженіфер С. Вей, Дональда Картера, англійських на-

уковців Блейка Дж. Томаса, Кріса Атчісона, іспанського – Рікардо Мендеса, німецького – Маріуса Отто, північнокорейського – Кей Ем По та інших (Броневицький 2015).

Серед українських науковців, що займалися даною проблематикою, варто виділити Броневицького А., Драпиковського О., Іванова І., Савйовського В., Панкєєва А., Челнокова О., Іван-Костецького С., Тютюнника Ю. тощо.

За визначенням А. Броневицького, ревіталізація є комплексом організаційних, технологічних, архітектурних та економічних заходів, направлених на часткову або повну реконструкцію, перебудову промислового об'єкта із подальшою зміною його функціонального призначення (Броневицький 2015).

Необхідність ревіталізації виникає за умови деградації та занепаду ландшафтів, комплексів чи окремих об'єктів, які раніше активно використовувались у промисловості чи побуті. Однак, важливою вимогою до ревіталізації висувається необхідність збереження автентичності даного об'єкта. Тобто якщо це приміщення копру шахти, воно і має зберігати задану йому індустріальну атмосферу.

Ревіталізація є одним з елементів політики розвитку, що спрямований на запобігання процесам деградації урбанізованих районів, кризовим явищам, а також сприяє охороні національної спадщини, розвитку та якісним змінам, що відбуваються шляхом зростання суспільної та економічної активності, покращення середовища проживання із одночасним дотриманням принципів збалансованого розвитку (Мещерякова 2014).

Як основу ревіталізації, зазвичай, обирають приміщення колишніх фабрик, або інших промислових споруд, які вже містять особливі конструкції, дизайн та технічне оснащення, яке може бути в майбутньому використане як елемент інтер'єру, екстер'єру або, взагалі, бути залученим до активного вжитку.

Результати ревіталізації старопромислових об'єктів вражають, оскільки вони, якщо є комерціалізованими, приносять значний прибуток за рахунок своєї автентичності, неповторності та певної екзотичності і, звісно, бренду, який зазвичай формується довкола основної атракції закладу.

Проаналізувавши ряд різноманітних публікацій, можна виділити класифікацію основних типів проектів ревіталізації: 1) створення закладів харчування; 2) створення закладів розміщення (як тимча-

сового, так і постійного); 3) створення освітнього та наукового простору; 4) створення об'єктів дозвілля та відпочинку (в тому числі і активного); 5) створення спортивних об'єктів; 6) створення ділових осередків; 7) поліфункціональні проекти (що поєднують усі або декілька із вищезазначених типів).

Завданнями ревіталізації є: соціалізація простору та створення умов для розвитку міст; покращення стану навколишнього середовища та створення креативних елементів інфраструктури; створення нового простору для дозвілля та відпочинку населення; підвищення туристичного та культурного потенціалу; стимулювання економічного розвитку; охорона індустриальної та архітектурної спадщини; залучення інвестицій тощо.

Практика ревіталізації в європейських країнах набрала вже значних обертів, однак всесвітньо визнаною класикою надання «другого життя» промисловим спорудам є шахта «Цольферайн» в місті Ессен (Німеччина), що є одним із найбільш відвідуваних індустриальних об'єктів ЮНЕСКО. Нині це культурний та творчий центр, де можна відвідати музей «Шлях вугілля», музей Рурського регіону, дизайн-центр Північної Рейн-Вестфалії, музей кераміки «Margaretenhöf», в колишньому коксовому заводі розташована виставка сучасного мистецтва (ERIH).

До успішних прикладів ревіталізації в Європі також можна віднести: музей ABS в Мадриді (Іспанія) на місці старої пивоварні, де було створено сучасний арт-центр з новітніми архітектурними формами; парк на місці металургійного комбінату в Люксембурзі; парк розваг «Wunderland Kalkar», обладнаний на території недобудованої атомної електростанції, яка була збудована у м. Калькар (Німеччина) в 1972 році – даний парк відкритий в 2001 році і включає готельний, гастрономічний комплекс та комплекс дозвілля; ландшафтний парк «Дуйсбург-Норд», що є одним із найбільших у світі (раніше на його місці знаходився металургійний завод Мейдеріх, а нині в колишньому газосховищі знаходиться дайвінг-центр, у колишній електростанції – концертна зала, а в будівлі сталеливарного цеху – кінотеатр під відкритим небом); корабельня Kunststad в Амстердамі (Нідерланди), що перетворена в фестивальний район і є місцем роботи митців і культурних менеджерів (тепер у гавані студії художників і дизайнерів, театральні сцени, звукозаписувальні компанії, кафе, ресторани і навіть скейт-парк) (ERIH); культурна фабрика «Полімер» у Таллінні

(Естонія), яка є мультидисциплінарним арт-центром, що створений у приміщеннях колишньої радянської лялькової фабрики; фабрика «Тшчіни» – мистецько-освітній комплекс, що міститься в будівлі колишньої фабрики у Варшаві (Польща), де виготовляли мармелад та консерви; “Sapnu fabrika” у Ризі (Латвія), що є культурним та комунікативним простором, що створений у будівлі склофабрики, побудованої у 1911 році та багато інших.

Подібна практика починає впроваджуватися в нашій країні лише останніми роками. Першим великим підприємством, яке було ревіталізовано на просторах України, став завод ізоляційних матеріалів у Донецьку, який у 2010 році було трансформовано в Арт-фонд «Ізоляція». Першим проектом, що був реалізований даним фондом, стала виставка "1040 метрів під землею" про життя шахтарів, яку втілював в реальність всесвітньовідомий китайський художник Цай Гоцян, який був художнім директором візуальних та спецефектів Олімпійських ігор у Пекіні. Однак через війну на сході України 2014 року фонд евакуйований до Києва (Пацюк 2018).

Наступний проект, що був реалізований в 2014 році, став арт-завод «Платформа», який розміщується на території колишнього Дарницького шовкового комбінату. Це комплекс, що об'єднує бізнес, фестивалі, коворкінг, мистецтво, IT-сферу, моду, освіту та інші індустрії креативної економіки.

Також у столиці на території колишнього Київського мотоциклетного заводу створено «UNIT.City», що позиціонує себе як перший інноваційний парк в Україні, місце, де створюється екосистема та інфраструктура для розвитку бізнесу в сфері високих технологій і креативних індустрій.

Ще одним відомим прикладом ревіталізації є Національний культурно-мистецький та музейний комплекс «Мистецький Арсенал», що розташований у споруді Старого арсеналу – колишньої майстерні для виготовлення, ремонту та зберігання боєприпасів і деталей для гармат.

У Харкові на локації колишнього паровозобудівного заводу, який був заснований в 1985 році, створено арт-завод «Механіка», що являє собою мультифункціональний культурно-творчий простір. Його відродження розпочалося у 2016 році. На майданчику «заводу» регулярно проводяться концерти та фестивалі.

Значні плани щодо ревіталізації промислових об'єктів має місто Львів. Зокрема, «Lem Station» на теренах колишнього трамвайного депо, «!FESTrepublic» на місці колишнього заводу «Галичскло», Фабрика повидла (Пацюк 2018).

На півдні України найбільш вдалим зразком ревіталізації є Урбан-сад у Херсоні, що створений на місці колишнього вентиляційного цеху машинобудівного заводу.

Величезний потенціал щодо ревіталізації промислових об'єктів має місто Кривий Ріг, яке є найпотужнішим промисловим центром України. І хоча в місті нараховується понад 200 різнотипових об'єктів індустріальної спадщини, однак для впровадження ревіталізації в нашому місті є цілий ряд стримуючих факторів: 1) радянська спадщина, як правило, не сприймається як цінність, а більшість індустріальних об'єктів належать саме до радянського періоду; 2) нерозуміння городянами цінності об'єктів та підходів до їх збереження; 3) низьке зацікавлення інвесторів такими проектами через складність відновлення старих промислових приміщень; 4) занедбаний стан будівель і значна потреба в інвестиціях.

У той же час, за ініціативою громадськості, а саме громадських організацій «Криворізька фундація майбутнього», Агенції розвитку «Урбаністичне місто» при сприянні групи компаній Метінвест 15-16 листопада 2019 року в місті відбувся «Урбаністичний хакатон». Під час цього заходу свій досвід надання другого життя промисловій спадщині презентували керівники проекту «Урбан Сад» із Херсона. Окрім цього, для обговорення було висунуто п'ять об'єктів міста, перспективних для ревіталізації: шахта «Артем-2», приміщення та копер шахти «Вентиляційна-3», приміщення колишнього рудоуправління імені Леніна, закинута теплиця та Бурщицький відвал.

Експертними групами було підготовлено варіанти з ревіталізації цих об'єктів.

Зокрема, щодо ревіталізації теплиці було запропоновано 2 проекти: в межах першого запропоновано створення тематичного комплексу, де пропонується розмістити музей, фотозону, ресторан та реалізовувати тематичну сувенірну продукцію. В межах іншого проекту пропонується вирощувати виноградники та виготовляти із них вино, а також розводити на тих виноградниках слимаків та використовувати їх у кулінарії, оскільки основним концептом цього проекту є створення ресторану французької кухні.

На місці приміщення колишнього рудоуправління імені Леніна, було запропоновано створення молодіжного центру, на даху якого заплановане створення обсерваторії із зоною релаксу, а чотири поверхи зробити тематичними, де будуть кімнати роботи та відпочинку, арт-хаб, хостел, багатофункціональний центр, тематичний музей із залученням рухомих та інтерактивних елементів, виставкові зали тощо. Іншим варіантом було створення на базі даного приміщення соціального центру «InTerни». Завданням цього центру є допомога найбільш ураженим категоріям населення – літнім людям та людям (в першу чергу дітям) із особливими потребами, де їм пропонуватиметься допомога спеціалістів та тимчасовий або навіть цілодобовий догляд.

На території шахти «Вентиляційна-3» зберігся комплекс будівель, що сполучаються відвідними стволами діаметром 2м та невеликий металевий копер. На базі цього об'єкту було запропоновано створення центру активного дозвілля «StreetTown», основною метою функціонування якого є забезпечення активного дозвілля дітей та молоді міста. В будівлях пропонується розмістити наступні локації: адміністративна зона, фуд-зона, санітарна зона, критий скейт-парк, батут, танцювальні майданчики. У шахтних стволах пропонується розмістити локації спелеопідготовки. На стіні однієї з будівель запропоновано розмістити скеледром. Поблизу будівель створити невеликий паркінг, скейт-парк, майданчик для велосипедистів та фонтан із залізними рибками як символ залізрудного басейну.

Наступний об'єкт – Бурщицький відвал є однією з кращих панорамних точок міста. Тут запропоновано створення ландшафтно-індустріального парку «Otval». Особливістю цього проекту є зонування території на декілька блоків: 1) спортивний – оскільки поряд знаходиться річка Інгулець, тут планується обладнання зони катання на водних транспортних засобах, а також відведення зони для дьорту та мототраси; 2) рекреаційний – на схилах відвалу планується прокласти екостежки; 3) інфраструктурний – тут планується облаштування під'їздів та парковки, виділення території під кемпінгове містечко, а також створення фуд- та пікнік-зони; 4) анімаційний - на вершині відвалу планується створити напис «Кривий Ріг», поряд організувати парк тематичних габіонів, а також провести канатну дорогу через річку Інгулець на сусідній відвал. При проведенні фестивалів та різноманітних івентів тут можна створювати тематичні галограми.

Однак найбільш перспективною для ревіталізації є територія шахти «Артем-2». Цей об'єкт має високий рівень збереженості, розташований у досить зручному місці (неподалік від головних транспортних магістралей міста), має зручний під'їзд та територію для паркування. Фішкою об'єкту є нахилений ствол шахти протяжністю 800 м. Тут запропоноване створення мультифункціонального парку індустріальної культури (ПІК) «Шахта». Основною атракцією об'єкту повинен стати саме нахилений ствол, яким відбуватиметься спуск до шахти, на стінах стволу запропоновано створити історичну гравюру розвитку металургії у місті. У приміщенні законсервованої шахти запропоновано створити музей гірничотехнічного обладнання. Інші приміщення можна віднести під невеликі лабораторії та майстерні із майстер-класами, де відвідувачам пропонуватиметься зробити власний сувенір. На довколишній території запропоновано створити скансен гірничої техніки, а також спортивний сектор із наявними майданчиками, кортами, стіною для скелелазіння тощо. Загальний дизайн планується у сіро-червоних тематичних кольорах як збереження бренду та автентичності території.

Окрім цього, в Кривому Розі значні перспективи для ревіталізації має копер шахти «Гігант-Глибока», з якого відкривається чудова панорама міста, шахта «Победа», завод «Констар» тощо. Деякі з об'єктів індустріальної спадщини вже нині використовуються в стихійній рекреації, як-то: затоплені Октябрський та Карачунівський гранітні кар'єри, де окрім звичайного купання періодично практикується дайвінг, а також ландшафтний заказник «Візерка», що створений на базі 3 відпрацьованих залізрудних кар'єрів. На території кожного з цих об'єктів можна створити ландшафтно-індустріальні паркові зони, розширивши діапазон можливих напрямів відпочинку та надання послуг.

Стимулювання ревіталізації у Кривому Розі стане ще одним кроком до просування міста як інноваційної туристичної дестинації на принципово новий європейський рівень. Створення тематичних пізнавально-розважальних закладів у межах об'єктів, які ще кілька десятиріч тому активно експлуатувались із промисловою метою, дозволить додатково закріпити туристичний бренд міста на новому рівні та залучити до активного використання території, які нині «простоюють». До того ж наявність креативних ревіталізованих об'єктів стимулюватиме притік іноземних інвестицій до міста. Тож, варто

консолідувати зусилля містобудівників, архітекторів, дизайнерів, географів та інших задля впровадження провідних світових урбаністичних трендів як в Кривому Розі, так і в Україні. Це дасть друге життя колишнім промисловим об'єктам, а вони, в свою чергу, стануть атрактивними локаціями для майбутніх туристів.

Література

- Броневицький С.П. 2016: Особливості організації будівельного виробництва під час ревіталізації промислових будівель та споруд // Будівельне виробництво. №60. С. 43–47.
- Броневицький С.П. Ревіталізація промислових будівель Києва International Scientific Journal "Internauka". URL: <http://www.inter-nauka.com/>
- Мещерякова О.М. 2014: Ревіталізація урбанізованих територій // Scientific researches and their practical application. Modern state and ways of development.
- Пацюк В.С. 2018: Ревіталізовані промислові підприємства України як туристичні локації // Розвиток промисловості та суспільства. Матеріали міжнародної науково-технічної конференції. Кривий Ріг, Т. 2. С.76–77.
- European route of industrial heritage (ERIH). URL: <http://www.erih.net/>

A KÉZMŰVES TERMÉKEK IRÁNTI KERESLET KÁRPÁTALJA FESZTIVÁLJAIN

Papp Géza

*II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
pappgeza@gmail.hu*

Abstract

DEMAND FOR CRAFT PRODUCTS AT TRANSCARPATHIAN FESTIVALS

Papp, Géza

Local products are getting more requested among tourists as well as locals. It is becoming more popular to buy and consume these products. With the support of local manufacturers, a specific region's tourism supply can expand, the judgement of settlements and economic aspect can improve, contributing to the successful rural and regional development.

In our study, we present the results of the empirical research based on the enquiry of craft products
Keywords: *Transcarpathia, festivals, festival tourism, craft product*

Kárpátalja és a fesztiválok

Kárpátalja Ukrajna legnyugatibb, 4 országgal határos megyéje. Ukrajnának turisztikai szempontból jelentős térsége a Kárpáti régió. A Krím félsziget 2014-es megszállását követően mindegyik terület, így Kárpátalja turisztikai szerepe is megnövekedett. A turisták száma a statisztikai információk szerint a 2015-ös mélypontot követően évről évre növekszik, hozzá kell tennünk, hogy a hivatalos statisztika nem veszi figyelembe a magánutakat, amelyek jelentősen növelhetik az adatokban szereplő értékeket (www.ukrstat.gov.ua). Az igencsak hiányos adatokból az derül ki, hogy a Kárpátaljára érkezők zömmel belföldi turisták, a nemzetközi turistaérkezések száma elenyésző, alig éri el a 3%-ot. Többek között a statisztikai hiányosságokat is próbálja kiküszöbölni a 2014. november 18-án alakult Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács. A szervezet fő feladatai között szerepel Kárpátalja turisztikai szempontú népszerűsítése, a kárpátaljai magyar turisztikai élet szereplőinek összefogása, a külföldi turisták visszacsalogatása a megyébe (www.karpataljalap.net).

A nemzetközi irányvonalnak megfelelően Kárpátalján is egyre népszerűbb a fesztiválturizmus. A terület gazdag és hányattatott sorsú múltjának, itt élő számos nemzetiségi és vallási közösségének köszönhetően rendkívül gazdag táptalajt tud biztosítani a fesztiválok megrendezéséhez. Így ezeknek a rendezvényeknek nagy szerepe van abban, hogy a különböző kultúrákat és műfajokat összekapcsolják, és olyan műfajokat, kisebbségi kultúrákat is közvetítsenek csomagban, amelyeket a közönség egyébként nem fogyasztana (Hunyadi 2006).

A megyében megrendezésre kerülő fesztiválok számát illetően, hivatalos adatok hiányában, közismert kárpátaljai hírportálok eseménynaptáiraire lehet hivatkozni, amelyek összevetésekor csak megközelítő adatot kaphatunk. Ez az érték 150–300 körüli fesztivált jelent évente (Sass 2016). A fesztiválokat meglátogatók számáról szintén csak becslött értékeket találhatunk, Berghauer 2009-ben a látogatók számát 750 ezerre tette (Berghauer 2012). A kárpátaljai fesztiválokra jellemző a sokszínűség, számos gasztronómiai, hagyományőrző, művészeti témájú rendezvény tartanak. Ezeket az eseményeket Tarpai három kategóriába sorolta:

- művészeti (zenei, tánc, népművészet/folklór),
- gasztronómiai (étel, ital, termény, gasztronómiai hagyományokat ápoló),
- egyéb (tájhoz, természeti értékhez kötődő, hagyományőrző, illetve történelmi helyszínhez kötődő rendezvények; ünnepekhez, népszokáshoz kötődő; búcsú, sport) (Tarpai 2013).
- Látogatottságuk tekintetében a legnépszerűbbek a gasztronómiai, népművészeti és folklórfesztiválok (Sass 2016).

Kézművesek és termékeik

A fesztiválok állandó résztvevői, akik termékük bemutatása és népszerűsítése révén kívánnak szülőföldjükön boldogulni, a kézművesek. Közöttük akadnak olyanok, akiknek kiemelkedő teljesítményét nemzetközi szinten is elismerték. Vizsgálatunkban a főként magyar érdekeltségű, illetve a zömmel magyarok által lakott területeken megrendezésre kerülő fesztiválok látogatóit kérdeztük meg. A kiállítók a fesztiválokon túlnyomó részben meghívásos alapon vesznek részt, a meghívottak útiköltségét a rendezők finanszírozzák, így biztosítva lehetőséget a bemutatkozásra. A kiállítók 25%-a önerőből, kifejezetten üzleti célok által vezérelve látogatja a fesztiválokat (Homa 2018). A megjelenő termékek rendkívül változatos képet mutatnak. A kézművesek már-már feledésbe merülő technikákkal állítanak elő használati eszközöket, vagy gasztronómiai különlegességeket (pl. hordókészítő, lekvárfőző stb.). Több kézműves modern eszközökkel, piacképes termékek gyártásával foglalkozik (fajátékok, textilbabák, lakásdekorációk stb.).

Vásárlók körében végzett kérdőíves felmérés eredményei

Jelen felmérés a kárpátaljai fesztiválok egy kevésbé kutatott területét igyekszik feltárni. A fesztiválokat látogató közönség körében kérdőíves felmérések során a kézműves termékek felőli érdeklődés mellett a kézmű-

ves foglalkozásokon való részvételi lehetőségek iránti fogékonyságra is kíváncsiak voltunk.

A felmérésben a következő fesztiválok látogatói között szólítottunk meg vendégeket:

- IV. Nagyberegi Csipkebogyó- és Beregiszöttes-fesztivál,
- Nagymuzsalyi Gasztro- és Bornap,
- VII. Bethlen-nap,
- V. Beregszászi Szent Márton Újborfesztivál és Libator.

A rendezvények alatt összesen 85 kérdőívet sikerült kitöltetnünk. A kitöltőket véletlenszerűen választottuk ki a fesztivált látogató közönség köréből.

A kutatásban használt kérdőív 26 kérdést tartalmazott, amelyeket három fő részre osztottunk fel. Az első rész a válaszadó adatait rögzítette, a második a fesztiválokkal kapcsolatos általános kérdéseket tartalmazta, a harmadik a kézműves termékekkel foglalkozó értékelést foglalta magába. A kérdések többsége zárt (egy-, illetve többválasztásos), amellyel a statisztikai adatfeldolgozást kívántuk megkönnyíteni. A zárt kérdéseken kívül értékelőskálát is alkalmaztunk egyes kérdéskörök mélyrehatóbb vizsgálatánál. A kitöltött kérdőíveket SPSS-adattáblázatban rögzítettük, majd itt elvégezve a számításokat, vizuálisan is megjelenítettük.

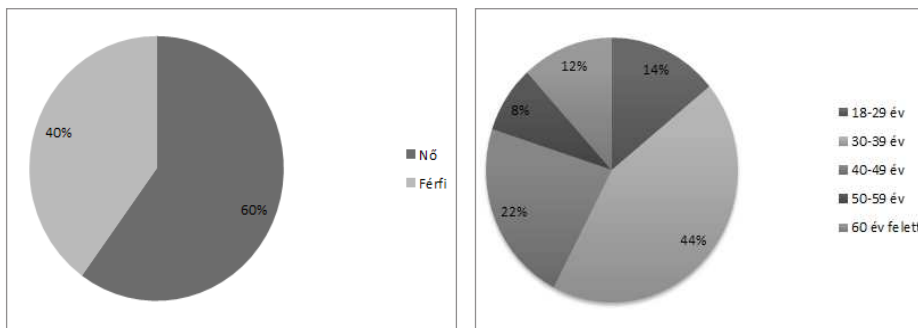
A kérdőíves felmérésekben való részvételi hajlandóság mindig magasabb a nők körében, ezt tapasztaltuk mi is (1. ábra). A válaszadókat 18 éves koruktól 5 korcsoportba soroltuk. Leginkább a 30–50 éves korosztály volt aktív válaszadó, ők adták a kitöltések kétharmadát. Az említett korosztály túlsúlya a kutatás szempontjából hasznosnak mondható, mivel ez a korosztály rendelkezik – feltételezéseink szerint – nagyobb vásárlóerővel, valamint ők azok, akik rendszeresen látogatják a családi rendezvényeket.

1. ábra

A válaszadók nemek szerinti megoszlása (balra)

2. ábra

A válaszadók életkor szerinti megoszlása (jobbra)

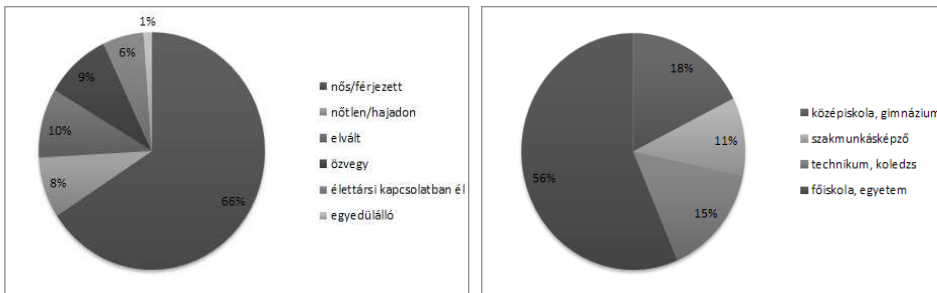
A családi állapot szerinti megoszlás is alátámasztja a fenti állítást, miszerint a fesztiválra érkezők, esetünkben kétharmaduk, családos emberek, akik ezeken a rendezvényeken kikapcsolódást keresnek családjuk minden tagja számára (3. ábra). A végzettség szerinti csoportosítás megalkotásakor négy csoportot állítottunk fel. Középfokú végzettségűnél alacsonyabbat nem tartalmaz a kérdőív, részben azért, mert ezen végzettségűek aránya elenyésző az összlakosságon belül, másrészt a válaszadási hajlandóságuk is alacsony. A megkérdezettek több mint fele rendelkezik felsőfokú végzettséggel.

3. ábra

A válaszadók megoszlása családi állapotuk szerint (balra)

4. ábra

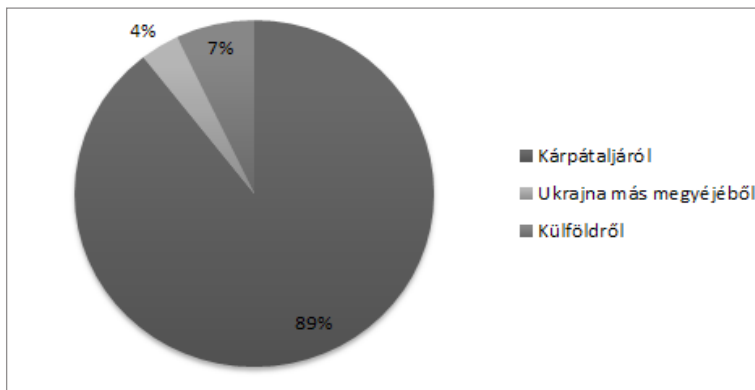
A válaszadók megoszlása iskolai végzettségük szerint (jobbra)

Kíváncsiak voltunk arra, hogy honnan érkeznek látogatók az egyes fesztiválokra. Az általunk megkérdezett fesztiválra érkezők mindössze 11%-a jött távolabbi területről, külföldről a megkérdezettek közül 6-an (egy kivétellel Magyarországról), Ukrajna más megyéjéből 3-an.

5. ábra

A válaszadók megoszlása lakhelyük szerint

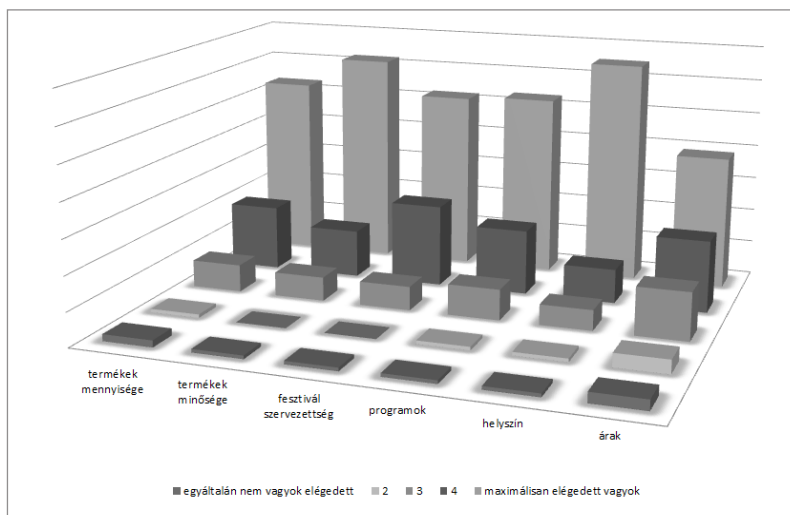

Megkértük a látogatókat, hogy értékeljék a fesztivál szervezésével és lebonyolításával kapcsolatos kérdéseket. Általánosan elmondható, hogy az ideérkezők túlnyomó többsége (87%-a) jól vagy maximálisan elégedett a fesztivállal. A termékek mennyiségét és minőségét illetően a válaszadók maximális elégedettsége 65–75% volt, ami az árakról azonban már nem mondható el, itt a teljes elégedettség még az 50%-ot sem érte el. A helyszínnel leginkább azért voltak elégedettek, mert az adott fesztivál vonzáskörzete nem túl nagy, a közönségnek nem okozott gondot a megközelítés. A programok terén kissé kritikusabban értékelték, sokan hiányolták a falunapokat záró esti szabadtéri mulatságokat.

6. ábra

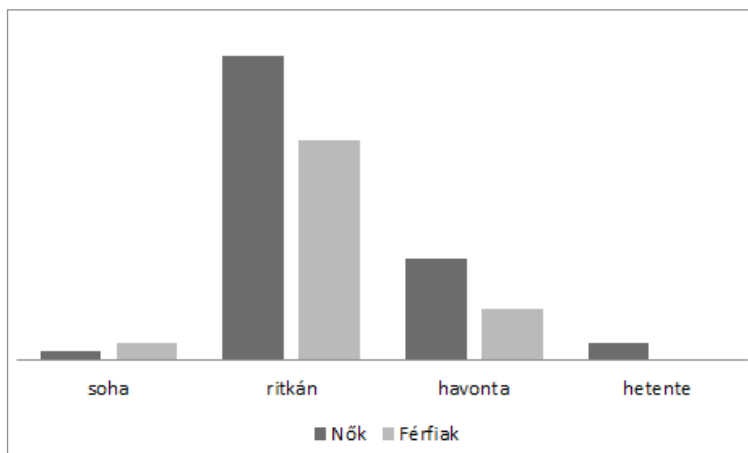
A látogatók elégedettsége a fesztiválon megjelenő termékekkel, programokkal, árakkal, valamint szervezetséggel és a helyszínnel

A továbbiakban olyan kérdésekkel foglalkozunk, amelyek a kézműves termékek iránti keresletet érintik. A vásárlási kedv egyértelműen a nők körében magasabb. Ami a kézműves termékek vásárlásának gyakoriságát illeti, legtöbbször csak a fesztiválokon (ritkán) ragadják meg az alkalmat efféle termékek beszerzésére. Az adatokból az is kiderült, hogy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők, valamint a szellemi alkalmazottak és saját vállalkozást vezetőik azok, akik megengedik maguknak a gyakoribb vásárlást.

7. ábra

A kézműves termékek vásárlásának gyakorisága nemek szerinti eloszlása

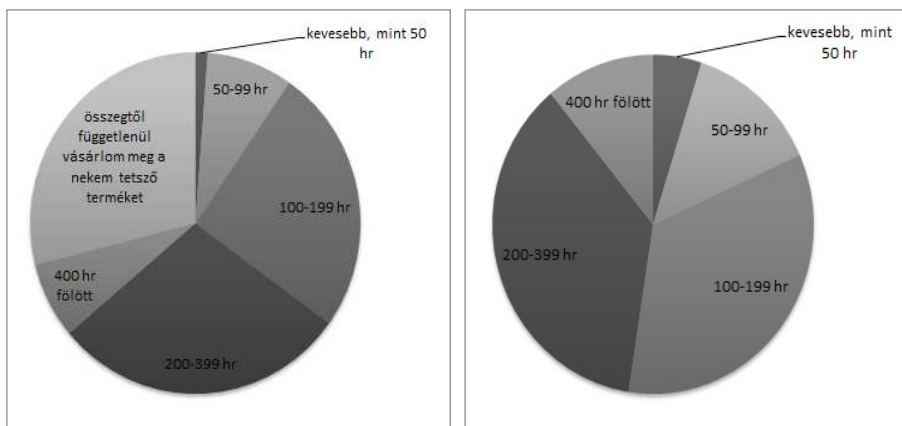
Az alkotók számára fontos, hogy termékeiket tisztességes áron tudják értékesíteni, erre vonatkozó kérdéseink 6, illetve 5 értékkategóriát különböztetnek meg annak függvényében, hogy saját részre vagy mások számára választanak kézműves terméket a fesztiválra látogatók. A leggyakrabban megjelölt értékkategória mindkét esetben a 200–399 hr közötti volt, de hozzá kell tennünk, hogy saját részre összegtől függetlenül is ugyanennyien vásárolnak.

8. ábra

Saját részre vásárolt kézműves termékekre költött összegek eloszlása (balra)

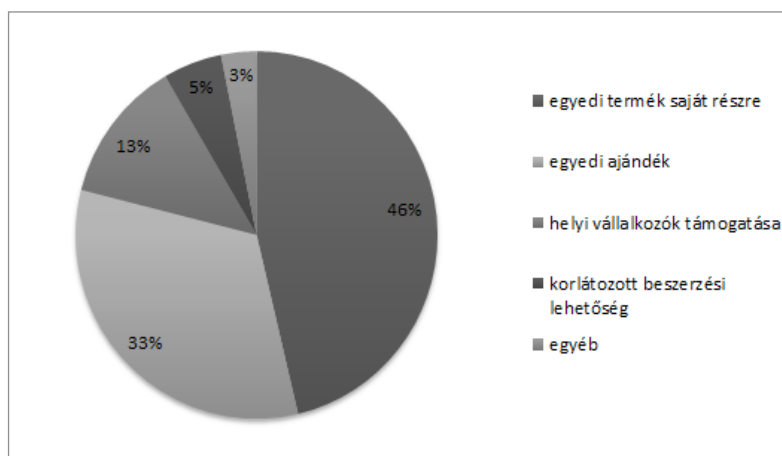
9. ábra

Ajándékba vásárolt kézműves termékekre költött összegek eloszlása (jobbra)

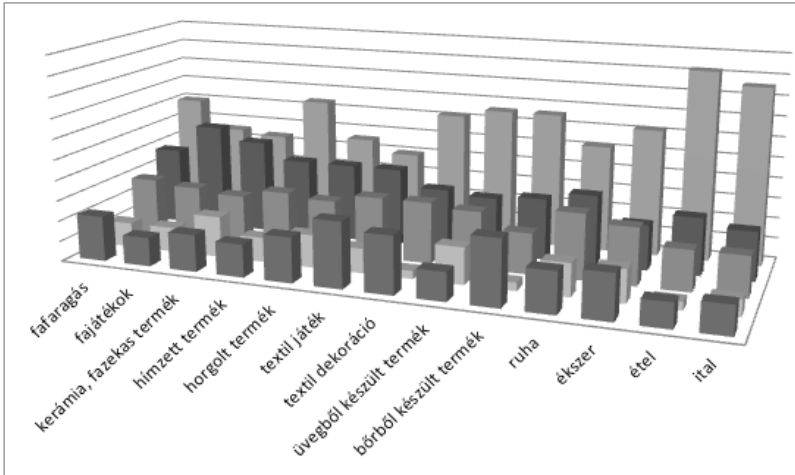
A vásárlások mögötti motivációra is kíváncsiak voltunk, így erre is rákérdeztünk, a zárt válaszok mellett viszont meghagytuk a lehetőséget, hogy a kitöltők saját gondolataikat is meg tudják fogalmazni. A felkínált lehetőség közül néhányan több választ is megjelöltek, míg mások olyan okokat neveztek meg, mint a művészeti érték, identitás-megőrző szerep, vagy csodálatuk a kézműves termékek iránt. Az alábbiakban a többszörösen megjelölt válaszokat összegezve szerkesztettük meg az ábrát.

10. ábra

A kézműves termékek motivációjának eloszlása

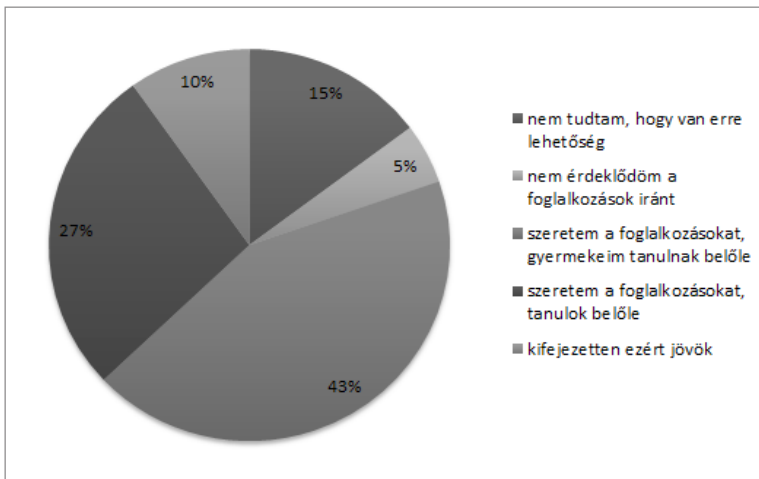
A fesztiválokon leggyakrabban megjelenő kézműves termékeket csoportokba soroltuk, és a válaszadók ez alapján értékelték az egyes termékcsoportok iránti érdeklődésüket. Legnépszerűbb kézműves termékek az étel és ital kategóriákba tartoznak. Kétségtelenül elég terjedelmes a kategória palettájának kínálata, a házi készítésű lekvártól a füstölt hústermékekig, a boroktól a gyümölcszörpökig rengeteg termékkel találkozhatnak a fesztiválra látogatók. Népszerűségben a következő kategóriába sorolhatóak az ékszerek, textil-, üveg- és bőrtérmékek, fafaragások és hímzések. A megkérdezettek között legkevésbé a játékokat, a fazekas és ruházati termékeket kedvelték.

11. ábra
Kézműves termékek iránti kereslet. Előtértől háttérig terjedő oszlopok értékei 1-től 5-ig (1 – legkevésbé érdekel, 5 – leginkább érdekel)

Számos kiállító, termelő a fesztiválok ideje alatt ingyenes kézműves foglalkozásokat tart az érdeklődőknek, így ismertetve meg velük szakmájuk fortélyainak alapjait. A foglalkozás elsősorban az iskolásoknak, fiataloknak szól, viszont nem utasítanak el egyetlen érdeklődőt sem. A fesztiválra látogatók jól ismerik és számítanak ezekre a foglalkozásokra, sokan gyermekeiknek szeretnék bemutatni a mesterségeket, de vannak olyanok is, akik saját tudásukat, ügyességüket, kreativitásukat teszik próbára.

12. ábra
Kézműves foglalkozások iránti érdeklődés

Összegzés

A fesztiválok látogatása Kárpátalján, hasonlóan a nemzetközi trendekhez, egyre növekszik. A tudatos szervezéshez és arculatalakításhoz elengedhetetlen az ilyen típusú rendezvények tudományos oldalról történő megközelítése. A felmérésünk bár véletlenszerű, mégsem mondható reprezentatívnak, a pontosabb következtetések kedvéért további kitöltésekre, a kutatás folytatására van szükség. Az eddigi észrevételeink legfontosabb elemei a következők:

- a fesztivált látogatók jelentős hányadát a helyi illetve a közeli települések lakói teszik ki;
- a fesztivál vendégei leginkább a 30–50 éves korosztályból kerülnek ki, és leggyakrabban családosan érkeznek a rendezvényre;
- a fesztiválok egyértelműen pozitív fogadtatásra találnak a látogatók körében;
- a kézműves termékek iránti igényt sokan pont a fesztiválokon próbálják kielégíteni;
- a kézműves termékek vásárlására fordított összegek a vizsgált időszak alatt a 200–400 hrvnyás intervallumba estek;
- a vásárlások fő motiválója az egyedi termékek beszerzése;
- a legkedveltebb kézműves termékek a gasztronómiai különlegességek.

Irodalom

- Berghauer S. 2012: Kárpátalja turizmusa. Főiskolai jegyzet, Beregszász, pp. 59–61.
- Homa K. 2018: Kézművesek és iparművészek Kárpátalja fesztiváljain, Évfolyammunka, Beregszász
- Hunyadi Zs. – Inkei P. – Szabó J. Z. 2006: Fesztivál-világ, Budapest.
- Sass E. 2016: Kárpátalja fesztiváljainak elemzése internetes megjelenésük alapján. In: Jászberényi M. – Zátori A. – Ásványi K. (szerk.): Fesztiválturizmus. Akadémiai Kiadó Zrt., Budapest, pp. 368–382.
- Sass E. – Szilágyi Zs. – Gönczy S. 2007: Kárpátalja mint turisztikai desztináció ismertsége és imázsa. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl, Nemzetközi tudományos konferencia, Eötvös József Főiskola, Baja, pp. 455–460.
- Tarpai J. 2013: A természeti és társadalmi erőforrások szerepe Kárpátalja turizmusfejlesztésben és hatása a területfejlesztésre, Pécs
- http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/turism/tur_potoki.pdf
- <https://karpataljalap.net/?q=2018/09/29/feladatunk-karpataljai-magyar-turisztikai-eletfejlesztese>

HELYZETKÉP AZ EGÁN EDE KÁRPÁTALJAI GAZDASÁGFEJLESZTÉSI PROGRAM TURIZMUSRA GYAKOROLT HATÁSAIRÓL

Sass Enikő – Berghauer Sándor

*II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
seni@kmf.uz.ua, berghauer@kmf.uz.ua*

Abstract

A GENERAL SURVEY ON THE IMPACT OF EGÁN EDE
TRANSCARPATHIAN ECONOMIC DEVELOPMENT PROGRAM ON TOURISM

Sass, Enikő–Berghauer, Sándor

The results presented in this article are part of a 2018 qualitative research questionnaire survey (Sass–Berghauer ed. 2019). In the course of the research we explore the opinions of Transcarpathian Hungarians who are engaged in various tourism activities on Egán Ede Transcarpathian Economic Development Program, paying particular attention to touristic tenders. We are interested in the effect the successful tenders had on their business as well as in the results achieved after their implementation.

Keywords: *Egán Ede Transcarpathian Economic Development Program, tenders, results, tourism*

Bevezetés

A Kárpát-medencei Gazdasági és Társadalmi Tér kialakításának és megerősítésének, a Kárpát-medencei gazdasági nyitás megalapozásának érdekében 2010–2014 között Magyarország Kormánya elfogadta a Wekerle Tervet. Ennek keretében a külhoni magyar nemzeti közösségek gazdaságfejlesztési tervdokumentumokat dolgoztak ki (Nemzetstratégiai Kutatóintézet 2014). A kárpátaljai magyarság gazdaságfejlesztési stratégiai terve az Egán Ede-terv elnevezést kapta, amely 2014-ben látott napvilágot. Az Egán Ede-terv Kárpátalja tekintetében kitörési pontként nevezte meg a mezőgazdaságot, az általános vállalkozásfejlesztést és a turizmust (Bacsó et al. 2014). Ez utóbbit mint gazdasági húzóágazatot külön is kiemelték a terület tekintetében.

Egy település, kistérség vagy akár egy nagyobb kiterjedésű terület gazdasági felemelkedését nem lehet csupán egyetlen gazdasági ágazat fejlesztésére alapozni, különösen igaz ez a kárpátaljai magyarság által lakott területekre, s ezt a tényt nagyon jól átlátták az Egán Ede-terv készítői. Önmagában sem a mezőgazdaságtól, sem a vállalkozások és a turizmus fejlesztésétől nem lehet csodákat várni. Viszont az említett hármas pillér logikus fejlesztése, egymásra épülő és egymás tevékenységét segítő, kiegészítő jellegű kialakítása hozhat változást a célterületen. A tanulmány célja,

hogy a gazdaságfejlesztési programmal kapcsolatban feltárjuk a különböző turisztikai tevékenységet folytató kárpátaljai magyarok véleményét, különös figyelmet fordítva a turisztikai pályázatokra. Ennek értelmében arra keressük a választ, hogy milyen hatással voltak a sikeres pályázatok a kutatásunkban résztvevők vállalkozásaira és milyen eredményeket értek el a megvalósítást követően.

Módszerek

A jelen munkában közölt eredmények egy 2018-as kvalitatív kutatás kérdőíves felmérésének részeredményeit képezik (Sass–Berghauer szerk. 2019), melyben az volt az elsődleges cél, hogy minél szélesebb körben felmérjük a kárpátaljai magyar közösség által folytatott turisztikai tevékenységeket, és azok fejlettségi szintjeit. A kutatás részét képezte egy olyan kérdéssor, amely az Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ által kiírt pályázatokon való részvételre, s azok eredményeire, illetve a szükséges jövőbeli fejlesztés irányvonalaira kérdezett rá. Tanulmányunkban a 2018-as felmérésből 167 kérdőív kerül értékelésre, amelyek négy kategóriát érintettek: falusi vendégfogadó (72), vendéglátóhely (53), kereskedelmi szálláshely (28), illetve borász (14).

A falusi turizmust vizsgáló kérdőív segítségével 8 településről 72 falusi vendéglátót kérdeztünk meg. A magyar lakosság falusi turizmussal való foglalkozásának felmérésében a Beregszászi járás dominanciája volt a jellemző. A vizsgált települések közül ugyanis 7 a Beregszászi járásból és 1 a Huszti járásból került ki.

A magyarlakta területek vendéglátóegységei közül 53 került a vizsgálat tárgykörébe: Beregszászról és a Beregszászi járásból 24, a Nagyszőlősi járásból 9, a Rahói járásból 8, Husztról és a Huszti járásból 5, Munkácsról és a Munkácsi járásból 3, a Técsői és az Ungvári járásokból 2-2 egység. A megkérdezett kereskedelmi szálláshelyek (28) többsége területileg szintén Beregszászból és a Beregszászi járásból (18) került bele a mintába, míg a Nagyszőlősi járást 6, Husztot és a Huszti járást 3, illetve a Rahói járást pedig 1 egység képviselte a vizsgálatban.

A borászati kérdőívek kitöltésével 7 település 14 borászatától sikerült adatokat gyűjteni. A válaszadó magyar borászok többsége (12 fő) a Beregszászi járásban foglalkozik szőlőtermesztéssel és borászattal, illetve a Nagyszőlősi és Munkácsi járásokban is sikerült 1-1 borászt megkérdezni (Sass–Berghauer szerk. 2019).

Adalékok az „Egán Ede” Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ” Jótékonyági Alapítvány turisztikai pályázatairól

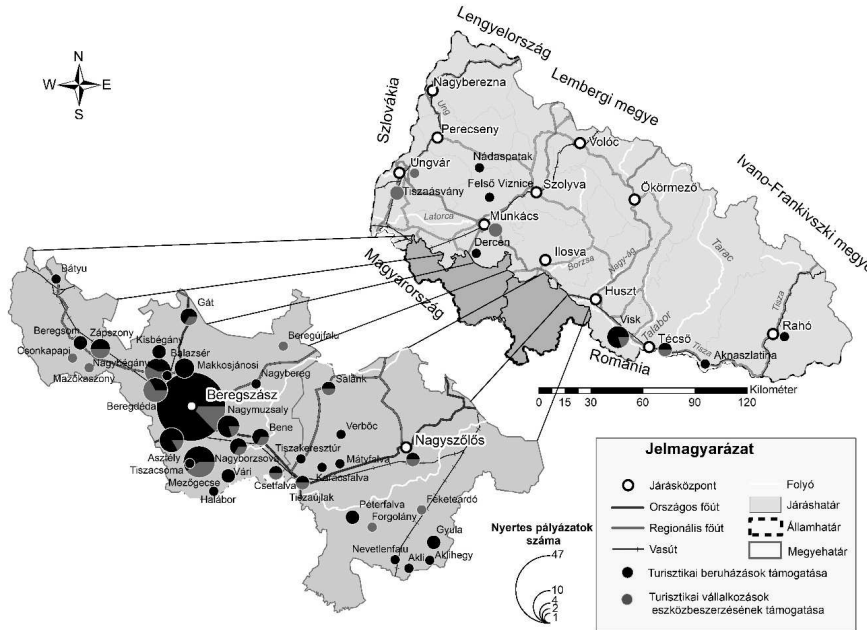
Az Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Program keretében létrehozott „Egán Ede” Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ” Jótékonyági Alapítvány (a továbbiakban Alapítvány) 2016-ban meghirdette az első pályázatokat mezőgazdasági, vállalkozásfejlesztési, turisztikai és földprivatizációs területeken. Az Alapítvány a 2017-es és 2018-as években szüneteltette a turisztikai pályázati lehetőségeket, mintegy mostohagyermekként kezelve a hármas pillér egyikének fejlesztését, azonban 2019-ben ismét meghirdetésre kerültek.

Az Alapítvány első pályázati kiírásában (2016-ban) a turizmus területén megvalósítható fejlesztések céljából az egyéni vállalkozók, valamint a mikro- és kisvállalkozások kapacitásbővítési, innovációs támogatására pályázhattak két kategóriában. A turisztikai vállalkozások eszközbeszerzésének támogatása során összesen 46 pályázat került benyújtásra, melyből 41¹ pozitív elbírálásban részesült. A pályázók az említett kategóriában összesen 63 503 652 Ft értékű támogatást kaptak. A turisztikai beruházások támogatása kapcsán 119¹ pályázatot nyújtottak be, melyből 109 részesült pozitív elbírálásban. Ebben a kategóriában a pályázók összesen 377 930 922 Ft támogatásban részesültek (<https://www.eganede.com>). A pályázatokon sikeresen szereplő vállalkozások erős területi koncentrációt mutatnak (1. ábra), hiszen 5 járás 47 településének pályázatai közül 23 település 114 pályázata (a sikeres pályázatok 76%-a) Beregszászból és a Beregszászi járásból – ezen belül települési szinten a legtöbb nyertes pályázat (47) Beregszász városából – került finanszírozásra. Ez nem véletlen, hiszen a Kárpátalján élő magyarság ezen a területen koncentrálódik a legnagyobb arányban (Sass 2019), és az Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Program elsősorban az említett terület fejlesztését célozza meg.

¹ A turisztikai vállalkozások eszközbeszerzésénél, valamint a turisztikai beruházásoknál a sikeres pályázatok között volt 6, illetve 20 olyan, amely csak a többi beadott pályázat függvényében volt támogatott. A pályázat kezelő által nyilvánosságra hozott eredmények alapján viszont nem lehet tudni, hogy ezek az odaítélt összegek felhasználásra kerültek-e vagy sem. A további eredményeket ezekkel együtt kell értelmezni.

1. ábra

Az „Egán Ede” Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ” Jótékonysági Alapítvány nyertes turisztikai pályázatainak területi megoszlása (2016-os pályázati kiírás)

Forrás: <https://www.eganede.com/palyazati-eredmenyek-alapjan-szerkesztette-sass-e-2019>

Az Alapítvány a turisztika területén 2019-ben újabb pályázati felhívást tett közzé. A pályázati felhívás egyéni vállalkozók, valamint mikro- és kisvállalkozások kapacitásbővítési, innovációs támogatását célozta meg a falusi vendéglátás terén két kategóriában. A pályázati keretösszeg 500 000 000 Ft volt. *Kárpátaljai minősített falusi vendégházak eszközfejlesztése* kategóriában 1,5 és a *Kárpátaljai minősített falusi vendégházak felújításának, illetve bővítésének támogatása (beruházás, számlával igazolt szakmunka díja)* kategóriában 5 millió forintra lehetett pályázni egy pályázónak. Annak ellenére, hogy a pályázatok beadási határideje 2019. május 8-a, illetve megvalósítási határideje és elszámolása 2019. október 15–19-e volt (<https://eganede.com/turisztikai-felhivas-2019>), máig nem hozták nyilvánosságra a nyertes pályázók listáját, így konkrét eredményekről jelen tanulmányban mi sem tudunk beszámolni. A kiírásban részt vevő pályázók nagyon aktívak voltak, ugyanis összesen 2001 pályázat került benyújtásra, 401 az első és 1600 a második kategóriában (<https://karpataljalap.net/2019/05/10/>).

A 2019-es turisztikai pályázat a falusi vendéglátókat célozta meg, ezért a pályázat feltételként szabta meg a falusi vendégházak kategorizálását, minősítő védjeggyel való ellátását. Kárpátalján a falusi vendégházak többsége semmilyen minősítésen nem esett eddig át. Bár Ukrajnában 2004-től működik a „Zöld vendégház” ökológiai tanúsítvány program és 2008-tól pedig az „Ukrán vendégház” nevet viselő szálláshelyek kategorizációja (Kudla 2015), mégis Kárpátalján csupán 18 vendégházat minősítettek az említett „Ukrán vendégház” kategóriában² (www.greentour.com.ua). Ezzel a rendszerrel Kárpátalja magyarulakta vidékeinek vendégházai nem lettek kategorizálva (Sass 2019).

A Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács (KMTT) Vendégház Minősítési Rendszere által minősített magánszálláshelyeken az ágyak száma nem haladja meg a tizenhatot (legfeljebb nyolc szobát), a védjegy odaítélése pedig 3 év időtartamra szól. A védjegy lejártát követően újra igényt kell benyújtani, és újra minősítésre kerül a vendégház (<http://kmtt.info>; Sass 2019).

A KMTT weboldalán (<http://kmtt.info>) közzétett adatokból megállapítottuk, hogy 2019 márciusáig 264, az év végéig pedig összesen 392 vendégház – 11 járás 61 településéről – esett át Kárpátalján a napraforgós minősítésen³. A vendégházak területi elhelyezkedését tekintve a Beregvidék aránya kiemelkedő, ugyanis a Beregszászi járásban (28 településen 208 vendégház) és Beregszászon (63) található a minősített vendégházak 69,1%-a. Ezt követi a Nagyszőlősi (17,3%) és a Huszti járás (9,7%). Kárpátalján csak a Szolyvai és az Ilosvai járásokból nem jelentkeztek a vendégházak minősítésére. A minősített vendégházak többsége a 3 (47,7%), illetve a 2 napraforgós (45,2%) kategóriába lettek besorolva, viszont 1 (4,6%) és 4 (2,6%) napraforgós ház nagyon kevés akad közöttük. Sass E. (2019) falusi turizmussal kapcsolatos kutatásából ismeretes, hogy a kárpátaljai vendégházakban az átlagos férőhelyszám 7,2 fő, mely alapján a minősített vendégházak megközelítőleg 2 822 vendég elszállásolását tudják biztosítani.

² A „Zöld vendégház” védjeggyel rendelkező kárpátaljai vendégházak számáról nem találtunk információt.

³ Mivel a vendégház minősítését igazoló dokumentum bemutatása egyik alapfeltétele volt a fent említett pályázat benyújtásának, ezért nemcsak azon személyek adták be igényüket a minősítést végző KMTT-hez, akik több éve gyakorlott vendégfogadóként végzik e tevékenységet, hanem olyan személyek is, akik a falusi turizmusból látják Kárpátalján való megmaradásuk esélyét, vagy csak a lehetőséget igyekeznek kihasználni.

A kutatás eredményei

A 2018-as kutatás 167 kérdőívének adataira támaszkodva megállapítottuk, hogy az adatközlők közül 58-an pályáztak, és négy pályázati kategóriában összesen 70 pályázatot nyújtottak be (1. táblázat). A pályázási hajlandóság a borászoknál különösen magas volt. A megkérdezett 14 borászból 10-en pályáztak és átlagosan két pályázatot nyújtottak be az elmúlt időszakban. Arányaikat tekintve a falusi vendégfogadók voltak a legkevésbé aktívak. A kutatásban szereplő 72 adatközlőből 15-en pályáztak, és csak egy személy pályázott két kiírásban is. Nem véletlen tehát, hogy a 2019-es turisztikai pályázat kiírását a falusi vendégfogadók irányába tolták el, hiszen a támogatási forrásokat megalapozó Egán Ede-terv is sokkal nagyobb, erőteljes hangsúlyt fektet a falusi turizmusra és annak fejlesztésére (Bacsó et al. 2014).

1. táblázat

A kitöltött kérdőívek, a sikeres pályázók és pályázatok száma, és azok megoszlása kategóriánként

Kategoriák	Kérdőívek száma	Pályázók száma	A sikeres pályázatok száma	A sikeres pályázatok megoszlása kategóriák szerint			
				turisztikai fejlesztések	turisztikai eszközbeszerzés	vállalkozásfejlesztés	mezőgazdasági
Falusi vendégfogadó	72	15	16	4	4	3	5
Vendéglátóhely	53	22	22	6	5	10	1
Kereskedelmi szálláshely	28	13	13	8	2	3	0
Borász	14	10	21	1	1	4	15
Összesen	167	58	70	18	11	20	21

A vizsgáltban szereplő adatközlők csupán 23,4%-a nyújtott be pályázatot turisztikai kategóriában. Ennek hátteréhez a korábban már ismertetett tény is hozzátartozik, miszerint turisztikai kiírás a 2019-es pályázatot megelőzően csak 2016-ban volt, így a turizmussal foglalkozó pályázók kénytelenek voltak a vállalkozásfejlesztés (20 adatközlő) és a mezőgazdasági (21 adatközlő) kategóriában pályázni. A vállalkozásfejlesztési kiírásoknál a vendéglátók (10 pályázat), míg a mezőgazdasági kiírásoknál a borászok (15 pályázat) voltak aktívak.

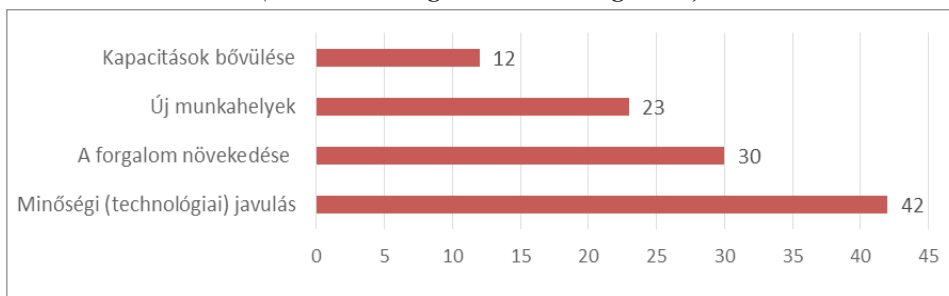
A pályázók az esetek több mint felében (37 adatközlő) a turisztikai vállalkozás eszközállományának korszerűsítését célozták meg. A vállalkozások jellegéből adódóan viszont eltérő eszközállomány került előtér-

be. A kereskedelmi szálláshelyek és vendéglátóhelyek közel kétharmada a konyhai eszközkészlet korszerűsítésére helyezte a fő hangsúlyt, de több helyen megjelenik a kapacitásbővítés, az energiatakarékosság fokozása és helyenként az infrastrukturális fejlesztések is. A falusi vendégfogadók esetében a konyha korszerűsítése mellett a vendégszoba, fürdőszoba eszközkészletének és a helyiségek felújításának, a kapacitás bővítésének az igénye kapott prioritást. A legspeciálisabb igényeket a borászoknál tapasztaltuk. Sorra jelentek meg az olyan eszközök és gépek, amelyek a hatékonyabb szőlőművelést és gondozást, a korszerűbb és minőségi borkészítést célozták meg (Sass–Berghauer szerk. 2019).

Az elnyert pályázat eredményeként (2. ábra) a legtöbb vállalkozó a minőség javulását (42) jelölte meg, amit a forgalom növekedése (30), az új munkahelyek létrehozása (23) és a kapacitások bővülése (12) követett.

2. ábra

*A sikeres pályázatok eredményeként bekövetkezett változások
(több válasz megadása is lehetséges volt)*

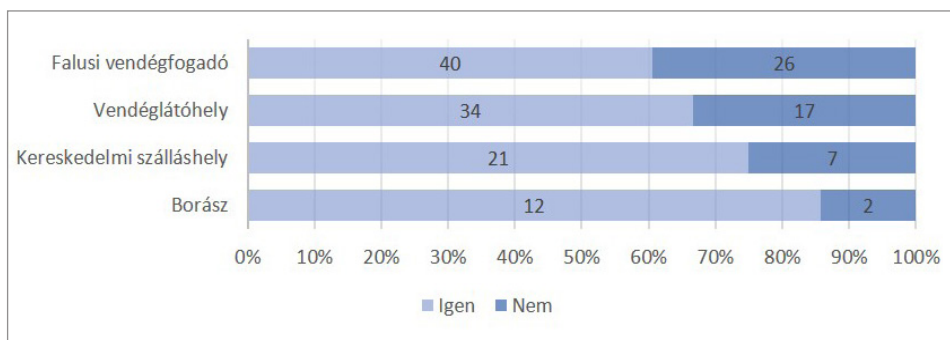

A vendéglátóegységek és a szálláshelyek esetében a sikeres pályázatok eredményei szerint hasonló sorrendet találunk: a minőség javulása (14/8), a forgalom növekedése (10/8), új munkahelyek létrehozása (9/6) és a férőhelyek bővülése (2/4). A borászok esetében a technológiai részre helyeződött a hangsúly, de a lista elején szereplő borászati eszközök (6) és borászati géppark (6) bővülése összességében szintén a minőségi mutatók javulását eredményezi. A borászoknál a sikeres pályázati eredmények a továbbiakban a forgalom növekedését (5), új munkahelyek létrehozását (4) és a földterület bővülését (2) mutatták. A falusi vendégfogadók esetében is az első két hely a (2. ábra) a korábban már tapasztalt sorrendet követi – a minőség javulása (8), a forgalom növekedése (6) –, viszont esetükben a kapacitások, férőhelyek bővülése (4) a munkahelyek számának növekedése (2) kategória elé került.

Az Alapítvány által kiírt pályázatokon a jövőben a válaszadók 67%-a szeretne pályázni. Arányait tekintve a legmagasabb érték (86%) a borászoknál, a legalacsonyabb pedig a falusi vendégfogadók esetében (61%) jelentkezett (3. ábra), ami összefüggést mutat a borászok és falusi vendégfogadók körében korábbiakban is tapasztalt hasonló pályázati aktivitással. Igaz, a falusi vendégfogadók tekintetében ez az arány a pályázásban eddig tapasztaltaknál lényegesen magasabb értéket mutat. Sőt, az is kiderült, hogy ha a pályázásnál feltétel lesz a vendégházak minősítése (mint ahogy az 2019-ben meg is történt), a többség azt is vállalná. Fejlesztési terveik között az első két helyen továbbra is az eszközbeszerzés és a bővítés áll (Sass–Berghauer szerk. 2019).

3. ábra

Szeretne a jövőben is pályázni az „Egán Ede” Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ” Jótékonyági Alapítvány által kiírt pályázatokon?

Összefoglalás

Az Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Program általános pozitív hatásait nem lehet kétségbe vonni, ugyanis ilyen mértékű anyagi támogatás még sohasem állt a kárpátaljai magyar közösség rendelkezésére. A turizmus fejlesztésével kapcsolatos korlátozott lehetőségek ellenére, vagy éppen ennek is köszönhetően, a turizmusban vállalkozók egy jelentős része más kategóriában (is) pályázva, „több lábon állva” is tudott érvényesülni és fejlődni. Ilyen értelemben nem meglepő, hogy a vizsgált időszak pályázati kiírásainál a borászok különösen aktívan szerepeltek, hiszen esetükben erőteljes mezőgazdasági kötődésről beszélhetünk.

A program sikerességéről árulkodik, hogy a turisztikai szereplők a pályázat során a versenyképességük szempontjából legfontosabb területekre koncentráltak – a korszerűsítésre, a hatékonyság növelésére és a kapacitások

bővítésére. A fentiek alapján a vizsgált eredmények azt mutatják, hogy a turisztikai szereplőknél eredményként a minőségi javulás mellett a forgalomnövekedés és az új munkahelyek létrehozása is általánosan tetten érhető.

A tanulmányban szereplő adatokból is jól kivehető, hogy a támogatás koncentráltan a kárpátaljai magyarság életterét érintette, és hogy a turizmusban vállalkozók a jövőben is számítanak a pályázat adta lehetőségekre, sőt ezáltal sok tekintetben akár irányítható is vidékünk turizmusának fejlődése. Ennek fényében fontos lenne a pályázati kiírások célzott, irányított kezelése, hogy az széleskörűen érintse a turisztikai szereplőknél jelentkező igényeket, és megerősítse a korábban megfogalmazott fejlesztési terveket.

Jól érzékelhető igény volt a pályázók részéről a minőségi szolgáltatások körének bővülése, ami a jövőre való tekintettel követendő irány. Emellett esetenként az energiatakarékos megoldások ösztönös keresése is jelentkezett, amit fontos lenne továbbfejleszteni az eszközbeszerzésnél (pl. az energiatakarékos eszközök beszerzésével) és a környezetkímélő beruházások előtérbe helyezésénél (pl. objektumszintű szennyvíz- és hulladékkezelők telepítése, alternatív energiahasznosítás).

Az eredményekből kitűnik az is, hogy az idegenforgalomban vállalkozók – ha turizmusról van szó – bizonyos tekintetben sablonosan, csak a szállás és az étkezés szintjén gondolkodnak. Ezen a szinten is fontos lenne az egyedi kínálat kialakítását ösztönözni, így például a vendégházak speciális kínálatának bővítésére, akár több kategória is bevezethető (biogazda vendégháza, kézműves- és/vagy hagyományőrző vendégház, gyermekbarát vendégház stb) (Berghauer–Sass szerk. 2019).

Teljesen kiesnek a pályázati rendszerből a turisztikai attrakciók, a tematikus útvonalak és a többletszolgáltatások. Pedig jól ismert probléma, hogy néhány nap után a turisták „unatkoznak” vidékünkön. A turisztikai attrakciók, a tematikus útvonalak és a többletszolgáltatások bevezetésének ösztönzése a már meglévő pályázati rendszeren keresztül szintén megvalósítható, akár oly módon is, hogy a pályázatoknál külön kategóriát képeznek. Mindezekre jó alapot kínálnak a vidékünkön meglévő turisztikai adottságok és idegenforgalmi lehetőségek (egészség-, vízi-, lovas-, vadász-, horgász-, kerékpáros-, ökoturizmus vagy más termékek, szolgáltatások).

Végezetül, célszerű lenne külön forrásokat mozgósítani néhány olyan kérdésben, ami általánosan érinti a turisztikai piacot és szereplőket: egységes arculatépítés, turisztikai szakemberképzés (speciális és hiányszakmák) és a turisztikai hálózat megerősítése. A vázolt elképzelések szem előtt tartása garantálná a támogatási rendszer hosszútávú sikerét és egyben a kárpátaljai magyar közösség fejlődését.

Irodalom

- Bacsó R. – Berghauer S. – Fodor Gy. – Gál I. – Hidi L. – Kész G. – Molnár J. – Pataki G. – Virág L. 2014: Egán Ede-terv – A kárpátaljai magyarság stratégiai gazdaságfejlesztési terve. Beregszász, p. 65 Letölthető: http://kmsz.com.ua/regi/images/Egan_Ede-terv.pdf, Letöltve: 2016.05.04.
- Berghauer S. – Sass E. (szerk.) 2019: A kárpátaljai magyarság turizmusfejlesztési stratégiája. Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács, Beregszász, p. 66. (kézirat)
- Kudla N. J. (Кудла, Н. Є.) 2015: Сільський туризм: основи підприємництва та гостинності: навч. посіб. Київ: p. 152
- Nemzetstratégiai Kutatóintézet 2014: Kárpát-haza Fejlesztési Konceptió 2030. Előzetes szakmai konzultációra szánt vitaindító munkaanyag. Budapest
- Sass E. 2019: A kárpátaljai Beregvidék falusi turizmusának helyzete és fejlődési lehetőségei. PhD-értekezés, Pécs. p. 206 Letölthető: http://foldrajz.ttk.pte.hu/files/doktori-iskola/nv/disszertacio/DISSZERTACIO_Sass_Eniko.pdf
- Sass E. – Berghauer S. szerk. 2019: Kárpátalja magyarlakta területeinek turisztikai helyzetfelmérése. Kutatási beszámoló. Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács, Gáborprint, Beregszász, p. 66
- <https://www.egannede.com> „Egán Ede” Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ” Jótékonyági Alapítvány weboldala
- <https://egannede.com/palyazati-eredmenyek> Letöltve: 2019.02.03.
- <https://egannede.com/turisztikai-felhivas-2019> Letöltve: 2020.01.10.
- www.greentour.com.ua Letöltve: 2020.01.10.
- <https://karpataljalap.net/2019/05/10/keteszret-meghaladta-turisztika-es-vallalkozas-fejlesztes-teruleten-benyujtott-palyazatok> Letöltve: 2020.01.10.
- <http://kmtt.info> a Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács weboldala

A BÜKK-VIDÉK GEOPARK FÖLDTUDOMÁNYI ÉRTÉKEINEK ÉRTÉKELÉSE

Sütő László¹ – Baranyi Kinga¹ – Baráz Csaba² – Holló Sándor² – Homoki Erika¹ –
Cs. Nagy Ádám¹ – Gasztonyi Éva²

¹Eszterházy Károly Egyetem

²Bükk Nemzeti Park Igazgatósága
sutogeo@gmail.com

Abstract

ANALYSES OF GEOSITES IN THE BÜKK REGION GEOPARK

Sütő, László – Baranyi, Kinga – Baráz, Csaba – Holló, Sándor –
Homoki, Erika – Cs. Nagy, Ádám – Gasztonyi, Éva

Recognising the importance of earth science values provided the opportunity to establish geoparks. These organisations are concerned with the management of geotourism and regional development of geosites in approach to nature conservation. This study focuses on the analysis of scientific and educational factors of geosites from our researches in the Bükk Region Geopark.

Keywords: Bükk Region Geopark, geosite, GAM model

1. A Bükk-vidék Geopark

A társadalom egyre nagyobb hányada ismeri fel azt, hogy az élettelen földi képződményekre nemcsak mint nyersanyagokra tekinthetünk, hanem információhordozóként részei a Föld megismerésének. Ezek a jelenségek gyakran olyan módon tárulnak fel, amelyek önmagukban is attrakcióhordozók (például ásványok, szurdokvölgyek, barlangok stb.). Ezt felismerve indult el földtudományi örökségünk megismertetésének és megőrzésének nemzetközi szerveződése (Panizza–Piacente 2005, Gray 2008, Reynard–Coratza 2013).

Ennek egyik fontos állomása a geoparkok létrejötte. A geoparkok nem természetvédelmi területek, hanem olyan szervezetek, amelyek a földtudományi örökségre alapozott geoturizmus és térségfejlesztés menedzselésével foglalkoznak (UNESCO 2006, Henriques–Brilha 2017; Migoń–Pijet–Migoń 2017; Szepesi et al. 2018). Ehhez kapcsolódóan napjainkban is zajlik a szakmai fogalmak rendszerének kialakítása (Brocx–Semeniuk 2007; Reynard–Brilha eds. 2018; Szepesi et al. 2018). Egy kisebb térség geoörökségre alapozott fejlesztésében akkor gondolkozhatunk, ha az ún. geosite-ok és geomorphosite-ok – amelyek egy-egy attraktív és szakmailag is jelentős értéket hordozó földtani és felszínalaktani objektumok – diverzitása jelentős. Emellett lényeges az értékek eloszlása, aktuális állapotuk, valamint az, hogy a környezeti feltételek szakmailag alkalmasak-e a geoturisztikai infra- és szuprastruktúra megteremtésére (Dowling–Newsome eds. 2006).

A földtudományi értékek védelme Magyarországon is jelentős múlttal rendelkezik (Horváth–Lóczy 2015; Szepesi et al. 2017, 2018). Tanulmányunk a 2017-ben megalakult, UNESCO Geopark címre pályázó Bükk-vidék Geopark értékelésének egy részletét mutatja be. A Bükk hegység és környezetének változatos földtörténeti múltja sokszínű közettani, felszínalaktani és egyéb geosite-ok gazdag tárházának létrejöttéhez vezetett. A hegység megismerése hosszú kutatástörténeti múltra tekint vissza, az ebből született tanulmányok könyvtárnyi irodalmat ölelnek fel. Az egyik legteljesebb, a tudományos eredményeket közérthetően bemutató kötet a térséget kutató szakemberek által íródott a Bükki Nemzeti Park összefogásával (Baráz szerk. 2002; Pelikán szerk. 2005). Ezért tanulmányunknak nem célja az értékek leíró jellemzése, csak a geosite-ok tudományos és oktatási jelentőségének bemutatása.

Az értékelés során a geopark fogalmi meghatározásából indultunk ki. Nemcsak azt vettük számba, hogy a földtani örökség mennyire értékes, hanem arra is figyelniünk kellett, hogy valóban használhatóak legyenek a tudományos ismeretterjesztésben, valóban lehessen hozzájuk az értéket nem veszélyeztető geoturisztikai alapú fejlesztéseket kapcsolni.

2. A geosite-ok értékelésének szakmai háttere

Első lépésben megtörtént a geosite-ok kataszteri adatfelvételezése. A Bükki Nemzeti Park adatbázisából ezek rendelkezésre álltak, a park szakembereivel közös munkamegbeszéléseken és terepi kiszállásokon lezajlott az adatok aktualizálása. A Bükk-vidék Geopark esetén az elemzésbe 40 értéket, értéktípust vontunk be.

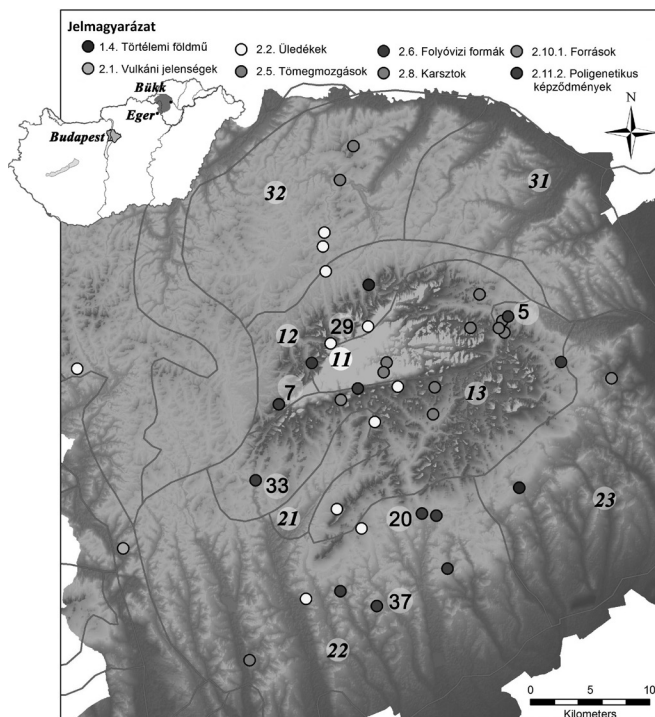
Második lépésben történt az adatbázis kiértékelése. Az erre alkalmas kvantitatív módszerek közül a GAM (Geosite Assessment Model) modellt választottuk (Vujičić et al. 2011), amelynek többváltozós paraméterrendszere jól használható a geosite-ok potenciális turisztikai hasznosíthatóságának és a védelem megvalósulásának együttes elemzésére. A modellt mind elvi alapon, mind a Bükk-vidék Geopark adottságaihoz igazodva módosítottuk. A modell értékelési szempontrendszere két tényezőcsoportból áll. A „Fő érték”-hez soroltak a geosite-ok különböző tényezői, a „Funkcionális” (vagy „Hozzáadott”) értékhez a természeti és társadalmi környezet hasznosítását befolyásoló tulajdonságai. Előbbi értéke tudományos-oktatási, tájképi, esztétikai, valamint természetvédelmi paraméterek minősítéséből állt össze.

Továbbiakban a kataszterezett geosite-okat rendszereztük, majd az értékek típusa alapján – az egyedi tájérték kataszteri rendszer általunk módosított változatát felhasználva (Dobos et al. 2001) – csoportosítottuk és redukáltuk. A leendő geopark geodiverzitását mutatja, hogy a 40 geoérték összesen 292 geosite közül lett kiválasztva (1. ábra). Ezek részben egy adott jelenség reprezentatív képviselői, de a kiértékelés során figyelembe vettük azt is, hogy az adott típushoz tartozó további geosite-ok milyen területi elterjedéssel és tulajdonságokkal rendelkeznek a geopark egészét tekintve.

1. ábra

A Bükk-vidék Geopark kiemelt értékeinek elhelyezkedése

11. Bükk-fennsík, 12. Északi-Bükk, 13. Déli-Bükk, 21. Tárkányi-medence,
22. Egri-Bükkalja, 23. Miskolci-Bükkalja, 31. Tardonaai-dombság, 32. Upponyi-hegység
5. Anna-barlang, 7. Bél-kő; 20. Hór-völgy, 29. Ósemerbarlangok (Istállóskő)
33. Szarvaskői Várhegy, 37. Kaptárkövek (Szomolya)

Forrás: saját szerkesztés

Ezután az egyes tényezőket 0–1 közötti értékekkel, 3–5 fokozatú skálán minősítettük. Ehhez többségében objektíven jellemezhető tulajdonságokat adtunk meg. A szubjektív elemeket a területet ismerő földtudományi szakemberekkel folytatott megbeszélések során minimalizáltuk. Az

így megtisztított eredményekből elkészült adattábla változóit különböző keresztábrák, diagramok és tematikus térképek segítségével ábrázoltuk.

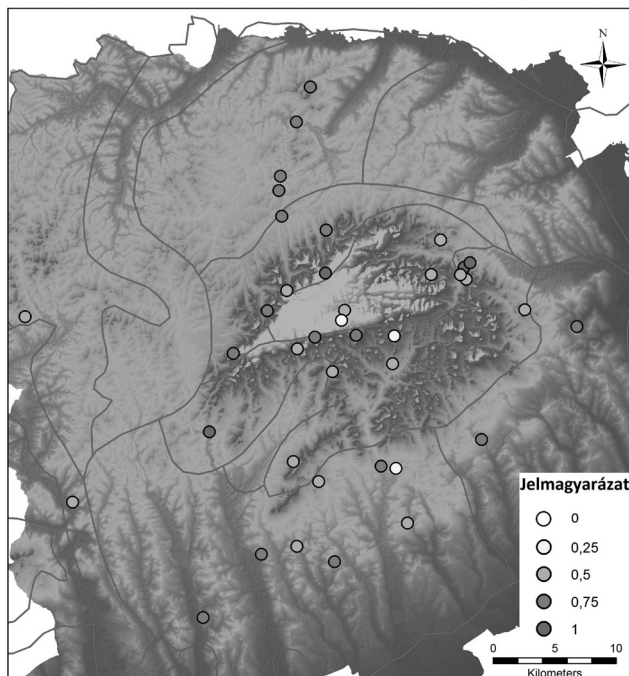
3. A tudományos-oktatási paraméterek jellemzői

A tudományos-oktatási tényezőcsoport a tudományos jelentőség mellett a geosite-ok egyediségét, a reprezentativitást és a bemutathatóságot tartalmazza. A változók elemzése alapján a mutatókat kibővítettük egy önálló pedagógiai paraméterrel, amelyben a jelenlegi oktatási használhatóságot (tanösvény, bemutatók terepi kialakítása, az értékek tényleges oktatási szerepe) vettük figyelembe. Így a mutató összesített pontértéke ötre növekedett.

Az értékek egyediségét (ritkaság) tekintve öt geosite-ot soroltunk nemzetközi szinten kontinentálisan is kiemelkedő jelentőségűek és további 16 értéket nemzetközi szinten regionálisan (Kárpát-medence és környezete) jelentősek közé. Ez azt mutatja, hogy a geopark koncepcióhoz kiválasztott geosite-ok fele nemzetközi összehasonlításban is egyedinek számít, miközben további 40% országosan egyedülálló (2. ábra).

2. ábra

A Bükk-vidék Geopark kiemelt értékeinek egyedisége

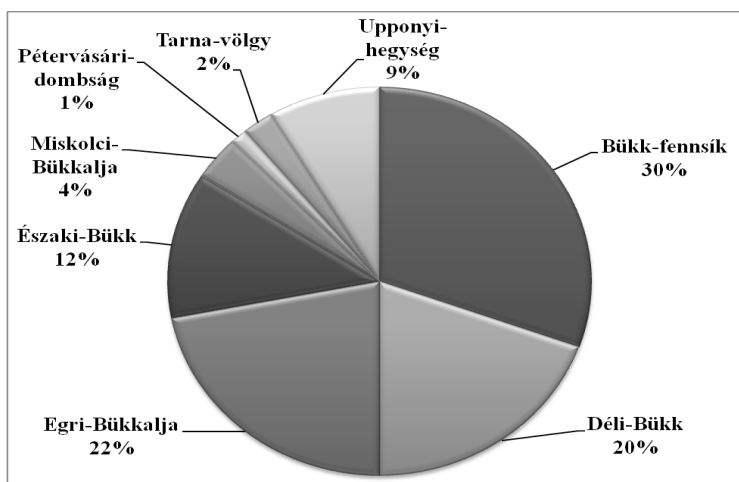
Forrás: saját szerkesztés

Az öt kiemelkedő ritkaságú érték közé tartoznak az édesvízi mészkőben képződött Anna-barlang, a Bálvány oldalában található perm-triász határszelvény, a bükkábrányi miocén mocsárciprus-maradványok, a szarvaskői Várhegy óceáni párnalávája és annak geomorfológiai környezete, valamint a bükki ősemberbarlangok. Ezek a geoturisztikai ismeretterjesztésben különböző mértékben jelennek meg. Míg a Bálvány határszelvénye csak kiscsoportos szakmai látogatáson tanulmányozható, a megmaradt mocsárciprus-fossziliák csak gyűjteményben láthatók, az Anna-barlang egy jól működő turisztikai barlang, Szarvaskő természetjáró turisztikai központnak tekinthető, a bükki ősemberbarlangok pedig változatos megközelítési és bemutatási lehetőségekkel rendelkezve kereshetők fel a Központi-Bükk egészén.

Táji diverzitás szempontjából a legnagyobb fajlagos értéksűrűséggel a Központi-Bükk és a Bükkalja rendelkezik (3. ábra). Az előbbihez tartozó Bükk-fennsík (30%) és a Déli-Bükkben (19%) helyezkedik el az értékek fele, a Bükkalján pedig a 28%-a.

3. ábra

A Bükk-vidék Geopark kiemelt értékeinek kistáj szerinti aránya

Forrás: saját szerkesztés

Megvizsgáltuk a földtani örökség sokszínűségét is. Bár az anyagforma-folyamat egymástól nehezen elválasztható, de ezen tényezők alapján csoportosítva, a geosite-ok közel egynegyede esetén az anyag, több mint egyharmadánál a forma, 10% esetén a kialakító folyamat és

további egynegyed esetén a három tényező komplex egysége adja az elsődleges geoturisztikai értéket. A 40 geosite és a hozzá közvetlenül kapcsolt tájérték 13 típusba sorolható. Közülük, nem meglepő módon, a különböző karsztos formák adják a geosite-ok negyedét (24%). Ez az értéktípus a Bükk-fennsíkon a legváltozatosabb és a legnagyobb egyedszámú. A következő legelterjedtebb kategóriát a poligenetikus képződmények (általában geosite és geomorhosite, többször kiegészítve kulturális értékkel) képviselik (20%). Ezek nagyobb területi kiterjedésüknek köszönhetően (Kis- és Nagy-fennsík, Upponyi-hegység, Hór-völgy, Bükki kövek vonulata stb.) kerültek ide, és főként a karsztos, a fagyaprózódásos és a folyóvízi felszínformálás együttes hatására alakultak ki. Az egyedi geosite-ok közül a komplex tájtörténeti szereppel rendelkezőket soroltuk ebbe a csoportba (például kaptárkövek, ősemberbarlangok stb.). A következő jelentősebb értékcsoporthoz a tengeri üledékes képződmények hordozzák (17%). További 5% feletti gyakorisággal rendelkeznek még a karsztforrások (7%), a változatos kőzetanyagon létrejött szurdokok (9%), és az ember korai tájformáló szerepét bizonyító földvárak, védművek (7%).

A kiválasztott geosite-ok tudományos ismertsége a tudatos jelölésnek köszönhetően természetesen magas, mindegyiket legalább egy tudományos folyóiratcikk – legtöbb esetben nemzetközi szinten referált – ismerteti az egyéb tanulmányok mellett. A geoturisztikai érdeklődésnek megfelelő interpretálási lehetőség minden esetben adott; legalább szakvezetővel, de jó iránymutatással gyakran nélküle is felismerhetők a geosite-ok fő jellemzői (az értékek 45%-a esetén), érthetők a hozzájuk kapcsolódó természeti folyamatok. Jelenlegi állapotuk és sérülékenységük többségüknél lehetővé teszik a geoturisztikai bemutatást. Az értékek kétharmada alig vagy egyáltalán nem károsodott, miközben ugyanennyi érték sérülékenysége is alacsony (a két érték nem esik feltétlenül egybe).

4. A geosite-ok tudományos-oktatási jelentőségének értékelése

Az értékelésbe bevont 40 geosite tudományos-oktatási jelentősége elérte legalább a pontok felét, 11 érték került a felső kvartilisbe. A földtani örökség nagy része már most is felhasznált az oktatás különböző szinterein (ha máshogyan nem, nyomtatott vagy online tananyagban, ismeretterjesztő tanösvény bemutatóban) és állapota is alkalmassá teszi a jövőbeni geoturisztikai hasznosításra.

Tájéértéktípusok szerint kiemelkedők a komplex, poligenetikus értékek. Az összesített mutató értéke alapján hat geosite és geomorhosite megkapta a maximálisan elérhető pontok 90%-át: az Anna-barlang; a Bél-kő, Bélháromkúti apátság és geokörnyezete, a szarvaskői Várhegy és geokörnyezete, a Hór-völgy kőzetanyaga és formakincse a Suba-lyuk barlanggal, a szomolyai kaptárkövek, valamint a bükki ősemberbarlangok.

A karsztos képződmények oktatási-tudományos értéküket tekintve nagyon változatosak. A nehezen elérhető és értelmezhető, inkább csak oktatási segédanyagokban megmutatható aktív barlangjáratok, az összetett genetikájú, szakvezetők által bemutatható karsztformák (például szakadéklarlangok, karsztos szurdokok) mellett a jól felismerhető felszíni karsztos formák tartoznak ide. A különböző földtani képződmények, illetve a földvárak, védművek – részben az ilyen irányú háttérismeretek társadalmi, közoktatási hiánya, részben a látható bélyegek nehezebb felismerhetősége miatt átlagosan – közepesen jó oktatási-tudományos jelentőséggel rendelkeznek. A külső erők (tömegmozgások, völgybevágódás) formakincse, a források közepesnél jobb értéket mutatnak.

A tényezőcsoport területi eloszlása alapján, a tájrészletek között a Bükk-fennsík tűnik ki. Itt a geosite-ok átlagos oktatási-tudományos szerepe kiemelkedő, négy kiválónak minősíthető: az ősemberbarlangok, az Anna-barlang, Bél-kő és környezete, valamint a kövek vonulata. Az első három ezek közül önmagában is magterületté vál(ha)t, a kövek vonulata speciális helyzeténél fogva teljes egészében inkább az aktív természetjáróknak, egy-egy kiemelt helyen (például a Bél-kő, lillafüredi Fehér-kő) tehető alkalmassá nagyobb létszámú célközönség számára. A következő tájrészlet az Egri-Bükkalja, ahol a mutató átlagértéke a jót közelíti, egy kiemelkedő (szomolyai kaptárkövek) és egy jó értékkel (egerszalóki „forrásmészkö”). Előbbi a fejlesztések nyomán érte el ezt a szintet, amely a környékbeli kaptárkövek és Déli-Bükkhöz tartozó, de a közelség miatt inkább ide illeszthető Hór-völgy, Suba-lyuk és további geosite-ok együttesével szintén központi magterületté válhat. Egerszalók esetében a fejlesztések iránya azonban a földtani örökség megőrzése szempontból kedvezőtlen. A cél az lehet, hogy a szórakoztató funkció ne nyomja el az értékek bemutatási lehetőségeit. Bár átnyúlik a Tarna-völgybe, de felépítését tekintve idesorolható, a hasonló mutatóval rendelkező siroki Várhegy és környezete. Itt a vár alkalmas lehet látogatóközponti szerepkörre, amennyiben a geosite-ok bemutatását sikerül mellé felfejleszteni.

Összegzés

Az értékelés rövid részlete is megmutatja a pontozás összetettségéből adódó dilemmákat. A magasabb „Fő értékkel” rendelkező geosite-ok mögött gyakran csoportosulnak a nagyobb tudományos értékű, de sérülékenység vagy megközelíthetőség miatt csoportok számára nehezebben bevonható, vagy épp a turisztikai terhelést jobban elviselő, de valamivel kisebb tudományos és/vagy oktatási értéket hordozó geosite-ok. Több helyen az épített környezet és a geosite turisztikai hasznosíthatósága közötti helyes arányt kell megtalálni a jövőben (bélapátfalvi Bél-kő, egerszalóki „forrásmész-kő”, szomolyai kaptárkövek, Anna-barlang, szilvásvárad Szalajka-völgy). A feltárások, tudományos-oktatási jelentőségük ellenére, inkább színező elemként szerepelhetnek a geoturisztikai hasznosíthatóság terén.

A geosite-ok tudományos-oktatási értéke alapján, mint láttuk, a Bükk-vidék Geopark több potenciális magterülettel bír, amelyek fejlesztési lehetőségeit az itt nem elemzett további tényezőcsoportok is befolyásolják. Területi elhelyezkedésüket tekintve az eddigiek alapján a Déli-Bükk ÉK-i része és a hozzá csatlakozó fennsíkerem emelhető ki. Ez a rész, Lillafüred és közvetlen környezete, kiemelkedő értékű geosite-okban, és gazdag a hozzájuk kapcsolódó kulturális értékekben. Jelentős még az egymáshoz lazábban kapcsolódó Bánkút–Nagy-mező–Répáshuta–bükki kövek négyyszöge, illetve a bükkaljai kőkultúra egy-két kiemelkedő, több jónak értékelhető elemmel rendelkező geoöröksége, a Déli-Bükkhöz tartozó Hór-völgy bejárata, Ny-i oldalon pedig Szarvaskő és Bélapátfalva geokörnyezeteikkel.

Összességében a terület geodiverzitása, értékeinek tudományos-oktatási jelentősége a fentebb leírtak tükrében alátámasztja a geopark-koncepciót.

Irodalom

- Baráz Cs. (szerk.) 2013: A Bükki Nemzeti Park: Hegyek, erdők, emberek. Bükki Nemzeti Park Igazgatósága, Eger. 621 p.
- Brocx, M. – Semeniuk, V. 2007: Geoheritage and geoconservation – history, definition, scope and scale. In: Journal of the Royal Society of Western Australia. 90. pp. 53–87.
- Dobos A. – Gasztonyi É. – Kozák M. – Püspöki Z.–Sütő L. – Szabó J. 2001: Geológiai és geomorfológiai értékek kataszteri lapja az MSZ 20381:1999 Az egyedi tájértékek kataszterezéséhez. Debreceni Egyetem, Debrecen kézirat
- Dowling, R. K. – Newsome, D. (eds.). 2006: Geotourism: sustainability, impacts and management The tourism of Geology and Landscape. Oxford, Goodfellow Publishers 260 p.

- Gray, M. 2008: Geodiversity : developing the paradigm. In: Proceedings of the Geologists' Association 119. 3-4. pp. 287–298.
- Henriques, M. H. – Brilha, J. 2017: UNESCO Global Geoparks: A strategy towards global understanding and sustainability. In: Episodes. 40. 4. pp. 349–355.
- Horváth G. – Lóczy D. 2015: Geoheritage, Geomorphosites in Hungary. In: Lóczy, D. ed. Landscape and Landforms of Hungary. World Geomorphological Landscapes Series Springer, Switerland, pp. 281–288.
- Migoń, P. – Pijet-Migoń, E. 2017: Viewpoint geosites : values, conservation and management issues. In: Proceedings of the Geologists' Association 128. 4. pp. 511–522.
- Panizza, M. – Piacente, S. 2005: Geomorphosites : A bridge between scientific research, cultural integration and artistic suggestion. In: Il Quaternario 18. 1. pp. 3–10.
- Pelikán Pál (szerk.) 2005: A Bükk hegység földtana. Magyarország tájegységi térkép-sorozata. Magyarázó a Bükk hegység földtani térképéhez (1:50 000). MÁFI 284 p.
- Reynard, E. – Brilha, J. (eds.) 2018: Geoheritage : Assesment, Protection, and Management. Elsevier. 450 p.
- Reynard, E. – Coratza, P. 2013: Scientific research on geomorphosites : A review of the activities of the IAG working group on geomorphosites over the last twelve years. In: Geogria Fisica Dinamica Quaternaria 36. pp. 159–168.
- Szepesi J. – Ésik, Zs. – Soós I. – Novák T. – Harangi Sz. – Novák T. – Sütő L. – Rózsa P. – Lukács R. – Harangi Sz. 2018: Földtani objektumok értékműsítése: módszertani értékelés a védelem, bemutatás, fenntarthatóság és a geoturisztikai fejlesztések tükrében. In: Földtani Közlöny 148. 2. pp. 143–160.
- Szepesi J. – Harangi Sz. – Ésik, Zs. – Novák T. – Lukács R. – Soós I. 2017: Volcanic Geoheritage and Geotourism Perspectives in Hungary: a Case of an UNESCO World Heritage Site, Tokaj Wine Region Historic Cultural Landscape, Hungary. In: Geoheritage 8. 27. pp. 1–21.
- UNESCO 2006: Global geoparks network. Paris. Division of Ecological and Earth Sciences, UNESCO
- Vujičić, M. D. – Vasiljević, D. A. – Marković, S. B. – Hose, T. A. – Lukić, T. – Hadžić, O. – Janičević, S. 2011: Preliminary geosite assessment model (GAM) and its application on fruška gora mountain, potential geotourism destination of Serbia. In: Acta Geographica Slovenica. 51. pp. 361–377.

НЕПЕВНЕ МАЙБУТНЄ ЧИ ПЕРСПЕКТИВА РОЗВИТКУ ГАЙВОРОНСЬКОЇ ВУЗЬКОКОЛІЙКИ

Ситник О. І.¹ – Хлевнюк О. Я.² – Працьовитий М. М.²

¹Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

²Гайворонський районний краєзнавчий музей

sytnykuman@gmail.com, rkmhayvoron@ukr.net, rkmhayvoron@ukr.net

Abstract

THE UNCERTAIN FUTURE OR THE PROSPECT
OF THE DEVELOPMENT OF THE GYVORON TROLLEY

Sytnyk, Oleksii – Khlevniuk, Olga – Pratsovytyi, Mykola

In recent years, there has been an increase in tourist activity of the population, but problems remain in attracting local resources for tourism development. One such object is the Haivoron tram, which was once known as the Haivoron Narrow Gauge. Narrow gauge is now a rare phenomenon, almost exotic. The use of Hayvoronskaya and other narrow cradles for tourism purposes requires systematic training, designing tourist bases and communications, which in turn will encourage young people to become involved in the tourism industry.

Keywords: local resources, Gauvoron track, tourism development

Упродовж останніх років спостерігається зростання туристської активності населення, проте залишаються проблеми подальшого залучення місцевих ресурсів для розвитку туризму.

У надзвичайно складній ситуації опинились території, які мають цікавий, але не «розкручений» туристичний матеріал. Практично у кожному населеному пункті зустрічаються природні та історико-культурні пам'ятки, що потребують популяризації та зможуть у майбутньому приваблювати відвідувачів. У співпраці місцевих громад із природоохоронними та науковими установами відповідного профілю, закладами освіти та об'єктами соціальної інфраструктури можна очікувати успішного розвитку туризму на окремій території, завдяки об'єктам, які ще не знайшли належного використання внаслідок віддаленості від великих адміністративних центрів й відносно ускладненої транспортної доступності, а також, через брак інформації й популяризації.

Одним із таких об'єктів є Гайворонська вузькоколійка, яку іноді називають «Подільським трамваем». Сьогодні, крім Гайворонської, функціонують Поліська вузькоколійка («Поліський трамвай»), в Карпатах – Боржавська («Анця Кушницька»), Вигодська («Карпатський трамвай»), Колочавська, не враховуючи дитячих залізниць в обласних центрах. З них, Гайворонська організаційно підпорядкована Одеській

залізниці, Поліська та Боржавська – Львівській, а разом вони входять до складу «Укрзалізниці». Ними здійснюються перевезення пасажирів. Через відносну скромність і непомітність, внесок вузькоколійних залізниць не був по-справжньому оцінений. Наприкінці ХХ ст. вузькоколійки поступово зникають з карти України (Лягушкин 2019, Атлас схем железных дорог СССР 1962).

Спочатку всі ці вузькоколійні залізниці переважно призначались для вантажних перевезень та з'єднувались із станціям широкої колії. Однак, упродовж останніх десятиріч вантажний рух на них практично відсутній. Незважаючи на те, що українські вузькоколійки, це не просто транспортні комунікації, а й надзвичайно цікаві туристичні об'єкти, виключно пасажирські перевезення ними збиткові для «Укрзалізниці». Тому подальші перспективи збереження руху на цих лініях, враховуючи лише фінансову складову, примарні.

Гайворонська вузькоколійка – одна з найбільших мереж вузькоколійних залізниць, у роки свого піднесення пролягала територією сучасних п'яти областей України і сусідньої невизнаної держави Придністров'я (*de jure* – частина Молдови). Більшість ліній цієї велетенської системи побудовані на межі ХІХ-ХХ ст.

У др. пол. ХІХ ст. на Прибужжі з розвитком промисловості та аграрного виробництва виникла необхідність будувати залізницю. Прокладати вузькоколійку розпочало Перше російське акціонерне товариство у 1890 р. Споруджувались окремі ділянки колії, вокзали, пристанційні споруди. Згодом у це було об'єднане у Південні під'їзні колії, які простяглись від Підгородньої до Рудниці з центром у Гайвороні (місто з 1949 р.). У 1893 р. розпочалось спорудження залізничних майстерень (нині Гайворонський тепловозремонтний завод). З розвитком промисловості і транспорту збільшувалась кількість населення. Зокрема, у 1893 р. у с. Гайворон проживало 1 тис. 329 чол. А через 8 р. населення збільшилось на 643 особи, було збудовано 127 нових домоволодінь.

Вузькоколійний гігант у перші десятиліття ХХ ст. швидко розвивався. Майже щороку з'являлися нові відгалуження – від цукрових заводів та інших об'єктів. Вважалося, що вузькоколійні залізниці із самого початку прокладались як допоміжні до ширококолійних магістралей і не могли стати повноцінним засобом сполучення між великими містами і промисловими центрами, але мали важливе значення для розвитку дрібного і середнього виробництва, вивезення

сільгосппродукції. Завдяки вузькоколії кін. ХІХ-поч. ХХ ст. стали визначальними у житті мешканців Прибузького краю і внаслідок об'єднання сіл Гайворон, Ташлик, Струньково сприяли формуванню Гайворона як важливого транспортного вузла («столиці» вузькоколії), а згодом і промислового центру.

Станом на 1927 р. вузькоколія простягалась на 600 км від Гайворона до Вінниці, Хмільника і Бердичева, Первомайська, Рудниці. Головними господарськими підрозділами були паровозне депо, дистанції колії і зв'язку, паровозоремонтний завод. У 1929–1930 рр. у Гайвороні проживало понад 1 тис. лише залізничників (Хлевнюк, Білоус 2016).

До кінця 1950-х рр. Гайворонська мережа досягла найвищої точки свого розвитку. Протяжність ліній на той час складала близько 700 км, хоча не всі входили до складу МШС і позначались в атласах залізниць – багато з них позначалися під'їзними шляхами промислових підприємств, головним чином, цукрових заводів (Андрощук 2015, Антонюк 2008, Палиєнко 2007, Атлас схем железных дорог СССР 1962). На всіх лініях здійснювалось пасажирське сполучення.

Завдяки розвитку вузькоколії, на поч. 1950-х рр. у Гайвороні сформувалась відповідна інфраструктура: функціонувало декілька підприємств, що обслуговували залізницю і були тісно пов'язані з нею, гранітний кар'єр, маслоробний завод, залізнична лікарня, технічна школа (готувала фахівців для залізничного транспорту), дві середні (одна з них – залізнична), семирічна, початкова школи, клуб.

«Золоте століття» Гайворонської мережі виявилось недовгим. Незабаром було прийнято рішення скоротити її протяжність за допомогою перешивання ліній на широку колію, у 1980 р. широку колію проклали до ст. Гайворон. На черзі були лінії Гайворон-Приміська та Гайворон-Рудниця-Кам'янка-на-Дністрі (Андрощук 2015).

Для більшості дослідників залізниць найбільша колись мережа вузької колії залишиться як дорога від Рудниці до Приміської, завдовжки 188 км (Палиєнко 2007, Порєв 2004).

Нова лінія будувалася паралельно зі старою, вузьку колію планувалось розбирати лише після відкриття наскрізного руху по широкій. Таким чином, вузькоколійна залізниця зникла б остаточно. Але внаслідок політичних і економічних змін у державі ці плани не реалізувались. Станом на 1991 р. широка колія пролягала паралельно вузькій від Гайворона до ст. Таужна і від ст. Голованівськ до Осіповки.

Ширококолійними лініями було налагоджено підвезення вантажів на промислові підприємства. У той же час вузькою колією здійснювались одночасно вантажні і виключно пасажирські перевезення. Така незвичайна ситуація зберігалась тривалий час.

У 1990-ті рр. дорога діяла, незважаючи на складне економічне становище. Але в середині 1990-х рр. припинився рух на ділянці Дохно-Чечельник (відсутність вантажів), до 1997 р. – на ділянці Рудниця-Кам'янка-на-Дністрі (крім відсутності вантажів занадто складно було домовлятися про її експлуатацію з владою відокремленого Придністров'я). У 2002 р. демонтовано 57-кілометрову ділянку Приміське-Голованівськ. Восени 2005 р. прийнято рішення не закривати ділянку Рудниця-Гайворон-Голованівськ, яка до сьогодні користується популярністю у жителів особливо віддалених населених пунктів Бершадського, Чечельницького та Піщанського районів, залишаючись практично єдиною можливістю транспортного зв'язку, доступною і надійною (Антонюк 2008, Палиєнко 2007).

У всіх вузькоколіюк України сьогодні однакові проблеми. Перша, і головна з них, – це економічна нерентабельність перевезень. Друга проблема – технічне і моральне старіння рухомого складу. Однак в «Укрзалізниці» немає коштів на капітальний ремонт рухомого складу на спеціалізованому заводі в Гайвороні, не кажучи вже про оновлення більш сучасними локомотивами (Лягушкин 2019).

В «Укрзалізниці» неодноразово висловлювали ідею повністю закрити рух на всіх вузькоколіюках через нерентабельність, проте пасажирський рух все ще зберігається. Як варіант розглядалася передача вузькоколіїної залізничної інфраструктури на баланс місцевої влади, однак таке рішення також не прийнято. Боротьба за Гайворонську вузькоколіюку триває вже понад 15 р.

Керівництво Одеської залізниці з 01.09.2004 р. прийняло рішення припинити приміське сполучення та демонтувати залізничні колії на ділянці Бершадь-Рудниця. До того часу вже були ліквідовані вузькоколіїні ділянки Вапнярка-Ямпіль, Кам'янка-Рудниця, Чорномин-Рудниця, Пилипонівка-Бершадь, Бершадське ХПП-Бершадь, Підгородня-Голованівськ, Чучельник-Дохно, ст. Рудниця та ін. Розібрано та продано на брухт близько 200 км залізничних колій, повністю знищено тепловози ТУ-7, сотні одиниць рухомого складу, а з 60 тепловозів ТУ-2 діючими залишилося 5. Такі дії керівництва Одеської залізниці обурили мешканців регіону (Ситник, Хлевнюк 2016). За свідченням

депутатів Кіровоградської обласної ради, вузькоколіяка має важливе соціальне та історичне значення не лише регіональне, а й безпосередньо для мешканців дев'яти районів Кіровоградської, Вінницької, Одеської, Черкаської і Миколаївської областей, залишаючись єдиним зручним засобом транспортного сполучення, а її демонтаж може спричинити негативні соціальні наслідки. Закриття вузькоколіяки неможливе ще й з огляду на географічне положення населених пунктів регіону, оскільки пасажирам довелося б не лише пересідати на інший транспорт, а й витратити додаткові кошти на проїзд.

На Гайворонській вузькоколіяній залізниці ще недавно пасажирські перевезення зберігались на обох ділянках: від Рудниці до Гайворона і від Гайворона до Голованівська. Однак історія пасажирського руху на другій ділянці закінчилася 30.12.2018 р. Закриття руху до Голованівська позбавило майже 50 тис осіб з 24 населених пунктів зручного транспортного зв'язку. На ділянці Гайворон-Рудниця продовжує щодня курсувати потяг «Рудниця-Гайворон». По вівторках, п'ятницях і неділях додається ще одна пара приміських вузькоколіяних поїздів.

Гострота проблеми полягає не лише у збереженні, а у необхідності збільшення кількості пасажирських потягів до ст. Рудниця, так само як і відновлення зупинок ширококоліяних потягів. І навіть попри «економічну недоцільність» запровадження додаткових потягів, вони конче потрібні, особливо в нічний час. Враховуючи географічну карту регіону, автомобільний транспорт не може бути альтернативою залізничному.

Таким чином, остаточно ліквідувати вузькоколіяку Рудниця-Гайворон-Голованівськ, яка має не лише соціальну, а й історико-культурну цінність, неможливо ще й тому, що до цього часу «Укрзалізниця» та обласне керівництво так і не вирішили питання альтернативних регулярних перевезень мешканців населених пунктів Вінницької та Кіровоградської областей.

Варто зауважити, що навіть в Європі ситуація з вузькоколіяками досить неоднозначна – якщо в Швейцарії та Словаччині існують електрифіковані лінії із значним пасажиропотоком, то в Польщі всі вузькоколіяки або повністю ліквідовані, або використовуються лише з туристичною метою. Хоча українські вузькоколіяки також мають значний туристичний потенціал. Найдоступніша для туристів вузькоколіяка – це Рудниця-Гайворон – на ст. Рудниця зупиняється 5 пар пасажирських потягів, причому одна з польського Перемишля, проте, жодний потяг з Києва не зупиняється.

В. Венделін – австрійський інженер, дослідник української залізничної історії і автор праць про вузькоколіїні залізниці України («Вузькоколіїні залізниці у Східній Галичині», «Вузькоколіїні залізниці у Північній Буковині» та «Лісова вузькоколіїнка у Вигоді») переконаний, що, незважаючи на всі проблеми українських вузькоколіїнок, на втрати упродовж останніх 40 р., їх можливо зберегти і розвивати. Він має наміри допомогти Україні не просто зберегти вузькоколіїнки, а й дати їм нове життя, враховуючи, що у жодній країні Європи не збереглося такої кількості активних залізниць вузької колії (Ситник, Хлевнюк 2016).

В. Венделін вважає одним з можливих варіантів збереження і розвитку вузькоколіїнок їх передачу з балансу «Укрзалізниці» на баланс місцевої влади. Однак для цього повинна бути створена відповідна законодавча база, яка не дозволила б знищити ці унікальні інфраструктурні об'єкти, і визначила умови фінансування залізниць. Для того, щоб вузькоколіїнки подолали фінансові проблеми потрібно не тільки розвивати туристичні перевезення, але і повертати вантажоперевезення – в першу чергу, контейнерні.

Щодо Австрії, В. Венделін не вважає, що вона може бути абсолютним прикладом для наслідування, однак в цій країні є два успішних проекти експлуатації вузькоколіїнок. Стосовно України, В. Венделін наводить як більш-менш вдалий приклад збереження частини вузькоколіїнки у Вигоді Івано-Франківської області – «Карпатського трамваю», приватну туристичну залізничну лінію, яку експлуатує ТОВ «Уніплит».

Незважаючи на те, що роль вузькоколіїного транспорту з др. пол. ХХ ст. суттєво занепала, хоча у загальному комплексі залізничних перевезень він міг би сприяти не тільки освоєнню природних багатств краю, а й бути опорою в туристичному бізнесі. Саме тому сьогодні є необхідним використати виробничі потужності і залучити науковий потенціал держави, щоб усунути відставання в цій галузі (Андрощук 2015). Специфіка вузькоколіїного транспорту, а саме порівняно невисокі потужності силових агрегатів рухомого складу та його незначна матеріалоємність, є основою для використання виробничих можливостей існуючих підприємств галузі для переоснащення вузькоколіїних залізниць. Зокрема, постає важливе питання розвитку інфраструктури та залучення в регіон з цією метою інвестицій як вітчизняних, так і іноземних (Буракшаев 2005).

Окрім того, що вузькоколіяка «Рудниця-Гайворон» на сьогодні має відносно достатній потенціал вантажних і пасажирських перевезень, її колії проходять повз унікальні краєвиди, які приваблюють туристів. Рекреаційні ресурси Кіровоградської області у поєднанні з існуючою мережею вузькоколіяок є підґрунтям для створення туристичних маршрутів, що сприятиме розвитку етно- та екотуризму. Вона може об'єднуватися в мережу з іншими залізничними, автомобільними, велосипедними або пішими маршрутами.

Цікавим, в свою чергу, буде створення мережі туристичних поїздок вузькоколіяками всією Україною. Для цього потрібно відродити колишні колії і максимально, по можливості, їх об'єднати для того, щоб створити нову мережу вузькоколіяок суто туристичного спрямування. Звичайно, зараз це здається нереальним, але, можливо, з часом, така пропозиція виявиться реальною перспективою використання вузькоколіяок на Кіровоградщині та в Україні загалом. Ще однією перевагою яку може запропонувати вузькоколіяка відвідувачам – це більш дешевші перевезення, ніж в інших туристично розвинутих країнах. (Ситник, Хлевнюк 2016).

Використання Гайворонської та інших вузькоколіяок з туристичною метою вимагає систематичної підготовки кадрів як у сфері обслуговування рухомого складу, так і в організації та обслуговуванні туристичних маршрутів, проектуванні туристичних баз та комунікацій, що, в свою чергу, стимулюватиме молодь до залучення у туристичну сферу. Прикладом може слугувати проект зі створення «Центру спадщини вузькоколіяної залізниці», реалізований у Вигоді впродовж 2013–2015 рр., в рамках програми прикордонного співробітництва ЄІСП Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна.

Якщо місцева влада та керівництво Одеської залізниці намагаються вирішити долю Гайворонської вузькоколіяки, іноземні дослідники й поціновувачі залізничних раритетів намагаються привернути увагу міжнародної спільноти до унікального виду транспорту. Зокрема, у 2015–2017 рр. Гайворон неодноразово відвідували закордонні делегації, очолювані В. Венделіном, які здійснювали подорожі на раритетному паровозі ГР-280 від ст. Гайворон до ст. Голованівськ і Рудниця. Завдячуючи В. Венделіну та його команді помічників, у 2017 р. вдалось у рамках *пілотного проекту*, залучаючи фахівців і рухомий склад Гайворонської вузькоколіяки (паровоз Гр-280 виконував туристичні перевезення), здійснити заходи на Боржавській та Поліській вузькоколіяках.

Певну зацікавленість до Гайворонської вузькоколійки виявляють столичні туроператори. Також упродовж останніх років, завдячуючи зусиллям Гайворонського районного відділу культури, туризму та культурної спадщини, налагоджені стосунки із закладами освіти, що сприяє збільшенню кількості відвідувачів залізниці й інших місцевих історико-культурних пам'яток. Останнім часом значну просвітницьку роль відіграє Асоціація збереження історії залізниць України, розкриваючи проблеми збереження, відродження і використання об'єктів залізничної спадщини нашої країни, зокрема Гайворонської вузькоколійки, своєрідної візитівки Східного Поділля. Існуючі споруди, ексклюзивні одиниці рухомого складу, діючий Гайворонський тепловозремонтний завод належать до архітектурного та технічного надбання регіону і є реальною перспективою створення музею залізниці. Їх варто розцінювати як елементи культури людської комунікації (Рочняк 2017).

Враховуючи природні умови, мінерально-сировинні, водні, земельні, гідроенергетичні та рекреаційні ресурси, рівень розвитку промисловості та соціальної інфраструктури у межах Гайворонського та сусідніх районів, за умов впровадження конструктивної господарської політики, «Подільський трамвай» може виявитись важливим чинником розвитку господарського комплексу території, підвищить відсоток зайнятості населення.

Література

- Андрощук С. 2015: Антикризисний менеджмент по-гайворонськи. Магістраль. Всеукраїнська залізнична газета. № 5 (1994), 01.28–02.03.
- Андрощук С. 2015: Малі Карпати – в центрі України. Магістраль. Всеукраїнська залізнична газета. № 21 (2010), 03. 25–31.
- Антонюк М. 2008: Гайворонская магистраль. Прошлое. Настоящее. Будущее?. Железнодорожное Дело. № 2.
- Атлас схем железных дорог СССР. 1962: Москва, ГУГК МГиОН СССР. 59 с.
- Буракшаев В. 2005: Три дня в Гайвороне или путешествие в узкоколейное царство. Локотранс. № 2.
- Земнорій В.М. – Руденко С.Р. 1955: Гайворонщина – перлина Кіровоградщини. Дніпропетровськ, Промінь. 157 с.
- Лягушкін А. 2019: Прошлое, настоящее и гуманное будущее украинских узкоколейных железных дорог. URL: <https://traffic.od.ua/blogs/antonlyagushkin/1217387>.
- Палиенко С. 2007: Удивительный Гайворон. Часть I. Узкоколейка. № 10 (2007).
- Порев А. 2004: Гайворон: Узкоколейная империя. Семафор. № 7 (2004).

- Рочняк Ю.А. 2017: Особливості архітектури пасажирських споруд вузькоколіїних залізниць України. Комунальне господарство міст. Серія: технічні науки та архітектура. Вип. 135. 29–36.
- Ситник О.І. – Хлевнюк О.Я. 2016: Гайворонська вузькоколіїнка як чинник формування туристичного іміджу території. Туризм і гостинність: вчора, сьогодні, завтра: матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (12-13 жовтня 2016 р., м. Черкаси). Черкаси, Видавець О.М. Третяков. С. 241–247.
- Хлевнюк О.Я. – Білоус Л.П. 2016: Гайворонський район Кіровоградської області – як край історико-культурної спадщини. Уманщина географічна: зб. матеріалів Інтернет-конференції (присвячена 400-й річниці заснування міста Умані Черкаської області) (24 листопада 2016 р. м. Умань). Умань, ВПЦ «Візаві». С. 110–112.

ВОЄННИЙ ТУРИЗМ: ГЕТЬМАН П. КОНАШЕВИЧ-САГАЙДАЧНИЙ ЯК ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ЛОГІСТ

Смирнов І. Г.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Smyrnov_ig@ukr.net

Abstract

MILITARY TOURISM: HETMAN P. KONASHEVICH-SAGAYDACHNY
AS THE FIRST UKRAINIAN MILITARY LOGISTICIAN

Smyrnov, Igor

In Kyiv there is the Sahaidachny Square with his monument and the street of the same name, and in the museum of the Royal Castle in Wawel (Krakow, Poland) there is a sword with inscription in Latin: "VLADISLAVS + KONASEVICIO KOSZOVIO AD CHOCIMUM CONTRA OSMANUM", which means : "Vladislav (as a gift) to Konashevich Koshovy under Khotin against Osman." It is interesting for tourists to find out when and why the Polish crown-prince Vladislav presented this sword to the Ukrainian hetman Konashevych-Sahaidachny. So the Ukrainian hetman proved to be a prominent military leader and military logistician during the Battle of Khotyn with the Turks (1621) and during the Moscow campaign of the Polish and Cossack troops against the Moscovites (1618). Sahaidachny also proved himself as the leader of successful naval operations of Ukrainian Cossacks against the Turkish fleet on the Black Sea in the 17th century. As a result, the Ottoman Empire made peace with the Cossacks for the next 100 years.

Keywords: *military tourism, military logistics, battle of Khotin, Moscow campaign*

У Києві є площа Сагайдачного з його пам'ятником та однойменна вулиця, а у музеї королівського замку у Вавелі (Краків, Польща) зберігається меч, на якому написано латинською мовою: "VLADISLAVS + KONASEVICIO KOSZOVIO AD CHOCIMUM CONTRA OSMANUM", що у перекладі означає: «Владислав (в дар) Конашевичу кошовому під Хотином проти Османа». Туристам цікаво дізнатися, коли ж і за що польський королевич Владислав подарував цей меч українському гетьману Конашевичу-Сагайдачному? Отже, 1620 р. польський великий коронний гетьман Станіслав Жолкевський, грізний переможець московитів, увійшов до Молдови. Але поляки були розбиті османами Іскандера-паші під молдовським селом Цецора, а сам Жолкевський загинув у бою. Така легка перемога надихнула султана до військового походу проти Речі Посполитої, для чого він зібрав 70 тис. турецького війська і 20 тис. кримських татар. У поляків під рукою було не більше 35 тис. солдат. Було зрозуміло, що без допомоги українського козацтва їм не встояти. Тому польський король Сигизмунд III Ваза особисто звернувся до запорізького гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного із словами: «Я посилаю сина (королевича Владислава) під Хотин

і доручаю його тобі». Сагайдачний та уся козацька старшина були не проти, але попередньо висунули низку вимог, у т.ч.: право свободи віросповідання; скасування посади старшого над козаками, що визначався польським урядом; передання усіх владних повноважень запорізькому гетьману; збільшення кількості реєстрових козаків тощо. Поляки були змушені пристати на вимоги козаків. 40-тисячне козацьке військо вирушило на з'єднання з поляками під турецьку фортецю Хотин (нині це місто у Чернівецькій обл. України). Саме тут, під Хотином, і вирішувалась доля Речі Посполитої – у ході Хотинської битви. Ця битва – це низка боїв між польсько-козацьким та османським військами, які відбулися з 2 до 28 вересня 1621 р. Турками було здійснено цілих шість «великих штурмів». Особливо сильним був останній, шостий, який припав на 28 вересня: турки дев'ять раз ходили в атаку на польсько-козацький табір, втратили загиблими понад 12 тис. осіб, але перемоги так і не здобули. Врешті-решт, воюючі сторони заключили мир, що для поляків означало велику перемогу. Однак під час останнього бою гетьман був важко поранений татарською стрілою, а королевич Владислав надав йому свій шатер і лікаря-француза. Крім цього, Сагайдачний особисто отримав з рук королевича Владислава у якості відзнаки золотий канак (ланцюг) з портретом королевича, прикрашений рубінами та сапфірами, і меч, інкрустований золотом. Він і зберігається нині у Королівському замку в Кракові і знаходиться у відмінному стані. У 1999 р. «меч Сагайдачного», як його називають у Україні (або «меч Владислава», як його називають у Польщі), був експонований у Львівській галереї мистецтв разом з іншими козацькими реліквіями з польських музеїв.

Петро Кононович Сагайдачний (Конашевич-Сагайдачний, р.н. невід. – 1622, з с.Кульчиці у Галичині), гетьман українського реєстрового козацтва, був одним із визначних європейських воєнних стратегів першої чверті XVII ст. (Гуржій, Корнієнко 2010). Основним кредом його військової стратегії було: перемога над супротивником досягається лише рішучими наступальними діями. Відповідно, на противагу тогочасній західноєвропейській воєнній стратегії, він, як правило, намагався уникати маневрування по тилах ворога та довготривалої облоги фортець і прагнув нав'язати супротивнику швидкий та активний бій, готував несподівані удари. Він виробив власну ефективну військову стратегію, головні засади якої включали і логістичні складники, зокрема: а) блокування комунікацій і стратегічних об'єктів у районі

воєнних дій (фортець, шляхів сполучення, зв'язку та постачання); б) проведення серії боїв перед генеральною битвою з метою виснаження або введення в оману супротивника; в) концентрацію основних сил і засобів на головному напрямі – як у наступі, так і в обороні. Успішними прикладами застосування стратегічних та логістичних принципів українського полководця можуть слугувати не тільки Хотинська війна 1620–21 рр., але й Московський похід 1618 р.

Останній був пов'язаний з боротьбою за корону царя Московії. Серед претендентів на цю корону був і королевич Владислав – син польського короля Сигізмунда III Вази. Польський уряд звернувся по допомогу до запорожців, очолюваних П. Сагайдачним. Він погодився допомогти полякам, оскільки козаки були вороже налаштовані до уряду московського царя, який підтримував дружні стосунки з Туреччиною і Кримом і провокував їхні розбійницькі напади на Україну. Однак козацький гетьман висунув польським послам такі вимоги: 1) розширити козацьку територію; 2) збільшити кількість козацького реєстру; 3) визнати судову та адміністративну автономію козацької України; 4) забезпечити в українських землях права православної церкви. Польський король і Сенат погодилися на вимоги Сагайдачного і прислали йому військові клейноди, тобто булаву, бунчук, печатку, знамена як ознаки гетьманської влади. Лише тоді він розпочав активну підготовку до походу на Московію. Гетьман розробив власний план ведення війни, але не ознайомив з ним союзників, щоб ті не завадили якимсь чином акції і щоб про неї не дізнався супротивник. Сагайдачний не погодився з наміром королевича Владислава об'єднати українське та польське військо. Також він запропонував тактично новий захід – відмову від традиційного шляху походів на Москву з заходу через Смоленськ – Вязьму, де на той час перебувало військо королевича Владислава. Натомість козацький гетьман обрав інший шлях походу, розрахований на те, щоб підійти до Москви зі сходу. За цим планом українські загони мали просуватися нерозореним війною краєм і відповідно мали можливість забезпечити себе харчами та здобиччю. У такий спосіб руйнувалися оборонні плани Москви: вона була змушена воювати на два фронти; частина її військ була передислокована проти козаків; полки Сагайдачного «відрізували» московитів від таких міст-твердинь, як Белгород, Вороніж, Рязань, де були мобілізовані значні людські резерви та зосереджено запаси зброї і продовольства. Гетьман докладно знав про становище московського війська та його

наміри ведення війни, оскільки необхідні дані здобула ретельно організована розвідка, яку вели купці, ченці, козаки, кобзарі тощо. Концентрація козацького війська на прикордонні і початок походу припала на середину червня 1618 р. Отже, головні сили Сагайдачного вирушили, коли настало літо і стало можливим просування низиною та болотистою місцевістю. При цьому гетьманський табір мав великі припаси зброї та харчів, а обраний маршрут руху війська був найкращим з тактичного погляду. Активні дії Сагайдачного розпочалися з Путивля, потім він штурмом здобув Лівни та Єлець. Увесь цей час королевич Владислав перебував під Вязьмою, пізніше підійшов під Можайськ, де і затримався до серпня. Тільки отримавши звістку про виступ Сагайдачного, польське військо пересунулося під Звенигород, де і відбулася зустріч королевича з посланцями українського гетьмана, на якій було вирішено, що українське і польське військо об'єднуються під Москвою, в Тушино, в кінці серпня. Московський цар вислав проти Сагайдачного військо під керівництвом князя Д. Пожарського, проте князівські ратники при сутичці з козаками розбіглися. Тоді замість Пожарського був призначений воєвода, князь Г. Волконський, якому було наказано стати у м. Коломні і не допустити гетьмана до переправи через р. Оку. Однак Сагайдачний обминув це місто і переправився через Оку вище, а далі вирушив Каширською дорогою і 17 вересня вже був біля Донського монастиря, зовсім недалеко від Москви, що стало несподіванкою для московитів. Тоді із столиці виступили бояри з усією раттю на чолі з воєводою Бутурліном, проте Сагайдачний раптовим ударом розгромив супротивника, не давши йому навіть можливості розгорнутися. Після цього українські полки перейшли під Тушино, де, згідно з планом, з'єдналися з військом королевича Владислава. Таким чином П. Сагайдачний стояв під Москвою вже наприкінці 1618 р., подолавши понад 1200 км шляху протягом трьох місяців і здобувши при цьому багато укріплених міст і фортець. Для порівняння, польське військо за той же час пройшло лише 250 км, не зустрічаючи серйозного опору і фактично не здобувши жодної фортеці. Виходячи з наведених фактів, можна стверджувати, що українські полки з урахуванням усіх перешкод, які виникали на їхньому шляху, рухалися з середньою швидкістю близько 15–20 км на добу, що, відповідно, перевищувало темпи просування польського війська майже в 6 – 8 разів, що свідчило про кращу підготовку Війська Запорозького, його рухливість і боєздатність.

Після об'єднання польського та українського військ на Сагайдачного було покладено завдання організації облоги Москви. Польська артилерія мала провести артобстріл, після чого планувалося козацькими загонами розпочати штурм і захопити Москву. Проте в останній момент гетьман віддав наказ припинити облогу і відступити, оскільки дізнався, що розпочалися московсько-польські переговори про примирення. Гетьман відійшов з козацькими загонами під Коломну, потім захопив Серпухів і Калугу і, очікуючи результатів переговорів, продовжив бойові дії – здійснював рейди далеко поза Москвою, здобуваючи міста, захоплюючи здобич, полонених тощо. Загроза можливих подальших акцій П. Сагайдачного змусила московський уряд погодитися на польські умови і підписати перемир'я.

Гетьман Сагайдачний був справжнім «бичом Божим» для османів і на морі – у морських походах він не знав поразок (Смирнов 2014). Турецький флот у XVI–XVII ст. нараховував у середньому до 400 кораблів та вважався непереможним у Середземному морі. Найбільш розповсюдженим типом корабля турецького флоту була галера (каторга), яка мала 50 м довжини, 6 м ширини та 2 м осадку, 3 щогли, ходила на 25 парах весел з прикованими ланцюгами гребцями-невільниками. Артилерійське озброєння галери складало 4 гармати, а на борт вона могла брати 100–140 солдат десанту.

П. Сагайдачний підмітив в османській морській міці слабке місце, «ахілесову п'яту»: турки, як і багато інших мореплавців тієї епохи, набирали у гребці рабів. Відповідно, на турецькій галері більшість екіпажу не тільки не брала участі в абордажному бою, але й намагалась підняти бунт проти своїх поневолювачів. Крім того, яничари звичайно мали по одній рушниці, у той час як козаки озброювались декількома рушницями і під час зближення кораблів просто засипали турок кулями. А козацькі «чайки», користуючись своєю кращою маневреністю і більш низькою осадкою, успішно уникали вогню турецьких гармат, у той же час атакуючи їх з мертвих зон. Якщо ж ворожий корабель був надто потужним і його неможливо було захопити, то його знищували за допомогою своєрідного «брандера» – байдака (човна, що був начинений порохом).

Перший значний морський похід під керівництвом П. Сагайдачного відбувся 1602 р., коли запорожці на 30 «чайках» напали на місто і фортецю Кілію, при цьому розгромивши турецьку ескадру. Наступну морську військову операцію запорожці під керівництвом

Сагайдачного здійснили 1606 р., коли вони напали на Варну – одну з військово-морських баз турецького флоту, і розгромили її. Недарма українська народна пісня повідомляла:

Була Варна славна здална,
Славніш неї – козаки.

У 1607 р. козаки Сагайдачного напали на 2 турецьких міста – Очаків та Перекоп, а 1608–1609 рр. спустошили береги Анатолії. 1614 р. козаки здійснили цілих три морські походи проти турків. Перший закінчився провалом, бо козаки потрапили у жорстокий шторм, їхню ескадру розкидало по всьому Чорному морю, багато потрапило в полон. Тоді Сагайдачний одразу організував новий похід і вже в липні напав на багатий Трапезунд (який до того не знав погромів), а за ним розгромив ще один потужний турецький порт – Синоп. У ньому флотилія Сагайдачного знищила весь турецький флот, що там знаходився, а також всі галеони і галери, які там будувалися, а також корабельню та арсенал, завдавши туркам збитків на 40 млн акче. При цьому були звільнені тисячі полонених, а козацька ескадра без перешкод рушила зворотнім курсом – додому. Коли звістка про цю подію дійшла до Стамбула, розлючений султан Ахмед I наказав повісити свого першого міністра – великого візира Насаф-пашу, а бейлербею Румелії Ахмед-паші наказав перехопити козацьку флотилію у гирлі Дніпра. До Очакова було терміново доставлено потужні гармати, скеровано корпус яничар у 4 тис. шабель та додаткову ескадру. Морська розвідка Сагайдачного все це виявила, відповідно перед Очаковом гетьман своє військо поділив на дві частини: одну з трофеями та полоненими відправив на Січ сухоходом, а з другою пішов вночі на прорив турецького заслону. Прорив цей вдався, хоча бойові втрати козацького флоту склали приблизно 200 чол. 1615 р. Сагайдачний здійснив напад на Стамбул, розгромив та спалив його пристані Мізівне та Архіокі, а потім демонстративно парадним строєм відплив додому.

Зенітом морської слави Сагайдачного став 1616 р. Спочатку біля 2 тис. козаків під його командуванням розгромили турецьку ескадру під Очаковом і Кінбурном, а потім захопили Кафу (Феодосію), яка була головним ринком невільників – слов'янських рабів на Чорному морі. Восени того ж року, несподівано для турків, Сагайдачний за допомогою десанту знову взяв Трапезунд та Синоп. Після цих перемог, вже на куражі, Сагайдачний скерував «чайки» до Стамбулу, спалив пів міста, знищив до 6 тис. турок, а потім ще привів свою

ескадру безпосередньо у Босфорську протоку і там під бій литавр і залпи фальконетів провів морський парад.

Отже, за три роки Сагайдачний та його запорожці «перемололи» весь військово-морський флот Османської імперії, зруйнували всі найбільші військово-морські бази османів на Чорному морі та істотно підірвали работоргівлю слов'янськими невольниками. У такий спосіб запорожці заявили про себе, як про значну військово-морську силу усій Європі. З 1614 до 1624 рр. флот запорожців мінімум п'ять разів громив турецькі ескадри в морських битвах, два рази це закінчувалось загибеллю турецьких адміралів, три рази козацькі ескадри брали в облогу турецьку столицю. Однак після смерті гетьмана П. Сагайдачного інтенсивність морських походів запорожців ослабла, а з 1638 р. вони і зовсім припинились, оскільки польська влада заборонила запорізьким козакам виходити в море. Незважаючи на це, турки добре пам'ятали козацькі морські походи, тому, щоб їх надалі уникнути, вони заключили з козаками договір про пільгову торгівлю в портах Туреччини на Чорному та Середземному морях. Після підписання договору військова активність запорізького флоту одразу впала до нуля. Бойові «чайки» перетворились у купецькі кораблі.

Отже, козаки уміли не тільки добре воювати, а й бути вправними купцями та дипломатами, що і дозволило їм заключити у 1649 р. дуже вигідний торговельний договір терміном дії аж на ... сто років, що складався з 13 пунктів. З них найважливішими були перші три: «1. Дозволяє Султан Турецький війську козаків і їхньому народу мати вільне плавання на Чорному морі до всіх своїх портів, міст та островів, також на Білому (Середземному морі) до всіх своїх володінь і островів з їхніми портами і до портів інших Володарів і володінням Християнським, а також по всіх річках і до всіх міст, з якими, за своїм бажанням, у торговельні та купецькі справи входити можуть, продавати, купляти, міняти, по своїй волі стояти в портах і виїжджати, коли захотять, без усякої перешкоди, спротиву і утруднення. 2. Для сприяння нової торгівлі війська Запорозького і народу його Султан Турецький звільняє купців від всіякого мита і податків, а також їхні товари, які вони у державу Султана хочуть завозити або вивозити, терміном на сто років. 3. Будинки для складування товарів в містах і портах Султана Турецького, як на Чорному, так і на Білому морях, Султан дозволяє війську козаків заводити і там торгувати, а купцям їхнім вільно перебувати, не сплачуючи жодних податків та мита, протягом названих ста років».

Цей документ доводить статус Запорізького (українського) козацтва як повноцінної військово-демократичної держави, яка існувала в межах міжнародного права тієї епохи, і з яким вважали нормальним і необхідним заключати військові і торгівельні союзи держави Європи та Азії, зокрема Османська імперія.

Література

- Гуржій О.І. – Корнієнко В.В. 2010: Воєнне мистецтво Сагайдачного. In: Українська звитяга і мужність: Хрестоматія з військово-патріотичного виховання української молоді / Упор. Рудюк С.П. Тернопіль, Навчальна книга – Богдан. 147–165.
- Смирнов І.Г. 2014: Військова логістика, як туристичний ресурс: світовий та український досвід. In: Можливості та розвиток сучасного туризму: світовий та національний досвід: монографія / колектив авторів; за заг.ред. проф. В.М.Зайцевої; Запорізький національний технічний університет. Запоріжжя: ТОВ «ЛППС» ЛТД. 50–68.

A KÁRPÁTALJAI MAGYAR KÖZÖSSÉG MEGMARADÁSÁT SZOLGÁLÓ KULTURÁLIS ÉS TURISZTIKAI FEJLESZTÉSEK AKTUÁLIS PÉLDÁI

Tarpai József

*II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
drtarpaijozsef@gmail.com*

Abstract

MODERN EXAMPLES OF CULTURAL AND TOURISM DEVELOPMENT
TO PRESERVE THE TRANSCARPATHIAN HUNGARIAN COMMUNITY

Tarpai, József

The program is aimed at promotion of cultural and social life. Hungarian traditions are of utmost importance when speaking about the survival of the Hungarians in Transcarpathia. Moreover, having preserved its cultural values, the Transcarpathian Hungarian community has the potential to become a major tourist attraction in the area inhabited mostly by the Hungarians. The proper use of that potential via tourism development is one of the important incentives for the economic support of the Transcarpathian Hungarians.

Keywords: *Transcarpathia, cultural development, Hungarian traditions, tourism development*

Bevezetés

A kárpátaljai magyarság mint nemzeti kisebbség helyzete nagyot változott Ukrajnában az elmúlt évek folyamán. A több mint öt éve tartó ukrán–orosz konfliktus a társadalom szinte minden szintjét érintő markáns ukránosítási hullám elindítását okozta, mely negatívan befolyásolja a nemzeti kisebbségek életét és fejlődését az országban. Nyilvánvaló módon ez a homogenizáló politika elsősorban az Ukrajnában élő jelentős számú orosz kisebbséget célozza meg, de hatása kiterjed a kárpátaljai magyarokra is. A kisebbségi nyelvhasználatot és oktatást érintő új szabályozások szűk keretek közé szorítják a nemzetiségi önazonosság megélésének lehetőségeit. Ugyanakkor amennyire sokat veszített a magyarság nemzetiségi komfortérzetéből az ukrán belpolitikai változások miatt, ugyanannyira gazdagodott is mint közösség Magyarország támogatása által. Utóbbi a nyílt és határozott nemzetközi kiállás mellett konkrét, kézzel fogható materiális segítséget jelent a társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt kiszolgáltatott helyzetben lévő kárpátaljai magyar közösség számára. Az sem elhanyagolható tény azonban, hogy a magyar segítségnyújtás számos esetben nemzetiségi hovatartozástól függetlenül egész Kárpátalja lakosságára kiterjed, ami a békés együttélést segítve pozitívan hat a regionális szintű magyar–ukrán kapcsolatok alakulására.

Meghatározó jelleggel bírnak azok a kulturális támogatások, melyek a közösség megmaradását célozzák meg a magyar tradíciók életben tartása,

a hagyományok ápolása, a közösségi élet fejlesztése segítségével, melyek néhány konkrét példája az alábbiakban is ismertetésre kerül. Ilyen a kárpátaljai művelődési intézmények fejlesztési programja és a Magyar Ház program, melyek megvalósításának mára konkrét eredményei vannak.

Kiemelt szempont azonban a kárpátaljai magyarság gazdasági megerősödése is, melyben fontos szerep jut a turizmus fejlesztésének. A magyar közösség turisztikai vonzerőként is megjelenő szellemi és tárgyi kultúrája ugyanis sajátos színfoltot képez az ország idegenforgalmi piacán, és Kárpátalja turisztikai imázsának is elengedhetetlen részévé vált. Az ezt a szempontot figyelembe vevő fejlesztések bővítése tehát olyan érdek, mely a kárpátaljai magyarság szellemi gyarapodása mellett gazdasági fellendülést is eredményez.

1. A magyar hagyományokra építő turisztikai attrakciófejlesztés

Egyre több olyan rendezvény kerül lebonyolításra Kárpátalja magyarlakta vidékein, melyek nemcsak kiemelt kulturális és közösségmegtartó tartalommal, hanem vendégcsalogató jelleggel is bírnak. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, a történelmi egyházak, a Pro Cultura Subcarpathica Civil Szervezet rendezvényeikkel komoly szerepet játszanak a kárpátaljai magyarság kulturális és szellemi életének fejlesztésében. Utóbbi Nagyberegen egy tájházat működtet, melyben rendszeresen tartanak hagyományörző rendezvényeket, foglalkozásokat. A civil szervezet számos kiemelt eseményt szervez a megye különböző településein: Nagyszőlős – Kuruc Lovasnap, Tiszapéterfalva – KurucFeszt, Szerednye – DobóFeszt, Ungvár – Bercsényi Feszt, Huszt – Bethlen-nap. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség egyik legnagyobb turisztikai rendezvénye a Mezőgecei Bölléerverseny. Hasonlóan hagyományörző jelleggel kerül évente megrendezésre a Kárpátaljai Vőfélytalálkozó, illetve a Kárpátaljai Magyar Betlehemes Találkozó. Ezek a rendezvények az évek folyamán beágyazódtak Kárpátalja kulturális életébe, azon kívül turisztikai attrakcióként is szolgálnak.

A Hagyományok Háza által működtetett mentorprogram kapcsán egyre több gyermek tökéletesítheti néptánc tudását, folkműhelyek alakultak, illetve már hagyománnyá vált a folkkocsmák szervezése Ungváron és Beregszászban, melyek bárki által szabadon látogathatók.

A Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács szakmai szervezetként összefogja a turizmus területén működő kárpátaljai magyar szervezetek, intézmények, vállalkozások és vállalkozók működését a turizmus fejlesztése érdekében. A Magyarország által jelentős mértékben támogatott tevékeny-

ségének alapja a turisztikai vonzerőként is alkalmazható magyar hagyományok, erősségek, értékek kiemelése, megtartása és támogatása Kárpátalján. Legsikeresebb rendezvényei egyike a *Magyar Konyha Hete* programsorozat, mely a kárpátaljai magyar gasztronómiai hagyományok népszerűsítésére fókuszál. A 2020-ban már nyolcadik alkalommal megrendezésre kerülő esemény népszerűsége mind a helyiek, mind a turisták körében töretlen. Hasonlóan fontos értékeket helyez a középpontba az évente megrendezésre kerülő *Beregszászi Adventi Vásár*, mely a kárpátaljai kézműves termékek készítői és előállítói számára jelent fontos bemutatkozási lehetőséget.

Az utóbbi években különösen megugrott a turisztikai attrakcióként szolgáló fesztiválok száma Kárpátalján, amelyeket elsősorban falvakban rendeznek meg, ezzel is igyekezve minél több turistát odavonzani. Ezekben a rendezvényeken a kézműves, népzenei és gasztronómiai hagyományok megelevenítésének kiemelt szerepe van. Éppen ezért a Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács a Magyar Turisztikai Ügynökség támogatásával 2019 folyamán az alábbi **10 kiemelt rendezvény** szervezésében közreműködött azzal a céllal, hogy biztosított legyen azok minőségi lebonyolítása: Koronavárosok Találkozója, Asztélyi Perefesztivál, Kuruc Lovasnap, Benei Barackfesztivál, Borszavölgyi Kisvasút Napja, borzsovai Hazahívogató Lecsőfesztivál, Mezőgécsei LekvÁrfőző Fesztivál, nagybereg-i Csipkebogyó- és beregiszöttes-fesztivál, Nagymuzsalyi Bor- és Gasztrofesztivál, Beregszászi Adventi Vásár.

Noha rendkívül felhőborító az a lejárató és a magyarok ellen uszító médiakampány, ami évek óta zajlik Ukrajnában, mégis ebben az esetben is működik az a szabály, hogy a negatív reklám is reklám. Jelentős számú belföldi turista érkezik a régióba, hogy „megnézzék maguknak” az itt élő magyarokat, eközben pedig nemcsak a magyar gasztronómiával és vendéglátással találkoznak, hanem a magyar kultúra más termékeivel, vívmányaiival is. Nemcsak a vendéglátás színvonalának biztosítása miatt fontos, hogy milyen képet visznek magukkal haza ezek a turisták, hanem a kárpátaljai magyar kisebbség pozitívabb, igazabb, torzítások nélküli megítélésének kialakításában is óriási szerepe van.

2. A kárpátaljai művelődési intézmények fejlesztési programja 2019–2020

A 2019 tavaszán indult program célja a kárpátaljai színház-, tánc- és zeneművészet sokszínűségének és értékeinek gyarapítása, az előadásoknak, koncerteknek a közönség széles rétegeihez való eljuttatása, a gyermek- és

ifjúsági korosztály előadóművészetekre fogékony nézővé nevelésének előmozdítása, *a határon túli magyar kultúra ápolása*. Ennek megfelelően útjára indult a *Kárpátaljai KultúrKaraván*, melynek keretében színházi előadások, komolyzenei koncertek zajlottak a megye több helyszínén.

A kárpátaljai magyar településeken található kultúrházak zömében a szovjet időszakban épültek, nagy befogadó képességgel rendelkeznek, de nagyon rossz műszaki állapotban vannak. Ebből adódóan a minőségi kulturális tartalmak bemutatkozási lehetőségei is korlátozottak. A program lehetőséget ad a meglévő és kibontakozó kárpátaljai magyar kulturális kínálat játszóhelyeinek kiépítésére. Ennek érdekében *több kárpátaljai kultúrház teljes körű rekonstrukcióját finanszírozza a program*. Tervezett helyszínek: Bátyú, Dercen, Nagydobrony, Salánk, Técső, Téglás, Tiszapéterfalva, Verbóc, Visk. Ezen felül *öt magyarországi kiemelt kulturális intézmény* – a Nemzeti Színház, a Magyar Állami Népi Együttes, a Budapesti Operettszínház, a Filharmónia Magyarország Nkft., a Magyar Állami Operaház – *sikerprodukcióinak kárpátaljai színpadra vitele* is megvalósul.

A kulturális játszóhelyek kialakításával nemcsak a nemzeti kultúra terjesztésére alkalmas központok jönnek létre, hanem ezek a helyi közösségek kulturális életét befolyásoló helyi kultúrműhelyek, csoportok, együttesek létrejöttéhez és fennmaradásához is hozzájárulnak. Továbbá a turizmus és a határ menti kapcsolatok élénkülésére is kihathatnak, hiszen egy-egy neves előadás a Magyarország szomszédos régiójában élők számára is vonzó lehet.

A program célja tehát egy olyan átfogó kulturális fejlesztés megvalósítása, melynek elsődleges haszonélvezője a kárpátaljai magyar közösség, de fontos szempont a beruházások megvalósításánál, hogy azok a többségi nemzet javát is szolgálják, illetve, hogy a megrendezésre kerülő kulturális programok és előadások a kultúrát szerető ukrán nemzetiségű lakosok érdeklődését is felkeltsék. Egymás kultúrájának megismerése közelebb visz egymás jobb megismeréséhez is, ami gátat szab minden alaptalan nemzeti-ségi és politikai feszültségkeltésnek.

3. A Magyarország kormányának támogatásával megvalósuló Magyar Ház program

3.1. Magyar Házak Kárpátalján

A kárpátaljai magyarság megmaradását célzó magyar kormánytámogatási politika fontos eleme a 2016-ban indult **Magyar Ház program**, melynek célja, hogy „Kárpátalján Magyar Házak létesüljenek a nemzeti identitás

megőrzése érdekében, továbbá hogy a kulturális alapokon nyugvó közösségformálás méltó kereteket kapjon.” A 2017-ben tovább bővülő program az ukrainai szórvány- és tömbmagyarság azon igényére szolgál válaszul, hogy Kárpátalján és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében magyar identitást megjelenítő kiállítások és alkotóházak létesüljenek.

A Magyar Ház program első helyszínéként a Felső-Tisza-vidéken (egykori Máramaros vármegye) fekvő Rahó volt az első település, ahol a program által finanszírozott Magyar Ház került kialakításra. Az 500 m² alapterületű *Rahói Magyar Ház* (2018) a római katolikus egyház közreműködésével létesült a plébániaépületre történő emeletráépítéssel. A létesítmény a megmaradás kettős bázisaként a nemzeti azonosságtudat fejlesztése mellett a hitélet fellendítését is szolgálja. Található benne egy száz fő befogadására alkalmas rendezvényterem, melyet egy, a Szent Koronát ábrázoló alkotás díszít, számítógépekkel felszerelt osztályterem a vasárnapi iskola tanulói és az egyre népszerűbb magyar nyelvtanfolyamok résztvevői számára, továbbá helyet kaptak benne a térség magyar szervezeteinek irodahelyiségei.

Szintén a Magyar Ház Program keretén belül valósult meg a *Munkácsi Szent István Líceum bővítése* (2018) egy 200 négyzetméter alapterületű épülettel, mely nem csupán a magyar oktatás színtereként, hanem a munkácsi magyar közösségi élet egyik fontos helyszínéként is funkcionál.

Az *Ungvári Magyar Ház* (Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség székháza, 2018) Ungvár történelmi városnegyedében, a régi városháza közelében került kialakításra. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség irodáin kívül egyéb magyar civil szervezetek irodái (pl. a Kárpátaljai Magyar Képző- és Iparművészek Révész Imre Társasága) is helyet kaptak benne, illetve a tervek szerint egy magyar kávézó is nyílik a magyar jelleg erősítése céljából, illetve a fenntarthatóság biztosítására.

Az Uzsoki-hágó mellett található *Vadvölgy Panzió* (Viharos, 2018) a Kárpátaljai Magyar Nagycsaládosok Egyesülete számára történő megvásárlásával egy olyan kulturális-turisztikai családi központ létrehozását támogatta a program, mely egész évben lehetővé teszi a kárpátaljai magyar nagycsaládosok szociális üdültetését és közösségi programok szervezését, egy kis magyar szigetet alakítva ki a Verhovinán.

A *Kárpáti Igaz Szó és az Ukrainai Magyar Demokrata Szövetség székházában* (Ungvár 2019) a szerkesztőségen és a szövetség irodáján kívül helyet kapott a Kárpátaljai Magyar Felsőoktatásért Alapítvány, a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet és egy modern sajtóközpont is.

A *Nagydobronyi Magyar Házban* (2019) működnek a helyi önképzőkörök, szerveznek összejeveteleket a civil szervezetek, irodát kapott a falugazdász hálózat. A létesítmény teret biztosít a környékbeli magyarság pezsgő művelődési életéhez. A modern épülethez egy fedett kültéri rendezvényszínhely, illetve egy tájház is tartozik, mely a közösségi ház mögött álló régi falusi porta felújításával kapcsolódott be a programba.

A *Mezővári Magyar Ház* (2018) – a Kárpátaljai Református Egyház a program keretében megvásárolt a település központjában egy ingatlant, amely népzenei és néptánc-foglalkozásoknak, kiállításoknak, kulturális rendezvényeknek ad otthont.

A *Viski Fodó Sándor Központ* (2019) a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség alapító elnökének egykori szülőházában kapott helyet egy kiállítással együtt, mely a kárpátaljai magyar nyelvész, irodalmár, egyetemi tanár, politikus Fodó Sándor emléke előtt tiszteleg.

A kárpátaljai magyarság megmaradásának segítésén túl a program **műemlékvédelmi missziót** is betölt – amennyiben a Magyar Házak magyar vonatkozású műemlék épületekben kapnak helyet. Ilyen szempontból is kiemelkedő jelentőségű a *Munkácsy Mihály Magyar Kulturális Központ*, vagyis a helyi Magyar Ház folyamatban lévő létrehozása, melyhez 2019 tavaszán került megvásárlásra Munkácson az egykori Osztrák–Magyar Bank épülete. A központ a jövőben egy kisebb helytörténeti múzeumnak és különböző közösség-szervező, a helyi kezdeményezéseket összefogó és koordináló tevékenységeknek ad otthont, melyek kiemelt célja, hogy a helyi, illetve a Munkács vonzáskörzetében élő magyar közösségek minden korosztálya és csoportja számára konkrét alternatívát kínáljon a kulturális fejlődés, valamint a magyarság megélésének terén is. Tervben van az épülettel szemben egy egész alakos Munkácsy-Mihály szobor felállítása is.

Hasonló aspektusból jelentős a szintén folyamatban lévő *Szerednyei Butler-kúria és Magyar Ház* kialakítása. A ma már jobbára ukránok lakta településen a tervek szerint a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola turisztika tanszéke használja majd oktatási bázisként a mára szinte a megsemmisülés állapotába került Butler-kúriát a felújítás után. Emellett kulturális rendezvényeknek, kiállítótermeknek, borkóstoló teremnek ad otthont a jövőben, illetve vasárnapi iskola működik majd benne.

A *Beregszászi Fedák Sári Magyar Kulturális Központ* kialakítása a beregszászi magyar színház bázisán történik. A színház egyébként is fontos szerepet tölt be a kárpátaljai magyarság kulturális életében, előadásaisal

vendégszerepel a különböző településeken, színháztalálkozókat szervez. A program keretében látogatóbarát fejlesztésekre kerül sor, egy kávézó nyílik és ultiszoba is kialakításra kerül a beregszászi születésű Fedák Sári primadonna emlékére idézhető fotókiállítás mellett. Az épület sarkán felállításra került a híresség egész alakos szobra.

A **Beregardói Perényi-kúria** II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola által végzett felújításával és közösségi téré alakításával nemcsak megmenekül a nagy múltú Perényi család egykori kúriája, hanem egy olyan multifunkcionális közösségi ház, rendezvényterem, illetve egy borkóstoló pince kerül kialakításra, amely a Beregszász környéki magyar közösség széles rétegei számára biztosít majd kulturális feltöltődést.

Az elképzelések szerint a Magyar Házak létrehozásával jelentős mértékben gazdagodnak a helyi magyar közösségek, melyek számára ugyanakkor komoly motivációt is jelent a Magyar Házak „tartalommal és léttel” való megtöltése, mely elsősorban az ő feladatuk. Egyes településeken, mint például Munkács, a Magyar Ház mellett, hogy a civil és kulturális közösségi élet központja lesz, minden lehetséges módon igyekeznek majd a magyar attitűd erősítésére fókuszálni a fenntarthatóság szempontját is figyelembe véve, beleértve a kulturális és turisztikai vonatkozású terek létrehozását.

3.2. Alkotóházak Kárpátalján

A magyar identitást megjelenítő kiállítások és alkotóházak létesítése egyedülálló célkitűzés, ami a Kárpátalján élő és alkotó magyar képzőművészek számára ad lehetőséget a munkához és a megjelenéshez, alkotótáborok szervezéséhez, illetve a képzőművészeten túl teret biztosít más művészeti ágak bevonására. Fontos irányvonal a közös alapokra épült és a térségben működő művészeti intézmények és művészek, valamint alkotókörösségek megismertetése és érdekképviselése úgy a szakmai körökben, mint a széleskörű közönség számára. Továbbá a létrejövő alkotóházak csatlakozása a térség művészeti vérfolyamába.

A Kárpátaljai Magyar Képző- és Iparművészek Révész Imre Társaságának (RIT) alkotóháza **Felsőgereben** településen kerül kialakításra, ahol egy kétszintes lakóépület, nagy filagória és egyéb melléképületek állnak rendelkezésre az alkotóházat igénybe vevők számára.

A Boksay József Jótékonyági Alapítvány alkotóháza **Révhely** településen található kétszintes lakóépülettel, garázzsal és műhellyel.

A projekt keretében megvásárlásra került **Munkács** városában, a vár tövében Erdélyi Béla neves festőművész szülőháza, melyben a tervek szerint szintén alkotóház, illetve egy kiállítás kerül kialakításra.

Beregszászban a Horváth Anna Alkotóház létrehozásával, mely a római katolikus templom mellett kerül kialakításra, méltó helyet kap a neves keramikus hagyatéka.

A program kiemelt célja **a határ menti művészeti együttműködések erősítése**, ezért **Nyíregyházán** is kialakításra kerül egy turisztikai szereppel is felruházott alkotóház a sóstói városrészben, mely összekötő szerepet vállal a program céljainak megvalósításában. Működtetője: a Kárpátok Művészeti és Kulturális Egyesület.

Összegzés

Magyarország számos területen támogatja a már 100 éve kiszolgáltatottságban élő kárpátaljai magyar közösséget történelmének ebben az újabb és újabb kihívásokat felvonultató szakaszában, amit az Ukrajnában jelenleg tapasztalható nemzetiségellenes társadalmi-politikai környezet erősödése jellemez. Ebben a helyzetben kiemelt jelentőséggel bírnak a magyar identitás megőrzésére, a közösségi élet fejlesztésére irányuló anyaországi támogatások. Utóbbiakhoz sorolható a Magyar Ház program is, melynek megvalósításával olyan fejlesztések mennek végbe Kárpátalján, melyek közösségteremtő és közösségmegtartó hatásukon túl kiemelt szerepet játszanak a kárpátaljai magyar közösség szellemi és kulturális életének fellendítésében. Ehhez szorosan illeszkedik a kárpátaljai művelődési intézmények 2019-ben indult fejlesztési programja, melynek legfontosabb célja a kárpátaljai magyar kultúra ápolása.

Kulturális értékeinek őrzésével olyan potenciállal gyarapodik a kárpátaljai magyar közösség, mely meghatározó turisztikai vonzerőt képvisel Kárpátalja magyarok lakta vidékein. A kultúrának nemzetmegtartó ereje van, de egyben hidat is teremt a nemzetek között, ami a kárpátaljai magyarok vonatkozásában kiemelten fontos, aktuális kérdés.

Irodalom

- Tarpai J. 2013: A határ menti turisztikai együttműködések fejlődése Kárpátalja részvételével az Európai Unió keleti határán. In: Acta Academiae Beregsasiensis, 2013, 1. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász.
- Tarpai J. 2017: Fenntartható kulturális örökségfejlesztés Kárpátalján. In: dr. Szalók Csilla (szerk.): Változások és kihívások a turizmusban, Budapest.
- 2015/2017. (XII. 22.) Korm. Határozat a Magyar Házak kárpátaljai kialakításáról, valamint a Magyar Házak kárpátaljai kialakításáról szóló 1642/2016. (XI. 17.) Korm. határozat visszavonásáról <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A17H2015.KOR&txtreferer=00000001.txt>

ФЕСТИВАЛЬНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ, ГЕОГРАФІЯ І ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ

Уварова Г. Ш.

Національний авіаційний університет
g.uvarova@ukr.net

Abstract

FESTIVAL TOURISM IN UKRAINE:
MODERN TRENDS, GEOGRAPHY AND DEVELOPMENT PROBLEMS

G. Sh. Uvarova

In the article, the term “festival tourism” has been defined, festival tourism geography in Ukraine's regions as well as its difficulties and perspectives have been analyzed.

Keywords: *festival, festival tourism, festival tourism development trends, regional festival tourism*

Фестивальний туризм стрімко розвивається й останнім часом набуває все більшої популярності в Україні. Незважаючи на те, що історія фестивалів і фестивального туризму сягає давніх часів, у науці про нього почали говорити не так давно. Чимало вчених досліджують різні аспекти фестивального туризму. Серед них варто відзначити роботи Бучко Ж. І. (2010), Грицьку-Андрієш Ю. П. (2013), Молодецького А. Е. (2012), Петранівського В. Л. (2011), Топорницької М. Я. (2013) та ін. У своїх дослідженнях науковці представляють фестивальний туризм як подієвий, значну увагу приділяють класифікації фестивалів, фестивальному руху, івент-менеджменту, формуванню ринку фестивального туризму тощо. Регіональний фестивальний туризм в Україні, особливості, проблеми і перспективи його розвитку відображені в роботах Габор Л. А. (2012), Дутчак О. І. (2014), Медвідь Л. І. (2012), Москвічової Ю. О. (2014), Скриль І. А. (2012), Тищенко П. В. (2011) та ін.

Незважаючи на значний науковий інтерес до проблеми фестивального туризму в Україні, питання географії розвитку і сучасних особливостей розвитку представлені в наукових публікаціях недостатньо. Тому метою нашого дослідження було обрано уточнити зміст поняття «фестивальний туризм», виявити сучасні тенденції і географію його розвитку в Україні.

Фестивальний туризм трактується науковцями насамперед як різновид культурно-розважального чи культурно-пізнавального туризму. Так Крачило М. П. виділяє розважальні подорожі з метою

відвідування фестивалів та спортивних змагань (Крачило 1987). Фестивально-видовищний та спортивно-видовищний як підвиди культурно-розважального туризму пропонує виділяти Бейдик О. О. (Бейдик 2010). За даними інших дослідників, таких як Молодецький А. Е. та Пташнік А. В., фестивальний туризм може розглядатися як різновид культурно-пізнавального туризму, що проявляється у декількох сутнісних формах (Молодецький 2012). А на думку Грицку-Андрієш Ю. П., фестивальний туризм – це різновид подієвого туризму, який часто фігурує в класифікаціях туристичної діяльності (Грицку-Андрієш 2010). Топорницька М. Я. зазначає, що фестивальний туризм займає вагоме місце в класифікації різних видів туризму, оскільки його підґрунтя можна знайти мало не в кожному з них (Топорницька 2012).

Як відомо, термін «фестиваль» у перекладі з французької мови означає свято, святкове дійство. Будь-який фестиваль є своєрідним і дуже важливим туристичним ресурсом, який відіграє основну мотиваційну роль для туристів його відвідати. Тому під фестивальним туризмом розуміємо тимчасовий виїзд людей з місця постійного проживання з метою відвідування масових святкових дійств (святкування) задля ознайомлення з різними видами мистецтва – музичним, театральним, естрадним, кіномистецтвом та ін.

Фестивальний туризм є одним з основних різновидів подієвого туризму, який відрізняється своїми специфічними рисами. Серед них: періодичний характер і нетривалий термін проведення, приуроченість до певного місця проведення; чітко визначена мета фестивалів, зазвичай наявність кількох суб'єктів їх організації, різний організаційний рівень і значення – міжнародний, національний (загальнодержавний), регіональний, локальний (місцевий).

В Україні фестивальний туризм з кожним роком стає все більш масовим. Основними чинниками його розвитку на сучасному етапі є передусім культурна спадщина кожного регіону та країни у цілому, особливості етнічних традицій й обрядовості, українська музика і народні свята, давні релігійні традиції, унікальна українська кухня. Велику роль у розвитку фестивального туризму відіграє усе зростаючий попит потенційних туристів на відвідування фестивальних дійств а також урізноманітнення фестивалів і місць їх проведення. Особливим фестивальним трендом України нині є фестиваль Atlas Weekend, Київський міжнародний кінофестиваль «Молодість», Міжнародний

фестиваль «Книжковий Арсенал», Одеський міжнародний кінофестиваль, Leopold Jazz Fest, що у Львові, та Міжнародний фестиваль класичної музики LvivMozArt та ін.

У результаті проведеного аналізу встановлено, що загалом в Україні переважають мистецькі фестивалі, зокрема, музичні. В окремих областях переважно західного регіону країни представлені також етнічні, гастрономічні, історичні та інші фестивалі. Стало позитивною практикою проведення однакових за тематикою фестивалів одразу в кількох областях України. Зокрема, це стосується Міжнародного фестивалю німого кіно, джазового фестивалю Jazz Bez, Міжнародного фестивалю «Pavlovka pinholefest» та ін. Так, Київська Pavlovka Art Gallery організовує фестиваль фотографії, зробленої без допомоги об'єктиву. Це давня фотографічна традиція, в якій фотоапаратом може стати будь-що — від коробки до старої праски, а результати вражають видовищністю та загадковістю. Після презентації в Києві експозиція продовжує подорож іншими українськими містами (Календар фестивалів 2019).

Спостерігається тенденція до постійного доповнення фестивального туризму новими видами фестивалів та урізноманітнення їх тематики. Зростає кількість сучасних фестивалів, присвячених нагальним проблемам українців (наприклад, фестивалі, пов'язані з подіями, що відбуваються нині на сході України). Також проводиться ціла низка фестивалів-конкурсів для дітей та молоді, спрямованих на розкриття юних талантів та творчих здібностей. З'являються фестивалі для осіб з обмеженими можливостями, що надають змогу таким людям розкрити свій потенціал і продемонструвати вміння в різних видах мистецтва, продемонструвати свої досягнення.

На основі аналізу календаря культурних подій в Україні у 2019 р. визначені області-лідери щодо кількості фестивалів, що проводяться на їх території (Календар фестивалів 2019). Це насамперед Закарпатська, Київська (з Києвом), Львівська, Одеська області, де пересічно організовують понад 100 фестивалів на рік, які мають як міжнародне, так й загальнодержавне, регіональне і місцеве значення. Найменша кількість фестивалів нині проводиться в Дніпропетровській, Черкаській та Кіровоградській областях й на окупованих територіях.

У Закарпатській області у цілому переважають еногастрономічні фестивалі. Найбільш популярними з них є фестивалі «Червене вино», «Гуцульська бринза», «Закарпатське Божоле», «Сливовий лек-

вар», «Берегфест», «Верховинська яфина» та ін. Також Закарпаття цікаве цілою низкою фольклорних та мистецьких фестивалів, серед яких «Білі нарциси», «На Синевир трембіти кличуть», «Лемківська ватра» тощо (Медвідь 2012, Тищенко 2011).

Столична Київська область відрізняється проведенням значної кількості мистецьких фестивалів, серед яких дуже багато музичних («Atlas Weekend», Koktebel Jazz Festival, «Соловейко України», «Skansen Music Fest»), кінофестивалів (Київський кінофестиваль «Молодість», Міжнародний фестиваль документального кіно про права людини DocuDays, Міжнародний фестиваль актуальної анімації та медіа-мистецтва LINOLEUM, Міжнародний фестиваль історичного кіно, Ірпінський кінофестиваль тощо). Окрім того, проводиться чимало сучасних мистецьких тематичних фестивалів (Kyiv Art Week, Міжнародний архітектурний фестиваль CANactions, Don't Take Fake, фестиваль фарб «Холі»), а також етнічних, гастрономічних. До того ж в останні роки проводиться багато фестивалів-виставок квітів. Цікавим і привабливим є архітектурний фестиваль PROSTONEBA. Фестиваль позиціонує себе як простір для спілкування та обміну досвідом архітекторів, дизайнерів, урбаністів та партнерів (виробників та забудовників) і включає доволі насичену програму. Започатковано мультидисциплінарний фестиваль Bouquet Kyiv Stage. Цей фестиваль високого мистецтва поєднує у собі музику, живопис, літературу, кіно, театральне мистецтво, а також працює із соціальними напрямками: інклюзія, розбудова громадської дискусії.

Львівська область характеризується насиченістю фестивалів різних жанрів. Проте переважна більшість – це мистецькі фестивалі (фестиваль музичного мистецтва «Віртуози», Міжнародний фестиваль класичної музики LvivMozArt, музичний фестиваль «Флюгери Львова», Міжнародний фестиваль духових оркестрів та мажореток «Королівський Лев», Міжнародний фестиваль «І люди, і ляльки», Міжнародний театральний фестиваль «Золотий Лев», фестиваль перформативного мистецтва та ін.). Крім того, проводиться велика кількість етнічних («Українська коляда», «Етновир») фестивалів. Є також кінофестивалі міжнародного значення (Львівський міжнародний фестиваль короткометражних фільмів LISFF Wiz-Art). Серед гастрономічних фестивалів у Львівській області найбільш популярні Національне свято шоколаду, «Street Food So Good», «Львів на тарілці», свято сиру і вина та ін. Тож не даремно Львівську область, зокрема,

Львів, називають українською столицею фестивалів, де постійно вирує велика кількість неповторних дійств (Дутчак 2014).

В Одеській області переважають музичні фестивалі (Міжнародний музичний фестиваль «Золоті скрипки Одеси», «У.РОК», фестиваль мистецтв «Оksamитовий сезон в Одеській опері», Міжнародний музичний фестиваль Odessa Classics) та інші мистецькі (фестиваль театрів «Молоко», «Арт у катакомбах», «Самоцвіти») фестивалі. У регіоні проводяться також етнічні («Вінок Дунаю», Вишиванковий фестиваль), літературні (Міжнародний фестиваль дитячої літератури, Міжнародний літературний фестиваль), кінофестивалі (Одеський міжнародний кінофестиваль, Міжнародний фестиваль німого кіно та сучасної музики «Німі ночі»). Дуже популярними є фестиваль гумору та сатири «Одеська гуморина», Одеський морський фестиваль, ціла низка різножанрових сучасних тематичних фестивалів (Фестиваль сучасної фотографії Odesa Photo Days, «Котофест», Фестиваль морозива тощо) (Календар фестивалів 2019).

Активнішими щодо організації фестивалів і стимулювання розвитку фестивального туризму в останні роки стали й інші області України. Це стосується насамперед Вінницької, Тернопільської, Волинської, Харківської, Чернігівської областей. За результатами аналізу встановлено, що в цих областях поряд із традиційними етнічними фестивалями, значно збільшилася кількість музичних і театральних фестивалів та фестивалів сучасного мистецтва. Серед них особливою привабливістю вирізняються фестивалі «Дністрова ліра», «Файне місто», «Бандерштат», «Neformat», «Pavlovka Open-Air», Бієнале молодого мистецтва, «Мистецькі барви» та ін.

Крім позитивних тенденцій розвитку фестивалів і фестивального туризму в Україні на сучасному етапі, слід зазначити й існуючі проблеми. Українські фестивалі, в силу різних причин, все ще не стали головними «туристичними магнітами» і реальними культурними осередками розвитку фестивального туризму в більшості областей. Причиною цього є у цілому низький рівень реклами й популяризації фестивалів, а також поінформованості про них серед потенційних туристів. Збільшення маркетингових заходів, рекламних кампаній та інформування про майбутні заходи, що будуть проводитися в Україні, підвищить зацікавленість такими подіями як українських туристів, так й іноземних гостей. Адже нині, незважаючи на те, що проводиться сотні фестивалів по всій країні, про більшість із

них багато хто не знає, і тому їх відвідуваність невисока. Сьогодні мало називати дати і місця проведення фестивалів. Необхідно гідно представити, креативно розрекламувати кожен фестиваль у різних засобах інформації.

Проблемою організації фестивалів і фестивального туризму є хронічний брак коштів, що часто веде до скасування заходу, та сезонність фестивалів. Серйозною проблемою є також відсутність достовірної статистики про відвідування фестивалів. А це, як відомо, у цілому знижує туристичний рейтинг України та її імідж.

Розширюючи простір емоційного життя українців через збільшення кількості фестивалів в різних регіонах країни, потрібно дбати й про непересічність фестивальних програм. Так, цікавими для туристів нині є міжжанрові фестивальні проекти, які урізноманітнюють враження від побаченого, збагачують не тільки емоційну, а й когнітивну та психомоторну сферу відвідувачів. Розв'язання цієї проблеми повністю залежить від організаторів фестивалів, їхніх професійних здібностей. Важливо постійно вивчати споживчій попит на таку туристичну послугу, як фестивалі, шукати альтернативу застарілим підходам до їх організації, використовуючи кращий досвід інших країн.

Опитування, проведене у соціальних мережах (на поставлені запитання відповіла понад тисяча осіб), свідчить про те, що у наших людей є бажання відвідувати місцеві фестивалі і активно подорожувати з цією метою. Це вселяє певний оптимізм. За ля просування українських фестивалів на європейському туристичному ринку варто наші міста з брендовими фестивалями пробувати висувати на звання «культурна столиця Європи», що дозволить цим містам упродовж одного року демонструвати своє культурне життя, у тому числі й фестивалі, як конкурентоспроможний туристичний продукт.

Література

- Бейдик О.О. 2010: Розвиток культурно-розважального туризму в Україні (на прикладі фестивального туризму). In: Географія та туризм. № 8. 45–49.
- Грицку-Андрієш Ю.П. 2010: Фестивальний туризм у системі рекреаційно-туристської діяльності / Ю.П. Грицку-Андрієш, Ж.І. Бучко // Науковий вісник Чернівецького університету. - 2010. - Вип. 519-520. - С. 56–60.
- Дутчак О.І. 2014: Окремі аспекти розвитку етнофестивального туризму Карпатського регіону України (на прикладі Львівської області) // Сучасний соціокультурний простір 2014 : матеріали наукової конференції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://int-konf.org/konf092014/874>

- Календар фестивалів: 2019 рік — Про|странство. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.prostranstvo.media › kalendar-festivaliv-2019-rik>
- Крачило Н.П. 1987: Географія туризму – К.: Вища школа. 208 с.
- Медвідь Л.І. 2012: Фестивальний туризм Закарпаття: сучасний стан та перспективи розвитку // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. - Чернівці: ЧНУ. Вип. 614/615: Географія. 86–89.
- Молодецький А.Е. 2012: Значення фестивального туризму у розвитку міст та регіонів / А.Е.Молодецький, А.О.Пташнік // Історія укр. географії. Вип. 26. 113–118.
- Тищенко П.В. 2011: Теоретичні аспекти та розвиток подієвого туризму регіону. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. Спецвипуск 33. Частина 4. 124–128.
- Топорницька М.Я. 2012: Місце фестивального туризму у класифікаційній схемі масових видів туризму. Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. Вип. 29(2). 246–253. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2012_29\(2\)_32](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2012_29(2)_32)

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В ТУРИЗМІ: ПОТРЕБИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Шука Г. П. – Сокол Т. Г.

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II
Академія праці, соціальних відносин і туризму
galina_shchuka@ukr.net, tgsspectour@gmail.com

Abstract

UPGRADING VOCATIONAL EDUCATION IN TOURISM:
NEEDS AND OPPORTUNITIES

Shchuka, Halina – Sokol, Tatiana

Challenges of today are set, they determine the further direction of developing the system of professional tourism education: globalization, internationalization, informatization, change of value landmarks, etc. The processes that take place under the influence of these factors in the modern education system are examined and problems (updating of the content of education, training technologies, training of scientific and pedagogical workers, interaction with representatives of professional communities) that need to be solved in the near future are highlighted.

Keywords: *professional tourism education, training of specialists in tourism*

Темпи розвитку світового туристичного ринку зростають упродовж останніх десятиліть і виправдовують найсміливіші прогнози щодо збільшення кількості подорожуючих та отриманих прибутків. Цілком закономірно, що цей феномен всебічно вивчається як теоретиками, так і практиками; як успішними в туристичному аспекті країнами, так і тими, що лише планують свій вихід на міжнародний туристичний ринок.

Серед безлічі різнопланових питань, які складають проблематику туризмології, тривалий час актуальним залишається кадрове забезпечення галузі. Проблема організації підготовки фахівців для сфери туризму науковцями вирішувалася як на рівні функціонування системи професійної освіти в конкретній державі (J. Jafari, E. Inskeep, A. Holden, E. Wickens, R. Macintosh, J. Ritchie I. Van Weenen E. Shafer, I. Durlík, Т. Власова, І. Зорін, О. Зорін, А. Квартальнов, В. Квартальнов, О. Сесьолкін, А. Віндюк, А. Конох, Н. Фоменко, В. Федорченко та ін.), так і в глобальному вимірі, в різноманітних міжнародних проектах (наприклад, таких як SOCRATES, учасниками якого були K. Bras, H. Dahles, M. Gunawan, G. Richards, L. Onderwater та ін.).

Незважаючи на успішність реалізованих проектів, питання щодо кадрового забезпечення не може вважатися остаточно вирішеним. Виклики сьогодення та швидкі темпи розвитку світового туризму постійно ставлять нові завдання перед системою професійної освіти.

Мета нашого дослідження: визначити напрямки, в яких має розвиватися професійна туристична освіта у відповідності до потреб та викликів сьогодення.

Дослідження будувалося на основі системного підходу з використанням методів аналогії, дедукції, аналізу, синтезу, систематизації та узагальнення.

З метою уникнення неоднозначного трактування основних понять, беремо до уваги, що в рамках цього дослідження термін "професійна туристична освіта" (далі – ПТО) розглядається в широкому його значенні як "система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців сфери туризму й гостинності". Дефініції "професійна освіта в туризмі" та "підготовка фахівців сфери / індустрії туризму" використовуються як синоніми. Поняття "модернізація" трактується як "зміна у відповідності з потребами та вимогами суспільства".

XXI століття вже заявило про себе як епоха глобалізації, інтенсифікації, інформатизації та комп'ютеризації, системного програмування та роботизації всіх сфер виробництва, використання лазерної техніки тощо. Ці процеси спонукають до перегляду мети, а відповідно і змісту професійної освіти, складовою якої є підготовка фахівців для індустрії туризму. Природно, що на ці питання мала би дати відповідь туризмологія, але на даному етапі вона перебуває на стадії свого формування. Ми ж, працюючи в системі ПТО, повинні чітко усвідомлювати напрямок її розвитку та принципи функціонування в найближчому майбутньому.

Щоб зрозуміти, які з викликів сьогодення мають найбільший вплив на ПТО, важливо визначити ті зовнішні зв'язки, які забезпечують існування її як системи. Серед науковців немає єдності з цього питання. З одного боку, всі погоджуються з тим, що її функціонування обумовлене не лише туристичним ринком, але й вимогами суспільних інститутів держави, праці, освіти й культури, рівнем розвитку науки, з іншого – визначення пріоритетної взаємодії відрізняється.

Ми вважаємо, що в цьому дослідженні доцільно орієнтуватися на концепцію І. Зоріна, відповідно до якої система ПТО не створює власного простору, її характеризує лише положення в системі тримірного простору (рис. 1).

Рисунок 1

Логічна схема формування професійного освітнього простору (за І. Зоріним)

де:

1 – професійно-кваліфікаційна структура туризму;

2 – професійна освіта;

3 – педагогіка туризму;

4 – професійна туристична освіта.

Професійний простір науковець розуміє як територіальний розподіл праці та специфіку територіальної структури зайнятості; туристичний простір – територія, де підтримується режим туристичного природокористування (Зорін 2001, 319 с.).

Відповідно, всі зв'язки системи ПТО з іншими інституційними системами, реалізуються через елементи цього тримірного простору. Тому достатньо проаналізувати ті зрушення, які відбуваються в освіті, туризмі та професійному просторі, щоб окреслити бажаний напрям підготовки фахівців сфери туризму.

Відтак, почнемо з викликів сьогодення до освітнього простору. Традиційно називаються глобалізація та інтернаціоналізація, які передбачають підготовку фахівців до професійної діяльності у глобальному світі, а освітні послуги набувають міжнародного виміру. Для системи ПТО це не є чимось абсолютно новим. По-перше, сама систе-

ма почала формуватися на зламі тисячоліть, і з самого початку була орієнтована на процеси глобалізації, які відбуваються на світовому туристичному ринку. По-друге, вітчизняна система ПТО будувалася з огляду на зарубіжний досвід, тому відразу набула певних рис інтернаціоналізації. Попри те, практична реалізація цих принципів, у силу різних обставин, залишає бажати кращого.

З іншого боку, що цілком очевидно, повальна глобалізація має наслідком уніфікацію, одноманітність та втрату самотності, що, можливо, не критично для освітнього простору, але є згубним для національного туризму. Тому освітні програми мають бути дуже виважені.

Інший, не менш вагомий виклик – інформатизація суспільства. Для системи ПТО це означає формування у студентів навичок пошуку, аналізу, систематизації інформації за допомогою інформаційних технологій. Наразі більшість вітчизняних закладів освіти, які здійснюють підготовку фахівців для індустрії туризму, не забезпечені повною мірою відповідними інформаційними технологіями з причини їхньої високої вартості. Інформація, яку отримують студенти під час навчання, так як і технології, які вони опановують, не встигають за темпами розвитку туристичного ринку і швидко застарівають. Навчання протягом життя лише частково вирішує цю проблему. Необхідно формувати систему знань, яка, постійно змінюючись, поповнюючись, все ж таки буде залишатися системою. Виходом може бути фундаменталізація. Тоді важливо визначити, які знання чи принципи в туризмі є фундаментальними.

Іншим наслідком інформатизації суспільства є посилення тенденції до зниження емоційного інтелекту. До завдань системи ПТО останнім часом додалося ще формування соціальних та комунікативних навичок майбутнього фахівця.

Але головна зміна в освіті полягає в тому, що вона має стати ціннісно орієнтованою, спрямовуватися на формування особистості. Це значно ускладнює процес підготовки фахівця, оскільки результатом має бути формування не тільки його професійних, але й особистісних (морально-етичних) компетентностей. Яким має бути цей фахівець (крім того, що дотримуватися в своїй діяльності принципів сталого розвитку туризму) необхідно визначити спільно з представниками професійного співтовариства. Також доцільно розробити технологію проведення (спільно з ними) професійних іспитів, проходження яких буде умовою присудження кваліфікації та допуску до професійної діяльності.

Все це відбувається на фоні не менш стрімких і глобальних змін туристичного ринку, де процеси глобалізації йдуть паралельно з посиленням орієнтації на мікроринки; підприємства починають конкурувати вже на рівні стратегічних союзів; запроваджуються етичні методи ведення прибуткового туристичного бізнесу, переглядаються відповідно до міжнародних стандартів національні рамки кваліфікацій та розробляються інтерактивні роботи тощо.

Ми назвали не всі виклики сьогодення, які стоять перед системою професійної освіти в туризмі, але й цього достатньо, щоб побачити, як зростають вимоги до викладача. З одного боку, це мають бути фахівці, компетентні в питаннях формування особистості, з іншого, – не менш компетентні в тих видах туристичної діяльності, яким навчають своїх студентів. У викладача має бути онтологічне розуміння туристичної діяльності: не лише знання технологій, бо ці знання швидко застарівають, але й бачення і відчуття можливостей та способів їх перетворення у реальні схеми та моделі через творчий самостійний пошук та прийняття рішення.

Очевидно, що в такому разі підвищення кваліфікації викладачів спеціалізованих дисциплін має здійснюватися на підприємствах сфери туризму, а ефективність діяльності визначатися не кількістю наукових публікацій, а кількістю успішно реалізованих проєктів (регіональних чи міжнародних – у залежності від специфіки навчальної дисципліни).

Забезпечити високий рівень організації навчального процесу, поєднання освітньої та наукової діяльності, а у випадку професійної освіти, ще й виробничого процесу, під силу лише тим закладам освіти, які володіють потужними матеріально-технічними, фінансовими та кадровими ресурсами. У ряді країн підготовка фахівців для сфери туризму покладається на корпоративні університети. Аналіз їхньої діяльності може бути предметом подальших досліджень.

Таким чином, у процесі дослідження встановлено, що генезис системи професійної освіти в туризмі детермінується багатьма факторами, серед яких головними виступають тенденції розвитку світового туристичного ринку, зміни освітньої парадигми та професійного простору. Визначено, що підготовка фахівців здійснюється в умовах невизначеності та посилення протиріч: посилення глобалізаційних процесів при бажанні зберегти самобутність; збільшення кількості інформації при відсутності ефективних технологій її опрацювання;

комп'ютеризація та роботизація на фоні зростання вимог до працівників галузі тощо.

Система професійної туристичної освіти має вписатися в єдиний економічний, інформаційний, освітній простір, що передбачає орієнтацію на міжнародні стандарти, збільшення обсягу практичної підготовки, залучення представників професійних спільнот тощо. Проте, заклади освіти наразі не готові дати адекватні відповіді на ці виклики сьогодення.

Література

Зорин И. В. 2001: Теоретические основы формирования содержания профессионального туристского образования : дис. ... д-ра пед. наук : М., 319 с.

KÖRNYEZETI PROBLÉMÁK
ПРОБЛЕМИ ДОВКІЛЛЯ
ENVIRONMENTAL PROBLEMS

SZEMPONTOK A FÉNYSZENNYEZÉS OKTATÁSÁHOZ A TANTERVI SZABÁLYOZÁS VONATKOZÁSÁBAN

Apró Anna

*Eszterházy Károly Egyetem
apro.anna@uni-eszterhazy.hu*

Abstract

LIGHT POLLUTION IN GENERAL CURRICULUM REGULATION OF EDUCATION

Apró, Anna

The starry sky is our common natural-cultural heritage, whose sight unfortunately is disappearing. It is important to draw attention of the growing age population to why this piece of our World Heritage is beginning to be lost and how we can preserve it for future generations.

The biggest problem in controlling light pollution is not resistance on the part of people, but lack of awareness. Integration into education therefore proves essential in this case.

Keywords: *light pollution, environmental pollution, environmental socialization, education*

A Nemzeti alaptanterv tartalmazza az oktatásban megvalósítandó nevelési célokat, fejlesztési feladatokat, kulcskompetenciákat, műveltségi tartalmakat. Az ezekre vonatkozó meghatározások, fejleszteni kívánt területek, tananyagtartalmak főbb pontjai és egységes követelményi a kerettantervekben kerülnek rögzítésre. A kerettantervek tagolódása többségében iskolatípusonként történik. Ilyen iskolatípusok: alsó és felső tagozat, négy-, hat- és nyolcévfolyamos gimnázium, szakgimnázium, szakközépiskola. A tanulmányban egy szerteágazó környezeti problémából, a fényszennyezés jelenségéből fakadó negatív hatások esetleges megjelenését követhetjük végig az oktatásban jelenlevő alapidokumentumok elemzésén keresztül.

Az alapfokú nevelés-oktatás első szakaszának célja, hogy a gyermeket átvezessék az óvoda játékközpontú tevékenységeiből az iskolai tanulás tevékenységeibe, fejleszteni az alapvető képességeket és alapkészségeket úgy, hogy közben elemi ismereteket közvetítenek különböző kreativitást ösztönző feladatokkal, élményszerű tanulással és problémamegoldást igénylő feladatokkal. Ennek következtében fejleszthető a megértés, a megismerés, felkelthető a tanulóban a tanulás iránti érdeklődés, a felelősségtudat, kitartás és önállóság (Ktt 2012).

A tantárgyi struktúrát és óraszámokat tekintve a 2012-ben hatályba lépő kerettantervekben előírt időkeret szerint az első négy osztályban a környezetismeret tantárgy heti minimális óraszama 1 tanórára tehető (1. táblázat).

1. táblázat

*Tantárgyi struktúra és óraszámok.
Kötelező tantárgyak és minimális óraszámok az 1–4. évfolyamon.
Óraterv a kerettantervekhez – 1–4. évfolyam*

Tantárgyak	1. évf.	2. évf.	3. évf.	4. évf.
Magyar nyelv és irodalom	7	7	6	6
Idegen nyelvek				2
Matematika	4	4	4	4
Erkölcstan	1	1	1	1
Környezetismeret	1	1	1	1
Ének-zene	2	2	2	2
Vizuális kultúra	2	2	2	2
Technika, életvitel és gyakorlat	1	1	1	1
Testnevelés és sport	5	5	5	5
Szabadon tervezhető órakeret	2	2	3	3
Rendelkezésre álló órakeret	25	25	25	27

Forrás: 51/2012. (XII. 21.) EMMI-rendelet a kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendjéről

A környezetismeret tantárgy egyik céljának tekinthetjük az életkori sajátosságoknak megfelelően azon támpontok megadását, melyek által a tanuló a környezet jelenségeit, történéseit megismeri először szűkebb, majd egyre tágabb környezetben. Másik célja az ismeretek tematikus felépítése és a megfigyelő szerep fontosságának kiemelése, a problémák iránti érzékenység kialakítása, a természettudományos műveltség megalapozása a későbbi tanulmányaik bővítéséhez. A tananyag feldolgozásában hatékony az aktuális, közvetlenül megtapasztalható problémákra építés, mely megteremtésére a helyi tanterv e célból való kialakítása bizonyul legalkalmasabbnak.

1-2. évfolyam

Az ehhez az életszakaszhoz kapcsolható rendszeres megfigyelés, kérdésselvetés, válaszkeresés, indoklás és magyarázat igényeinek kialakítása itt történik. Amikor a kisgyermek bekerül az oktatási intézmény falai közé, számos változáshoz kell alkalmazkodnia. A környezetismeret tantárgy tükrében a hatékony tanítás ebben a korcsoportban a közvetlen tapasztaláson,

az állampolgári felelősségérzet kialakításán és az önismereti fejlődés elősegítésén alapszik. A két évfolyam alatt az előírt 8 tematikai egység feldolgozására általában 8 tanóra áll rendelkezésükre. A tanulásszervezés során a szerzők az egyes témakörök integrált feldolgozását, valamint a két évfolyam közötti szétosztását javasolják. A 8 tematikai egység a következő:

- 1) Az iskola
- 2) **Az iskolás gyerek**
- 3) **Tájékozódás az iskolában és környékén**
- 4) Mi van a teremben?
- 5) Anyagok körülöttünk
- 6) **Hóban, szélben, napsütésben**
- 7) Mi kerül az asztalra?
- 8) **Élőlények közösségei** (Ktt 2012).

A felsoroltak közül 4 témakörben megjelenhet a fényszennyezés. Az elemzés során ismertetésre kerülnek a tematikai egységek nevelési és fejlesztési céljai, a különböző problémák, jelenségek, gyakorlati alkalmazások, ezek fejlesztési követelményei.

Az első **Az iskolás gyerek** tematikai egysége, ahol nevelési-fejlesztési célként jelenik meg, hogy különbséget tegyenek a napi és éves ritmusok között az állandóság és a változás tekintetében, megismerjék az emberi testet az egészség megőrzése céljából. Ennek elérése érdekében olyan problémákkal, jelenségekkel és gyakorlati alkalmazásokkal találkoznak, mint a napi- és hetirend tervezése, felállítása, megvalósítása, értékelése, különbségtétel a hétköznapok, hétvégék és ünnepnapok között. A napi rutinok tudatos használata, mint pl. helyes táplálkozási és higiénés szokások, helyes testtartás elsajátítása a fejlesztési követelmények között szerepel. A tanulás és a helyes testtartás témakörét kiemelve szerepet kap a tanulás közbeni helyes megvilágítás, az érzékszervek védelmére irányuló szokások elsajátítása. Mindeközben ha a napi rutint és a világítási szokásokat középpontba helyezzük, említhetők a családban történő esti szokások, felsorolhatók azok az elemek, melyek a nyugodt és pihentető alvást eredményezik, amire a fényszennyezés jelensége épp gátló hatással bírhat.

A **Tájékozódás az iskolában és környékén** tematikai egységben a tanulók a felelős felhasználói magatartás alapjait ismerik meg. Központi szerepben vannak jelen az energiatakarékos üzemeltetési lehetőségek, az állagmegőréssel kapcsolatos fontosabb teendők az iskolai és otthoni környezetben. Meghatározzák, hogy milyen szereppel bír a világítás az iskolában, ezáltal tudatosítható a gyermekekben az a tény, hogy a fény-

forrásokot szükség szerint használják, s minden esetben a megvilágítandó területre irányuljanak.

A környezeti változások, állatok viselkedése és növények állapota közötti kapcsolat ismertetését tűzte ki célul a környezet és fenntarthatóság tekintetében a **Hóban, szélben, napsütésben** témakör. Itt elsősorban az időjárási alapjelenségek élőlényekre gyakorolt hatásait figyelhetjük meg. Példákat felhasználva ismertethető a növények és állatok alkalmazkodása a változó fényviszonyokra és hőmérsékletre. Azon megfigyelésekben, melyekben az állat- és növényvilág napi és éves ritmusai kerülnek rajzos vagy írásos formában rögzítésre, egy biztos alapot adnak a következő olyan témakörnek, ahol a környezeti igények sokszínűsége kerül megismerésre. Az **Élőlények közösségei** tematikai egységben a tanulók megismerik a mesterséges és természetes életközösségek összetettségét, életfeltételeit, élőhelyeit, sokféleségüket, különös tekintettel a veszélyeztetett fajok esetében. A fentebbi témakörökben az iskola környezetének megismerésében szerepet kaphat az ottani természetes életközösségek megfigyelése, állapotuk felmérése, leírása, az esetleges változások dokumentálása.

3-4. évfolyam

Ebben a korosztályban elérkezünk az ismeretek azon szakaszához, ahol már a szűkebb környezetből a tágabb felé tekintünk úgy, hogy egyre nagyobb szerepet tulajdonítunk a megfigyeléseknek. A megfigyeléseket alapul véve hangsúlyossá válik az ok-okozati összefüggés feltárása (pl. az emberi test működése), a rendszerezés (az élő és élettelen természeti jelenségek), a megszerzett tudás alkalmazásának igénye. A folyamat a természettudományos műveltség megalapozását segíti elő. A nemzeti öntudat és hazafias nevelést valamint a természettudományos vonatkozásokat összekapcsolva a tanulók megismerik tágabb környezetben hazánk, szűkebb környezetben pedig lakóhelyük nevezetességeit vagy egy választott nemzeti park/tájvédelmi körzet természeti adottságait. A 3-4. osztályban az alábbi témakörök kerülnek ismertetésre a környezetismeret tanórákon, melyekből kiemelhető 6 tematikai egység, amiben foglalkozhatunk a fényszennyezéssel:

- 1) **Mennyi időnk van?**
- 2) **Tájékozódás a tágabb térben**
- 3) **Megtart, ha megtartod**
- 4) **Miért érdemes takarékoskodni?**
- 5) **Az a szép, akinek a szeme kék?**
- 6) **Merre megy a hajó?**

7) Egészség és betegség

8) Önismeret és viselkedés

9) Vágtat, mint a paripa

10) Kertben, mezőn (Ktt 2012).

A **Mennyi időnk van?** témakörben megjelennek olyan ismeretek, mint a Föld forgásából adódó napszakok váltakozása, ebből következően pedig megtörténhet az éjszakai égbolt szépségeire való figyelemfelhívás.

A következő fejezetben a **tájékozódás** kerül előtérbe **tágabb térben**. A rendszerben való gondolkodás hangsúlyos a témakörben, ugyanis a lakókörnyezet és hazánk helyzete a Kárpát-medencében, Európában, valamint bolygónkon kiemelkedő központi témaként szerepel. A tájékozódáshoz szükséges alapok megléte után a tanulók megismerik a települések infrastrukturális rendszerét (nagyváros, város, falu, tanya), lakóhelyüket abba besorolják. Fontos, hogy lakókörnyezetük természeti és kulturális nevezetességeit megismerjék. Ezen nevezetességek összegyűjtése mellett a Tejút látványa mint a nemzeti kulturális örökségünk része is méltó helyen szerepelhet a természeti nevezetességek között, s az arra vonatkozó figyelemfelhívás, hogy ezeket az értékeinket őriznünk kell, helyénvaló ebben a témában is.

A **Megtart, ha megtartod** tematikai egységben, ismét a rendszer szemlélet kerül középpontba. Az ember-természet kapcsolatát vizsgálva a környezet és fenntarthatóság jegyében a tanulók választ kapnak arra az alapvető kérdésre, hogy miért fontos egyáltalán a természetvédelem, elődeink hogyan elégtették ki a táplálék iránt felmerülő szükségleteiket, hogyan ügyeltek közvetlen környezetük megóvására. Itt is szerepet kapnak a nemzeti parkok vagy tájvédelmi körzetek, melyek az előző fejezetben is megjelentek, így a fényszennyezéssel összefüggésbe hozható tudatosítási lehetőségek ebben a fejezetben is hasonlóképp megjelenhetnek.

Az energiatakarékos magatartás kialakítását segíti a **Miért érdemes takarékoskodni?** témakör. Az elektromos berendezések megismerése után a világítást középpontba helyezve a tanulók különbséget tesznek az energiatakarékos és hagyományos izzók között. Ekkor megjelennek újból a világítási szokások, mellyel az oktatási intézmény is példát mutathat azzal, hogy energiatakarékos izzókat használ az épületben. Megfigyelésen alapuló kísérletben tesztelhetik a két fajta izzót például az élettartamát tekintve.

A hang- és fényjelenségek tanulmányozását tűzte ki nevelési-fejlesztési célként a **Merre megy a hajó?** című fejezet. Kezdetben a tájékozódás alapjaival ismerkednek meg a tanulók a költöző madarak, hajósok példá-

in keresztül. Az állatok tájékozódási képességeinek ismertetését követően említhető a fényszennyezés káros hatása e tekintetben. A csillagképek alapján történő tájékozódás esetében sem elhanyagolandó a fényszennyezés jelenségére való figyelemfelhívás.

Az egészségtudatos életmód kialakítására és gyakorlására az oktatásban az **Egészség és betegség** és a **Kertben, mezőn** egység ad lehetőséget. Az előírt fejlesztési követelményeket alapul véve az egészségünket óvó és károsító szokások ismertetése az elsődleges feladat. Az egészséges életmód kialakításában aktívan szerepet játszik a kellő mennyiségű pihenés és az arra vonatkozó zavartalan környezet kialakítása, mely fontosságának kiemelése a tematikai egységben indokoltá válik. A zavartalan környezeten érthetjük a közvilágítás által beszűrődő fények elleni védekezést különböző sötétítő függönyökkel, redőnyök használatával, amely szintén összeköthető a fényszennyezés problémakörével.

Összegzés

Összességében elmondható tehát, hogy a dokumentumelemzés során áttanulmányozott alapfokú nevelés-oktatási szakasz, az alsó tagozat 1–4. évfolyamra vonatkozó kerettantervi követelmények a Környezetismeret tantárgyra vonatkozóan nem tartalmazzák a fényszennyezéssel kapcsolatba hozható környezeti problémakört. A tanulmányban bemutatásra kerültek a tantárgy keretein belül azok a tematikai egységek, amelyek amellet, hogy a környezettudatos magatartás kialakítását szorgalmazzák, a fényszennyezéssel kapcsolatos környezeti problémakörök tanítására is alkalmasnak bizonyulnak.

Maga a tantárgy és az említett környezetre ártalmas problémakör komplexitásának köszönhetően a fényszennyezésre vonatkozó tudatosítási lehetőségek halmaza környezetismeret órákon a tanulók képességeihez igazítva az iskolai tanulmányok előrehaladtával egyre több témakörbe beilleszthetővé válhat.

Irodalom

NAT (2012): Nemzeti Alaptanterv 2012: Magyar Közlöny 2012. június 4., 66. sz. 10635-10847
Kerettanterv 2012: 51/2012. (XII. 21.) EMMI rendelet a kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendjéről <http://kerettanterv.ofi.hu/>

A VÉRKE CSATORNA ÜLEDÉKÉNEK NEHÉZFÉM-SZENNYEZETTSÉGE

Csoma Zoltán – Háger Krisztián – Csoma Zsuzsanna

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
zcsoma@kmf.uz.ua

Abstract

POLLUTION OF THE VÉRKE CHANNEL SEDIMENT WITH HEAVY METALS

Csoma, Zoltán – Háger, Krisztián – Csoma, Zsuzsanna

We collected samples from the upper 10 cm of the sediment at 6 points along the Vérke channel. We analyzed eight, easily mobilizable and water-soluble metals in the sediment samples. The total amount of zinc (1092–3924 ppm), manganese (239–420 ppm) and cadmium (5–31,2 ppm) is very high in multiple sampling points. The sediment is rich in copper, nickel and lead, first of all along the channel's Berehove reach. Another problem from the environmental point of view is that 11-87,5% of zinc, manganese, lead and cadmium are mobile fractions and its 0,5-82,1% are present in the sediment in water-soluble form.

Keywords: *Vérke channel, sediment, heavy metals, pollution*

A kutatás előzményei és a munka célja

A több települést érintő Vérke csatornát számos szakaszán éri antropogén eredetű terhelés. A szennyeződést kiváltó legfőbb tényező, s ami a legnagyobb problémát okozza, hogy a Vérke által érintett települések szennyvíz-befogadóként használják a medrét.

A Kárpátaljai Megyei Állami Adminisztráció Ökológiai és Természeti Erőforrások Osztályának jelen idő szerint legutóbbi, 2018-as (egyébként minden évben közzétett) jelentése szerint a 2016–2018-as években összesen 1 342 000 m³ használt víz került a Vérkébe (ecozakarpat.gov.ua). Ebből 759 000 m³-t, azaz a teljes mennyiség közel 57%-t tette ki a szennyezett vagy nem kellő mértékben megtisztított használt vizeknek a mennyisége. A jelentésbe foglalt három év alatt a használt vízzel mintegy 918 tonna szennyező anyag jutott a csatornába.

Az utóbbi 10 évben a Vérke teljes hosszán és annak egyes szakaszain elvégzett, az általános és fontosabb kémiai paraméterekre kiterjedő saját vizsgálataink, valamint a mások által publikált eredmények alapján megállapítható, hogy a csatorna vize Nagybaktán, Beregszász központi részén és a városhoz tartozó Beregardóban a legszennyezettebb (Vince 2010; Hluch 2011, Kurtyák 2014). A víz- és üledékmintákban a 2015–2017-es években végzett (nem publikált) méréseink is azt mutatták, hogy a legjelentősebb antropogén terhelés az említett két településhez köthető. Ez utóbbi vizsgálatok arra is rámutattak, hogy az éves szinten több száz tonna szennye-

zóanyaggal a csatornába jutó nehézfémek a vízben uralkodó enyhén lúgos kémhatás és anion összetétel mellett többnyire kicsapódnak és az üledékben halmozódnak fel.

Munkánk célja a Vérke medrében lerakódott üledék nehézfém-szenyvezettségének vizsgálata a csatorna Nagybakta–Beregszász szakaszán.

Anyag és módszer

A mintavételi pontok kijelölése és a mintavételezés. A Vérke teljes hosszára kiterjesztett terepbejárás során elvégzett megfigyeléseink szerint a legnagyobb mennyiségű szennyvíz Nagybaktánál és Beregszászban jut a csatornába. A terepi megfigyelések alapján feltételezett szennyező források, valamint az előző években elvégzett vizsgálataink eredményeiből kiindulva hat mintavételi pontot jelöltünk ki (1. táblázat). A kanális part menti részét sok helyen sűrűn benőtte a növényzet, így a mintavételi pontok kiválasztását részben a megközelíthetőség is befolyásolta.

1. táblázat

A mintavételi pontok jelölése és helye

A mintavételi pont jele	A mintavételi pont helye
M1	Nagybakta, a település előtti szakasz
M2	Nagybakta, a lakótelep melletti szakasz
M3	a Macsolai utcán félig megépített országút mellett
M4	a Sztefanik utcán lévő Vérke-híd mellett
M5	a Korjatovics utcai uszoda utáni szakasz
M6	a Sevcenko utcán található „Pacsirta” termálfürdő mögötti szakasz

A laboratóriumi vizsgálatokhoz a mintavételezés 2017. szeptember végén történt. Az üledék felső, mintegy 10 cm-es rétegét mintáztuk meg a csatorna partközeli részén.

A vizsgálati módszerek. Az üledékmintákat a laboratóriumban kiszáritottuk, majd a száradást követően achát mozsárban 2 mm-nél kisebb méretűre aprítottuk és ugyanakkor homogenizáltuk.

Az összes nehézfém-tartalom meghatározáshoz a vizsgálatra előkészített üledékmintából 1 grammot bemértünk feltáró edénybe, hozzáadtunk 5 cm³ 68%-os HNO₃-at és 2 cm³ 33%-os H₂O₂-t. Az edényt hermetikusan lezártuk és 3 órán át 105°C-on tartottuk. Lehűlés után a roncsolatot 50 cm³-es mérőlombikba szűrtük, és desztillált vízzel jelig töltöttük (Kádár 1998).

A mobilis nehézfém-tartalom meghatározása során az üledékből pH=4,8-as ammónium-acetát puffer oldattal, 1:5 üledék:oldat arány mellett, egyórás rázatással kivonatot készítettünk (ДКТУ 4770). Ezt követően a kivonatot szűrőpapíron elválasztottuk az üledéktől.

A vízdoldható nehézfém-tartalom meghatározásához az üledékből desztillált vízzel készítettünk kivonatot 1:5 üledék:oldat arány mellett (Кармазиненко 2014). Az egyórás rázatást követően az oldatot szűrőpapíron elválasztottuk az üledéktől.

A módszerleírások szerint elkészített oldatokban Agilent Technologies 240 típusú láng atom-abszorpciós spektrométeren meghatároztuk a nehézfémek koncentrációját.

A mérési eredmények kiértékelésénél használt határértékek. A mérési eredményeket a talajokra alkalmazott összes és felvehető nehézfém határértékekkel, valamint az öntözésre és tápanyagutánpótlásra használt szennyvíz iszapokkal szemben támasztott követelményekkel hasonlítottuk össze (2. táblázat).

2. táblázat

A nehézfémek megengedhető maximális koncentrációja talajokban és szennyvíz iszapokban mezőgazdasági hasznosítás esetén

	Cu	Zn	Mn	Fe	Ni	Cr	Pb	Cd
	mg kg ⁻¹							
Talaj, összes tartalom	100	300	1500	nincs adat	50	100	32	3
Talaj, mobilis frakció	3	23	100	nincs adat	4	6	6	0,7
Szennyvíziszap	2500	4000	3000	nincs adat	400	2000	1200	30

Forrás: Фамеев 2003; ДСТУ 7369:2013

Eredmények

A mintavételi pontok jellemzése. Az üledék nehézfém-szennyezettség vizsgálatának céljából Nagybaktánál és Beregszászban hat mintavételi pont lett kiválasztva a Vérkén. Az első, M1 jelölésű mintavételi pontot a csatorna felső szakaszán, mintegy 500 méterre Nagybakta előtt jelöltük ki. A víz a Vérkének ezen részén még viszonylag tiszta, alkalmas időben a lakosság fürdőhelyként használja. Szennyvízbevezetés sem itt, sem a csatorna felsőbb szakaszán nem valósul meg. Az ebben a pontban begyűjtött minta vizsgálati eredményeit tekintettük referenciaértékeknek.

A második, M2 jelű mintavételi pont a nagybaktai lakótelep mellett található. Itt éri először szennyvízterhelés a Vérkét, ez a szakasz szennyvíz-befogadóként szolgál. A víz minőségi romlása vizuálisan is jól észlelhető, a meleg időszakban, elsősorban a nyári hónapokban a környéket elárasztja a befolyt szennyvíz és a rothadó komponensek erős bűze. Az M2 jelű üledékminta mérési eredményei tehát a szennyvízből eredő kezdeti nehézfém felhalmozódást jellemzi.

Az M3 jelű mintát Nagybakta és Bergszász között gyűjtöttük be. A csatornának ezen a szakaszán nincs szennyvízbevezetés. Az M3 minta vizsgálati eredményei a Nagybaktánál több helyen is a Vérkébe közvetlenül, minden tisztítás nélkül befolyó és a természetes sodrással szállított szennyvízből kiülepedő üledék nehézfém-szennyezettségét mutatja.

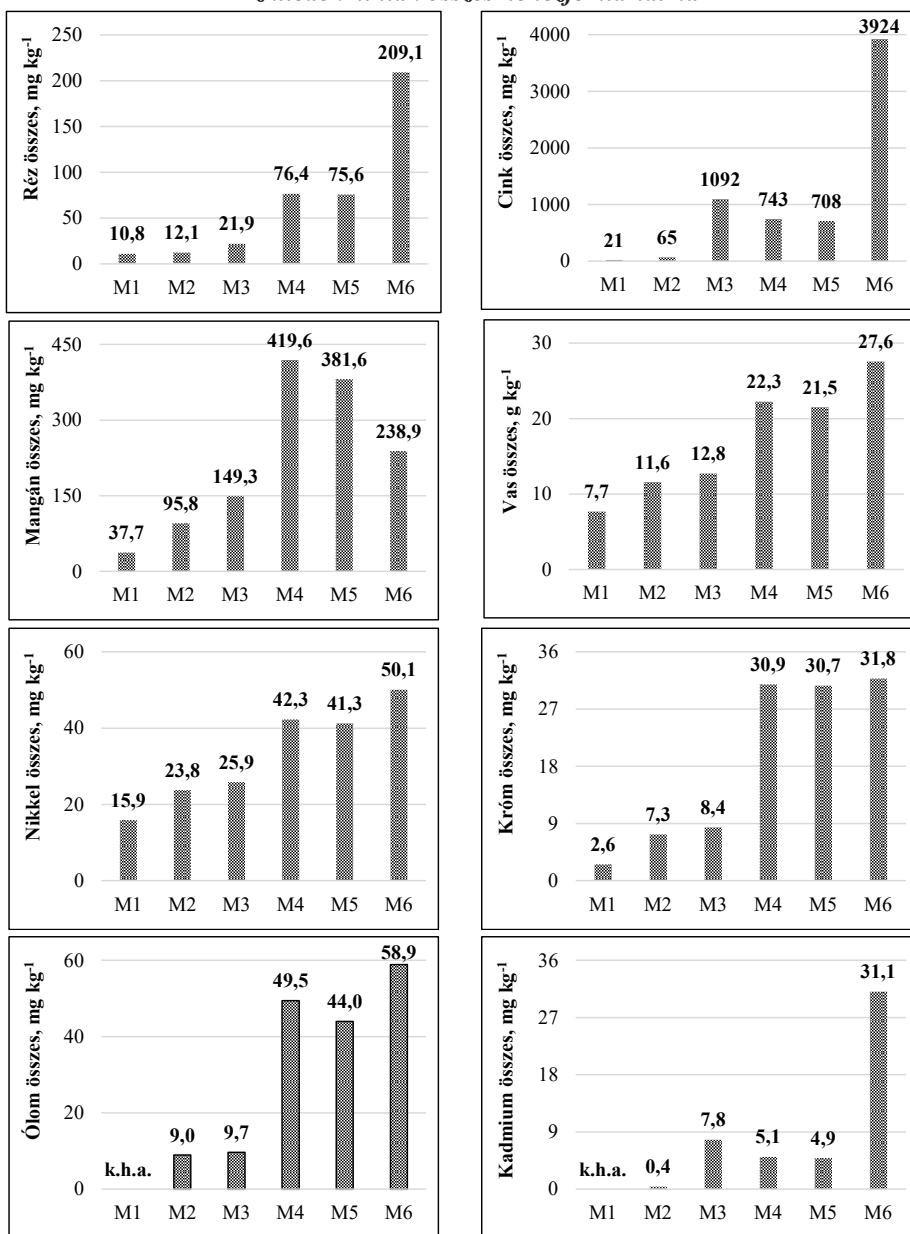
Az M4–M6 jelű mintákat a Vérke beregszászi szakaszán szedtük meg. A városon keresztül folyó csatornába több helyen is folyik be használt víz, amelynek jelentősebb része tisztítatlan szennyvíz. Az itt gyűjtött mintákban meghatározott nehézfém-koncentrációk a városon belüli szennyeződés mértékét mutatják.

A Vérke csatorna mederüledékének nehézfém-szennyezettsége. A Vérke csatorna különböző szakaszain megszedett üledék mintáiban nyolc nehézfém mennyiségét mértük. Vizsgáltuk az üledék összes réz, cink, mangán, vas, króm, nikkel, ólom és kadmium tartalmát. Az üledékmintákból pH=4,8-as értékű ammónium-acetát puffer oldattal kivonatot készítettünk. Az így oldatba vihető mennyiség az összes fémtartalom azon hányadát mutatja, amely könnyen mobilizálódik, a növények számára felvehető, s így bekerülhet a táplálékláncba. Mind az összes, mind a puffer oldattal kivonható nehézfém-tartalom az üledék esetleges jövőbeni kitermelése és bármilyen, növénytelepítéssel egybekötött elhelyezése lehetőségeinek vizsgálatakor válik fontos tényezővé. Meghatároztuk továbbá az üledék nehézfém-tartalmának vízzel kioldható frakcióját (Кармазиненко 2014). Az üledékben felhalmozódott nehézfémeknek vízzel kioldható része a csatorna vizének fémkoncentrációját, az oldódást meghatározó tényezők függvényében egy meghatározott szinten tartja, így a víz nem tud megtisztulni. A vízzel kioldható nehézfémek folyamatos veszélyt jelentenek az élővilágra, mind a vízi növényekben, mind a halakban felhalmozódhatnak. Az üledék felszíni elhelyezésekor is fontos támpont a vízzel kioldható frakció mennyisége, ugyanis ez az a része a nehézfémeknek, amely a csapadékvízzel kimosódhat és elszennyezheti a talajt, a felszín alatti vizeket.

A vizsgálatba vont üledékminták összes nehézfém-tartalmát és azok mennyiségének változását a Vérke folyásirányának megfelelően az 1. ábra diagramjai mutatják be. Az üledék nehézfém-tartalmának alakulását a csatorna különböző szakaszain minden vizsgált elemre vonatkozóan ugyanaz a tendencia jellemzi. A Vérke Nagybakta előtti szakaszán, a referenciapontban az üledék nehézfém-tartalma elfogadható értéken van. Toxikus nehézfémek – ólom és kadmium – a csatornának az ezen a szakaszán gyűjtött mintákban nem voltak kimutatható mennyiségben. Az üledék nehézfém-szennyeződése a nagybaktai lakótelep mellett kezdődik, ahol a Vérkét először éri jelentős

szennyvízterhelés. A Vérke beregszászi szakaszán a szennyeződés számottevően fokozódik, több nehézfém koncentrációja az üledékben eléri, illetve meghaladja a megengedett maximális koncentrációt.

1. ábra

Az üledékminták összes nehézfémtartalma

Réz. Az üledék összes réztartalma a referenciapontban mintegy 10%-a a megengedett maximális koncentrációnak. A nagybaktai lakótelepnél vett mintában hasonló értéket mértünk, viszont a város előtt a réz összes mennyisége az üledékben ehhez képest megkétszereződik. Jelentősen megnő az üledékek réztartalma Beregszász központi részén. A Sevcsenko utca végén a Vérke üledékének rézkoncentrációja több mint 200 mg kg^{-1} , ami kétszerese a talajokban megengedett maximális értéknek, de még így is kevesebb mint 10%-a a szennyvíz iszapokra meghatározott toxikus mennyiségnek. Ugyanebben a mintában a réz mobilis frakciója is mintegy 40%-kal meghaladja a határértéket. Vízoldható réz a nagybaktai mintákban nem volt kimutatható mennyiségben, a beregszásziakban $0,005 \text{ mg kg}^{-1}$ -től növekszik $0,5 \text{ mg kg}^{-1}$ -ig.

Cink. A cink lényegesen nagyobb mennyiségekben található az üledékekben, mint a réz. A referenciapontban 21 mg kg^{-1} cinket mértünk, míg a nagybaktai lakótelepnél ennek több mint háromszorosát. A beregszászi mintavételi pontokon szedett üledékekben a cink koncentrációja a referenciaponthoz viszonyítva jelentősen, két nagyságrenddel megnövekszik. A Vérke Sztefanik és Korjatovics utcai szakaszain az üledék cinktartalma több mint a kétszerese, a Macsolai utcánál pedig több mint a háromszorosa a talajokban megengedett maximális koncentrációnak. A Sevcsenko utca végénél kijelölt mintavételi pontban begyűjtött üledékben a cink mennyisége mintegy 13-szorosa a talajra vonatkozó határértéknek. A Vérke ezen szakaszán az üledék összes cinktartalma már eléri a szennyvíziszapokra megállapított toxikus értéket is.

Az üledékek összes cinktartalmának jelentős részét a mobilis, valamint a vízoldható frakciók teszik ki (3. táblázat). A Beregszász előtt és elején kijelölt mintavételi pontokban az iszap mobilis és vízoldható frakciói az összes mennyiség 73,5-87,5%-a. De nagyon magas a cink mindkét frakciójának koncentrációja a városon belüli, többi mintavételi ponton is. A Vérkének ezeken a szakaszain a mobilis cink koncentrációja az üledékben 28-37-szerese a talajokra vonatkoztatott határértéknek.

Mangán. Az üledék összes mangántartalma a referencia pontban nem számottevő. A csatorna további részén a mangántartalom növekszik, a Sztefanik utcai Vérke-híd mellett éri el a maximumot – a referencia-pontban mért értéknek több mint 11-szeresét –, a vízfolyás ezt követő szakaszain pedig már csökkenő tendenciát mutat. Az üledék összes mangán tartalma meg sem közelíti a talajra és a szennyvíziszapra vonatkoztatott határértékeket, a maximális mért koncentrációi is kevesebb mint 30%-a, illetve 15%-a azoknak.

A mangánra is, akárcsak a cinkre, jellemző a mobilis és vízoldható frakcióknak az összes mennyiséghez viszonyított magas aránya. A mobilis frakció hányada az összes mangántartalomhoz viszonyítva mintavételi ponttól függően 10,7 és 79,1%, míg a vízoldható frakcióé 0,3 és 26,7% között változik. Emiatt két mintavételi ponton, a Macsolai úti és a Korjatovics utcai uszoda utáni szakaszon is az üledék mobilis mangánkoncentrációja meghaladja a talajokra meghatározott határértéket.

3. táblázat

A cink, a mangán, az ólom és kadmium mobilis és vízoldható frakcióinak aránya az üledék összes fémtartalmához viszonyítva

Mintavételi pontok	Zn		Mn		Pb		Cd	
	Mobilis frakció	Vízoldható frakció	Mobilis frakció	Vízoldható frakció	Mobilis frakció	Vízoldható frakció	Mobilis frakció	Vízoldható frakció
	%	%	%	%	%	%	%	%
M1	6,7	0,5	59,7	–	–	–	–	–
M2	22,9	2,8	46,2	11,6	57,8	–	50,0	–
M3	75,3	21,8	79,1	26,7	54,6	–	61,5	0,0
M4	87,5	82,1	10,7	3,1	27,9	0,8	39,2	3,9
M5	20,4	20,4	29,7	2,4	28,0	2,5	8,2	10,2
M6	21,7	0,0	25,6	0,3	21,6	0,2	51,8	0,1

Ólom. A referenciapontban ólom nem volt kimutatható koncentrációban. Viszont a szennyvízzel együtt megjelenik az ólom is az üledékben. Beregszászon belül az üledék ólomkoncentrációja jelentősen megnő. A Szeftanik utcai, a Korjatovics utcai és a Sevcsenko utcai mintavételi pontokban gyűjtött üledékek ólomkoncentrációja meghaladja a talajokra vonatkoztatott határértéket. Számottevő az ólom mobilis frakciójának hányada, mégpedig kisebb összes tartalomnál ez az arány magasabb, és eléri az 57,8%-t. Az üledék összes ólomtartalmának növekedésével a mobilis frakció aránya csökken, de így is a már említett három mintavételi pontban az üledék mobilis ólomkoncentrációja több mint kétszerese a megengedett határértéknek. Ugyanezek a mintavételi pontokon az üledékben vízzel kioldható ólmot is mértünk.

Kadmium. A referenciamintavételi pontban kadmium sem volt mérhető mennyiségben. Akárcsak az ólom, a kadmium is a szennyvízzel jelenik meg az üledékben. A nagybaktai lakótelepnél kicsi, de mérhető koncentrációban már van kadmium. A Vérke városi szakaszain pedig ennek a fémnek a koncentrációja az üledékben a többszörösére is megnő a talajokban megengedett maximális értékhez képest. Kadmiummal nagyon szennyezett a Sevcsenkó utcai mintavételi pontnál begyűjtött üledék. Ebben a mintában a fém koncentrációja eléri a $31,1 \text{ mg kg}^{-1}$ értéket, ami több mint 10-szerese a talajokra vonatkoztatott határértéknek. A Sevcsenko utcai mintavételi pontban vett iszap kadmiumkoncentrációja olyan magas, hogy az meghaladja a szennyvíziszapokra előírt toxikus határértéket is. Több mintában is közel 50%-ot vagy azt meghaladó értéket tesz ki a kadmium mobilis frakciója az üledékben mért összes mennyiségéhez képest. A Macsolai utcai mintavételi ponton gyűjtött üledék mobilis kadmiumkoncentrációja közel 7-szerese, a Sevcsenko utcai mintavételi pontban gyűjtött üledéké pedig 23-szorosa a talajokra vonatkoztatott határértéknek.

Irodalom

- Kádár I. 1998: Kármentesítési kézikönyv 2. Budapest, Környezetvédelmi Minisztérium. 130 p.
- Kurtyák Á. – Csoma Z. 2014: A Vérke csatorna vízminőségének térbeli változása. Science and Education a New Dimension. Natural and Technical Sciences, II(3), Issue: 21, pp. 22–25
- Vince T. 2010: Ásott talajvízkutak és a Vérke-csatorna szennyezettségének vizsgálata Beregszászbán. In: Kertész Ádám–Kovács Alexandra (szerk.): IV. Magyar Tájékológiai konferencia. Absztrakt kötet, Budapest
- Глух О.С. – Борисова Н.С. 2011: Динаміка зміни деяких гідрохімічних показників річки Боржави і каналу Верке. In: Науковий вісник Ужгородського ун-ту (Сер. Хімія), № 2 (26).
- Доповідь про стан навколишнього природного середовища Закарпатської області за 2018 рік. Ужгород. <http://ecozakarp.at.gov.ua>
- ДСТУ 4770. 2005: Якість ґрунту. Визначення вмісту рухомих сполук металів в ґрунті в буферній амонійно-ацетатній витяжці з рН 4,8 методом атомно-абсорбційної спектрофотометрії. Київ, Держспоживстандарт України. 24 p.
- ДСТУ 7369:2013 2014: Стічні води. Вимоги до стічних вод і їхніх осадів для зрошення та удобрення. Київ, Мінекономрозвитку України. 10 p.
- Кармазиненко С.П. – Кураєва І.В. – Самчук А.І. – Войтюк Ю.Ю. – Манічев В.Й. 2014: Важкі метали у компонентах навколишнього середовища м. Маріуполь (еколого-геохімічні аспекти). Київ, Інтерсервіс. 168 p.
- Фатеев А. І. 2003: Фоновий вміст мікроелементів у ґрунтах України. Харьков, КП Типографія № 13.

A VÁLTOZÁSKEZELÉSI MÓDSZERTAN ALKALMAZÁSÁNAK PROBLEMATIKÁJA A VÉDELMI IGAZGATÁS TÉRSÉGI TERVEZÉSÉBEN

Dobó Marianna

*Eszterházy Károly Egyetem
dobo.mariann@uni-eszterhazy.hu*

Abstract

DIFFICULTIES OF CHANGE MANAGEMENT METHODOLOGY
IN THE PLANNING OF DEFENSE MANAGEMENT

Dobó, Marianna

Social crises are considered preventable, while natural disasters cannot be forecasted. The rapprochement of a social crisis has many signs, but these indices cannot be interpreted precisely by those on whom this will have a great influence in the future.

The concept and phenomenon of the crisis is natural for societies, but it is always difficult to handle it. In this chapter, I analyse the meaning of the crisis – vis maior situation –, the effects and reactions caused by the emergency. This creates the framework of the empirical research of the crisis management. After exploring the theoretical framework, in the empirical research part I am looking for those milestones of the decision-making processes when the decision-makers attitude to vis maior situation can be detected.

Keywords: *vis maior, decision making, change management, defense administration*

Bevezetés

A téma aktualitását az adja, hogy míg a (gazdasági, politikai, társadalmi) válsághelyzetekre történő felkészülés alapvetőnek tekintett, és a kockázatkezelés elvárt ezeken a területeken, addig a természeti katasztrófák ritkán jelezhetők előre – nem ismert a pontos helye, ereje, lefolyása, hatása.

A védelmi igazgatás megköveteli a szereplők tervezési, szervezési, irányítási, működtetési, tájékoztatási, riasztási, adatközlési és ellenőrzési tevékenységeinek összehangolását.

Vizsgálni kívánom, hogy a vis maior helyzetek kezeléséhez szükséges védelmi igazgatási rendszer mennyire tudja az általános változáskezelési módszertant használni, milyen mértékű eltérést indukál a kiszámíthatatlanság, a bizonytalanság, feltárhatók-e a kockázati mátrixok segítségével.

Védelmi igazgatási rendszer általános követelményei

A váratlan helyzetek minden esetben döntés- és cselekvéskényszert eredményeznek, és amennyiben a helyzetet nem megfelelően kezelik, akkor mindez a válság létrejöttét okozhatja. „A válság jellemzői közé tartozik, hogy az időtartama véges, társadalmi, gazdasági, politikai vagy természeti okokra vezethető vissza. Ismétlődhet, ciklikussá is válhat, és a különböző

szakaszaiban az intenzitása eltérő. E jellemzők alapján a válság kezelése egyedi jelleget kell hogy magán viseljen, más és más stratégiákat követve.” (Dobó 2016; 11.) A kockázat többnyire a bizonytalanság valamilyen szinten számszerűsíthető következményeit jelenti, miközben maga a bekövetkezés is bizonytalan, de azok valószínűsége leírható. Ebből következően a kockázat – a kockáztatás mértéke – mennyiségileg is mérhető, ami így a negatív, illetve pozitív bekövetkezés valószínűségének és az azzal összefüggő veszteségnek, illetve nyereségnek a szorzata. (Görög 2008)

A védelmi igazgatás a vis maior (azaz előre pontosan nem látható) helyzetek rendszerszintű irányítását látja el, hiszen a nem várt helyzetek társadalmi, gazdasági, de akár politikai kríziseket is okozhatnak. A védelmi igazgatás célja, hogy a szabályrendszer (normatívák) és a módszertan világos koherenciáját teremtsék meg.

A védelmi igazgatás nemzetközi és nemzeti jogszabályokon alapul, de meg kell felelnie azoknak az értékeknek, amelyek általánosan elfogadottak. A védelmi igazgatásnak egyszerre kell a jogszabályi kötelemények és a társadalom biztonság iránti igényeinek megfelelnie, és ezt egy olyan sajátos helyzetben kell tennie, amikor a korábbi prioritások eltűnnek, időlegesen és/vagy véglegesen megváltoznak, sok esetben teljes paradigmák alakulnak ki, mozgásteretek megváltoznak. „Vis maior helyzetek, rendszerint természeti katasztrófák esetén az emberek életét, egészségét, anyagi értékeit jelentős mértékben érheti kár, ráadásul a következmények felszámolása meghaladja az erre rendelt szervezetek előírt együttműködési rendben történő védekezési lehetőségeit. Megváltozik a társadalommal történő egyeztetési folyamat, a döntések meghozatala más szereplőket, más szabályokat kíván, és az önkormányzatok és az állami szervek folyamatos és szigorú összehangolt együttműködését, vagy nemzetközi segítség igénybevételét igényli.” (Dobó 2016; 21.)

Európában az elmúlt évtizedekben gyakoribbá váltak a természeti katasztrófák: ár- és belvíz, földrengés, erdőtűz, jégkár, szélvihar, esőzés vagy talajállapot miatti földcsuszamlás. A Kárpát-medencében az ár- és belvívveszély jelenik meg a legnagyobb súllyal.

A nemzetközi természetvédelmi egyezményekhez való csatlakozással erősebbé válik katasztrófa-helyzetek kivédésére való tudatos felkészülés. 1971-ben a nemzetközi jelentőségű vizes területekről, különösen a vízmadarak élőhelyéről szóló Ramsari Egyezmény, majd 1973-ban a Washingtoni Egyezmény szabályozta a veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelmét. Az Európai Táj Egyezmény 2000-

ben már azzal a céllal jött létre, hogy általános jogi keretet biztosítson Európa összes tájának védelméhez, a szükséges tervezési feladatokat segítse, illetve további nemzetközi együttműködések indukáljon. (Temesi G 2012, 60). Az Európai Unió legerősebb szabályozása ezen a területen a Lisszaboni Szerződésben található, amely az együttműködést tette alapvető követelménnyé. A 176. cikkely meghatározza, hogy a tagállamok a különböző területi egységek szintjén el kell érje, hogy a megelőzés, a polgári védelemben résztvevők felkészítése és a természeti vagy ember által okozott katasztrófák kezelése, a krízismenedzsment és a változásmenedzsment módszereinek alkalmazása megtörténjen.

A védelmi igazgatás egyik legfontosabb alapelve nemzetközi és a nemzetközi-térségi szinten az együttműködés, az intézkedések egységének katalizálása, ezért elsődlegesen a „kiképzési programoknak” nevezett, de válságmenedzsmenti szemlélettel irányított folyamatot használják. Ezekben a programokban közös, hogy a tervezést (mint módszert és mint eszközt) megtanulják, és azokat a mechanizmusokat a megfelelő helyzetekben alkalmazni is tudják. Mindemellett nagyon fontos, hogy az országok különböző nemzetközi szervezetekhez is fordulhatnak segítségért, és ezek is erősítik a regionális összefogás, támogatás kényszerét.

Módszertan – elmélet és/vagy gyakorlat

Tanulmányom központi része a változáskezelés módszereinek és szakaszainak bemutatása, az azonosítás, a felmérés, a tervezés, a végrehajtás, a fenntartás sajátosságainak feltárása a vis maior helyzetekben.

Sajátos kiindulópont, hogy a vis maior helyzetekre történő felkészülés akkor is elengedhetetlen, ha a bizonytalansága és a kiszámíthatatlansága szinte lehetetlenné teszi a hagyományos értelemben vett kockázati tervezést. A kockázatkezelésnek mindenképp sajátossága a bizonytalanság a tervezés során (Hillson 2002.) akár a pozitív, akár a negatív hatásait is nézzük egy-egy eseménynek. Bonyolultabbá teszi ezt az is, hogy a vis maior helyzetek okozta döntéshozatali helyzetek sora a településeken a többi terület tervezési folyamatához vagy a belső ellenőrzési tervhez, minőségbiztosítás rendszeréhez képest is sokkal erőteljesebb hatalmi koncentrációt („felfüggesztett” demokráciát) eredményez. A döntési folyamat szereplőinek, de a helyi társadalom tagjainak is el kell azt fogadnia, hogy katasztrófahelyzetek esetén gyorsabb döntésekre van szükség, és támogatják azokat, szükség esetén tevékenyen is segítik azt. A védelmi igazgatási terveknek tartalmaznia kell azokat a módszereket, amelyeket

vis maior helyzetek esetén alkalmazni kell. Ezek helyes alkalmazása egy krízishelyzetben is megakadályozhatja, hogy a válság elmélyüljön vagy időben kiterjedjen.

A településeken olyan szemlélettel kell a terveket létrehozni, hogy a jogszabályi környezetnek megfelelően, de a kockázati tényezőket feltárva és a módszerek begyakorlásával a helyi társadalom biztonságát garantálni tudja. Ennek érdekében a települési önkormányzatok folyamatosan felülvizsgálják a már elkészült terveket is.

A vis maior helyzet kezelésének tervezési folyamata egyrészt a környezetvédelmi felmérések és az ezzel kapcsolatos elemzések, másrészt a katasztrófavédelmi helyzetek kezelését szolgáló koncepciók, a stratégiai, valamint konkrét operatív tervek sokasága. A települési önkormányzatoknak egyértelmű feladata a lakosságvédelem: minden, ami az emberi élethez szükséges, azt védeni kell, ennek érdekében a szükséges szervezői feladatokat el kell látnia. A megelőző feladatok közül a hatósági ellenőrzési munka domináns, amelybe be kell illeszteni kommunikációs terv elkészítését is.

A települési önkormányzat a környezet védelme érdekében elemzi, értékeli a környezet állapotát illetékességi területén, és a környezet állapotának alakulásáról szükség szerint, de legalább évente egyszer tájékoztatja a lakosságot. A tapasztalatok szerint a településeken ez az évi – gyakran formális – tájékoztatás formájában valósul meg. A részvétel azonban ezeken a törvényben meghatározott közmeghallgatásokon „megszokott” módon nagyon alacsony volt. Abban az esetben jelentkezett nagyobb érdeklődés, ha a megelőző időszakban valamilyen vis maior helyzet jelentkezett.

Első lépés mindenképp a kockázati tényezők azonosítása. A tervezések és az irányítás alapja, hogy a kockázatoknak a tudatos vállalását mindenképp cészerűnek kell tartani. Az azonosítás alapja egyrészt a felmérés, amely e területen az egyik legnehezebb – bár sok adat, valamint korábbi tapasztalat áll rendelkezésre, mégse történhet meg teljeskörűen. Egyértelmű, hogy a védelmi igazgatás esetében itt, e kezdeti szakaszban jóval nagyobb a bizonytalanság és az esetleges kockázati tényező hiányossága. Az azonosítás szakaszában az általános elvárásként megfogalmazott szükségesség felismerését jogszabályok teszik kötelezővé. A települési önkormányzatoknak évről évre el kell készíteniük a kért dokumentumokat, és azokat szükség esetén módosítaniuk kell. A szerepek és felelősök megnevezése egyértelműen elengedhetetlen, ahogyan a rendelkezésre álló

eszközök felmérése is. A kockázati tényezők azonosítása a településeken több nehézségbe ütközik a szerepkonfliktusokból adódóan, és mindezt nehezíti az, hogy a működésben kiemelkedő szerep jutott az állampolgári garanciák biztosításának.

A felmérés a folyamat második szakasza. Ebben alapkövetelmény, hogy minél szélesebb körű információval való rendelkezésre kell törekedni, hiszen a feltárt kockázati események hatását és a hozzájuk rendelt kimenetek bekövetkezési valószínűségét csak így lehet megismerni. Ebben a legnagyobb nehézséget az okozta, hogy a társadalmi csoport elérése nehézkesé vált.

Az általános módszertan által követelt lépéseket követni kell (Herz 1964) – azonban a korábban is jelzett sajátosság itt is jelentkezik. A legegyszerűbb az érintettek térképének feltárása, hiszen ez egy település vagy települések, térségek számára egyértelműen megadható. Azonban nem hagyható az figyelmen kívül, hogy a vizsgált egységünk nem elzárt, nem egyedülálló, arra mint rendszerre nagyon nagy hatással van a környezete.

A környezettanulmányok, a konkrét eszközök felmérése és a lehetséges kockázati események összevetése egyszerre jelennek meg. Így a védelmi igazgatás, bár nagyon szabatosan, következetesen ragaszkodik a tervezés során a minél erősebb kockázati térkép elkészítésére, a települési önkormányzatok gyakran a mátrixba már az operatív terv lehetséges konkrét lépéseit is bevonják. Ebben a harmadik (tervezési) szakaszban a katasztrófavédelmi terveket alkotják meg, amelynek nem is a végső dokumentáció elkészülte az igazi eredménye, hanem magának a döntési folyamatnak az elsajátítása, kvázi begyakorlása, hogy amennyiben mégis szükség lenne rá, a megnövekedett stresszhelyzet ellenére képesek legyenek az akkor és most helyzet alapján jól dönteni. A védelmi igazgatáshoz szorosan hozzátartozik a kríziskommunikációs terv elkészítése is. Ez az a terv, amelynek célja a lakosság és a külső környezet pontos tájékoztatása, a pánik és a még magasabb kár megakadályozása, és erre jellemző leginkább a védelmi igazgatáshoz tartozó tervek körében, hogy szükség esetén igazi útmutatóként tud szolgálni. A krízisbeavatkozás fontossága leginkább a védekezés időszakában válik nyilvánvalóvá. Kutatók rámutattak a helytelen válságkezelés veszélyeire. (Shapiro–Koocher 1996). A legkritikusabb pont a válságkezelő személye, hiszen rossz döntés esetén a válság következményei végzetesek lehetnek. A gyors helyzetfelismerés, a koncentráció, a higgadság és a kreativitás a vis maior helyzetekben támasz lehet. A keletkező konfliktusok nemcsak problémát jelentenek, a problémák megjelenése lehetőségként is működhet.

A negyedik szakaszként meghatározott végrehajtás a védelmi igazgatásban egyet jelent a katasztrófaelhárítással és a kríziskommunikációval. Itt tapasztalható az általános változáskezeléstől a legnagyobb eltérés, hiszen nem a már meglévő terveket veszik elő és követik annak lépéseit pontról pontra, hanem az adott helyzetre készítik az operatív tervet szerepek, feladatok, hatáskörök és felelősök nagyon pontos meghatározásával.

„Alaptétel, hogy a vis maior események során és az azt követő időszakban fontos a társadalmi egyeztetés. A megfelelően végigvitt konzultációs folyamattal, a társadalmi környezet véleményének beépítésével sok esetben megelőzhető a konfliktus, illetve a kialakult érdekellentét rövidebb idő alatt és biztonságosabban oldható, mindemellett a korszerű modellezés nagymértékben felgyorsítja a megoldásváltozatok kidolgozását. A kommunikációnak kiemelt szerepe van a katasztrófavédelem során, hiszen a helytelen használatával pánikreakció, hisztéria alakulhat ki. A jól működtetett kommunikációs rendszerrel a katasztrófahelyzet hatása jelentősen csökkenthető, ugyanakkor a kommunikáció a lakossággal, a védelmi feladatokba bekapcsolódókkal és a környezettel történő társadalmi egyeztetést is segíti.” (Dobó 2016, 34)

Az utolsóként számon tartott szakasz a fenntartás, amely a vis maior helyzetek utáni időszakra vonatkozóan már teljesen eltér az általános módszertantól. Itt még ismeretlen (jelenleg is kutatott) terület a szerepek és funkciók, feladatok, viszonyulások alakulása egy válsághelyzet utáni időszakban. Itt az általam jelenleg is kutatott terület fő kérdései (amelyet külön kutatási területként tárok fel): *Mit jelent az új időszak? – visszaállítás a vis maior előttibe vagy más hatás is érezhető? Van-e paradigmaváltás? Mit jelent és milyen szemléletet a fenntartás? A korábbi helyzetből adódó tudás beépül-e a jelenlegi döntéshozatalba; a vis maior tényleg váratlan helyzetből adódik vagy visszatérő?* Ebben az értelemben a változás megzilárdításának fogalmi tartalma is egészen más jelent.

Azonban azonos a változás eredményeinek megfelelő kommunikálása, így a kommunikáció során a megváltozott környezet kiemelkedő jelentőséggel bír. Ugyanakkor a visszacsatolások jelentenek ebben a szakaszban, és az ezt követő újabb és újabb szakaszokban is jelentős tartalékot.

Összegzés – A közsféra nehézségei a védelmi igazgatási kockázatkezelésben

“A sorozatos válságok, krízishelyzetek rámutattak arra, hogy a kezeléshez a technikai eszközök, védelmi berendezések biztosításán túl szükség van a megfelelő humánerőforrásra – képzett, felkészült és az adott helyzetben

dönteni képes szakemberekre is, akik az információk birtokában képesek a helyzetet átlátni, azt kezelni.” (Dobó 2016, 36) Nagyobb hangsúlyt kell fektetnünk a természeti csapások és civilizációs katasztrófák által kiváltott negatív lelki jelenségek kezelésére és a katasztrófák előtt, közben, után alkalmazott kommunikációra, valamint annak megtervezésére egyaránt. A tapasztalatok alapján azonban látható, hogy gyakran nehézséget jelent a kockázatkezelési rendszer dinamizmusának elfogadása, valamint a tervek készítési módszertanának elsajátítása, és ehhez fontos, hogy hatékony kommunikációs stratégiát, módszert, technikát alakítsanak ki.

A védelmi igazgatóban eltérő módon használható a kockázat- és válságmenedzsment. Nemcsak az általános módszertant kell másként szemlélni és használni ezen a területen, hanem a település más szakpolitikáihoz kapcsolódó tervezések kockázattáblái is eltérnek ettől. Egy nagyon fontos követelmény azonban létezik: együttműködés a területi és társadalmi kontextusban egyaránt. A kockázatok elkerülésére a települések természetesen törekednek, azonban ettől függetlenül a vis maior helyzetek elérhették őket – többségében tőlük függetlenül –, csupán csökkenteni tudták a károkat a gyors és helyes reakciók által. (Megjegyzés: Azok a helyzetek nem tekinthetők vis maior helyzetnek, amelyek időszakosan rendszeresen érték a településeket.) A védelmi igazgató esetében a kockázatok bekövetkezéséből adódó lehetőségek kihasználása, valamint a kockázatok áthárítása vagy megosztása nehezen értelmezhető. A kockázatok viselése azonban egyértelmű, hogy sokkal erőteljesebben jelenik meg, a katasztrófa-helyzetek kezelése másként nem oldható meg, hiszen ez az a helyzet, amelyben a kockázatok áthárítása nem megoldható.

Irodalom

- Aguiera, D. 1998: *Crisis intervention: Theory and methodology* (8th ed.). St. Louis, MO: Mosby.
- Baán M. – Bors I. – Csiffáry T. – Hári L. – Kocsis L. – Szentes L. 2015: *Magyarország védelmi igazgatója a közigazgatás új környezetében*. Zrínyi Kiadó.
- Dobó M. 2013: *Önkormányzatok döntéshozatala a vis maior helyzetek után. Gazdálkodás és menedzsment*. Szerk. Ferencz Árpád. In. 841–847. 2013. Kecskemét.
- Dobó M. 2016: *Hatások és kényszerek. Központi döntési folyamatok a vis maior helyzetek megoldásában* Eger, ISBN 978-615-5297-75-5.
- Faragó L. 2005: *A jövőalkotás társadalomtechnikája: a közösségi tervezés elmélete*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Görög, M. 2008: *Projektvezetés*. Aula Kiadó, Budapest, pp. 137–150.
- Herz, D. B. 1964: *Risk Analysis in Capital Investment*, *Harvard Business Review* 42 January–February, 95–106.

- Hillson, D. 2002: Extending the Risk Process to Manage Opportunities, *International Journal of Project Management* 20(3) 235–240.
- Jacobson, G. F. 1979: Crisis-oriented therapy. *Psychiatric of North America*. 2. 39–54
- Lisszaboni szerződés 176. cikkelye: http://europa.eu/legislation_summaries/environment/civil_protection/l21215_en.htm
- Noszkay E. 2012: Válságjelek és a jelenségek háttere. In: KARIKÓ Sándor, Szécsi Gábor (2012): *Válság és kommunikáció*, Áron Kiadó
- Shapiro, D. – Koocher, G. 1996: Goals and practical considerations in outpatient medical crises. *Professional Psychology: Research and Practice*, 12(2), 109–120.
- Szécsi G. 2012: *Válság és kommunikáció*, Áron Kiadó.
- Temesi G. 2012: *Természetvédelmi jogi és igazgatási ismeretek*. Dialóg Campus, Budapest-Pécs.

ENVIRONMENTAL CONTROVERSY ON THE GABCIKOVO-NAGYMAROS WATER DAM, THE DANUBE RIVER. THE ASPECTS OF HUNGARIAN SCIENCE

Hafenscher, Viktória Priszcilla – Jankó, Ferenc

*Eötvös Loránd Tudományegyetem
haf.viktoria@gmail.com, frk.geo@gmail.com*

Abstract

Although not a formally closed one, the issue of the water dam between (Czecho-) Slovakia and Hungary seems to be dead at least on scientific level. This paper analyses especially the role of Hungarian science in the controversy. What scientist projected before and detected after the construction concerning the environmental effects. The case gives also evidence how political actions use scientific results and superimpose science-lead policy aspirations.

Keywords: *water power utilization, political transition, environmental debate, hydroelectric power plant*

Introduction

After World War II, the socialist political regimes of Hungary and Czechoslovakia followed the plans of environment-transforming investments along Soviet experiences and technical innovations as a base of extensive economic development (Mosoni 1952). The Hungarian communist regime attempted to improve the industrial- and drinking water supply, flood control, irrigation and water paths as well as hydropower utilization. On the Tisza, the second largest Hungarian river, was proposed to build a system of dams to provide irrigation facilities and to serve river navigation purposes (Mosoni 1952). After two previous floods in 1954 and in 1965 (Breinich 1966; Irwin 2016), the main point at the Danube was flood control. Furthermore, riverbed transformation could ensure proper depth for shipping thus waterway development in international context (Zboray 1968; Garay & Benkő 2014), and agriculture needed efficient irrigation system (Borsos & Sendzimir 2018). But the waterpower of the Danube was also a subject of interest, also in other countries; approximately fifty barrages had built on the river until 1978. Based on an agreement between the COMECON countries, Hungary and Czechoslovakia decided on the complex usage of the Danube in 1956.

Due to geographical reasons, a barrage system seemed to be reasonable on the Czechoslovakian – Hungarian joint section of the river. According to the plans the Dunakiliti-Gabčíkovo area could be exploited more efficiently in water management, if it were connected both hydraulically

cally and energetically with a barrage at Nagymaros, Danube Bend. So the Gabčíkovo-Nagymaros Barrage System (GNBS) was the result (Papp & Kalina 1978). The relatively small river downfall was the reason for the particular system to be built: a reservoir near Dunakiliti, a so called race canal, i.e. a by-pass canal with the Gabčíkovo power plant and the Nagymaros barrage, with another hydropower station enabling the peak hour electricity production (Fleischer 1993; Nagy 1996).

The investment program was elaborated in 1964 and approved in 1974 (Antoshin 1974). Two years later, the intergovernmental agreement of the implementation was signed, and finally, the implementation agreement was set in 1977 (UN Treaty Series, 1978). As diplomatic talks on another barrage system between Czechoslovakia and Austria evoked vast demonstrations in the latter, the government halted the construction. As a consequence, Austrian building industry remained idle, which had a role in signing the Austrian-Hungarian agreement in 1986. Hence, with the financial support of the state, Austrian companies completes the work of the Hungarian party. Hungary thus put itself on credit that would have been paid back with the electric energy generated by the power plant throughout the next 20 years.

On September 12, 1988 protesters demonstrated across the country against the dams and the government. In 1989 the government decided to quicken the constructions and applied for the money to Austria, who sent \$600 million loan in return for two-thirds of the electricity the Nagymaros barrage would generate in the first twenty years (Fisher 1993).

However, Hungary faced with a budget shortfall in 1989, so the money of the GNBS, was spent to pay off the debt. This step of Hungary violated the contract. Paralleled, Hungarian and Austrian environmentalists and locals around Nagymaros protested against the GNBS that put pressure on the government, and became a major issue of the opposition movement around the political transition. Just a few months later the social regime collapsed. Since the new government was elected partly because of the anti-barrage atmosphere, the Hungarian government decided not to continue the constructions but stopped completely all work until 1990. As Czechoslovakia split into two countries, Slovakia inherited the issue of the GNBS. The Hungarian government attempted to negotiate with the Slovaks, but they could not agree. Hungary thus unilaterally terminated the 1977 treaty (Deets 2009). In response, the Slovaks applied the “C-variant” that was not taken seriously by the Hungarians. The Danube was diverted in the

above mentioned race canal using a newly constructed dam and a smaller reservoir, built and operated entirely the on Slovakian territory, at Dunacsúny (Harper 2005). The Gabčíkovo hydroelectric plant was put into operation in October 1992. For Hungary this had catastrophic effects, because much less water entered the country, and the Hungarian water supplement of the Danube depended on the Slovaks. The C-variant was disadvantageous to the Slovaks, too, because the hydropower of the Danube became lower, and the Gabčíkovo hydroelectric plant produces less energy in the absence of peak energy production.

Hungary turned to the International Court of Justice located in Hague, The Netherlands, where the verdict was born in 1997: both sides were condemned, Hungary for the termination of the 1977 Treaty and Slovakia for proceeding the “provisional solution” and for putting the system into operation. The Court decided the parties should negotiate the water resources to ensure the achievement of the objectives of the Treaty (ICJ 2020). The case has remained unresolved ever since. The hydroelectric plant returned in 15 years for the Slovaks, and provides cheap energy without direct harmful emissions. Conversely, Hungary faces with ecological problems mainly due to the reduced water supply of the Szigetköz region, and the fluctuating water level.

We have studies on the political, legal, social and ecological aspects of the debate, how political forces or the green movement influenced the case (Fleischer 1993; Galambos 1993; Nagy 1996; Fuyane & Madai 2001; Fürst 2006; Deets 2009). However, we need further analysis on the role of science in the controversy. How scientists performed their role, what they achieved along different aspirations. Our study aims thus to investigate mainly the related Hungarian scientific literature, how it discussed the project before and after the construction.

The debate

Looking at a global scale, huge power plants often cause debates. The dams and power plants provided cheap energy in the 1950–60s. But as the occasional environmental harms turned out, civil groups started to oppose the constructions. As a result, the building of large dams moved to the developing countries (Galambos 1993). For Hungary, the concept of environment protection originated partly from Austria. Interestingly, one of the arguments for the power plant was the renewable source of energy, which mitigates air pollution. Another argument was that the dam would have

helped to maintain the ecological balance of the region, because the mismanagement of the Danube taken earlier, for instant the flood-protection at Szigetköz and Csallóköz, or the 1886–96 water regulation, when the river was diverted in one common bed instead of the many side branches (Somogyi 2000). It seems contradictory that one argument against the GNBS was it would have caused serious harms for wildlife, and would have upset the ecological balance. Other contrasts were environmental degradation, modification of soil moisture ground-water and grandiose soil-transport (Vágás 1989). However, scientific articles remained predominantly pro-GNBS, the anti-dam movement and scientist behind propagated their opinions mainly in semi-scientific, environmentalist outlets.

At first sight, the investment had a positive judgement in Hungarian local scale. Only property owners in the Danube Bend worried about the decreasing value of their belongings (Héjjas 2014). As a consequence, the Danube Circle was founded by biologist János Vargha in 1984. Officially, the aim of the movement was environmental protection, and the protest was indeed for different environmental purposes in the beginning. It is outrageous that there was not any detailed assessment about the dam's possible impacts (Vargha 1998). More and more specialists supported Vargha, however many were not experts in water management. Institutions and universities offered place for disputation in Budapest following the year 1984, and the Danube Circle was awarded the Alternative Nobel Prize in December, 1985. Water management officials were in trouble: they could not stand credibly in the debate, so they ordered information embargo. Later, water management suggested that they were kept from informing the public about the advantages of the GNBS (Fleischer 1993). Tensions increased, as the agreement obliged the government, but as the regime softened the population had more opportunity to protest (Harper 2005). Nevertheless, police forces prohibited and prevented a demonstration organized by the Circle in 1986. The movement thus got a political tone, and the barrage-system became a symbol of the socialism regime itself (Grosser et al. 2000; Lipschutz 1997). Hungarian Parliament and the government could hardly do anything else but to surrender to the will of the people and suspend the constructions (Fürst 2006).

After the construction stop, Sándor Mikolics, member of General Directorate of Water Management criticized the decision (Mikolics 1990). He claimed, the anti-dam group lacked of expertise, and they only saw Stalinism in the investment (although most of the barrages have been built in demo-

cratic countries). So the opposition was equal to stand up for regime change, liberty and democracy, and to make better future for Hungary. A contemporary engineer, Lajos Fóris (1990) member of MDF (Hungarian Democratic Forum) analysed the suspension of constructions in economic sense. His argument ran that the country had already invested a vast amount of money in the dam, and owed to Austria with another huge amount of money, it was thus disastrous to stop the constuctions (Fóris 1990).

Ecological impacts

If we wish to know the exact ecological impacts of the power plant, we would need a replica of the concerning area without the dam and the side channels. Without this, the best estimation could be derived from the flora and fauna change after the investment. Starting with the smallest ones, algae in water bodies are good indicators of environmental changes. Ács and Buczkó (1996) investigated the periphytic that are the major components of primary producer in freshwater ecosystems. They found that the number of species has decreased after the river diversion. The main reason was the decrease of the current velocity. As for aquatic plants, after the diversion many side arms became dead, which caused the invasion of the duckweed (*Lemna minor*). While in previous years *Achnantes minutissima* was the dominant species, in 1999 the most common species were *Cocconeis placentula*, *Navicula cf. saprophila* and *Achnantes hungarica*. This change is invisible for us, but they indicate severe modification of the food-network, and the decreasing soluble oxygen-content of the dead arms (Buczkó & Rajczy 2001). Another study on planktonic copepods were made by Vranovský (1997). This paper examined the copepod assemblages in the original main canal of the Danube and four side arms (r.km 1841–1804) before and after the river diversion. Before damming, the euplanktonic species were dominant in the main channel, while the tichoplanktonic species reached higher abundance than the euplanktonic species in 1993–1994. In the Sulianske side arm at Bodíky many taxa disappeared after the diversion and the average diversity index sharply decreased.

After the diversion of the river, the water supply dramatically decreased in Szigetköz area. The regulation modified the sediment transport, and the bed material changed. Until 2005, 346,000 m³ silt accumulated in a 4 km long section of the Bagoméri side arm, which is the sole spawning site of starlet (*Acipenser ruthenus*). Changes of the spawning substratum can cause unsuccessful reproduction of sturgeons (Rochard at al. 1990). A case

study reported that sterlet population fully disappeared from the Szigetköz region (Guti & Gaebel 2009). Concerning the vegetation, the area faced with a significant change after the diversion due to scarcity of available water. The species composition shifted, furthermore the plant propagules are not transported by the river to the inundation area, so the special mountain species would disappear.

Variant C provided much less water to the Hungarian part of the Danube than the original plans, that was the main problem, and the water level fluctuation would have been much slighter (Nagy 1996). However, the construction of an underwater weir *inter alia* near Dunakiliti in 1995 allowed to provide more freshwater to side-arms in the Szigetköz that mainly saved the ecological state of the area (ICJ 1997). The aquatic plants, fishes, terrestrial plants, arthropods, birds and other taxa have started to regenerate, the abundance of most populations have been increasing (Szigetközi Monitoring 1998–2008; Szigetközi ökológiai monitoring 2018)

Conclusion

Was it a bad decision to broke the 1977 treaty? Would the heightened mood have been turned into a revolution if the Hungarian government had continued the constructions? We can hardly answer these questions with a great confidence. It can be emphasized that the major part of the environmental harms occurred when Hungary postponed the project (which was economically totally causeless), and the Hungarian part of the Danube was regulated by the Slovaks. Variant C meant a vast ecological disaster to Hungary in the Szigetköz region, nevertheless the problems were promisingly managed.

Environmental groups activated in Czechoslovakia, too, but not that strong as in Hungary. What was the reason for it? Solely a few people, for instance János Vargha, the leader of the Duna circle, or the looser regime in Hungary? All these particular circumstances could have been important as the plan of the project became a metaphor of the socialist regime. Interestingly, the completion of GNBS is a symbol of independence and liberty for Slovaks, because they are less dependent on imported energy. Nowadays renewable energy sources are highly appreciated. Hungarians made seemingly a bad decision just because of a delusion the Duna Circle planted in their mind. Ironically, the purpose of demonstrations was protecting the environment but finally they reached the opposite effect in the Szigetköz region, only the Danube Bend was saved. The results are thus more than questionable.

References

- Ács, É. – Buczkó, K. 1996: The changes of relative importance value of periphytic algal taxa in Szigetköz section of River Danube (Hungary). 31. Konferenz der IAD in Baja/Ungarn 1996. IAD, Vácátót-Göd, pp. 441–446.
- Antoshin, N. N. 1974: Cooperation between the member nations of the COMECON and the Socialist Federal Republic of Yugoslavia in the hydropower field. In: Power Technology and Engineering (formerly Hydrotechnical Construction), 8. évf. 11. sz. pp. 999–1007.
- Borsos B. – Sendzimir J. 2018: The Tisza River: Managing a Lowland River in the Carpathian Basin. In: Schmutz, S. – Sendzimir, J. (ed.): Riverine Ecosystem Management. In: Aquatic Ecology series 8. pp. 541–560.
- Breinich M. 1966: 120 Napos Küzdelem. In: László F. (ed.): A Nagy Dunai Árvíz 1965, OVF
- Buczkó, K. – Rajczy M. 2001: Changes of attached diatoms in a dead arm of the Danube between 1992–1999 at Ásványráró (Szigetköz section). In: *Studia Botanica Hungarica* 32. évf. pp. 39–61.
- Deets, S 2009: Constituting Interests and Identities in a Two-Level Game: Understanding the Gabčíkovo-Nagymaros Dam Conflict. In: *Foreign Policy Analysis* 5. évf. pp. 37–56.
- Fisher S. 1993: The Gabčíkovo-Nagymaros Dam Controversy Continues. In: *RFE/RL Research Report* 2. évf. 37. sz. pp. 7–12.
- Fleischer, T. 1993: Jaws on the Danube: Water management, regime change and the movement against the middle Danube hydroelectric dam. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, 17. évf. 3. sz. pp. 429–443.
- Fóris L. 1990: Vízlépcső ügy. In: *Hidrológiai Közlöny* 70. évf., 3. sz. p. 187.
- Fuyane, B. – Madai, F. 2001: The Hungary-Slovakia Danube River dispute: Implications for sustainable development and equitable utilization of natural resources in international law. In: *International Journal of Global Environmental Issues* 1. évf. 3-4. sz., pp. 329–344.
- Fürst, H. 2006: The Hungarian-Slovakian Conflict over the Gabčíkovo-Nagymaros Dams: An Analysis. In: *Intermarium* 6. évf. 2. sz. pp. 1–15.
- Galambos, J. 1993: An international environmental conflict on the Danube: The Gabčíkovo-Nagymaros dams. In: *Environment and democratic transition*. Springer, Dordrecht, pp. 176–226.
- Garay M. – Benkő M. 2014: Between Waterway and Railway – Industry along the Danube Riverside in Budapest. In: *Periodica Polytechnica Architecture* 45. évf. 2. sz. pp. 52–57.
- Grosser, C. – Kurtán, S. – Liebhart, K. – Pribersky, A. 2000: Genug von Europa. Ein Reisejournal aus Ungarn und Österreich. p. 310, Sonderzahl
- Guti, G. – Gaebeler, T. 2009: Long-term changes of sterlet (*Acipenser ruthenus*) population in the Hungarian section of the Danube. In: *Opuscula Zoologica Budapest*, 40. évf., 2. sz., pp. 17–25.
- Harper, K. 2005: “Wild Capitalism” and “Ecocolonialism”: A Tale of Two Rivers. In: *American Anthropologist* 107. évf., pp. 221–233.
- Héjjas I. 2014: Bős-Nagymaros története. In: SCRIBD. <https://www.scribd.com/document/248144683/Hejjas-Istvan-B%C5%91s-Nagymaros-tortenete>

- ICJ 1997: Case concerning Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia). Judgement of 25 September 1997 International Court of Justice <https://www.icj-cij.org/en/case/92> Accessed: 09.01.2020
- ICJ 2020: Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia). In: International Court of Justice official website <https://www.icj-cij.org/en/case/92> Accessed: 09.01.2020.
- Irwin F. J. 2016: Raging Rivers and Propaganda Weevils: Transnational Disaster Relief, Cold War Politics, and the 1954 Danube and Elbe Floods. In: *Diplomatic History* 40. évf. pp. 893–921.
- Lipschutz, D. R. 1997: Damming troubled waters: Conflict over the Danube, 1950–2000. In: *Conference on Environment and Security*.
- Mikolics S. 1990: A Nagymarosi Vízlépcső építésének felfüggesztését és elhagyását indokló kormányszakértői vizsgálatok jellegéről, szerepéről és tanulságairól. In: *Hidrológiai Közlöny* 70. évf., 3. sz., pp. 185–186.
- Mosonyi E. 1952: Az ötéves terv vízépítési munkálatai. In: *Hidrológiai Közlöny* 32. évf. p 1.
- Nagy B. 1996: Divert Or Preserve the Danube Answers in Concrete-a Hungarian Perspective on the Gabčíkovo-Nagymaros Dam Dispute. In: *Review of European Community & International Environmental Law* 5. évf., 2. sz., pp. 138–144.
- Papp G. – Kalina E. 1978: A Duna vízerő-hasznosítása. In: *Hidrológiai Közlöny* 58. évf. 9. sz., pp. 398–413.
- Rochard, E – Castelnau, G. – Lepage, M. 1990: Sturgeons (Pisces: Acipenseridae); threats and prospects. In: *Journal of Fish Biology* 37. évf. pp. 123–132.
- Somogyi S. 2000. A Duna, a Tisza és mellékfolyói. In: Karátson D. (szerk.): *Pannon Enciklopédia – Magyarország földje*. KERTEK, Bp. pp. 261–266.
- Szigetközi ökológiai Monitoring 2018. <http://szigetkozimonitoringprogram.hu/szigetkozimonitoring>
- UN Treaty Series, 1978. Treaty concerning the construction and operation of the Gabčíkovo–Nagymaros System of Locks (Hungary/ Czechoslovakia). Signed in Budapest on 16 Sept. 1977
- Vágás I. 1989: Kiket kapott el tulajdonképpen Bős-Nagymaros kapcsán gigantomania? In: *Hidrológiai Közlöny* 69. évf. 3. sz. pp. 187–188
- Vargha J. 2000: A bős-nagymarosi vízlépcső környezeti kockázatai. In: Karátson D. (szerk.): *Pannon Enciklopédia – Magyarország földje*. KERTEK, Bp. pp. 516–518
- Vranovský, M 1997: Impact of the Gabčíkovo hydropower plant operation on planktonic copepods assemblages in the River Danube and its floodplain downstream of Bratislava. In: *Hydrobiologia* 347. évf. 1–3. sz. pp. 41–49.
- Zboray K. 1968: A folyószabályozás időszerű kérdései. In: *Vízügyi Közlemények* 50. évf. 2. sz. pp. 141–152.

A SZUBURBANIZÁCIÓ KÖRNYEZETÁTALAKÍTÓ SZEREPE A GYŐRI AGGLOMERÁCIÓBAN¹

Hardi Tamás – Hegyiné Bolla Katalin

*Közgazdaságtudományi és Regionális Tudományi Kutatóközpont,
Regionális Kutatások Intézete, Nyugat-magyarországi Tudományos Osztály
Széchenyi István Egyetem
hardit@rkk.hu, bolla.katalin@krtk.mta.hu*

Abstract

THE ENVIRONMENTAL TRANSFORMATION ROLE
OF THE SUBURBANIZATION IN THE SUBURBAN ZONE OF GYŐR

Hardi, Tamás – Hegyiné Bolla, Katalin

One of the most important territorial processes in the highly urbanized continent of Europe is the suburbanization, urban sprawl which occurs in a gradual manner over long periods and is not perceived as dramatic. This paper examines the urban sprawl and its impacts in Hungary in the case of Győr Functional Urban Area, in an economic growing regional centres' agglomeration. Desktop and field empirical researches were conducted, with different methods such as GIS analysis of land use change.

Keywords: *Suburbanization, urban sprawl, land cover change, environmental impact, Hungary, Győr*

Szuburbanizáció Magyarországon

A lakóhelyi szuburbanizáció ma már általános jelenségnek mondható Magyarország nagyvárosai körül. A városi lakosok közeli településekre történő kiköltözése mellett a gazdaságilag fejlődő városi térségekbe az ország más részeiből áttelepülő népesség egy része is a város helyett valamelyik közeli települést választja lakóhelyül. A szakirodalomban eltérő véleményeket találunk arra nézve, hogy hazai városaink szuburbanizációs tendenciái megegyeznek-e a nyugat-európaival, vagy jelentős mértékben eltérnek azoktól (Timár–Váradi 2000). Általában a városfejlődés fő tendenciái hasonlóak, bizonyos közép-európai sajátosságokkal, amelyek térségünk sajátos történelmi, társadalmi-gazdasági fejlődéséből s mindezek megkétszerezéséből ered (Enyedi 1988; Rechnitzer 1994). Győr esetében nagyon sok egyezést tapasztalhatunk a Budapest környékén leírt folyamatokkal (Dövényi–Kovács 1999), elsősorban a szuburbanizáció múltja (rekreációs szuburbanizáció – hétvégi telkek vásárlása a nyolcvanas években), a kitelepülő népesség jellemzői és motivációja terén. Vidéki városaink szuburbanizációja egy olyan időszakban indult meg, amikor a hazai gazdaság egy erős

---

¹ A tanulmány alapjául szolgáló kutatást az NKFIH OTKA támogatta. A kutatás száma és címe: K 128703, „A szuburbanizáció, az urban sprawl hatása a szuburbániák környezeti átalakulására Közép-Európa vidéki várostérségeiben”. Témavezető: Dr. Hardi Tamás.

visszaesésen ment át, ami a népesség jelentős részének elszegényedéséhez vezetett, s a demográfiai állapotokat a természetes népességfogyás jellemzi (Bajmócy–Hegedűs 2008). A fellendülő gazdaság, az új évezred elején jelentkező ingatlanpiaci növekedés, a könnyen hozzáférhető, olcsó hitelek a szuburbanizációt is fellendítették. A 2008 végén beköszöntött válság ingatlanpiaci kiteljesedését követően napjainkban újabb lakásépítési kedv tapasztalható, így ezek urbanizációs hatását szintén érdemes vizsgálat tárgyává tenni. Jelen tanulmányban bemutatjuk a szuburbanizáció jelenségét, s elsősorban a győri példán a már lezajlott folyamatokat. Ez alapján képet kaphatunk arról, hogy hogyan alakult át a központi települések helyzete és a szuburbán települések funkciója. Tanulmányunk e példa segítségével vázolja fel a folyamat általános jellemzőit, hatásait.

A szuburbanizáció jelensége a nagyvárosok környékén az egész világon tapasztalható folyamat. Pontos meghatározására számos definíció született, amelyek némiképp eltérő módon értelmezik a jelenséget (Tímár 1999). Maga a jelenség a városok térbeli szétterülésének tekinthető, mely a város közigazgatási határán kívül valósul meg. A folyamat a városi lakosok, a vállalkozások, a szolgáltatások kitelepülését jelenti a város határán kívül eső, közeli településekre. A szuburbanizáció jelensége szinte törvényszerűen követi a városok robbanásszerű növekedését. Ekkor a város növekedése rendszerint megáll, s a város körüli gyűrű kezd el növekedni (Enyedi 1988). A közlekedési lehetőségek alapvetően befolyásolják a kiköltözés lehetőségét és irányát, a közlekedési pályák mentén alakultak ki a szuburbák. A lakóhelyi szuburbanizációban a kiköltözés hajtóerejét több megközelítés szerint is értékelhetjük. Ha a térgazdaság alapvető elméleteire figyelünk, akkor a háztartások lakóhelyválasztásuk során két fontos tényezőre vannak tekintettel e neoklasszikus megközelítés szerint (Lengyel–Rechnitzer 2004): a munkába járás költségére (idő, távolság és a közlekedési mód szabályozza), valamint az ingatlannal kapcsolatos költségekre, ami összefüggésben van az ingatlan nagyságával és elhelyezkedésével. Az (egykori) falvak így egy urbánus zóna részének tekinthetők, fejlődési folyamataik nem választhatók el a központi várostól, illetve annak agglomerációjától. Látható, hogy a jelenséget több hatás együttes jelenlétére kell visszavezetnünk, s ezek a hatások egymást is erősítik. (Hardi 2002, Hardi T. – Nárai M. 2005)

Egy település, amely a városból kitelepülők célterületévé válik, új fejlődési pályára áll. Sok olyan közvetlen hatás éri, amelyre saját önkormányzatának, lakóinak már nincs befolyása. Ezek a hatások egyaránt le-

hetnek pozitívak és negatívak (Kovács 1999). A pozitív hatás egyértelműen a népesség és a vállalkozások, munkahelyek számának a növekedésében érhető tetten. Ez a költözési folyamat megváltoztathatja egy település életét, ám a növekedés nem jár együtt a korábban kiépült infrastruktúra-rendszerek hasonlóan gyors növekedésével, ami konfliktushelyzetet teremt. A világban mindenhol, így Magyarországon is a társadalmi, gazdasági fejlődéssel fokozatosan nő az egy főre jutó lakóterület nagysága, az ipari és kereskedelmi területek nagysága, illetve a közösségi terek iránti igény. Ez a növekedési folyamat még csökkenő népesség mellett is növeli a beépített területek iránti igényt. Az új beépített területek elhelyezkedését meghatározó másik folyamat a népesség jellemző migrációs iránya, amely az elmúlt évtizedekben fokozottan a városok felé irányult. (Vaszócsik, 2017) A települések növekedésének, átalakulásának másik sajátossága a felszín borítottságának megváltozása. A táj megváltozásával nő az olyan felületek aránya, melyek alapvető fizikai tulajdonságaiban is különböznek a korábbiaktól. A burkolt felületek arányának drasztikus pozitív növekedése akár további problémákat is generálhat. A kiáramlás kezdetén a szuburbanizációnak még egyértelműen a pozitív hatásait hangsúlyozták, mára azonban a hátrányok is világossá váltak. Az agglomerációs települések vezetői fenntartásokkal fogadják a nagy lakásberuházásokat, hiszen azok módosítják településük társadalmi összetételét, műszaki környezetét, az intézményekkel szemben támasztott igényeket. Így az agglomerációs települések helyzetüknek megfelelően különböző stratégiákat dolgoztak ki a további fejlődés kezelésével kapcsolatban (Szabó 2003). A növekedés következtében az agglomerációban, valamint a városban erősödik a szegregáció, aminek jelentősek a társadalmi vonatkozásai (Dövényi–Kovács 1999; Csanádi–Csizmady 2002; Izsák 2004).

A győri agglomeráció

A 2000-es évek elején a VÁTI, a KSH és az MTA RKK NYUTI is végzett vizsgálatokat a Győr környéki települések körében az agglomeráció kiterjedésének meghatározására. Ebben a vonatkozásban az első években a VÁTI és a KSH először ún. „agglomerálódó térség”-ként határozta meg a településcsoportot, majd a 2003. évi hivatalos KSH-lehatárolás agglomerációként határozta meg Győr és a környező 28 település együttesét.

Jelen kutatás számára, figyelembe véve az elmúlt évtized második felében végbement folyamatokat is, kutatási területként vettük figyelembe a KSH által 2003-ban lehatárolt hivatalos agglomerációt, melynek te-

lepülései között vannak olyanok, amelyek az évtized során dinamikus szuburbanizációt éltek meg. Másrészt találunk olyan településeket is, amelyek nem tartoznak ugyan az agglomerációhoz, azonban mind kapcsolatrendszerüket tekintve, mind szuburbanizációs tendenciáikat vizsgálva a kutatás témájához kapcsolódnak, így vizsgálnunk kell azokat. A fentieket figyelembe véve Győr környéki terület települései közül a vizsgálat során történt az ún. FUA (Functional Urban Area) térség lehatárolása, mely Győrt (GYŐR) és további 94 települést foglal magába. Ugyanakkor Győr mint központ elkülönítve is a vizsgálat tárgyát képezte, és ezzel párhuzamosan a többi település (GyőrOthers) folyamatai is megjelentek. A szűkebb vizsgált térségben 26 település érintett (Szuburbia). Ezek állandó népességszámának, annak időbeli változásának vizsgálata folyt, illetve az ezen a területen jellemző felszínfedettségi adatok, azok változásának összehasonlító elemzésére került sor a területi adatokkal, illetve az országos értékekkel együtt 2003–2017 között. A Győr környéki agglomeráció esetében a teljes településeggyüttes lélekszáma növekedett, jelentős mértékben (2,65%). Az agglomeráción belül a központi város lélekszáma csökkenő értéket mutat (-2,2%), enyhén csökkent, míg a környező településeké erősen növekedett (9,6%). Az egész térség állandó lakosainak száma a vizsgált időszakban mintegy 6430 fővel növekedett (243 074-ről 249 504-re), ami 26,5 százalékos növekményt jelentett. Hazai mércével mérve ez jelentős, s a növekedés fő motívuma az országon belüli bevándorlás. A térségen belül jelentős különbségeket tapasztalhatunk a népességnövekedés vonatkozásában. A legtöbb település növekszik, míg néhány csökkenő lakosságszámot mutat. Ezek a különbségek elsősorban a Győrből kiköltöző családok településpreferenciáira vezethetők vissza. A vizsgált időszakban kb. 6000 lakos települhetett ki a megyeszékhelyről a környező településekre. A legnagyobb arányú növekedés elsősorban a Szigetköz irányában volt tapasztalható, míg számosságát tekintve a hagyományos célnak tekinthető Győrújbarát emelkedik ki. Közel 2400 fővel (52,64%) növelte a népességét a település, 2017-ben állandó lakosainak száma 5790 fő volt, aminél számos kisebb városunk is létezik Magyarországon. A másik legfontosabb szuburbanizációs irány a délkeleti. Itt a növekedés arányai kisebbek, mint Szigetköz irányába, de szinte egybefüggő agglomerációs övezet alakult ki. Feltűnő a nyugati irány alulreprezentáltsága. Itt, véleményünk szerint, főleg a közlekedési nehézségeknek, a viszonylag nagyobb távolságnak, a rendkívül terhelt 85. számú útnak köszönhető a kisebb költözési kedv.

A felszínborítás-változás áttekintésének elméleti alapja

A földfelszín fedettségének vizsgálatának alapját a CORINE Land Cover adja. A CORINE CLC adatbázis a satelitfotók alapján a felszín 0,1 ha nagyságú egységeit 44 különböző felszínfedettségi (land cover) kategóriákba sorolja, aszerint, hogy az adott négyzet felszínére mi jellemző a leginkább. Ezek a kategóriák a „**Continuous urban fabric**” kategóriától a „**Sea and ocean**” kategóriáig terjednek, mesterséges, mezőgazdasági, természetes és vizes kategóriákat fognak át. A kategóriák közül 11 olyan van, amely az ARTIFICIAL SURFACES-nek tekinthető. A vizsgálat céljára kiválasztottuk azokat a felszínfedettségi kategóriákat, amelyek a leginkább jellemzik az urban sprawl jelenségét, így a „Discontinuous urban fabric”(1.1.2); „Industrial, commercial and transport units” (1.2 tartalmazza az 1.2.1–1.2.4 kategóriákat) és a „Sport and leisure facilities” (1.4.2) változását vizsgáltuk meg. A vizsgálat során felállított kategóriák: *Mesterséges lefedettség / Artificial coverage*, melyből a *Zöldfelületekkel tagolt beépítés / Discontinuous urban fabric* (1.1.2) (tartalmazza a „Discontinuous urban fabric” (1.1.2)) és a *További vizsgált felszínek / Other examined surfaces* (tartalmazza a 'Industrial, commercial and transport units,, (1.2.1–1.2.4) és a 'Sport and leisure facilities,, (1.4.2) kategóriákat). A „**Discontinuous urban fabric**” változása elsősorban a lakóterületek kiterjedésének alakulását jeleníti meg, olyan lakóterületekét, ahol az épített egységek nem alkotnak összszárt tereket, mint a belvárosokban. Az „**Industrial, commercial and transport units**” jellemzően a lakóterületek, zárt településrészeken kívül elhelyezkedő infrastrukturális elemek, illetve bevásárlóközpontok, raktárak, üzemek kiterjedését jelölik. A „**Sport and leisure facilities**” (1.4.2) kategória vizsgálatát azért tartottuk fontosnak, mert a városi életforma terjedéséhez hozzátartozik, hogy a korábbi mezőgazdasági, semi-naturel (félleg természetes) és natural (természetes) területekből egyre nagyobb részt hasítanak ki az urbánus életmódot folytató lakosság számára, s alakítanak át parkerdővé, sportpályává. Bár az „**Artificial surface**”-hez számítanak az 1.3 kategóriák is, de nem vizsgáltuk őket, mivel a bányák és munkaterületek nagymértékben függetlenek a városi terektől, így azok nem jellemzik megfelelően az urban sprawl jelenségét. Nem vizsgáltuk a „**Continuous urban fabric**” (1.1.1) kategóriát sem. Ez a kategória a városok belső, legzártabb, leginkább összefüggő területére utal, leginkább nagyvárosokra jellemző, s terjedése a városon belül valósul meg, így kevésbé releváns az urban sprawl szempontjából. Vizsgálatunk így megmutatja, hogy milyen mértékű a városok és urbánus terek növekedése. Ebből a városi lakóterü-

letet körülvevő táj változására, a vízátnemeresztő (impermeable) felületek arányának növekedésére következtethetünk. Minél nagyobb az ilyen felület, a csapadékvíz annál nagyobb hányada folyik le, s csökken a talajba beszivárgó víz aránya és mennyisége. Ezzel növeli az árvízveszélyt, a vízszennyezést, s csökkenti a talajvíz mennyiségét és a párolgást.

A felszínborítás-változás Győrben és a környező településeken

Vizsgálatunk a 2000–2018 évi időszakot fogja át, így a CORINE CLC 2000, 2006, 2012 és 2018. évi adatbázisát használja. Mindezt összevetjük a Győr urbánus térség demográfiai változásaival is, megmutatva a népességszám-változás milyen mértékben járul hozzá a felszínfedettség átalakulásához. 2000-ben Magyarország területéből 524 467 ha-t borítottak a vizsgált mesterséges felszín típusok (tehát az országterület 5,64%-át) míg 2018-ban 574 127 hektárt (az országterület 6,17%-át), ami 9,47 %-os növekedést jelentett a 18 év alatt. GYŐR FUA területén ez időszak alatt átlagosan a részesedés 7,24 %-ról 7,97%-ra változott, ami 10,22%-os bővülést jelentett. Csak Győr városát tekintve ezen időszak alatt 16,67 %-os változást mutatott. A Győri Szuburbia, tehát a szűkebb agglomeráció 18,32 %-os változása még drasztikusabb a mesterséges felszínborítottság-változást tekintetében. (1. táblázat)

1. táblázat

A vizsgált felszínfedettségi kategóriák aránya és a változás mértéke 2000 és 2018 között Magyarországon GYŐR FUA-, a FUA-n kívüli- és Győri Szuburbia területén

	Relatív változások 2000–2018				Abszolút változások 2000–2018		
	Népesség*	Mesterséges lefedettség / Artificial coverage	Ebből		Mesterséges lefedettség / Artificial coverage	Ebből	
			Zöldfelületekkel tagolt beépítés / Discontinuous urban fabric (1.1.2)	További vizsgált felszínek / Other examined surfaces		Zöldfelületekkel tagolt beépítés / Discontinuous urban fabric (1.1.2)	További vizsgált felszínek / Other examined surfaces
	%				ha		
GYŐR FUA	2,65	10,2	4,1	43,6	156,3	53,6	102,7
Győr city	-2,22	16,7	4,8	36,7	68,1	12,4	55,7
Others	8,02	7,9	4	56,1	88,2	41,2	47
Szuburbia	26,89	18,3	11,5	75,7	74	41,6	32,4
Magyarország	-2,42	9,5	5,7	25,9	4966	2416,5	2549,5

Forrás: KSH, CORINE Land Cover felszínborítási adatbázis

* A népességre vonatkozó statisztikai adatok 2000–2017 között álltak rendelkezésre.

A felszínborítottsági mutatókat részleteiben vizsgálva elmondható, hogy a *Mesterséges lefedettség / Artificial coverage* kategóriából a *Zöldfelületekkel tagolt beépítések* aránya az országos értékeket a Szuburbiában meghaladja. Jellemzően ezekre a területekre jellemző az új lakóterületek kialakítása, ami ezt a felszínborítást eredményezi. A *További vizsgált felszínek / Other examined surfaces* 25,9 %-os országos változást mind-egyik vizsgált térkategória adata messze túlszárnyalta /Győr City a legalacsonyabb, 36,7 %-os változást mutat/ a legmagasabb érték a Szuburbia 75,7 %-os változása. Ezekre a területeken az ipari beruházások, üzletközpontok, ezek parkolói, illetve sportcélú beépítések valósultak meg. A kutatást a későbbiekben az egyes felszínborítottsági kategóriák változásának és a lakosság szám jellemzőire terjesztenénk ki.

Összefoglalás

Munkánkban bemutattuk a győri várostérség térbeli folyamatait az elmúlt közel két évtized során. Ez az időszak jelentős változást hozott a városok és a periurbán térségek életében. A kitelepülés, a beépítés ilyen mértékben korábban nem volt jellemző. A nagyszámú kiköltöző és az átalakuló gazdaság egyszerre alakítja a városkörnyéki tér tájképét, felszínét, beépítettségét, ami környezeti problémákat is okozhat az elkövetkezendő évtizedekben. Úgy látjuk, hogy a térségünkben zajló átalakulás hasonló a nyugat-európai városodási folyamatokhoz, de ahhoz képest hagyományosan megkésett, s a ritkább népsűrűség miatt az átalakulás kisebb léptékű is. Mindenképpen érdemes kutatni ezeket a folyamatokat, s feltárni sajátosságaikat, mert napjaink és a következő évtizedek legfontosabb településfejlődési folyamatai ezek, s környezeti hatásaik nemcsak önmagukban lehetnek fontosak, hanem a várható klímaváltozás kapcsán különös hangsúlyt kapnak.

Irodalom

- Bajmóczy, P. – Hegedűs, G. 2008: Transformation of the Settlement System in Post-Socialist Hungary. – Kertész, Á.– Kovács, Z. (eds.) Dimension and Trend in Hungarian Geography. Hungarian Academy of Sciences Geographical Research Institute, Budapest. 135–148.o.
- Csanádi G. – Csizmady A. 2002: Szuburbanizáció és társadalom. – Tér és Társadalom. 3., 27–55. o.
- Dövényi Z. – Kovács Z. 1999 A szuburbanizáció térbeni–társadalmi jellemzői Budapest környékén. – Földrajzi Értesítő. 1–2., 33–57.o.
- Enyedi Gy. 1988: A városnövekedés szakaszai. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Hardi T. – Nárαι M. 2005: Szuburbanizáció és közlekedés a győri agglomerációban – Tér és Társadalom. 1., 81–101. o.
- Hardi T. 2002: Szuburbanizációs jelenségek Győr környékén. – Tér és Társadalom. 3., 57–83.o.
- Izsák É. 2004: A városfejlődés természeti és társadalmi tényezői. Budapest és környéke. Napvilág Kiadó, Budapest
- Kovács R. 1999: A szuburbanizáció hatása az önkormányzatokra. – Földrajzi Értesítő. 1–2., 59–81.o.
- Lengyel I. – Rechnitzer J. 2004: Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Rechnitzer J. (szerk.) 1994: Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához. MTA RKK, Győr–Pécs
- Szabó J. 2003: Települési stratégiák a budapesti agglomerációban – Tér és Társadalom. 4., 101–116. o.
- Tímár J. 1999: Elméleti kérdések a szuburbanizációról. – Földrajzi Értesítő. 1–2., 7–32.o.
- Tímár J. – Váradi M. 2000: A szuburbanizáció egyenlőtlen fejlődése az 1990-es évek Magyarországn. – Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk.) Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 153–175. o.

АНАЛІТИКА СТРАТЕГІЧНИХ ДОКУМЕНТІВ МЕНЕДЖМЕНТУ ВОДНОГО СЕКТОРУ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Гінзула М. Я. – Смілик О. В. – Тесьолкіна Т. С.

Структурний підрозділ Київської міської державної адміністрації
комунальне підприємство «Плесо»
hinzula@gmail.com

Abstract

STRATEGIC DOCUMENT ANALYTICS
OF CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES WATER SECTOR MANAGEMENT
Hinzula, M. – Smilyk, O. – Tesolkina, T.

This article presents results of analysis of the water planning strategic documents of Bulgaria, Poland, Hungary and Ukraine. It revealed similar strategies. They are a pro-European vision for water management, implementation of an integrated water sector management system based on the basin principle and support for the development of environmental culture and open information policy.

Keywords: *water management, strategic documents, climate change, environmental policy*

Водні ресурси є основою стійкого розвитку та мають вирішальне значення для здоров'я екосистем та життя людини. Незважаючи на зниження промислово-антропогенного впливу, відповідного покращення стану поверхневих вод не спостерігається. Навпаки, простежуються негативні тенденції виснаження водних ресурсів та деградації водних екосистем. Причиною цьому є поява нових джерел забруднень та застарілість очисних систем. Значний тиск на водойми чинять процеси глобальних змін клімату. Так, впродовж останніх років спостерігається серйозне літнє обміління, що викликане тривалою дією сухої та жаркої погоди і нестачі опадів. Метеорологічні прогнози Східної Європи показують, що основні тенденції зміни клімату в майбутньому пов'язані зі збільшенням температури та зменшенням або несуттєвою зміною кількості опадів – відповідно зі зростанням посушливості клімату. За даними Центральної геофізичної обсерваторії ім. Бориса Срезневського, восени 2019 року на території міста Києва випало 63 мм опадів (Кліматологи Центральної геофізичної обсерваторії імені Бориса Срезневського, підвели підсумки другої найтеплішої календарної осені у столиці за 139 років спостережень [Електронний ресурс]). Це лише 47% кліматичної норми. Паралельно з проявами обміління, кліматичний дисбаланс спричиняє серйозні повені та паводки. Варто відзначити,

що на даний момент законодавчих актів, які б визначали чіткий і послідовний поступ держави в напрямку адаптації до зміни клімату як окремого важливого напрямку реагування на цю проблему, немає. Тому управління водним сектором є пріоритетним завданням у період кліматичних змін.

Європейські дослідження показують, що зменшення забруднення економічно обґрунтоване тільки у разі незначного відхилення від природного до антропогенного стану, а повна редукція забруднення просто неможлива (David Pimentel, 2004). Ці міркування були причиною встановлення принципу відновлення до «доброго стану» у Директиві 1000/60/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики» від 23 жовтня 2000 року (Директива 2000/60/ЄС, [Електронний ресурс]).

Основою стратегічного планування є створення системи, що дозволяє керівним державним установам та організаціям визначати пріоритети, мати в розпорядженні адекватні ресурси за цими пріоритетами та оцінювати ефективність діяльності керівних структур. Тому для ефективного управління водною сферою держави необхідно є розробка стратегічних документів державного планування. Також, стратегічні плани діяльності є інструментом оцінки ефективності роботи керівництва та зв'язку між органами державної влади, бізнесу та громадськості. При правильному виконанні стратегічного планування можна ефективно враховувати і управляти численними змінними, які впливають на державні плани і програми, і встановлювати важливі зв'язки між зацікавленими сторонами, дозволяючи їм працювати узгоджено для досягнення поставлених цілей (рис. 1). Налагодження ефективного менеджменту є інструментом вирішення проблем, пов'язаних з адаптацією стратегічного бачення менеджменту водного сектору України до вимог європейського законодавства.

Оскільки 2014 року була підписана Угода про асоціацію з ЄС, це дало підставу порівняти загальноєвропейський досвід впровадження стратегічних документів державного планування та розглянути успішні кейси менеджменту водного сектору. Метою нашого дослідження був аналіз 6 документів стратегічного планування у сфері управління водним сектором країн Центральної та Східної Європи.

Рисунок 1

Функціональна схема менеджменту водного сектору

Відповідно до мети нами були поставлені такі **завдання**:

1. Здійснити аналіз обраних документів стратегічного планування
2. Виявити подібні/відмінні риси та характерні особливості планування
3. Порівняти менеджмент – плани відповідно до запропонованих критеріїв

Об'єктом дослідження було 6 стратегічних документів:

- 1) Водна стратегія міста Києва 2020–2025 рр.
- 2) Зелена книга «Стратегія водної політики України»
- 3) Водна стратегія України на період до 2025 року (наукові основи)
- 4) Проект національної водної стратегії Угорщини
- 5) Стратегія розвитку та управління водного сектору та санітарії 2014–2023 рр. Республіки Болгарія
- 6) Проект водної політики Польщі до 2030 року.

Перші кроки інтеграції європейського законодавства у водний сектор України розпочалися 2014 року. З ініціативи наукових установ та громадських організацій була видана Водна стратегія України до 2025 року (наукові основи) (Водна стратегія України на період до 2025 року (наукові основи), 2015). Пізніше був представлений проект Стратегії водної політики України у форматі Зеленої книги (Зелена книга. Стратегія водної політики, [Електронний ресурс]).

На основі документу передбачається розробка проєкту правового акту Стратегія водної політики України. Унікальною в своєму роді є Водна стратегія міста Києва на 2020–2025 рр., що була розроблена з урахуванням світових тенденцій управління водним середовищем: басейновий принцип управління відповідно до ВРД 2000/60/ЄС та проведення компенсаційних заходів для пом'якшення наслідків глобальної зміни клімату (Водна стратегія міста Києва на 2020–2025 рр., 2019). При цьому були розроблені унікальні принципи з урахуванням сучасного екологічного стану міста Києва.

Варто відзначити, що всі українські документи стратегічного планування, які були проаналізовані, мають проєвропейський вектор впровадження та відповідають положенням ВРД ЄС. Досить потужним механізмом досягнення екологічних цілей є впровадження системи інтегрованого управління водними ресурсами. Наразі система управління використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів переважно носить галузевий та адміністративно-територіальний характер, внаслідок чого заходи з регулювання використання водноресурсного потенціалу часто виявляються малоефективними. Тому з метою впровадження басейнового принципу управління водними ресурсами і наближення водного господарювання до принципів сталості постає необхідність у розробці планів управління річковими басейнами.

Актуальним залишається запит суспільства на відкриту та систематизовану інформацію про якість водного середовища, зокрема про результати лабораторних аналізів та комплексних оцінок. Відкриття таких даних сприятиме активізації громадської участі у формуванні та реалізації екологічної політики водного сектору, посиленню громадського контролю, підвищенню ефективності державної політики. Сильною стороною аналізованих документів стратегічного планування є провадження відкритої інформаційної політики. Серед можливостей розглядають удосконалення водного кадастру та картографічну візуалізацію дифузного забруднення підземних та поверхневих вод.

На реалізацію стратегій в сучасному середовищі чинять тиск багато негативних факторів. Зокрема, однією з причин є нестійке політичне поле. Дії уряду та профільних міністерств мають хвилеподібний характер. Більшість із них продиктовані тимчасовими економічними чи соціальними викликами, політичною доцільністю

або корпоративними інтересами окремих владних груп, часто суперечать задекларованому курсу реформ, довгостроковим цілям стабілізації та економічного зростання.

До проблем, зумовлених відсутністю цілісної системи стратегічного планування, можна віднести такі: неузгодженість між різними стратегічними та плановими документами; відсутність чіткого зв'язку між плановими документами і бюджетом; відсутність єдиного підходу до планування, невизначеність статусу деяких стратегічних документів, політичних і юридичних наслідків їх невиконання; неефективну систему оцінювання державної політики та відсутність відповідальності за прийняття неефективних управлінських рішень.

Особливо гостро постає питання фінансування заходів для досягнення цілей стратегій. На жаль, виділення коштів з державного бюджету на водний сектор є незначним, тому постає питання у пошуку додаткових джерел фінансування, зокрема від грантових фондів та стейкхолдерів. У Водній стратегії міста Києва 2020–2025рр. та Водній стратегії України до 2025 року передбачено отримання додаткових небюджетних коштів.

У Водній стратегії міста Києва 2020–2025рр. та Зеленій книзі «Стратегія водної політики України» передбачені ключові заходи та шляхи їх реалізації. Такі індикатори дозволять у майбутньому отримати наступну інформацію: чи досягнуті поставлені цілі, чи задоволені потреби усіх зацікавлених сторін, чи контролюються процеси, що протікають, чи потребує удосконалення процес організації управління і де саме. Проте, зауважимо, що Україна – не член ЄС і не кандидат на членство, тому немає механізмів контролю за дотриманням екологічної політики і права як, в ЄС, що в свою чергу створює проблему неефективного виконання цілей стратегії, відсутності відповідальних за реалізацію та впровадження документів стратегічного планування.

У стратегіях ЄС передбачається включення до освітніх програм технічних та вищих навчальних закладів професійних спеціальностей щодо управління водними ресурсами (*Polityka wodna państwa do roku 2030, 2011*). Розвиток кадрового потенціалу є невід'ємною частиною ефективного управління у сфері водного сектору. Це створить базу молодих спеціалістів, що будуть мати відповідні знання в екологічному управлінні водними ресурсами, що в свою чергу значно підвищить результативність розробки та реалізації стратегічних

планів у водному секторі. У Водній стратегії України на період до 2025 року (наукові основи) лише частково охоплюється питання підготовки та перепідготовки кадрів.

Прикметною рисою Європейських стратегій є розроблення декількох сценаріїв виконання завдань та досягнення цілей (Kvassay Jenő Terv, 2015; Strategy for development..., 2014). Сценарії включають диференційовані механізми фінансування для досягнення цілей стратегії. Так, у разі обмеження одного, активізуються додаткові, що дозволяє продовжувати реалізацію поставлених завдань. Термін досягнення результатів, впровадження політичних заходів та фінансові витрати залежать від вибору відповідного сценарію. В українських стратегіях не передбачена розробка аналогічних сценаріїв, що значно знижує ефективність та результативність реалізації цілей в умовах нестабільної фінансової та політичної ситуації у державі.

Нижче наведено порівняльну таблицю документів стратегічного планування водного сектору країн Центральної та Східної Європи за обраними критеріями, що були отримані в результаті проведення SWOT-аналізу документів (рис.2).

Рисунок 2

**Порівняльна таблиця документів
стратегічного планування за вказаними критеріями**

Критерій	Водна стратегія міста Києва 2020-2025 рр.	Зелена книга «Стратегія водної політики Україна»	Водна стратегія України на період до 2025 року (наукові основи)	Стратегія розвитку та управління водного сектору та санітарії 2014-2023 рр. республіки Болгарія	Проект національної водної стратегії Угорщини	Проект водної політики Польщі до 2030 року
Наявність механізмів недержавних джерел фінансування	Власні кошти підприємства та кошти меценатів	Створення Фонду охорони довкілля та водного сектору	Включення позабюджетних коштів переважно бізнесового походження	Гранти країн-ЄС	Фінансова підтримка бенефіціарів ЄС	Фінансова підтримка ЄС, інвестиційна діяльність та неінвестиційні проекти
Залучення громадськості та міжсекторальне партнерство	Кооперація громади, бізнесу та влади	Частково передбачено	Громадські доходи вирішення питань екологобезпечного використання та охорони водних об'єктів	Розроблено міжгалузеву стратегію, що охоплює повний комплекс відповідних заходів; підвищення обслуговування користувачів	Зміцнення відносин між водним сектором і зацікавлених сторін	Залучення громадськості у підтримці національної водної політики
Розвиток кадрового потенціалу	Не передбачено	Не передбачено	Вдосконалення системи управління підготовки та перепідготовки кадрів	Не передбачено	Розроблено шляхом впровадження моделі «водної кар'єри» для молодих спеціалістів	Передбачено
Мінімізація ризиків від шкідливої дії вод	Не передбачено	Передбачено адаптаційні заходи до повеней, паводків, посух та підтоплень	Передбачено управління паводковими ризиками	Не передбачено	Мінімізація паводкових ризиків відповідно до Директиви 2007/60/ЄС про оцінку і управління ризиками затоплення	Комплекс заходів для посилення безпеки від повеней та захисту від посухи
Впровадження інтегрованої системи управління водним сектором	Передбачено надання культурно-рекреаційних екосистемних послуг для населення міста водоймами	Передбачено	Передбачено	Передбачено	Передбачено	Передбачено
Розвиток екологічної культури та відкрита інформаційна політика	Окреслено шляхом надання культурно-рекреаційних екосистемних послуг для населення міста водоймами	Впровадження автоматизованої інформаційної системи «Відкрите довкілля»	Відкрита система моніторингу	Відкритість процесу встановлення тарифів на водокористування для населення	Спрощення доступу до інформації про якість води, поширення знань з екологічної освіти у школах, релігійних та публічних громадських установах (бібліотеки, музеї)	Забезпечення загального доступу до екологічної інформації шляхом реалізації принципів сумісності та обміну інформаційними ресурсами
Альтернативні сценарії управління	Відсутні	Відсутні	Відсутні	Розроблено 5 сценаріїв розвитку	Розроблено 5 сценаріїв розвитку	Відсутні

Таким чином, аналіз документів стратегічного планування водного сектору обраних країн показав схожість українських стратегій у таких аспектах:

- ✓ проєвропейському баченні управління водними ресурсами, орієнтуванні на положення Водної рамкової директиви ЄС та інших європейських документів;
- ✓ впровадженні інтегрованої системи управління водним сектором, що базується на басейновому принципі;
- ✓ розвитку екологічної культури та відкритої інформаційної політики.

Характерними відмінностями європейських стратегій є:

- наявність альтернативних сценаріїв менеджменту сектору, що передбачає різні джерела фінансування та термін досягнення запланованих цілей;
- одним із важливих інструментів для покращення менеджменту водних ресурсів в країнах ЄС є активний розвиток кадрового потенціалу, чого в українських документах не передбачено. Узагалі, престиж професії працівника водного сектору на українському ринку праці є мізерним, тому необхідним є створення додаткових стимулів для заохочення молодих спеціалістів;
- зважаючи на членство Болгарії, Польщі та Угорщини в ЄС, вони мають розроблені процедури моніторингу, звітності та контролю за проведеною діяльністю, що мінімізує ризики уникнення відповідальності за виконані дії.

Завдання, які необхідно вирішити: слабка розробленість і відпрацьованість індикаторних показників, недостатня інформаційна відкритість під час написання стратегії, основний зміст, розробка та реалізація стратегій ґрунтується на застарілих або неадаптованих до сучасних реалій України підходах та концепціях.

Замість висновку: для управління таким складним природним ресурсом як водний необхідні кваліфіковані кадри, сучасні програмні продукти для створення якісних звітних матеріалів, програм із прогнозування, ефективна система моніторингу з міжнародною відповідністю, сприятливий політичний фон, отже, питання захисту водних ресурсів від забруднення успішно можна реалізувати у випадку успішної консолідації дій уряду, центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання та громадянського суспільства за умови відповідно фінансування.

Література

- Kvassay Jenő Terv. Nemzeti Vízstratégia. 2015: Режим доступу https://www.vizugy.hu/vizstrategia/documents/CE3BFF09-6D1B-4C8F-88B3-CDF70D2AF133/KJT_151120.pdf [угорською].
- Pimentel, D. 2004.: Water Resources: Agricultural and Environmental Issues. BioScience. Volume 54, Issue 10. 909–918.
- Projekt polityki wodnej państwa do roku 2030 (z uwzględnieniem etapu 2016. 2011: Режим доступу <https://mdwe70.pl/documents/1237983/1240047/img/e2f3addf-f600-4b70-820c-f58efee683b> [польською].
- Strategy for Development and Management of the Water Supply and Sanitation Sector in the Republic of Bulgaria 2014–2023. 2014: Режим доступу <https://www.mrrb.bg/static/media/ups/articles/attachments/62198bceb42f42e4db4f3864ebdf5ffe.pdf> [англійською]
- Водна стратегія міста Києва на 2020–2025 рр., 2019. КП «Плесо», 75 с.
- Водна стратегія України на період до 2025 року (наукові основи), 2015. Київ, 46 с.
- Директива 2000/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики» від 23 жовтня 2000 року. Режим доступу https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_962
- Зелена книга. Стратегія водної політики. 2018: Режим доступу drive.google.com/file/d/1_jvIralY1JB6qu4tOqDVam3B7jd7LHGh/view.
- Кліматологи Центральної геофізичної обсерваторії імені Бориса Срезневського підвели підсумки другої найтеплішої календарної осені у столиці за 139 років спостережень. 2019: Режим доступу http://cgo-sreznevskyi.kiev.ua/index.php?lang=uk&fn=news_full&p=1&f=news-cgo&val=2019-12-02-14-58-03-42&ko=

МОНІТОРИНГ ГЕОДИНАМІЧНОГО СТАНУ ЗАКАРПАТСЬКОГО ВНУТРІШНЬОГО ПРОГИНУ

Ігнатишин В. В.^{1,2} – Іжак Т. Й.² – Ігнатишин М. Б.¹

¹Відділ сейсмічності Карпатського регіону,
Інституту геофізики ім. С. І. Суботіна НАН України
²Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ
rgstrs1962@i.ua, tiboras@kmf.uz.ua, sitkomonika@i.ua

Abstract

MONITORING OF THE GEODYNAMIC CONDITION
OF THE TRANSCARPATHIAN INTERNAL BEND

Ignatyshin, Vasil – Izsák, Tibor – Ignatyshin, Monika

The article deals with the results of geophysical monitoring of the geological structures of Transcarpathia: modern horizontal movements of the upper layers of the Earth's crust in the Oash deep fault zone, seismic activation of the Transcarpathian inland deflection. The peculiarities of spatio-temporal distribution of deformations of the Earth's crust and activation of local seismicity are noted: periodicity of geophysical processes and passage of alternating process on geological structures and their influence on the ecological state of the region.

Keywords: *modern horizontal crust movements, seismic stations, deformations, earthquakes*

Вступ

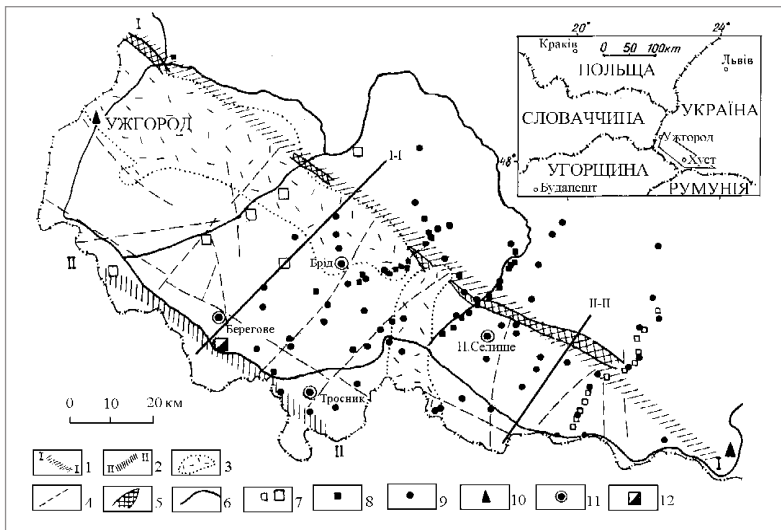
Закарпаття – сейсмонебезпечна зона Карпато-Балканського регіону. Тут реєструються місцеві землетруси різного енергетичного класу, періодично відбуваються відчутні місцеві землетруси. Періодичність сильних підземних поштовхів у Закарпатті становить близько 100 ± 30 років, актуальність вивчення геодинамічного та сейсмічного станів регіону викликана також тим, що останній потужний землетрус відбувся в 1908 році поблизу м. Сваляви. На території Закарпаття прояв сильного місцевого землетрусу може негативно вплинути на його екологічний стан. Для розуміння небезпеки прояву сейсмічних явищ, необхідно вказати, що на території Закарпатського внутрішнього прогину розташовані об'єкти підвищеної небезпеки: нафтогони, газогони, продуктопроводи, лінії електропередачі, залізничні та транспортні магістралі, водосховища. Землетруси та інші геологічні процеси, які їх супроводжують, можуть порушити роботу цих об'єктів та призвести до техногенної катастрофи, що негативно відобразиться на екологічному стані регіону. Для вивчення процесів підготовки землетрусів та розрядки напружено-деформованого стану порід проводяться режимні геофізичні спостереження на території Закарпатського внутрішнього прогину. За результатами

багаторічних досліджень геодинамічного стану регіону відмічено особливості просторово-часового розподілу сейсмічності, характеру рухів кори та відгуків геофізичних полів (Вербицкий, Т., Ігнатишин, В., Латиніна, Л., Юркевич, О. 1998; Ігнатишин, В., Малицький, Д. 2013; Ігнатишин, В., Малицький, Д., Коваль, Ю. 2013; Ігнатишин, В., Ігнатишин, В. (мол.), 2016; Ігнатишин, В., Ігнатишин, А., 2016; Ігнатишин, В., Ігнатишин, М., Ігнатишин, А. 2017; Ігнатишин, В., Іжак, Т., Ігнатишин, А., Ігнатишин, М. 2018; Максимчук, В., Кузнєцова, В., Третяк, К., Смірнова, О. 2006).

Представлено результати геофізичного моніторингу геологічних структур Закарпаття: сучасних горизонтальних рухів верхніх шарів земної кори в зоні Оашського глибинного розлому (рисунок 1), за допомогою деформографічних спостережень на режимних геофізичних станціях та деформометричних пунктах Відділу сейсмічності Карпатського регіону Інституту геофізики ім. С.І. Суботіна НАН України; сейсмічної активізації Закарпатського внутрішнього прогину за 2019 рік.

Рисунок 1

Карпатський геодинамічний полігон: 1 – Закарпатський глибинний розлом, 2 – Припанонський глибинний розлом, 3 – Вигорлат-Гутинське вулканічне пасмо, 4 – розломи донеогенового фундаменту Закарпатського прогину, 5 – Пенінська зона, 6 – лінії повторного нівелювання, 7 – вікові універсальні репери, 8 – репери для комплексних спостережень, 9 – пункти вікового ходу, 10 – сейсмічні станції, 11 – режимні геофізичні станції, 12 – штольня (Максимчук, В., Кузнєцова, В., Третяк, К., Смірнова, О. 2006).

Оашський глибинний розлом — важливий тектонічний шов, який розділяє два блоки земної кори, що відрізняються будовою та історією розвитку. Перший блок — це Чоп-Мукачівська западина, сформована на центральних масивах Внутрішніх Карпат, другий — Солотвинська западина у Зовнішніх Карпатах. Оашський розлом перетинається із зоною Виноградівського розлому, який відзначається підвищеною сейсмічністю (Максимчук, В., Пиріжок, Н., Прнишин, Р., Тимошук, В. 2014).

Проведено дослідження зв'язку параметрів геодинамічного стану, швидкостей та прискорень горизонтальних рухів Оашського глибинного розлому із розрядкою напружено-деформованого стану Закарпатського внутрішнього прогину. Відмічено особливості просторово-часового розподілу деформацій земної кори та активізації місцевої сейсмічності: періодичність геофізичних процесів, залежність періодів розрядки геомеханічної енергії від впливу фаз Місяця. За результатами деформометричних спостережень у Берегівському горбогір'ї було відмічено характер горизонтальних рухів кори в регіоні: стиснення в близько-широтному напрямку, розширення в близько-меридіональному. Дослідження сучасних горизонтальних рухів кори в зоні Оашського глибинного розлому вказали на інтенсивне розширення гірських порід на відміну від даних, отриманих на інших деформометричних станціях в регіоні за період 1999–2018 рр. Для вивчення зв'язку сейсмічності та динамічних характеристик рухів кори в Закарпатському внутрішньому прогині розглянуто просторово-часовий розподіл епіцентрів землетрусів у регіоні. Однією із особливостей сейсмотектонічних процесів у Закарпатському внутрішньому прогині є наявність періодів із високими значеннями кінематичних величин сучасних горизонтальних рухів, які супроводжуються інтервалами, коли реєструються різної інтенсивності місцеві землетруси.

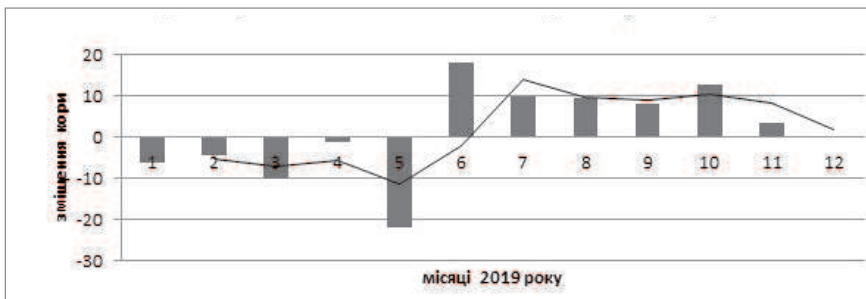
1. Сучасні горизонтальні рухи кори в зоні Оашського глибинного розлому

У 2019 році продовжено вимірювання рухів земної кори в штольні пункту деформографічних спостережень „Королеве” Карпатської дослідно-методичної сейсмологічної партії Відділу сейсмічності Карпатського регіону Інституту геофізики ім. С.І. Суботіна НАН України (Закарпатська область, Виноградівський район, смт. Королеве) за допомогою горизонтального кварцового деформографа з базою

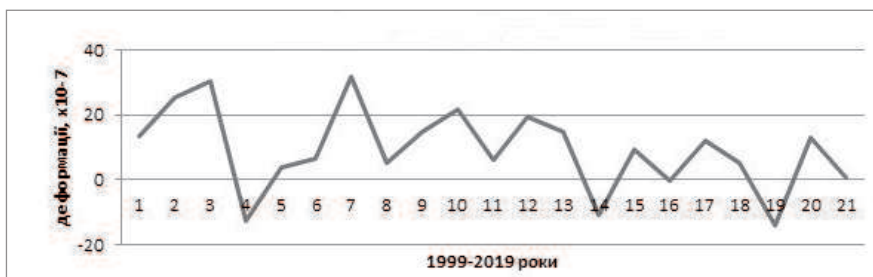
24,5 м, азимутом 80°. Деформографи, це унікальні та високоточні прилади для вимірювання сучасних горизонтальних рухів кори, які встановлюють у спеціальних підземних галереях, де підтримується стала температура. На території України деформометричні станції функціонують в Закарпатті: в зоні Оашського глибинного розлому та Берегівського горбогір'я, декілька деформометричних пунктів працюють у Європі. У 2018 році деформація порід, виміряна на ПДС „Королеве”, становила $+12.8 \times 10^{-7}$. Слід відмітити, що виміряні горизонтальні рухи кори є успадкованими рухами кори, вони знаходяться в інтервалі сучасних рухів кори в Карпато-Балканському регіоні. Необхідно зауважити, що в період з 2012 року сучасні горизонтальні рухи характерні повільними рухами або від'ємними (стисненнями порід), коли сейсмотектонічні процеси активізуються, реєструються місцеві землетруси, серед яких відмічаються і відчутні, сильніші за енергією підземні поштовхи, наслідками яких можуть бути негативні впливи на живий світ, споруди та інфраструктуру регіону. Для вивчення зв'язку сейсмічності із рухами кори використано методику визначення кінематичних характеристик сучасних горизонтальних рухів кори. Станом на 01.12.2019 року сучасні горизонтальні рухи кори в регіоні представлені загальним розширенням порід, величина деформації становить: $+7.6 \times 10^{-7}$ (рисунок 2,а). Розраховано та показано вікові ходи сучасних горизонтальних рухів кори за період 1999–2019 рр. (рисунок 2,б).

Рисунок 2

а) Зміщення кори в зоні Оашського глибинного розлому за 2019 рік, місячні величини рухів; б) Вікові ходи сучасних горизонтальних рухів кори в зоні Оашського глибинного розлому за період з 1999 року по 2019 рік (Закарпатський внутрішній прогин)

а)

б)

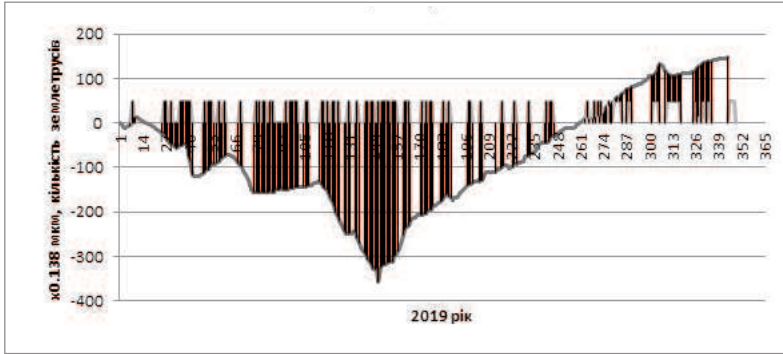
Загальні рухи кори за період січень-листопад 2019 року становлять розширення порід величиною: +18.6 мкм. Протягом перших п'яти місяців відмічено стиснення порід величиною: -22 мкм, деформації в цей період становлять: -900 нстр, а за період 6–11.2019 року зареєструвано розширення порід величиною: +62.65 мкм, деформації порід становили: +2556 нстр. Аналіз варіацій вікових ходів сучасних горизонтальних рухів кори за період з 1999 року по 2019 рік встановив, що за цей період відбулося розширення порід і з середнім віковим ходом величиною: $+9 \times 10^{-7}$. Можна виділити коливання вікових ходів з періодами 2–4 роки, виявлена тенденція до зменшення середньорічних величин вікових ходів. Для визначення динаміки рухів кори в регіоні за цей період розраховано кінематичні параметри геомеханічних рухів верхніх шарів земної кори, зокрема, швидкості вікових ходів сучасних горизонтальних рухів кори в зоні Оашського глибинного розлому. Середня швидкість вікових ходів сучасних горизонтальних рухів кори в зоні Оашського глибинного розлому за період з 1999 року по 2019 рік становить: -0.9×10^{-7} м/добу.

2. Сейсмотектонічний стан в Закарпатському внутрішньому прогині в 2019 році

Проведено аналіз можливих зв'язків зміщень порід при сучасних горизонтальних рухах кори, виміряних на пункті деформографічних спостережень „Королево”, та проявами місцевої сейсмічності за результатами сейсмологічних спостережень на режимній геофізичній станції „Тросник” та сейсмічній станції „Королево” за 2019 рік (рисунок 3). Результати досліджень попередніх років засвідчили активізацію місцевої сейсмічності в локальних сезонних коливаннях амплітуди зміщення земної кори, особливо, при стисненні порід та в залежності від фаз Місяця.

Рисунок 3

Сучасні горизонтальні рухи кори в зоні Оашського глибинного розлому (діаграма чорного кольору) та просторово-часовий розподіл місцевої сейсмічності (діаграма сірого кольору) в 2019 році (Закарпатський внутрішній прогин)

Часовий розподіл місцевої сейсмічності за спостережуваний період характерний підвищенням частоти прояву місцевих землетрусів в інтервалах, що відповідають максимумам та мінімумам кривої коливання деформацій земної кори в зоні Оашського глибинного розлому.

Висновки

Сейсмотектонічні процеси в Закарпатському внутрішньому прогині за період 1999–2018 рр. характеризуються періодичністю. В сучасних горизонтальних рухах кори в зоні Оашського глибинного розлому, який відіграє ключову роль в геологічних процесах регіону, спостерігається зміна напрямку рухів верхніх шарів земної кори, що супроводжуються активізацією місцевої сейсмічності. Знакозмінні процеси в регіоні почалися в 2012 році, коли після 10 років розширення порід із середніми швидкостями, характерними для геологічних структур Карпато-Балканського регіону, зареєстровано стиснення порід величиною -10×10^{-7} . Деформометричні вимірювання констатували різнознакові геомеханічні рухи кори. У 2018–2019 роках сучасні горизонтальні рухи кори в зоні Оашського глибинного розлому представлені інтенсивними розширеннями, що може свідчити про проходження стадії повільних та від’ємних рухів кори.

Режимними геофізичними станціями та пунктами деформометричних спостережень на території Закарпатського внутрішнього прогину зареєстровано 116 місцевих сейсмічних подій. Сейсмічне затишся відсутніх місцевих землетрусів підвищує ризик їх про-

яву та актуалізує дослідження геодинамічного стану Закарпатського внутрішнього прогину. Критичні точки кривої зміщень земної кори супроводжуються підвищенням числом місцевих землетрусів, окремі з яких можуть погіршити екологію регіону. Відмічено особливості сейсмотектонічних процесів у регіоні за 2019 рік: розширення порід, інтервали інтенсивних рухів кори супроводжуються реєстрацією місцевих землетрусів. Актуальними є дослідження сейсмотектонічних процесів із вивченням сучасних рухів кори в інших ділянках Закарпатського внутрішнього прогину.

Література

- Вербицкий, Т. – Ігнатишин, В. – Латиніна, Л. – Юркевич, О. 1998: Сучасні деформації земної кори Берегівської горстової зони. Геодинаміка, № 1(1). [Verbitsky, T. – Ignatyshyn, V. – Latinina, L. – Yurkevich, O. 1998: Contemporary deformations of the crust of the coastal part of the Hornzone. Geodynamics, № 1(1). (In Ukrainian)].
- Ігнатишин, В. – Малицький, Д. 2013: Геофізичні спостереження в Закарпатті та їх результати. Геодинаміка, № 2(15). Львів: Вид-во Львівської політехніки. [Ihnatyshyn, V. – Malytskyi, D. 2013: Geophysical observations in Transcarpathia and their results. Geodynamics № 2(15). Lviv: View of Lviv Polytechnic. (In Ukrainian)].
- Ігнатишин, В. – Малицький, Д. – Коваль, Ю. 2013: Геодинамічна модель та сейсмічний стан Закарпаття за результатами деформаційних спостережень. Геодинаміка, № 2(15). Львів: Вид-во Львівської політехніки. [Ihnatyshyn, V. – Malytskyi, D. – Koval, Yu. 2013: Geodynamic model and seismic state of Transcarpathia as a result of deformation observations. Geodynamics, № 2(15). Lviv: View of Lviv Polytechnic. (In Ukrainian)].
- Ігнатишин, В. – Ігнатишин, В. (мол.) 2016: Геодинамічний та сейсмічний стани Карпатського регіону. Міжнародна наукова конференція. Астрономічна школа молодих вчених. Україна, Київ, 26–27 травня 2016 р. Програма і тези доповідей. [Ignatishin, V. – Ignatishin, V. (jun.) 2016: Geodynamic and seismic states of the Carpathian region. International Scientific Conference. Astronomical School of Young Scientists. Ukraine, Kyiv, May 26–27, 2016. Program and Abstracts. (In Ukrainian)].
- Ігнатишин, В. – Ігнатишин, А. 2016: Аналіз параметрів екогеофізичних полів та шляхи покращення екологічного стану Закарпатського внутрішнього прогину. Міжнародна наукова конференція. Астрономічна школа молодих вчених. Україна, Київ, 26–27 травня 2016 р. Програма і тези доповідей. [Ignatishin, V. – Ignatishin, A., 2016: Analysis of parameters of ecogeophysical fields and ways of improvement of ecological status of Transcarpathian inland deflection. International Scientific Conference Astronomical School of Young Scientists. Ukraine, Kyiv, May 26–27, 2016. Program and Abstracts. (In Ukrainian)].

- Ігнатишин, В. – Ігнатишин, М. – Ігнатишин, А. 2017: Зв'язок гідрогеологічного та геодинамічного станів Закарпатського внутрішнього прогину. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія „Географічні науки” Випуск 7/2017. [Ignatishin, V. – Ignatishin, M. – Ignatishin, A. 2017: Relationship between hydrogeological and geodynamic states of Transcarpathian inland deflection. Kherson State University Scientific Bulletin. Geographical Sciences Series, Issue 7/2017. (In Ukrainian)].
- Ігнатишин, В. – Іжак, Т. – Ігнатишин, А. – Ігнатишин, М. 2018: Зв'язок електромагнітної емісії низькочастотного діапазону з геодинамічним та сейсмічним станами Закарпаття в 2017 році. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія „Географічні науки” № 9. [Ignatishin, V. – Izhak, T. – Ignatishin, A. – Ignatishin, M. 2018: Relation of low-frequency electromagnetic emission to the geodynamic and seismic states of Transcarpathia in 2017. Scientific Bulletin of Kherson State University. Series „Geographical Sciences” № 9. (In Ukrainian)].
- Максимчук, В. – Кузнецова, В. – Третяк, К. – Смірнова, О. 2006: Комплексним дослідженням на Карпатському полігоні 40 років. Геодинаміка 1(5). [Maksymchuk, V. – Kuznetsova, V., – Tretyak, K. – Smirnova, O. 2006: Comprehensive study on the Carpathian range for 40 years. Geodynamics 1(5). (In Ukrainian)].
- Максимчук, В. – Пиріжок, Н. – Прнишин, Р. – Тимощук, В. 2014: Особливості сейсмічності Закарпаття. Геодинаміка 2(17)/2014. Львів: Вид-во Львівської політехніки [Maksymchuk, V. – Piryokok, N. – Pronyshyn, R. – Tymoschuk, V. 2014: Features of seismicity of Transcarpathia. Geodynamics 2 (17)/2014. Lviv: View of the Lviv Polytechnic. (In Ukrainian)].

ГЕОФІЗИЧНІ ПОЛЯ ТА ЇХ ЗВ'ЯЗОК З ЕКОЛОГІЧНО НЕБЕЗПЕЧНИМИ ПРОЦЕСАМИ НА ЗАКАРПАТТІ

Ігнатишин В. В.^{1,2} – Вербицький С. Т.¹ – Ігнатишин А. В.¹

¹Відділ сейсмічності Карпатського регіону,
Інституту геофізики імені С. І. Субботіна НАН України
²Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II
rgstrs1962@i.ua, sergever@gmail.com, sitkobelo@i.ua

Abstract

GEOPHYSICAL FIELDS AND THEIR RELATIONSHIPS
WITH THE ENVIRONMENTALLY DANGEROUS PROCESSES IN TRANSCARPATHIA

Ignatishin, Vasil – Verbitsky, Sergii – Ignatishin, Adalbert

The territory of Transcarpathia is a seismic zone: according to the map of seismic zoning, earthquakes with intensity of 7-8 points can occur here. The article presents the results of the study of the parameters of the geodynamic state and seismic state of the geological structures of Transcarpathia, their relationships with variations of the parameters of the studied geophysical fields. The deformations of the rocks cause changes in the physical properties of the rocks, which in turn is reflected in variations of the parameters of the corresponding geophysical fields: magnetic field, electric field, electromagnetic emission and radioactive background of the environment. The dynamic parameters of modern horizontal crust motions and magnetic induction vector of the Earth's magnetic field were used in the study. Important conclusions have been drawn regarding the interconnections of geophysical fields and seismotectonic processes in the region, which will help in solving problems of ecological nature of Transcarpathian inland deflection.

Keywords: *modern horizontal crust movements, deformations, earthquake, geophysical fields, Earth's magnetic field*

Вступ

Територія Закарпаття характерна природними процесами, що можуть суттєво погіршити його екологічний стан. У краї періодично проявляють гідрологічні явища: повені та паводки. Необхідно зауважити, що Закарпаття є сейсмонезбезпечною зоною: згідно з картою сейсмічного районування, тут можуть відбутися землетруси інтенсивністю 7-8 балів. У статті представлено результати дослідження параметрів геодинамічного стану та сейсмічного станів геологічних структур Закарпаття, їх зв'язків із варіаціями параметрів досліджуваних геофізичних полів. На території Закарпатського внутрішнього прогину проводяться режимні спостереження комплексу геофізичних полів: вивчаються зміни вектора магнітної індукції магнітного поля Землі, вимірюються значення електромагнітної індукції в різних частотних діапазонах(2–50 кГц), реєструються зна-

чення потужності експозиційної дози йонізуючого випромінювання. Дослідження рухів кори в Закарпатті засвідчили розширення порід із величинами, характерними для рухів кори Карпато-Балканського регіону. За результатами багаторічних геофізичних спостережень за геодинамічним, сейсмічним та екологічним станом Закарпатського внутрішнього прогину, було відмічено властивості сеймотектонічних процесів у регіоні, особливості зв'язку їх з впливом факторів завад та представлено відгуки геофізичних полів на сейсмонебезпечні процеси в регіоні (Вербицький, Т., Ігнатишин, В., Латиніна, Л., & Юркевич, О., 1998, Ігнатишин, В., Малицький, Д., 2013, Ігнатишин, В., Малицький, Д., Коваль, Ю., 2013, Ігнатишин, В., Ігнатишин, В., (мол.), 2016, Ігнатишин, В., Ігнатишин, А., 2016, Ігнатишин, В., Ігнатишин, М., Ігнатишин, А. 2017, Максимчук, В., Климкович, Т., Кузнєцова, В., & Ярема, І. 2012). Багаторічними дослідженнями виявлено зв'язок сучасних горизонтальних рухів кори із проявами розрядки напружено-деформованого стану порід, інтервали аномальних рухів кори супроводжувалися ресстрацією місцевих землетрусів. Деформації порід викликають зміни фізичних властивостей порід, що в свою чергу відображається у варіаціях параметрів відповідних геофізичних полів: магнітного поля, електричного поля, електромагнітної емісії та радіоактивного фону середовища. *Мета роботи:* вивчення геодинамічного стану та його вплив на екологічний стан Закарпаття. *Об'єкт дослідження:* сеймотектонічні процеси в регіоні, варіації параметрів геофізичних полів, взаємозв'язок. *Предмет дослідження:* сучасні рухи кори, місцева сейсмічність та їх зв'язок із параметрами магнітного поля Землі, зокрема із варіаціями вектора магнітної індукції. *Методика дослідження:* при розв'язанні поставлених задач було використано динамічні параметри сучасних горизонтальних рухів кори та вектора магнітної індукції магнітного поля Землі, просторово-часовий розподіл місцевої сейсмічності. Виявлені особливості варіацій параметрів геодинаміки регіону та його сейсмічності важливі для дослідження зв'язків геофізичних полів та сеймотектонічних процесів у регіоні. Вплив рухів кори на зміни магнітного поля можна використати для вивчення геомеханічних процесів у регіоні. Для цього використовуватимуться магнітометри, що є мобільними та компактними засобами геофізичних спостережень порівняно із унікальними, дорогими приладами для

спостереження рухів кори, якими є деформометри. Отримані результати допоможуть у вирішенні проблем екологічного характеру Закарпатського внутрішнього прогину, викликаними небезпечними геологічними процесами: зсувами, землетрусами, що можуть завдати великої шкоди населенню та господарству краю.

1. Кінематичні методи вивчення геодинамічного та сейсмотектонічного станів регіону за 2019 рік. Закарпатський внутрішній прогин

На геологічних структурах Закарпаття проводять деформометричні спостереження, які є високоточними методами дослідження сучасних горизонтальних рухів кори, поряд із іншими геофізичними та геодезичними методами. Деформометричні станції працюють на Закарпатському внутрішньому прогині з 80-х років минулого сторіччя. Спочатку була змонтована деформометрична станція „Берегове-1” в с.Мужієво Берегівського району Закарпатської області. Протягом декількох років спостерігали за рухами кори в Берегівському горбогір'ї за допомогою двох деформографів. За результатами деформометричних спостережень було відмічено характер горизонтальних рухів кори в регіоні: стиснення в близько широтному напрямку та розширення в близько меридіональному. В 1989 році на режимній геофізичній станції „Берегове” Відділу сейсмічності Карпатського регіону Інституту геофізики ім. С.І. Суботіна НАН України було змонтовано два взаємно перпендикулярні деформометри базами 6 та 24.5 м відповідно. За результатами геодинамічних досліджень було показано особливості рухів кори в досліджуваному регіоні. Також було відмічено знакозмінний процес у близько меридіональному напрямку. Для вивчення локальних рухів у зоні Оашського глибинного розлому в 1999 році була запущена деформометрична станція „Королеве” (сmt. Королево Виноградівського району Закарпатської області). Отримані результати вимірювання сучасних горизонтальних рухів кори на ПДС „Королеве” вказали на інтенсивне розширення гірських порід на відміну від даних деформометричних спостережень на деформометричній станції „Берегове-2”. За останні роки рухи кори вказують на характер знакозмінних процесів у зоні Оашського глибинного розлому. В 2018 році спостерігалось розширення порід величиною $+12 \times 10^{-7}$, в 2017 році

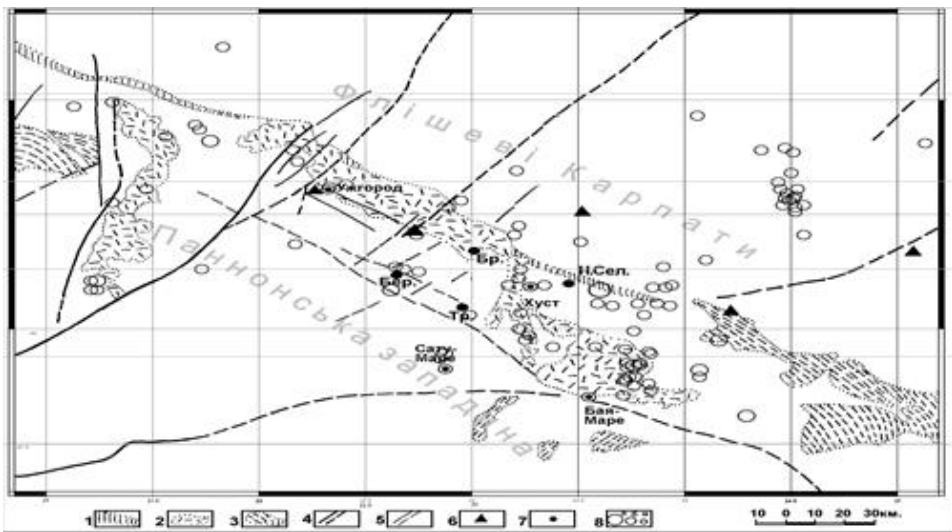
спостерігалось стиснення величиною: -15×10^{-7} . У 2019 році виміряно величину розширення порід, що становить: $+6.5 \times 10^{-7}$. Інтенсивне розширення порід спостерігалось до 2012 року, коли вперше зареєстровано стиснення порід, після 10 років розширення. Також відмічено, що після зміни знаку рухів спостерігається значне підвищення сейсмічної активності в регіоні. Однією із особливостей сейсмотектонічних процесів у Закарпатському внутрішньому прогині є наявність періодів із високими значеннями кінематичних величин сучасних горизонтальних рухів, які передують інтервалам, коли реєструються землетруси, в тому числі і відчутні, що є індикатором сейсмотектонічних процесів у регіоні. Вперше зв'язок між вимірними інтенсивними рухами та місцевою сейсмічністю був відмічений у 2011 році, коли в серпні був зареєстрований землетрус поблизу м.Берегове. За декілька днів до землетрусу було відмічено швидкі рухи кори: розширення протягом доби та стиснення протягом 1–3 діб. Причиною таких динамічних змін були гідрологічні впливи на рухи кори, викликані інтенсивними опадами, підняттями рівня води в річках Закарпаття, зокрема річки Тиси. Для дослідження геодинамічного стану застосовувано розрахунок кінематичних величин рухів кори: швидкостей зміщень точок спостереження та їх прискорення. Проведені дослідження зв'язку швидкостей рухів кори в зоні Оашського глибинного розлому та сейсмічності регіону за 2019 рік засвідчили суміщення інтервалів підвищених величин швидкостей рухів кори та періодів, коли реєструвалися місцеві землетруси. Методика дослідження полягає в розрахунку самого прискорення рухів за добу та побудови часових залежностей прискорення рухів від часу, вивчення просторово-часового розподілу місцевої сейсмічності та є актуальною для вивчення відгуків геофізичних полів на геологічні процеси.

2. Варіації вектора магнітної індукції магнітного поля Землі за результатами магнітометричних спостережень на режимній геофізичній станції „Тросник” за 2019 рік

Актуально досліджувати зв'язки між відгуком геофізичних полів та сейсмогенеруючими процесами в регіоні. Протягом тривалого періоду на території Карпатського геодинамічного полігону проводилися геофізичні спостереження, зокрема магнітного поля Землі, просторово-часового розподілу місцевої сейсмічності (рисунок 1).

Рисунок 1

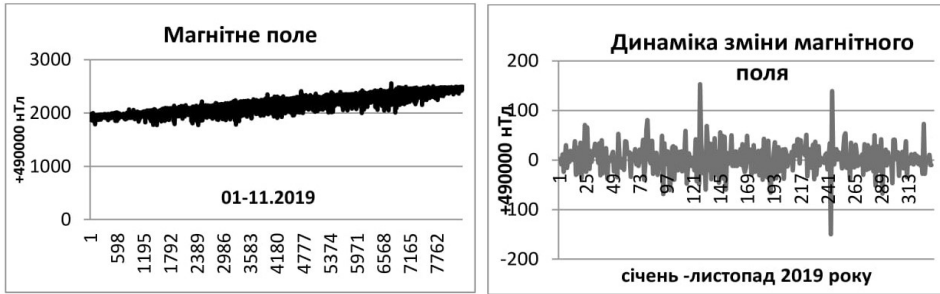
Мережа геофізичних та сейсмічних станцій на Карпатському геодинамічному полігоні та сейсмічність регіону за період 2007–2010 рр.: 1 – зона Пенінських скель; 2 – вулканічні утворення; 3 – метаморфічні комплекси порід; 4 – розломи першого порядку підтверджені; можливі; 5 – розломи другого порядку підтверджені; можливі; 6 – сейсмічні станції; 7 – режимні геофізичні станції (Бр – РГС “Брід”, Н.Сел. – РГС “Н. Селище”, Тр. – РГС “Тросник”, Бер. – РГС “Берегове”); 8 – епіцентри землетрусів та їх клас: а – >9, б – 8,1-9, в – 7-8. (Геологічна основа – з “Тектонічної карти Карпато-Балканської гірської системи та прилеглих районів”, 1973 р., м-б 1:1000000 за редакцією М. Магел)

У 2019 році на території Закарпаття зареєстровано 116 місцевих землетрусів різної магнітуди, проте не відмічено жодного відчутного. Тектонічні процеси зумовлюють зміни фізичних характеристик гірських порід, що викликають варіації параметрів геофізичних полів, зокрема магнітного поля, електромагнітної індукції та радіоактивного фону середовища. Відмічено особливості впливу рухів кори на зміни магнітного поля Землі, які дають можливість вивчення геодинаміки регіону через дослідження динаміки вектора магнітного поля. Магнітне поле Землі за 2019 рік, виміряне на Режимній геофізичній станції „Тросник”, представлено часовим розподілом вектора магнітної індукції (рисунок 2,а) та графіком варіацій швидкості змін вектора магнітної індукції за 2019 рік(рисунок 2,б).

Рисунок 2

а)-Варіації магнітного поля Землі за січень-листопад 2019 року на РГС „Тросник”; б)- Динаміка зміни вектора магнітної індукції магнітного поля Землі за січень-листопад 2019 року. Закарпатський внутрішній прогин

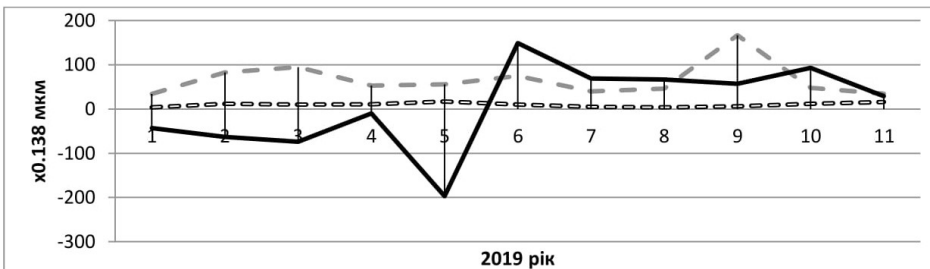
а)

б)

За 11 місяців 2019 року вектор магнітної індукції, виміряний на РГС „Тросник” зріс на 550 нТл. Інтервали підвищення вектора магнітної індукції на РГС „Тросник” та періоди інтенсивних рухів у зоні Оашського глибинного розлому знаходяться в одних часових діапазонах. Досліджено динаміку геофізичних полів та сейсмічність регіону, відмічено кореляцію рядів спостереження: інтенсивні рухи кори супроводжуються сейсмічними проявами та підвищеннями вектора магнітної індукції в регіоні за досліджуваний період. Представлено розподіл швидкостей рухів кори, сейсмічності регіону та динаміки зміни магнітного поля в місячному діапазоні за 2019 рік (рисунок 3).

Рисунок 3

Місячні величини рухів кори (суцільна крива), сейсмічність регіону (пунктирна крива), динаміка магнітного поля Землі (штрих-крива) в 2019 році. Закарпатський внутрішній прогин

Періоди стиснення сучасних горизонтальних рухів кори відповідають періодам підвищення вектора магнітної індукції та сейсмічної активізації.

Висновки

За результатами тривалих геофізичних спостережень у Закарпатті відмічено періодичність сейсмонебезпечних процесів. Останні роки характерні проявом великої кількості місцевих землетрусів, число яких переважає сотню. Відчутні землетруси реєструються з періодом 1-2 події раз в рік. Проте від серпня 2015 року не зареєстровано жодного відчутного землетрусу. Проведені дослідження варіацій параметрів геофізичних полів за 2019 рік підтвердили результати попередніх спостережень: сучасні горизонтальні рухи кори в зоні Оашського глибинного розлому зв'язані із проявами місцевої сейсмічної активності. Періоди локальних та сезонних стиснень верхніх шарів земної кори знаходяться в одному часовому діапазоні із місцевими землетрусами. Оскільки горизонтальні рухи кори в центральній частині Закарпаття характерні розширенням порід із успадкованими швидкостями, то слід очікувати суттєве підвищення сейсмічної активності регіону. За результатами досліджень варіацій магнітного поля Землі відмічено, що інтервали динамічних рухів кори співпадають із динамікою варіацій вектора магнітної індукції. Отримані результати досліджень дають змогу при вивченні геодинаміки регіону використовувати результати магнітометричних спостережень, що є мобільним та доступним методом в сучасних реаліях. Магнітометричні спостереження можуть використовуватися як альтернативні та допоміжні методи при вивченні сейсмотектонічних явищ у регіоні, активний прояв яких може значно погіршити складну екологічну ситуацію в Закарпатському внутрішньому прогині.

Література

- Вербицький, Т. – Вербицький, Ю. – Вербицький, С. – Ігнатишин, В., 2002: Прогноз зміни в часі енергії та кількості Закарпатських землетрусів, Праці НТШ, Львів. [Verbytskyi, T. – Verbytskyi, Yu. – Verbytskyi, S. – Ihnatyshyn, V., 2002. Prognosis of time and energy changes in Transcarpathian earthquakes, Proceedings of NTSh, Lviv. (In Ukrainian)]
- Ігнатишин, В. – Малицький, Д. 2012: Геофізичні та сейсмологічні дослідження в центральній частині Закарпаття. (За результатами режимних спостережень на РГС “Тросник”, ПДС “Королеве”, РГС “Берегове”). Сейсмологічні та геофізичні дослідження в сейсмоактивних регіонах, Матеріали наукової

- конференції- семінару присвяченої 80 –річчю з дня народження Тараса Зинівійовича Вербицького. [Ihnatyshyn, V. – Malytskyi, D. 2012: Geophysical and seismological research in the central part of Transcarpathia. (According to the results of regime observations at the CSG "Trosnik", PDS "Korolev", CSG "Beregovoe"). Seismological and geophysical studies in seismically active regions, Materials of a scientific conference-seminar devoted to the 80th anniversary of the birth of Taras Zinovievich Verbitsky. (In Ukrainian)].
- Ігнатишин, В. – Малицький, Д. 2013: Геофізичні спостереження в Закарпатті та їх результати. Геодинаміка, №2 (15). Львів: Вид-во Львівської політехніки. [Ihnatyshyn, V. – Malytskyi, D. 2013: Geophysical observations in Transcarpathia and their results. Geodynamics, No. 2 (15). Lviv: View of Lviv Polytechnic. (In Ukrainian)].
- Ігнатишин, В. – Малицький, Д. – Коваль, Ю. 2013: Геодинамічна модель та сейсмічний стан Закарпаття за результатами деформаційних спостережень. Геодинаміка, №2 (15). Львів: Вид-во Львівської політехніки. [Ihnatyshyn, V. – Malytskyi, D. – Koval, Yu. 2013: Geodynamic model and seismic state of Transcarpathia as a result of deformation observations. Geodynamics, No. 2 (15). Lviv: View of Lviv Polytechnic. (In Ukrainian)].
- Ігнатишин, В. – Ігнатишин, А. – Ігнатишин, В.(мол.). 2017: Вплив факторів-завад на геомеханічні процеси в Закарпатському внутрішньому прогині. Матеріали Міжнародної наукової конференції „Астрономічна школа молодих вчених”, Україна, Біла Церква, 24–25 травня 2017 р. [Ihnatyshyn, V. – Ihnatyshyn, A. – Ihnatyshyn, V.(mol.). 2017: Influence of factors-hindrances on geomechanical processes in the Transcarpathian inner deflection. Materials of the International Scientific Conference "Astronomical School of Young Scientists", Ukraine, Bila Tserkva, May 24-25, 2017. (In Ukrainian)].
- Ігнатишин, В. – Ігнатишин, М. – Ігнатишин, А. 2017: Метеорологічний аспект сейсмотектонічного стану Закарпатського внутрішнього прогину в 2016 році. Magyar Tudományos Journal(Budapest, Hungary).EMKE Bulding, Budapest. [Ihnatyshyn, V. – Ihnatyshyn, M. – Ihnatyshyn, A. 2017: Meteorological aspect of seismotectonic state of Transcarpathian inner deflection in 2016. Hungarian scientific journal (Budapest, Hungary) . EMKE Bulding, Budapest.]
- Максимчук, В. – Климкович, Т. – Кузнєцова, В. – Ярема, І. 2012: Інформативність геомагнітного моніторингу в Закарпатській сейсмоактивній зоні. Геодинаміка 1(12). Львів: Вид-во Львівської політехніки. [Maksymchuk, V. – Klimkovich, T. – Kuznetsova, V. – Yarema, I. 2012: Geomagnetic monitoring in the Transcarpathian seismic zone. Geodynamics 1 (12). Lviv: View of the Lviv Polytechnic. (In Ukrainian)].

THE ROLE OF LOCAL PRODUCTS IN EDUCATION AND THE ERASMUS+ PROGRAM

Kajati, György –Németh, Mercédesz

Eszterházy Károly University

kajati.gyorgy@uni-eszterhazy.hu, nemeth.merci95@gmail.com

Abstract

In this study we present the results of a six-year-long (2014–2019) examination and observation of the role of local products in the European Union's Erasmus+ youth mobility programs and among young people. In the city of Eger, seven foundations and associations organise Erasmus+ programs, where local products appear as an important part of the education, shaping attitudes and environmental awareness.

Keywords: *local products; Erasmus+; youth exchange; education; non-formal learning*

1. Introduction

Environment, agriculture and health face serious challenges (climate change, unsustainable energy sources, intensive farming, etc.) in the world and in Hungary. For these reasons, it is advisable to create self-sufficient and sustainable local economies based on local products (Molnár 2010).

Many non-governmental organisations and institutions, producers and consumers alike work on bringing the products and consumers closer to each other. In Eger, the Institute of Geography and Environmental Sciences and the Innoregio Knowledge Centre of the Eszterházy Károly University have comprehensive researches in this field, and several local NGOs are involved in practical education and research work.

The European Union also strongly supports the areas of rural development, and provides an opportunity to study responses to environmental challenges in the field of education. In this article we describe the relationship between the Erasmus+ program and local products, which we have examined during a number of projects, based on non-formal learning methods.

2. The definition of local product

Defining the phrase of “local product” is difficult. Many articles try to unravel this definition by examining the meaning of something being “local”. In connection with food, locality is usually defined by the rules of short supply chains, while local food has to be sold through these short supply chains. This defines the geographical distance between the place of produc-

tion and the place of sale and the number of intermediaries between the producer and the consumer (Peters 2012).

We can say that there are many ways to define the borders of locality: natural, administrative, cultural, social, etc. points of view appear. This distance is defined in different way even on a national scale. In the USA every product is considered as local when selling it in the same state as it was produced. This means that in bigger states, like Texas, California or Alaska, a product can be sold hundreds of kilometres from the place of its production (USDA 2008). Not even the European Union defined commonly a definition for local food, so these distances can range from 20 to 70 kilometres. In Hungary, the local products can be sold in “intra-region” borders, which means that the products can be sold in the county of production, in Budapest, and within a radius of 40 kilometres from the place of production, remaining within the national borders (52/2010. (IV. 30.) FVM DECREE).

The number of intermediaries also define short supply chains. In many countries, no actors can stand between the producer and the consumer, ensuring the direct sale. In Hungary, one intermediary is accepted. These create many ways to sell local products: through intermediaries (for example in restaurants), directly at the place of production, or at markets, even – directly or indirectly – with delivery options.

3. The role of local products in Eger

Eger and its region are well-known for its wines. The Wine Region of Eger produces the famous Egri Bikavér (which is a Hungaricum), the Egri Csillag, the Debrői Hárslevelű, etc. Not only wines, but local food appears in the short supply area of Eger, which we understood by using the terms of the 52/2010. (IV. 30.) FVM DECREE. This territory of 4 counties and 206 settlements produces jams (traditional plum, strawberry jams and even more specific ones, such as blackberry, cornel, grape, quince, chili, onion, etc.), honey flavoured with herbs and chocolate, alcoholic beverages, cheese, syrups, oil, flour, quail eggs, etc.

We can taste and buy these food products at several markets and specific events in this area, like Bikavér Festival, Egri Csillag Festival, Magyarok Vására, and even Slow Food markets. We can also find these products in restaurants, local stores, or we can easily visit many producers at their place. For wine tasting, the best place to visit is the Szépasz-

szony Valley (or Valley of the Beautiful Woman), where great wines are often served with local cheese or jams.

While discussing the topic of local products, we need to mention some handicraft products around Eger: some people produce sculptures, special toys, columns, wicker products, painted furnitures, and neolithic flint tools.

4. The role of Eger in Erasmus+ Programs

Erasmus+ is the European Union's program for education, training, youth and sport for the period of 2014–2020. It integrates seven previous EU funding schemes into a complex program, including the Youth in Action Program (many NGOs in Eger have already implemented youth projects in the latter, which focused on local products).

In our study we examine the mobility project of the Erasmus+ program, aimed at the democratic participation of young people, developing the quality of youth-workforce, reaching underprivileged young people and developing competences and skills of young people through non-formal learning. NGOs, social enterprises, public institutions and informal groups can apply three times a year (Erasmus+ Ifjúság 2020).

The Institute of Geography and Environmental Sciences of Eszterházy Károly University has been working together with NGOs in Heves County for the last 15 years. The non-profit organisation of our institute is the Agria Geográfia Foundation, whose main task is the teaching, the research and the development of geography. Our professors volunteer in several organisations in Eger, and we have former students working and current students volunteering in almost every association or foundation.

If we look at the success of Erasmus+ programs between 2014 and 2019, we can see that a significant number of educational programs are implemented by Eger-based NGOs, and Eger is relatively the most successful applicant county seat (*Table1*). Seven organisations implemented projects in Eger, and in most of them, project leaders majored in geography (the Erasmus+ Youth program supports young people to carry out important practical work and to develop programs) (*Table2*). One of the main reasons for the large number of successful programs is that these organisations cooperate and compete (co-opetition) with each other, which helps them constantly evolve their skills and expertise.

Table 1

*Awarded Erasmus+ Youth Mobility tenders
in Hungarian County Seats and Budapest (2014–2019)*

County seats and Budapest	Total number of tenders awarded (pcs)	County seats and Budapest	Number of tenders awarded per 1000 person (pcs)
Budapest	226	Eger	0,832
Debrecen	83	Debrecen	0,412
Eger	44	Nyíregyháza	0,334
Szeged	44	Szeged	0,274
Nyíregyháza	39	Kaposvár	0,228
Pécs	29	Veszprém	0,218
Kecskemét	20	Pécs	0,203
Kaposvár	14	Kecskemét	0,181
Veszprém	13	Székesfehérvár	0,134
Székesfehérvár	13	Budapest	0,129
Békéscsaba	6	Szekszárd	0,126
Szekszárd	4	Békéscsaba	0,102
Miskolc	4	Szolnok	0,028
Győr	3	Miskolc	0,026
Szolnok	2	Győr	0,023
Tatabánya	1	Tatabánya	0,015

Source: Own editing, based on data from <http://www.eplusifjusag.hu/hu/applicants/results>, 2020

Table 2

Awarded Erasmus+ Youth Mobility tenders by NGOs from Eger

Organisations/Years	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Altogether
Agria Geográfia Foundation	1	1	3	0	0	1	6
H-Union Covenant	0	2	3	1	1	0	7
Kaptárkő Association	0	0	0	0	0	1	1
Kárpátikum Foundation	2	3	0	3	2	2	12
Hungarian Special Art Workshop Association	1	0	1	0	0	0	2
Terragora Rural Development Community	1	0	2	2	1	2	8
Ugar Association	0	1	1	2	1	3	8
Altogether	5	7	10	8	5	9	44

Source: Own editing, based on data from <http://www.eplusifjusag.hu/hu/applicants/results>, 2020

When it comes to the projects, a significant number of cross-border young people came to Hungary (the colleges and students of Beregszász, Ungvár and Sepsiszentgyörgy are outstanding). During these six years (2014–2019), more than 1,000 young people participated in our programs. We had participants from every neighbouring countries and many young people came from Poland as well, but we also had Lithuanian participants. A strong civilian network and cooperation has developed in the Carpathian-basin among Hungarian youth, and this does not exclude non-Hungarian participants: lately, Ukrainian and Ruthenian nationalities have been involved in the events. The projects are implemented in rural settlements, mostly in Heves county: Felsőtárkány and Noszvaj-Várkút, but some programs took place at Mogyoróska (Borsod-Abaúj-Zemplén county; Zemplén-mountain). The Kárpátikum Foundation has already implemented its latest program in Transylvania, and it is planning to keep this venue in the future as well, because nature and society live in closer harmony here – this enables participants to study local products extensively. We are also planning to organise Erasmus+ programs in Subcarpathia.

5. The appearance of local products in Erasmus+ projects

During the Erasmus+ Youth Mobility Projects, we measure the development of key competences of the participating young people through non-formal and informal learning methods. Developing science competences is one of our most important goals, as after high school, young people perform worse and worse year after year in various surveys. Our aim is to make them be able to act locally (for example buying local products) and to think in a somewhat global way. The most difficult task in entrepreneurial competences is to make a positive change. Initiative skills are generally not the strength of young people in the Carpathian region, and we try to help them find local business opportunities where they can succeed in the future. 'Learning to learn' and highlighting its importance will always be important in any project so that young people can apply the new knowledge and skills at home, in their workplace, in education, and later in a business where they can work with local products, too. Interpersonal and civic competences give young people the opportunity to learn and embrace different cultures to help individuals integrate into communities. Digital and mathematical competences are present throughout our project to enhance logical and critical thinking. Foreign language competence development is also important, and that is why several events are delivered in English.

During these 7-10-day-long programs (where we usually have 30–50 participants), local products appear almost every day. We can do some practical work mostly through visiting “good practices”, but in many cases entrepreneurs visit the venue to hold workshops for young people, prompting participants work in teams. The most important places where we work with local products are as follows: making apple and grape juice in Eger or marmalade in Noszvaj; baking pastries; making sausages and herbal teas; making strudle in Poroszló or cheese in Mikóháza at the Polyán Association; baking “chimney cake”; burning coal in Transylvania, etc.

In most cases, we have handicraft workshops where we create local products that young people can later build a business on: jewelry, mandalas, bath balls, soap making, engraving, rock polishing, making different home decor, etc.

Each participating country organises cultural evenings to discover and learn about each other's traditions, taste each other's local food and drinks, showcase their music, and develop cultural competence. In many cases, young people prepare a specialty of their country of origin or residence, and try to involve other groups in the preparation of the food, so that the peer learning method comes to the fore. For example the Transylvanians prepare “miccs” or stew, Subcarpathians cook beet-root soup (borscs) and stuffed pasta (pelmenyi) and the Polish team prepares their famous zurek soup. During the cultural programs in the evening, young participants get an insight into diversity, in addition to learning about national traditions, many program elements also develop international values.

In the last days of the exchange programs, we conduct surveys measuring the changes in key competences for young people, asking what they consider to be the strengths of the program. We also collect their suggestions regarding the improvements to be made in future projects. In many cases, program elements are also classified from which we can draw conclusions about the global-local product relationship and the attitudes of young people from different countries towards local products. Besides the data, several interviews help to evaluate the results. *Table 3* summarises the results of a questionnaire survey of the last five exchange programs in Hungary of the Kárpátikum Foundation. These products were implemented in English, with topics related to sustainability, and a total of 196 young participants were interviewed between May 2018 and April 2019.

Table 3

Evaluation of different program elements in the 5 Erasmus+ projects around Eger by the participants' place of residence (min: 1, max: 10)

	Transylvania	Upper Hungary	Subcarpathia	Poland	Hungary	Altogether
Global food (Burger King)	6,8	9	n/a	9,9	9,5	9
Transylvanian meals	9,2	8,8	9,4	8,4	8,6	8,8
Upper Hungarian meals	8,7	8,7	n/a	8,6	8,9	8,7
Subcarpathian meals	9,5	n/a	9,4	n/a	9,4	9,4
Polish meals	9,4	9,1	n/a	9,7	9,5	9,5
Food from Eger	8,2	8,5	8,9	7,2	8,1	8
Drinks from Eger	9,7	9,4	9,8	9,8	9,2	9,7
Traditional canteen of Eger	8	7,9	8,1	6,5	7,2	7,5
Sausage making	9,8	9,5	9,9	8,8	9,5	9,4
Handicraft workshops	9,2	9,4	9,5	8,7	9	9,1
Altogether	8,6	8,9	9,3	8,6	8,9	8,9

Source: Own editing

In addition to the emphasis on local products, we also strive to bring global products to the projects, as young generations often prefer international meals (especially those who can rarely visit such restaurants because of their rural location). Global products are mostly preferred by the Polish young people, while it is not very popular among Transylvanians. In case of local food, everybody preferred their own meals. In the positive direction, above-average points are mostly given from Subcarpathians, for whom the Erasmus+ program offers a possibility to travel besides studying. Polish young people give lower scores than average, due to the fact that they come from a different cultural background and encounter many unusual factors.

All in all, one of the main features of the Erasmus program (besides the international value system) is the presence of local factors in the projects. Many environmental challenges can be studied and solved in many ways during these projects.

6. Conclusion

Organisations implementing Erasmus+ programs in Eger are collaborating to develop the key competences of many young people in non-formal ways in our knowledge-based society, thereby contributing to their successful careers and life-long learning. They deal with local products in a variety of topics in project and team work, and use peer learning to find solutions for environmental challenges.

We have adapted Benjamin Franklin's quote from first person singular to first person plural to better express the essence of our programs and our mutual learning.

“Tell us and we'll forget;
Show us and we'll remember;
Involve us and we'll learn.”

References

- Erasmus+ Ifjúság 2020: http://www.eplusifjusag.hu/hu/erasmusplus/view/2/palyazati_kategoriak (Opened: 2020.01.10. 13:02)
- Erasmus+ Ifjúság 2020: <http://www.eplusifjusag.hu/hu/applicants/results> (Opened: 2020.01.10. 13:04)
- 52/2010. (IV. 30.) FVM DEGREE <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1000052.FVM> (Opened: 2020.01.10. 13:00)
- Molnár B. 2010: Völgy Vidék helyi termékei és fejlesztési lehetőségeik. Polgárdi Völgy Vidék Vidékfejlesztési Közösség Közhasznú Egyesület. http://www.volgyvidek.hu/attachments/MB_ea_VV_ht_vedj_120328.ppt 10 p. (Opened: 2020.01.10. 13:25)
- Peters, R 2012: Eu Rural Review No. 12.2012 – Local Food and Short Supply Chain. European Network for Rural Development. p. 5. <http://enrd.ec.europa.eu/enrd-static/fms/pdf/E8F24E08-0A45-F272-33FB-A6309E3AD601.pdf> (Opened: 2020.01.10. 13:15)
- U.S. Department of Agriculture 2008: Food, Conservation, And Energy Act Of 2008. U.S. Government Printing Office, Washington https://www.nrcs.usda.gov/Internet/FSE_DOCUMENTS/stelprdb1045987.pdf (Opened: 2020.01.10 13:05)

A POLISSZJAI-ALFÖLD FOLYÓINAK JELENLEGI ÁLLAPOTA ÉS KÖRNYEZETI PROBLÉMÁJA

Kályko A.¹ – Bászjuk T.¹ – Cselle D.¹ – Hapcsák I.²

¹Sztepan Demjancsuk Nemzetközi Gazdasági és Bölcsészettudományi Egyetem

²Nemzeti Vízügyi és Környezetgazdálkodási Egyetem

edissey@meta.ua, tanya_basyuk@ukr.net,

dianacselle@gmail.com, gopchak_igor@ukr.net

Abstract

SMALL RIVERS OF WESTERN POLESSYE OF UKRAINE:

CURRENT STATUS AND ENVIRONMENTAL PROBLEMS

Kalko, Andrii – Basiuk, Tetiana – Chelle, Diana – Gopchak, Igor

The current state of small rivers of the Western Polesie of Ukraine, which form the basis of the hydrographic network, and their catchments as specific natural systems are considered. Their ecological status is influenced by the use of water resources and increased pollution. It indicates the presence of water-ecological problems in the basins of small rivers. The article identifies the main environmental problems in their basins. In order to increase the environmental sustainability of river valley landscapes, as well as to ensure river water protection within the Western Polesie of Ukraine, it is necessary to adhere to a certain complex of nature protection measures with respect to the scheme of integrated use and protection of rivers taking into account physical, geographical, hydrological and ecological peculiarities.

Keywords: river; pollution, river basin, ecological problems

Ukrajna vízökológiai helyzete új kidolgozást igényel az ország vízpolitikájának végrehajtásában. Az utóbbi években a kis folyók iránti érdeklődés jelentősen megnőtt a rendkívüli tájak és ökológiai helyzetnek köszönhetően. Ugyanis a kis folyók képezik a vízrajzi hálózat alapját, vízgyűjtőik pedig sajátos rendszerrel rendelkeznek. A kis folyók vízkészletének intenzívebb használata és a vizek fokozott szennyeződése tanúsítja a vízágazat környezeti problémáinak elmélyülését. A probléma megoldása bonyolult, és magában foglalja a tudományos integrálását, a földtudomány és a vízkészletek alapkutatásának aktív fejlesztését, a környezetbarát vízhasználatra vonatkozó ajánlások széles körű végrehajtását a gyakorlatban (Яцик 2004).

Nyugat-Polisszja kis folyói, vagyis Voliny és Rivne északi régiói minden évben egyre inkább ki vannak téve az antropogén hatásoknak. Mindenekelőtt ennek oka az alacsony áramlási sebesség (0,1-0,2 m/s) ami érzékenyebbé teszi őket az antropogén hatásokra. A Nyugat-Polisszjában természetesen kialakult körülmények destabilizációjának fő oka a mezőgazdaság és erdőszet.

A gazdasági tevékenység eredményeként megváltozik a vízgyűjtők ökoszisztémája, megváltoznak a természetes komplexumok. Az erdőirtás, a nagy földterületek bevonásae a mezőgazdaságba, a meliorációs intézke-

dések, a szél- és a vízerózió kialakulása – mindezek hatást gyakorolnak a régió folyóinak jelenlegi helyzetében. A jelentős nagyságú szántott talaj és az intenzív talajművelés a talajok fizikai-kémiai és agronómiai tulajdonságainak megváltozásához vezetett. A földreform éveiben a mezőgazdasági termelés jelentős visszaesésével és a talajvédelmi intézkedések csökkenésével a humuszvesztés jelentősen megnőtt, és ezzel együtt a folyók szennyeződése is megnőtt (Яцик 2017).

Ukrajna nyugat-polisszjai kis folyóinak fő környezeti problémái a következők (Будз 2002):

- 1) a települések, ipari helyszínek és mezőgazdasági területek területről származó szennyezőanyagok bejutása;
- 2) kezeletlen és nem megfelelően kezelt szennyvíz kibocsátása a víztestekbe.

Ezen kívül a térség környezeti helyzetének romlása a csernobili baleset következményeivel függ össze. A terület északkeleti és északi részén található települések a magas sugárzású zónához tartoznak. Ezért egyes folyók vizében a radionuklidok száma meghaladja a megengedett normát. A vizek gazdasági, visszafordíthatatlan eltávolítás a folyókból gyakran a vízszint jelentős csökkenéséhez vezet, különösen azokon a területeken, ahol a nagy vízfelhasználók koncentrálnak (Гопчак 2016).

Meg kell jegyezni, hogy a nyugat-polisszjai terület folyóit befolyásoló fő negatív tényezők a következők: iszapcsúszások; szennyezés; a csatorna kiegyenesítése; a víz öntisztulási képességének romlása (Яцик 2017).

A helyreállítási intézkedések jelentősen befolyásolják Ukrajna nyugat-polisszjai természetes komplexeinek szerkezetét. Nagyszabású vízelvezető munkák eredményeként néhány folyó vagy annak szakaszai elvesztették eredeti megjelenésüket, és ma a fő csatornák megjelenését mutatják. A helyreállítási munkálatok hatására a kis folyók szerkezete jelentősen átalakult. A talajvízszint csökkenése miatt csökkent a kis folyók hossza, sáros területeik és az eutrofizáció növekedett. A folyómedencék kiegyenlítésére irányuló munka, különösen a völgyekben, örlésükhöz, a hidrobionták több mint 50%-ának eltűnéséhez, a hidroökológiai állapot hirtelen romlásához, a vízfolyások határig történő kiszáradásához vezetett. (Меліорація та облаштування Українського Полісся 2018).

A rekultivált talajok permeabilitásának változása, a talajvízszint csökkenése, a levegőztetési zóna nedvességtartalmának megváltozása stb. miatt megváltozik a talajvízgyűjtő-létesítmény vízelvezető folyadékának kialakulásának módja, és így a folyó lefolyása.

A talajjavítás hatására a mennyiségi változások mellett a vízkészletekben is vannak kvalitatív változások. A vizes élőhelyek vízrendszerének normalizálása fokozza a talaj szerves bomlási folyamatát és a biogén anyagok vándorlását a felszíni, talaj- és vízvezető vizekben, így a folyóvízben is (Меліоровані агроєкосистеми 2017).

A nagymértékű helyreállítási munkálatok megbontották a folyók ökológiai rendszereinek egyensúlyát. Azok a tényezők, amelyek hozzájárultak a Nyugat-Polisszjára jellemző intenzív öntisztulási folyamatokhoz, vagy kiküszöbölésre kerülnek, vagy értéküket ellensúlyozzák az új folyamatok, amelyek megnövelték a vízszennyeződést. A mély vízvezetéssel végzett intenzív rekultiváció az ártéri rétek, mocsarak gyors kiszáradását eredményezte és negatív hatást gyakorolt a környező területekre. Megsértették az ártér természetes fejlődési módjait. Jelenleg a monokultúrák nagy területeit létrehozta a folyami ártéri területeken. A talaj víztelenítése és szántása sok helyen elpusztította az értékes és megnedvesített réteket. Ugyanakkor számos áradt víztest kiszáradt, és a talajvíz szintje hirtelen csökkent. A változások károsnak bizonyultak mind az ökoszisztéma egészére, mind annak alkotóelemeire, beleértve az ichthyofaunát és az összes vizes élőhelytípust (Меліорація та облаштування Українського Полісся 2018).

Manapság megnövekszik a visszanyert vizes élőhelyek területe, és további intézkedések szükségesek a talajvízszint csökkentésére. A folyóvölgyek környezeti fenntarthatóságának fokozása, valamint Nyugat-Polisszja folyóvizeinek védelme érdekében be kell tartani egy bizonyos környezetvédelmi intézkedéscsomagot (1. táblázat).

Véleményünk szerint különös figyelmet kell fordítani a nyugat-lengyelországi régió erőforrás-felhasználásának sajátos körülményeire, valamint a talajjavító rendszerek időtartamára, elhelyezkedésére a vízgyűjtőn, valamint a talajjavítást valamilyen módon jellemző folyamatok jellegére. A folyók ésszerű használatának problémáit tudományos szempontból megalapozott módon kell megoldani, amely megfelelne a jelenlegi vízfelhasználási feltételeknek és a fejlődés kilátásainak. E célból be kell építeni a folyók integrált felhasználásának és védelmének rendszerét, figyelembe véve Ukrajna különböző régióinak fizikai, földrajzi, hidrológiai és megfelelő környezeti jellemzőit (Клименко 2012).

Ezért a térség válsághelyzetéből való kilátások meghatározása érdekében fontos a folyami ökoszisztéma átalakulásának átfogó értékelése a medence természetes egyensúlyának helyreállítása érdekében prioritást élvező intézkedések továbbfejlesztésével. Ennek megoldása elsősorban a

vízgyűjtő víz ésszerű ökológiai felhasználásának javításán múlik, a víz-készlet-gazdálkodás medencéjének bevezetése alapján, amelynek célja a lakosság és a gazdaság fenntartható vízellátása lesz, és megelőzi a vízminőségre gyakorolt káros hatásokat.

1. táblázat

*A tájak környezeti fenntarthatóságának javítására
és a kis vízgyűjtők védelmére a szennyezés ellen intézkedések sorrendje*

Név	Események
megelőzés	az öntözőrendszerek rekonstrukciójára és modernizálására irányuló projektek ökológiai szakértelmének lefolytatása
	a vízelvezetés helyreállítási tárgyainak leltár készítése, a víztelenített hidromorf talajok agroökológiai állapotának romlásának okainak elemzése
	a vízelvezető és vízgazdálkodási rendszerek működési módjának műszaki ellenőrzése
	a környezetre veszélyes technológiák, a kémiai, kulturális és egyéb típusú talajjavítás, valamint a növények termesztésének tilalma
vízvédelem	a folyami ártéri területek széna- és legelőhelyekként történő felhasználása
	a folyók kiegyenesítésének és csatornázásának megtiltása
	vízvédelmi zónák létrehozása a folyómedencék mentén
	a folyóvölgyek és mocsarak szántásának leállítását az erózió megelőzése érdekében
	a védett területek és a zavart természeti állapotú folyók területeinek megóvása
vízkezelő telepek építése a vidéki településeken, amelyek csökkentik a háztartási szennyvíz folyókba történő áramlását	
távlati	a kezeletlen vagy nem megfelelően kezelt szennyvíz folyóba történő kibocsátásának minimalizálása
	a vízfogyasztás normatív alapjának javítása és a megállapított normák és korlátok szigorú betartása
	külön vízellátási rendszerek bevezetése a lakosság és a termelési vállalkozások számára
	a szennyezett víz tisztítására szolgáló eszközök és módszerek kibővítése
	bevezetése bizonyos típusú szennyvíz talajkezelési rendszerével az öntözési területeken
	part menti védőcsíkok létrehozása
	vízelvezető rendszerek rekonstrukciója, hidraulikus szerkezetek és árvízi gátak építése
a partok erősítése az elmosódástól	

Irodalom

- Яцик А. В. 2004. Водогосподарське екологія. Київ : Генеза, № 4 . 480 с.
- Яцик А. В. 2017. Оцінка використання земельних ресурсів в басейнах малих річок Полісся України / А. В. Яцик, І. А. Пашенюк, І. В. Гопчак, Т. А. Басюк // Питання наук про Землю в концепції сталого розвитку Білорусі: збірник наукових статей: в 2 ч. Ч.2 / редкол. : А. І. Павловський (гол. ред.) [та ін.] ; М-во освіти Республіки Білорусь, Гомельський держ. ун-т ім. Ф. Скорини. Гомель: ГГУ ім. Ф. Скорини. С. 211–216.

- Будз М. Д. 2002. Антропогенний фактор в формуванні гідрологічного режиму малих річок Західного Полісся України. Вісник УДУВГП. Зб. наук. праць. Вип. 5 (18). Ч.5. Гідротехнічні споруди, гідравліка. Гідрологія та Гідроенергетика. Рівне. С. 10–16.
- Гопчак І. В. 2016. Аналіз антропогенного навантаження на басейни малих річок Українського Полісся // Геодезія. Землеустрій. природокористування: присвячується пам'яті П. Г. Черняги: Зб. тез Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Рівне, 9-10 листопада 2016 року). Рівне: НУВГП. С 119–121.
- Меліорація та облаштування Українського Полісся. 2018. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС. 854 с.
- Меліоровані агроєкосистеми. 2017. Київ, Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М. 696 с.
- Клименко М. О., Статник І. І. 2012. Методологія покращення екологічного стану річок Західного Полісся (на прикладі р. Горинь): монографія. Рівне: НУВГП. 206 с.

РОЛЬ ГЕОГРАФІЇ У ВПРОВАДЖЕННІ ПРОЦЕДУРИ СЕО ПРИ РОЗРОБЦІ ПЛАНІВ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Лісовський С. А.

*Інститут географії Національної академії наук України
salisovsky@gmail.com*

Abstract

THE ROLE OF GEOGRAPHY IN THE IMPLEMENTATION OF THE SEA PROCEDURE INTO THE SPATIAL DEVELOPMENT PLANNING OF AMALGAMATED COMMUNITIES

Lisovskyi, Sergiy

The content and essence of the Strategic Environmental Assessment (SEA) procedure as an effective mechanism for improving spatial and strategic planning for the development of regions of different taxonomic ranks are analyzed. The importance of SEA for taking into account the environmental component and adhering to the principles of balanced development in the development of state planning documents is revealed.

The role and tasks of geography in the practical implementation of the strategic environmental assessment into the process of spatial development planning at the level of amalgamated communities towards decentralization and sustainable development have been considered.

Keywords: *Strategic Environmental Assessment, Spatial Planning, amalgamated communities, decentralization*

З початку другої половини ХХ ст. антропогенний вплив на природу планети зростає, а відтак збільшувались його негативні наслідки. У найрозвинутіших країнах світу, де внаслідок масштабної господарської діяльності спостерігались особливо відчутні процеси деградації складових компонентів навколишнього природного середовища, дедалі очевиднішим ставало критичне значення екологічних аспектів розвитку та необхідності їх врахування в процесі планування й реалізації проектів господарського розвитку. У зв'язку з цим учені світу почали приділяти більше уваги питанням, пов'язаним із прогнозуванням можливих наслідків впливу людини на природу планети та перспектив людства (Руденко, Лісовський, Маруняк 2016).

Підсумком багаторічної роботи, яка забезпечила можливість об'єднати і представити в логічно систематизованому вигляді результати досліджень вчених різних країн, стало проголошення в 1992 р. в Ріо-де-Жанейро на конференції ООН з питань навколишнього середовища і розвитку нової концепції сталого (збалансованого) розвитку. В її основу було покладено розуміння тісного взаємозв'язку екологічних, економічних та соціальних проблем роз-

витку. Документи, ухвалені на Конференції представниками керівних органів 179 країн, стали важливою підставою для законодавчого впровадження в країнах світу екологічної складової в розроблення й реалізацію планів соціально-економічного розвитку в контексті реалізації принципів основної Парадигми XXI століття (Руденко, Лісовський, Маруняк 2016).

Принципи сталого розвитку є базовою методологічною основою, використовуючи яку можна вирішити конфлікти в системі «суспільство-природа».

Упродовж наступних років на міжнародному рівні було розроблено і ухвалено низку документів, спрямованих на врегулювання протиріч у процесі суспільно-природної взаємодії. Також були здійснені широкі наукові розробки, які дали змогу розробити інструментарій щодо практичного виявлення, упередження та вирішення конфліктів природокористування. Ці розробки також знайшли своє ухвалення в законодавчих документах міжнародного та національного рівня.

Серед складових такого інструментарію слід назвати процедури оцінки впливу на довкілля, стратегічної екологічної оцінки та ландшафтного планування, які на практиці довели свою ефективність, особливо за умови їх узгодженого та взаємопов'язаного застосування.

Зокрема, процедура стратегічної екологічної оцінки (СЕО) на сьогодні в багатьох країнах світу вважається одним з дієвих інструментів вдосконалення просторового та стратегічного планування розвитку регіонів різних таксономічних рангів у контексті урахування екологічної складової розвитку у відповідних планах і стратегіях, а отже – забезпечення їх збалансованості.

Починаючи з 2001 р., обов'язковість здійснення процедури СЕО законодавчо закріплена в країнах ЄС Директивою 2001/42/ЄС «Про оцінку впливу окремих планів і програм на навколишнє середовище», ухваленою Європейським Парламентом і Радою Європейського Союзу 21 червня 2001 р. (Директива 2001). Отже, підписавши Угоду про асоціацію з ЄС, Україна взяла зобов'язання впровадити 26 Директив ЄС та 3 Регламенти ЄС в сфері охорони довкілля, в т.ч. Директиву № 2001/92/ЄС. В контексті виконання зазначених зобов'язань 20 березня 2018 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку», який вступив в силу з 12 жовтня 2018 року.

Для України питання впровадження процедури СЕО в практику просторового планування є особливо актуальним, що зумовлено особливостями процесу природокористування в Україні впродовж ХХ ст., зокрема домінуванням ресурсовитратних, природовиснажуючих, екстенсивних підходів (Лісовський 2009).

І на початку ХХІ ст. Україна посідає одне з перших місць у світі за рівнем споживання енергії, води та інших ресурсів на одиницю ВВП. Обсяги промислових відходів на душу населення перевищують аналогічні показники багатьох країн світу. (Лісовський та ін. 2012). Це призвело до руйнування та деградації усіх компонентів природних комплексів країни та, водночас, не забезпечило економічного процвітання держави, зумовило появу значної кількості проблем соціального порядку.

Важливість імплементації процедури СЕО є очевидною і у зв'язку з процесом децентралізації в Україні, одним із аспектів якого є створення об'єднаних територіальних громад, для яких потрібно розробляти відповідні документи державного планування.

Директива 2001/42/ЄС визначає екологічну оцінку як важливий інструмент для інтеграції та врахування екологічних міркувань при підготовці та ухваленні планів і програм, які, ймовірно, можуть мати значний вплив на навколишнє середовище. Таким чином, стаття 1. проголошує, що «метою Директиви є забезпечення високого рівня охорони навколишнього природного середовища та сприяння інтеграції екологічних міркувань при підготовці та ухваленні проектів та програм для забезпечення сталого розвитку, шляхом здійснення, відповідно до вимог цієї Директиви, оцінювання стану навколишнього природного середовища при впровадженні окремих проектів та програм, які можуть мати значний вплив на стан навколишнього природного середовища» (Директива 2001).

Згідно з ст.1, частини 7 Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку» стратегічна екологічна оцінка – це процедура визначення, опису та оцінювання наслідків виконання документів державного планування для довкілля, у тому числі для здоров'я населення, виправданих альтернатив, розроблення заходів із запобігання, зменшення та пом'якшення можливих негативних наслідків, яка включає визначення обсягу СЕО, складання звіту про СЕО, проведення громадського обговорення та консультацій (за потреби – транскордонних консультацій), врахування у документі державного планування звіту

про СЕО, результатів громадського обговорення та консультацій, інформування про затвердження документа державного планування та здійснюється у порядку, визначеному цим Законом (Закон 2018).

Етапами СЕО у відповідності із Законом і Директивою є:

1. Визначення обсягу стратегічної екологічної оцінки;
2. Складання звіту про стратегічну екологічну оцінку;
3. Проведення громадського обговорення та консультацій, транскордонних консультацій у порядку, передбаченому відповідними статтями цього Закону;
4. Врахування звіту про стратегічну екологічну оцінку, результатів громадського обговорення та консультацій;
5. Інформування про затвердження документа державного планування;
6. Моніторинг наслідків виконання документа державного планування для довкілля, у тому числі для здоров'я населення.

Звіт про стратегічну екологічну оцінку, результати громадського обговорення та консультацій, проведених згідно із статтями 12 та 13 цього Закону, а також результати транскордонних консультацій, проведених відповідно до статті 14 цього Закону, враховуються в документі державного планування.

Повертаючись до питання європейських кращих практик у сфері екологічного оцінювання та планування, доцільно акцентувати увагу на досвіді Німеччини. В цій країні накопичені значні методичні розробки і практичний досвід здійснення СЕО. Німецькими фахівцями традиційно розглядаються такі компоненти: людина, здоров'я людини, повітря; рослинний і тваринний світ; біорізноманіття; ґрунти; води; атмосферне повітря і клімат; культурні та матеріальні цінності; ландшафт. Для кожного компоненту визначаються цілі та функції (зокрема і на основі документів вищих рівнів планування, секторального законодавства). Зрештою увага приділяється аналізу одиничних та кумулятивних впливів на окремі компоненти. Кумулятивні впливи завжди повинні розглядатись і оцінюватись відносно одного компонента навколишнього середовища. Так, Ш.Хайланд та ін. (Хайланд 2006). розрізняють два види кумулятивних впливів:

- кумулятивні впливи на один компонент навколишнього середовища внаслідок просторового суміщення і ущільнення одиничних впливів.
- кумулятивні впливи на один компонент навколишнього середовища внаслідок подібних одиничних впливів у різних місцях регіону.

Детальніше досвід СЕО на місцевому рівні можна проілюструвати на прикладі СЕО плану використання території з інтегрованим ландшафтним планом адміністративної громади м. Тарандт (Саксонія) (План 2016). Насамперед зупинимось на прикладах функцій, визначених для окремих компонентів. Так, для компоненту «грунти» виокремлено природну родючість ґрунтів і особливі ознаки місця розташування; властивість бути складовою частиною кругообігу води; водоакумулюючу здатність ґрунтів; буферну властивість щодо хімічного забруднення; чутливість щодо вітрової та водної ерозії, ущільнення; функцію пам'яті. Для компоненту «ландшафт та рекреація» – різноманіття, своєрідність та краса, історико-культурна значимість, рекреаційний потенціал. Аналіз таких функцій, кумулятивних впливів, паспортизація найбільших об'єктів дозволили місцевій адміністрації зробити зважений вибір альтернатив при плануванні розвитку громади, забезпечити баланс економічних, соціальних та екологічних інтересів її мешканців.

В українських реаліях зберігається доцільність розробки обґрунтованого підходу до оцінювання функцій компонентів навколишнього середовища та впливу на них різних видів антропогенної діяльності. Але, з огляду на новизну завдань, що має вирішувати СЕО, відсутність належного досвіду його впровадження в Україні, з початку дії Закону виникали питання щодо практики його впровадження та власне практики проведення процедури СЕО.

У цьому контексті наказом тодішнього Міністерства екології та природних ресурсів України № 296 від 10.09.2018 року були затверджені Методичні рекомендації із здійснення СЕО документів державного планування. Незважаючи на низку позитивних ефектів цієї спроби нормативного врегулювання, існує ціла низка проблемних питань, зокрема не чітко визначені поняття та критерії, відсутність деталізації методичних підходів в залежності від виду (стратегічне, територіальне) та рівня планування тощо.

Особливо гостро такі прогалини наразі відчутні щодо здійснення СЕО документів державного планування об'єднаних територіальних громад, які створюються у процесі децентралізації.

Як зазначено в Середньостроковому плані пріоритетних дій Уряду до 2020 року децентралізація, яка має завершитися до закінчення терміну дії плану, сприятиме створенню сучасної системи місцевого самоврядування та територіальної організації влади з урахуванням українських особливостей і традицій на основі європейських ціннос-

тей розвитку місцевої демократії, зокрема Хартії місцевого самоврядування. Основною метою проведення цієї реформи є забезпечення надання населенню високоякісних та доступних публічних послуг незалежно від місця проживання, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території. Децентралізація повинна вирішити проблему низького рівня організації влади на місцевому рівні, малоефективного управління суспільним розвитком на регіональному рівні. Ця проблема має вирішитися за рахунок сприяння утворенню спроможних територіальних громад та підтримки їх розвитку, передачі максимальної кількості повноважень місцевим органам влади та надання таким органам можливості для практичної реалізації делегованих їм повноважень (Середньостроковий план, 2017).

Забезпечення такого розвитку потребує відповідної розробки документів державного планування розвитку ОТГ, з обов'язковою імплементацією в ході їх підготовки процедури СЕО.

Станом на початок 2019 р. в Україні було утворено 851 ОТГ¹. Основні дані, що характеризують чисельність населення та розміри ОТГ, вміщені в Таблиці 1.

Таблиця 1

Регіони України². Чисельність населення, площа території ОТГ, щільність населення, забезпеченість територією на початок 2019 р. *

№ п/п	Назва області	Кількість ОТГ	Загальна кількість населення в ОТГ, осіб	Середня кількість населення в ОТГ, осіб	Загальна площа ОТГ, км ²	Середня площа ОТГ, км ²	Середня щільність населення, осіб/км ²	Середня забезпеченість територією, га/особу
1	2	3	4	5	6	7	10	11
1	Вінницька	40	674224	16856	4480,31	112,01	150	0,66
2	Волинська	50	350111	7002	10599,28	211,99	33	3,03
3	Дніпропетровська	63	580136	9209	17416,79	276,46	33	3,00
4	Закарпатська	6	71186	11864	616,12	102,69	116	0,87
5	Запорізька	48	503632	10492	17294,61	360,3043	29	3,43
6	Івано-Франківська	30	325812	10860	3178,273	105,94	103	0,98

¹ За даними Міністерства розвитку громад та територій України.

² Розраховано за даними (Ініціатива 2019)

* без тимчасово окупованої АР Крим. Дані по Донецькій і Луганській областях без територій ОРДЛО.

№ п/п	Назва області	Кількість ОТГ	Загальна кількість населення в ОТГ, осіб	Середня кількість населення в ОТГ, осіб	Загальна площа ОТГ, км ²	Середня площа ОТГ, км ²	Середня щільність населення, осіб/км ²	Середня забезпеченість територією, га/особу
7	Кіровоградська	20	138421	6921	3967,593	198,38	35	2,87
8	Донецька	10	139014	13901	4192,45	419,25	33	3,02
9	Житомирська	54	801373	14840	17695,29	327,69	45	2,21
10	Київська	16	241199	15075	3918,218	245	62	1,62
11	Луганська	17	124749	7338	6320,78	371,81	20	5,07
12	Львівська	40	343577	8589	4839,443	120,99	71	1,41
13	Миколаївська	41	313173	7638	12175,62	296,97	26	3,89
14	Одеська	31	333043	10743	10018,29	323,17	33	3,01
15	Полтавська	45	321787	7151	8699,329	193,32	37	2,70
16	Рівненська	32	255193	7975	5540,18	173,13	46	2,17
17	Сумська	33	344611	10443	9590,059	290,61	36	2,78
18	Тернопільська	48	595945	12416	6149,4	128,11	97	1,03
19	Харківська	17	277006	16294	5111,69	300,69	54	1,85
20	Херсонська	30	245934	8198	8808,649	293,62	28	3,58
21	Хмельницька	45	521765	11595	11631,07	258,47	45	2,23
22	Черкаська	54	270432	4226	7862,928	145,61	34	2,91
23	Чернівецька	33	323260	9796	3353,539	101,62	96	1,04
24	Чернігівська	43	404902	9416	17425,84	405,25	23	4,30
	Україна	851	8554254	10052	200885,8	236,06	43	2,35

Джерело: Лісовський, Маруняк 2019

Географія має потужний потенціал для забезпечення імплементації процедури СЕО в практику планування просторового розвитку в Україні. Зумовлено це, насамперед, інтегративною суттю географії, яка дозволяє розглядати у взаємозв'язках і взаємозалежностях усі чинники впливу на компоненти довкілля та здоров'я людини в процесі оцінки планів просторового розвитку. Таким чином, на сьогодні напрацьована методологічна база, підходи, критерії, індикатори оцінки, що можуть і мають стати фундаментом для адаптації європейського досвіду, впровадження нових концептів, екологізації планувальної діяльності.

Використання зазначеного потенціалу можна вважати одним із сучасних завдань географічної науки в контексті підтримки управлінських рішень, забезпечення досягнення цілей сталого розвитку, зокрема на рівні об'єднаних територіальних громад.

Проте, не зважаючи на суттєві зусилля і перші практики імплементації процедури СЕО в Україні, механізм її здійснення потребує

подальшого вдосконалення. Особливо актуальним є забезпечення імплементації процедури СЕО в розробку документів державного планування просторового розвитку об'єднаних територіальних громад.

Вирішення зазначених проблем має йти, на наш погляд, двома основними взаємопов'язаними шляхами – подальшої розробки законодавчих документів, що регламентують процедуру СЕО в Україні, та вивчення досвіду, що накопичений в інших країнах, зокрема в Німеччині, яка протягом тривалого часу демонструє успіхи у впровадженні та поширенні «зелених» технологій, екологізації управління на різних рівнях.

Відповідно, за прикладом Німеччини, важливим кроком у цьому напрямі може стати розвиток методології ландшафтного планування, формування законодавчого підґрунтя для його здійснення (відповідно до ратифікованої в Україні Європейської ландшафтно-конвенції) та інтеграція результатів у процесі розробки і реалізації планів просторового розвитку, здійснення процедури СЕО. У виконанні цього завдання особливо важлива роль належить географії, підтвердженням чому є низка успішно реалізованих проектів щодо розробки ландшафтних планів у модельних регіонах для забезпечення їх сталого розвитку (Руденко та ін. 2012, 2013).

Однією ж з головних умов імплементації процедури СЕО в Україні є інтегрований підхід, реалізований у політиці просторового розвитку, що включатиме галузеве, стратегічне, територіальне планування і ґрунтуватиметься на комплексному знанні територіального капіталу, моделюванні та прогнозуванні соціально-економічних показників та основоположних принципах сталого розвитку.

Окрім того слід зазначити, що ефективне поєднання процедур оцінки впливу на довкілля, стратегічної екологічної оцінки та ландшафтного планування є однією з умов вирішення конфліктів у системі «суспільство – природа» та забезпечення практичного переходу країни до моделі сталого (збалансованого) розвитку.

Література

- Directive 2001/42/EC of the European Parliament and of the Council of 27 June 2001 on the assessment of the effects of certain plans and programmes on the environment (2001) [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32001L0042>
- Heiland, S. – Regener, M. – Stratmann, L. – Hauff, M. – Weidenbacher, S. 2006: Kumulative Auswirkungen in der Strategischen Umweltprüfung. In: UVP-report 20 (3), 2006: 122–126, p. 124

- Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» 2019 [Електронний ресурс] Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19>
- Ініціатива «Децентралізація в Україні». 2019 [Електронний ресурс] Режим доступу <https://decentralization.gov.ua/>
- Лісовський С.А. 2009: Суспільство і природа: баланс інтересів на теренах України монографія/–К.: Ін-т географії НАН України,–300 с
- Лісовський С.А. – Маруняк Є.О. 2019: Процес децентралізації в Україні: сучасний стан та проблеми росту. Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення Матеріали VIII Всеукраїнської конференції (з міжнародною участю), Херсон, 2019.
- Лісовський С.А. – Марушевський Г.Б. – Павличенко П.Г. – Руденко Л.Г. 2012: Проект доповіді України до конференції ООН зі сталого (збалансованого) розвитку Rio + 20. К.: Центр екологічної освіти та інформації.
- План використання території з інтегрованим ландшафтним планом адміністративної громади м. Тарандт 2016 [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.tharandt.de/tharandt/Aktuelles/FI%C3%A4chennutzungsplan/Planunterlagen.html>
- Руденко Л.Г. – Голубцов О.Г. – Лісовський С.А. – Маруняк Є.О. – Фаріон Ю.М. – Чехній В.М. 2013: Ландшафтна програма Черкаської області: методичні підходи та основні результати планування// Український географічний журнал. – 2013. – № 2. - С. 30–39 - Режим доступу: https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGJ_2013_2_30-39.pdf
- Руденко Л.Г. – Лісовський С.А. – Маруняк Є.О. 2016: Досвід застосування стратегічної екологічної оцінки в процесі планування в Україні // Український географічний журнал. – 2016. – № 2. - С. 3–12. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UGJ_2016_2_3
- Руденко Л.Г. – Маруняк Є.О 2012: Ландшафтне планування та його роль у вирішенні завдань сталого просторового розвитку України // Український географічний журнал. – 2012. – № 1. - С. 3–8. - [Електронний ресурс] Режим доступу: https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGJ-2012-1-03_0.pdf
- Середньостроковий план пріоритетних дій Уряду до 2020 року. 2017. Затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 квітня 2017 р. №275. [Електронний ресурс] Режим доступу <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249935442>

A KÁRPÁTALJAI-ALFÖLD TALAJAI FELVEHETŐ MIKROELEM-TARTALMÁNAK ÉS -ELLÁTOTTSÁGÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLATA ELTÉRŐ HATÁSMECHANIZMUSÚ KIVONÓSZEREKBE

Solymos Karolina – Csoma Zoltán

*II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
solymoskarola1997chop@gmail.com*

Abstract

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CONTENT AND SUPPLY
OF ADMISSIBLE MICROELEMENTS IN THE TRANSCARPATHIAN LOWLAND
IN DIFFERENT EXTRACT REAGENTS

Solymos, Karolina – Csoma, Zoltan

In this work, we compared the ammonium acetate buffer (pH=4,8) solution that is standardized in Ukraine, with the widely used Lakanen-Erviö and diethylenetriamine pentaacetate extractants to determine the content of zinc, copper and manganese in soils. Using statistical analysis, we ascertained that there is a strong correlation between the amount of admissible microelements extracted by the three extraction agents and the results yielded by the use of various extraction agents and they can be converted into one another. In terms of international comparison, the soil of the lowland of Transcarpathia contains a low amount of zinc, and a moderate amount of copper and manganese.

Keywords: *soil, microelements, extraction agents, correlation*

A kutatás előzményei és a munka célja

A talajok mobilis elemkészletének megállapításához kivonószereket használnak, melyek összetételének megválasztásával, illetve változtatásával elérhető, hogy ugyanannak az elemnek különböző kötési formái oldódjanak ki. Külön-külön és együtt is értékelni lehet az eltérő mobilitású frakciókat, a közvetlenül oldatba vihető, illetve a csak lassabban, hosszabb idő alatt mobilizálódó elemek mennyiségét.

A kivonószerek kiválasztásánál figyelembe kell venni, hogy használhatóak legyenek eltérő talajtípusok vizsgálatához, lehetőleg egyidejűleg feleljenek meg a talajvédelmi és növénytáplálási előírásoknak, alkalmasak legyenek sorozatmérésekre, illetve, hogy a vizsgálatok költségei alacsonyak legyenek (Molnáros és Gráczol 2000). További követelmény, hogy a kivonószer összetevői ne jelentsenek veszélyt sem az elemzést végző személyzetre, sem a környezetre (Kádár 1998).

A különböző talajtípusok, tág határok között változó tulajdonságaik, az elemek vegyületeinek eltérő oldhatósága, a vizsgálat célja, valamint a már említett egyéb szempontok miatt a mobilis mikroelem-tartalom meghatározására sokféle extrahálószer használata terjedt el. Ezek mind összetételükben, mind hatásmechanizmusukban különböznek egymástól,

használatuk esetén még ugyanarra a talajtípusra vonatkozóan is eltérő elemkoncentrációt kapunk, az eredmények pedig így egymással közvetlenül nem hasonlíthatóak össze. Azonban vizsgálati adatok bizonyítják, hogy a különbségek ellenére az eltérő összetételű kivonószerekkel kapott eredmények egymásba átszámíthatóak.

Ukrajnában a talajok felvehető mikroelem mennyiségének vizsgálatához pH=4,8 értékű ammónium-acetát pufferoldatot használnak. Ezt a kivonószert viszont csak kevés országban alkalmazzák. Az eltérő módszertani megközelítés miatt az Ukrajnában végzett mobilis mikroelem-tartalmak vizsgálatára vonatkozó eredmények nemzetközi szinten nehezen értelmezhetőek. A vázolt probléma Kárpátalján gyakran felmerül. A megye négy országgal határos, és a vázolt különbségek miatt (is) nehézséget jelent a határokon átnyúló talajtani kutatások lefolytatása, valamint a több országot érintő környezeti problémák kezelése.

Munkánk célja az Ukrajnában szabványosított ammónium-acetát pufferoldattal és a számos országban elterjedten használt Lakanen-Erviö és dietilén-triamin-penta-acetát (DTPA) kivonószerekkel oldatba vihető réz-, cink- és mangántartalmak közötti összefüggések feltárása. A saját, valamint a korábban mások által publikált és a jelen munkában megállapított egyenletekkel átszámított mérési eredmények alapján összehasonlítottuk a Kárpátaljai-alföld és több ország talajainak ellátottságát a három mikroelem vonatkozásában.

Anyag és módszer

A talajminták begyűjtése, előkészítése. A talajmintákat a felső 0–20 cm-es rétegből, eltérő hasznosítású (kert, szántóföld, legelő, szőlő és erdő) területekről vételeztük. Az Ukrán SZSZK Kárpátalja területének 1:200 000 léptékű talajtérképe alapján a mintavételi területek talajai a podzolos barnaerdőtálat, a podzolos glejes gyepalaj és a podzolos barnaföld típusokba tartoznak.

A légszáraz állapotú talajokat achát mozsárban 1 mm-nél kisebb méretűre porítottuk. Az így előkészített mintákból adott talaj:kivonószert arány mellett, meghatározott ideig történő rázatással kivonatot készítettünk ammónium-acetát pufferoldattal, ammónium-acetát + etiléndiamin-tetraacetát (Lakanen–Erviö-féle) és dietilén-tetra-penta-acetát (DTPA) kivonószerekkel. A kivonatot a talajtól szűréssel elválasztottuk. Ezt követően Agilent Technologies 240 típusú műszerrel, láng atomabszorpciós spektrofotometriás módszerrel meghatároztuk az oldatba vitt réz-, cink- és mangánkoncentrációkat.

A kivonószerek összetétele és a kivonatok elkészítésének feltételei

Ammónium-acetát pufferoldat: 0,9 M CH_3COOH + 1,0 M $\text{CH}_3\text{COONH}_4$, pH=4,8, 1:5 a talaj és a kivonószer aránya, 60 perc rázatási idő (ДСТУ 4770 2005).

Lakanen-Erviö kivonószer: 0,02 M EDTA + 0,5 M CH_3COOH + 0,5 M $\text{CH}_3\text{COONH}_4$, pH=4,65, 1:10 a talaj és a kivonószer aránya, 60 perc rázatási idő (Lakanen & Erviö 1971).

DTPA oldat: 0,005 M DTPA + 0,01 M CaCl_2 + 0,1 M trietanolamin, pH=7,2, 1:2 a talaj és a kivonószer aránya, 120 perc rázatási idő (Lindsay & Norwell 1978).

A Kárpátaljai-alföld talajai felvehető réz-, cink- és mangántartalmának összehasonlító vizsgálata különböző kivonószerekben

A talajok felvehető cink-, réz- és mangántartalmának átlag, medián, minimum és maximum értékét a vizsgált három kivonószerre vonatkozólag az 1. táblázatban foglaltuk össze. A táblázatban feltüntettük a három extrahálószerrel kivont mikroelem-koncentrációk egymáshoz viszonyított arányát is, egynek véve a Lakanen-Erviö kivonószerrel oldatba vitt mennyiséget.

1. táblázat

A talajok felvehető mikroelem-tartalmának statisztikai paraméterei a különböző kivonószerekben

Statisztikai paraméterek	Cu^{2+} , mg/kg			Zn^{2+} , mg/kg			Mn^{2+} , mg/kg		
	Kivonószerek								
	*LE	DTPA	**AAP	LE	DTPA	AAP	LE	DTPA	AAP
Átlag	10,7	5,2	1,6	8	1,9	3,4	179	49,4	58,6
Medián	6,7	2,9	0,65	3,9	2	2,5	231	52,5	63,3
Minimum	2,11	0,05	0,17	1	0,1	0,57	15,4	2,12	11,5
Maximum	35	17	6,8	64,3	3,8	18	378	115	127
Arány	1	0,57	0,17	1	0,15	0,27	1	0,24	0,31

Réz. A vizsgált talajmintákban található felvehető réz mennyisége a Lakanen–Erviö kivonószerben átlagosan 10,7 mg/kg. A DTPA-kivonószerben mért mennyiség közel 2-szer kevesebb a Lakanen–Erviö

* LE– Lakanen–Erviö kivonószer.

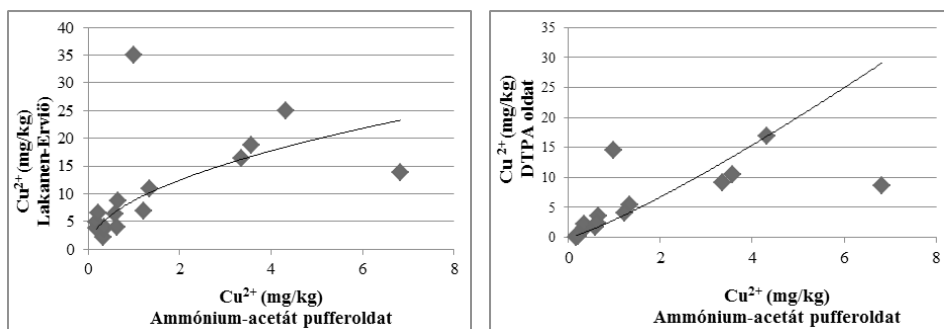
** AAP – ammónium-acetát pufferoldat.

oldat átlagértékénél, viszont 3-szor több az Ukrajnában használt ammónium-acetát pufferben mért réz átlagos koncentrációjánál. Ez azzal magyarázható, hogy a DTPA egy komplexképző vegyület, a réznek pedig erősen kifejezett a koordinatív kötések kialakítására való hajlama.

A korrelációs analízis eredményei szerint a Lakanen–Erviö kivonószerben és az ammónium-acetát pufferoldatban meghatározott réz koncentrációja közötti összefüggés szignifikáns és közepes ($r=0,75$). A két kivonószer között az összefüggés a réz esetében a regresszió analízis alapján hatványos (2. táblázat). Az ammónium-acetát és DTPA-oldatokban meghatározott rézmennyiségek között az összefüggés közepes ($r=0,84$). A kivonószer közötti összefüggés ez esetben is hatványos egyenlettel írható le. A feltárt kapcsolatokat az 1. ábra szemlélteti.

1. ábra

A Lakanen–Erviö, a DTPA és az ammónium-acetát pufferoldatokkal kivont réz koncentrációk közötti összefüggések

Cink. A felvehető cink ellátottság az Ukrajnában használt ammónium-acetát pufferoldatban mért kivonószerrel átlagosan 3,4 mg/kg volt. A leghatékonyabbnak bizonyuló Lakanen–Erviö oldat átlagosan 2-szer több cinket vont ki a mintákból, mint az ammónium-acetát puffer. A Lakanen–Erviö kivonószer etilén-diamin-tetra acetátot (EDTA) is tartalmaz, ami a cink-ionokkal komplexet képez, – eltolva az egyensúlyt a kioldás irányába –, így az oldatban a cink koncentrációja megnövekszik. A legalacsonyabb cinkkoncentrációk – közel 2-szer kevesebb, mint az ammónium-acetát pufferoldatban – a DTPA-oldatban voltak mérhetőek. Ez utóbbi kivonószernek a kémhatása közel semleges, viszont a cinkvegyületek savas közegben jobban oldódnak.

A lineáris regressziós analízis eredményei szerint a talajoknak a Lakanen-Erviö és az ammónium-acetát pufferoldatokban meghatározott cinkkoncentrációja között erős összefüggés van. E két kivonószerben mért Zn-tartalom közötti összefüggés szignifikáns és magas ($r=0,98$). A

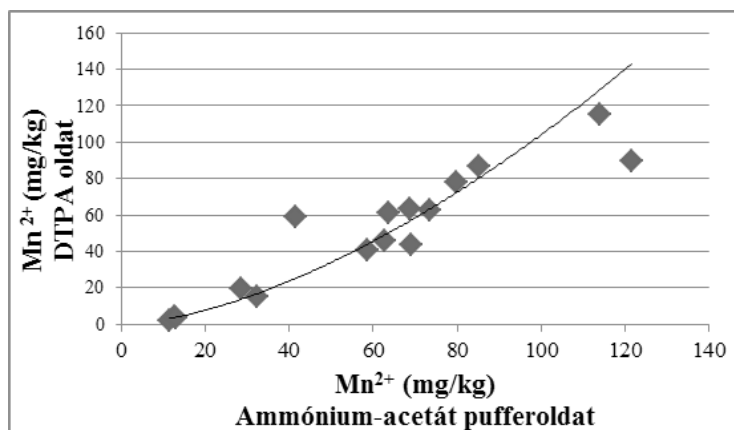
DTPA- és ammónium-acetát puffer kivonásokban meghatározott felvehető cink koncentrációja között a lineáris összefüggés szintén szignifikáns és magas ($r=0,98$).

Mangán. A vizsgált talajmintákban – akárcsak a cink és a réz esetében – a Lakanen–Erviö kivonószert által oldatba vitt mangán mennyisége volt a legmagasabb. A mangántartalom átlagértéke 179 mg/kg, amely 3-szor több az ammónium-acetát által kivont átlagmennyiségnél. Ahogy a cink, úgy a mangán vegyületei is savas közegben jobban oldódnak, ezért a semleges kémhatású DTPA-oldatban mértük a legalacsonyabb mennyiségeket, amely közel 3,5-szer kevesebb volt, mint a Lakanen–Erviö kivonószertben mért átlagérték.

A statisztikai vizsgálat – akárcsak a réz esetében – hatványos összefüggéseket mutat. A Lakanen–Erviö és ammónium-acetát kivonószerek közötti korreláció erős ($r=0,89$). A DTPA és ammónium-acetát oldatokban mért felvehető mangán koncentrációk közötti összefüggés szintén erős és szignifikáns, a korrelációs együttható értéke $r=0,97$ (2. ábra).

2. ábra

A DTPA és az ammónium-acetát pufferoldatokkal kivont mangánkoncentrációk közötti összefüggés

A három extraháló szerrel meghatározott felvehető cink, réz és mangán koncentrációk közötti összefüggéseket leíró egyenleteket, illetve a hozzájuk tartozó determinációs együtthatók értékeit a 2. táblázatban foglaltuk össze. Ezen egyenletek matematikailag megalapozott átjárhatóságot biztosítanak a vizsgált kivonószerek által meghatározott mobilis cink-, réz- és mangánkoncentrációk között.

2. táblázat

A kivonószerek közötti összefüggést leíró egyenletek

Az összefüggéseket leíró egyenletek	R ²
Réz	
$Cu_{AAP} = 0,08 * (Cu_{LE})^{1,124}$	0,570
$Cu_{AAP} = 0,492 * (Cu_{DTPA})^{0,601}$	0,716
$Cu_{LE} = 8,768 * (Cu_{AAP})^{0,508}$	0,570
$Cu_{DTPA} = 2,957 * (Cu_{AAP})^{1,190}$	0,716
Cink	
$Zn_{AAP} = 0,26 * Zn_{LE} + 1,24$	0,960
$Zn_{AAP} = 0,68 * Zn_{DTPA} + 1,12$	0,963
$Zn_{LE} = 3,65 * Zn_{AAP} - 4,25$	0,960
$Zn_{DTPA} = 1,41 * Zn_{AAP} - 1,46$	0,963
Mangán	
$Mn_{AAP} = 2,557 * (Mn_{LE})^{0,607}$	0,786
$Mn_{AAP} = 6,383 * (Mn_{DTPA})^{0,582}$	0,940
$Mn_{LE} = 0,822 * (Mn_{AAP})^{1,294}$	0,786
$Mn_{DTPA} = 0,061 * (Mn_{AAP})^{1,615}$	0,940

Az összefüggéseket leíró egyenleteket felhasználva, az Ukrajnában használt pH=4,8-as ammónium-acetát pufferoldattal meghatározott felvehető cink-, réz- és mangánmennyiségek átszámolhatóak a leginkább elterjedt Lakanen–Erviö és DTPA-kivonószerekre, így pedig a mérési eredmények nemzetközi szinten is összevethetőek.

A Kárpátaljai-alföld talajai felvehető réz-, cink- és mangántartalmának összehasonlítása nemzetközi vonatkozásban

Vizsgálataink eredményei lehetőséget nyújtanak arra, hogy a Kárpátaljai-alföld talajainak felvehető cink-, réz- és mangántartalmát összevessük a Finn Talajtani Intézet által közzétett (Sillanpää 1982), több tucat országot képviselő mintaanyag eredményeivel. A nagyszabású program keretein belül végzett vizsgálatok során a talajok felvehető cink és mangán

meghatározásához a DTPA-oldatot, a felvehető réz kivonásához pedig a Lakanen–Ervio extrahálószeret alkalmazták, ezért az összehasonlításhoz az ezen kivonószerekkel kapott eredményeinket vettük alapul.

Csoma és társai 2016-ban vizsgálták Kárpátalja mezőgazdasági hasznosítású területei talajainak felvehető mikroelem-tartalmát, kivonószerként ammónium-acetát pufferoldatot alkalmazva. Eredményeik arra mutattak rá, hogy a Kárpátaljai-alföld területének talajaiban a felvehető formák háttér-koncentrációja a cinkre vonatkozóan 2,11 mg/kg, a rézre 0,27 mg/kg, a mangánra pedig 12 mg/kg.

Az Ukrajnában elfogadott pH=4,8-as ammónium-acetát pufferoldattal végzett vizsgálatok eredményeit az általunk leírt lineáris és hatványos egyenletek segítségével számoltuk át a DTPA és a Lakanen–Ervio kivonószerekre (3. táblázat).

3. táblázat

A Kárpátaljai-alföld talajainak felvehető mikroelem tartalma nemzetközi összehasonlításban

Ország	Belgium	Finnország	Magyarország	Olaszország	Irak	Kárpátaljai-alföld
Vizsgált talajminták száma	21	94	144	118	119	16
Zn(DTPA), mg/kg	5,2	2,8	1,2	2,3	0,3	2,1
Mn(DTPA), mg/kg	49	21	34	21	9	43,7
Cu (Lakanen–Ervio), mg/kg	5	4	6	5	11	11,5

Az összehasonlítás eredményei azt mutatták, hogy a Belgiumból származó talajminták felvehető átlagos cinktartalma volt a legmagasabb. Meghaladja a Zbiral (2016) által DTPA-kivonószere felállított 2,5 mg/kg-os, magas ellátottsági kategória értékét a finn talajok cinkkoncentrációja. Közepes értékűnek (1–2,5) minősülnek ebben a tekintetben a magyarországi és az olaszországi talajok, alacsony értékek (<1) pedig kizárólag Irak mintáiban figyelhetőek meg. A Kárpátaljai-alföld talajainak felvehető cinkkoncentrációja DTPA-oldatban mérve átlagosan 2,1 mg/kg, ami közepes ellátottsági szintnek felel meg.

A felvehető mangánellátottságot szintén a Zbíral (2016) által felállított DTPA-határérték rendszer alapján ítéltük meg. Eszerint Irak kivételével minden ország és a Kárpátaljai-alföld talajai is közepes (10–100 mg/kg) mangánellátottságúak. Irak vizsgált mintáinak átlagértéke 9 mg/kg, amely az ellátottság szempontjából alacsonynak minősül.

Lakanen–Erviö kivonószere vonatkozólag a Kádár (2009) által publikált ellátottsági kategóriát vettük alapul. Eszerint alacsony rézellátottságúak (0–5 mg/kg) Belgium, Finnország és Olaszország talajai. Közepesnek (5,1–20 mg/kg) pedig a rézkoncentráció szempontjából a magyarországi, az iraki és a Kárpátaljai-alföld talajai minősülnek.

Irodalom

- Csoma Z.–Balog N. - Csoma Zs. – Bondarczuk T. 2016: Nehézfémek háttér koncentrációi a talajban és felhasználásuk a szennyezettség indikálására egy Kárpátaljai minta területen. In: XII. Kárpát-medencei Környezettudományi Konferenciakötet. Beregszász. pp. 35.
- Kádár I. 1998: Kármentesítési kézikönyv 2. Budapest, Környezetvédelmi Minisztérium. 130 p.
- Kádár I. 2009: A talajszennyezés megítélése kutatói szemmel. Budapest, 4. MTA Talajtani és Agrokémiai Kutatóintézet. 173 p.
- Lakanen, E., Erviö, R.: A comparison of eight extractants for the determination of plant available micronutrients in soil. Fennica, 1971, Acta Agronomy.
- Lindsay W. – Norvell A. 1978: Development of a DTPA soil test for zinc, iron, manganese and copper. Iowa, SoilSci. Am. Journal 2. 21–28 p.
- Molnáros I. – Gráczol Cs. 2000: A talajok vas-, alumínium-, ólom- és krómtartalmának összehasonlítása KCl-EDTA, Lakanen-Erviö és töménysavas feltárással. In: Agrokémia és Talajtan Tom 49 (2000) 2. Tanakajd. pp. 145.
- Sillanpää M. 1982: Micronutrients and the nutrient status of soils: a global study. Rome, FAO Soils Bulletin. 253–255 p.
- Zbíral J. 2016: Determination of plant-available micronutrients by the Mehlich 3 soil extractant – a proposal of critical values. In: Plant, Soil and Environment. Brno. pp. 530.
- ДСТУ 4770.1 2007: Якість ґрунту. Визначення вмісту рухомих сполук марганцю в ґрунті в буферній амонійно-ацетатній витяжці з рН 4,8 методом атомно-абсорбційної спектروفотометрії. Київ, Держспожив стандарт України. 2005. 24 р.
- ДСТУ 4770.2 2007: Якість ґрунту. Визначення вмісту рухомих сполук цинку в ґрунті в буферній амонійно-ацетатній витяжці з рН 4,8 методом атомно-абсорбційної спектروفотометрії. Київ, Держспожив стандарт України. 2005. 24 р.
- ДСТУ 4770.6 2007: Якість ґрунту. Визначення вмісту рухомих сполук міді в ґрунті в буферній амонійно-ацетатній витяжці з рН 4,8 методом атомно-абсорбційної спектروفотометрії. Київ, Держспожив стандарт України. 2005. 24 р.

A FELSZÍNI VIZEK NEHÉZFÉM-TARTALMÁNAK VIZSGÁLATA A NAGYMUZSALYI ARANYBÁNYA MEDDŐINEK KÖRNYEZETÉBEN

Vince Tímea – Csoma Zoltán – Molnár D. István – Gönczy Sándor

*II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
vincetimea@kmf.uz.ua*

Abstract

INVESTIGATION OF THE HEAVY METAL CONTENT IN SURFACE WATERS
IN THE VICINITY OF THE NAGYMUZSALY GOLD MINE'S WASTE ROCK

Vince, Tímea – Csoma, Zoltán – Molnár D., István – Gönczy, Sándor

The gold mine in Nagymuzsaly has been known for its gold resources for centuries. The extraction lasted for about a decade. The accumulated waste was placed at the back exit of the mine on the Beregszász side of the Beregszász Hills. The dust and the runoff water from the waste rock are particular risk to Beregszász. In our study we investigated Cd, Co, Pb, Mn, Zn, Cu, Ni, Fe, Cr in surface waters. According to the results, heavy metals are heavily enriched in surface waters, endangering groundwater as well as soils.

Keywords: *gold mine, surface water, heavy metal, waste rock*

Bevezetés

A bányászat számos káros környezeti hatással jár: a talaj eltávolítása, meddőanyag felhalmozása, megszűnik a természetes élővilág, megváltoznak a felszíni lefolyási viszonyok, tájképrombolás stb. A meddő felhalmozása révén az oxigénnel érintkező kőzetanyag oxidációja megy végbe. A meddőn keresztüláramló és eközben elsavasodó csurgalékvizek igen agresszívek, amelyek nehézfémeket oldhatnak ki vegyületeikből (Kerényi 2003; Modoi et al. 2014). A szennyezőanyagok beszivároghatnak a talajvízbe, vagy lefolyás révén eljuthatnak a felszíni vizekbe, mindezek során felhalmozódhatnak, adszorbeálódhatnak, átalakulhatnak, oldódhatnak stb. Ha eljutnak valamelyik ivóvízbázisba, komoly veszélyforrást jelentenek az ott lakók számára (Modoi et al. 2014; Sun et al. 2010).

A kárpátaljai Nagymuzsaly aranybányája 1999-től kb. egy évtizeden át működött, de ezt megelőzően is ismert volt a terület az aranykészleteiről. A közelmúltban a sajtóban az a hír jelent meg, hogy a bánya területén munkálatok kezdődtek, a közlemény szerint egyelőre a korábban kitermelt meddő kőzet átdolgozása a cél (<https://kiszoz.net/2019/11/04/>

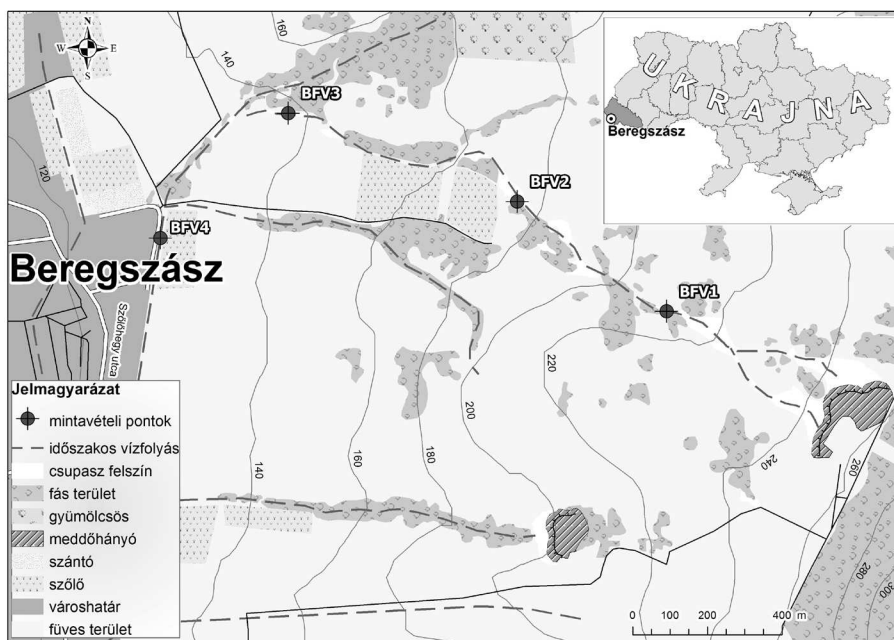
nagymuzsalyban-ujrainditottak-az-aranykitermelest/). A bánya területén keletkezett, mintegy 5,75 ha-on elhelyezkedő, 120 ezer m³-nyi meddő kőzet (Jelentés 2012) egy részét a Nagy-hegy északnyugati, Beregszász felőli oldalán helyezték el. Munkánkban e meddő anyagának felszíni vizekre gyakorolt hatását vizsgáljuk.

Földtani viszonyok

A Beregszászi járás területén a folyóvízi üledékek aljzatát szarmata és pannóniai korú sekélytengeri üledékek alkotják. A vulkanikus eredetű Beregszászi-dombság kialakulása a Csap–Beregszász–Nagybánya vonalhoz, vagy más néven Peripannon-mélytörés-zónához köthető (Malejev 1964; Merlics–Szpitkovszkaja 1965). A vulkanizmust hidrotermális színes- és nemesfémércesedés kísérte, melynek legfontosabb képviselői a pirrotin, pirit, galenit, szfalerit, pirargirit, tennantit, tetraedrit, kalkopirit, termésarany, kvarc, fluorit, barit, ankerit, kalcit, dolomit, sziderit, jarosit, goethit, cinnabarit és termésréz (Lazarenko et al. 1963; Vityk et al. 1994; Biruk – Skakun 2000).

1. ábra

A vizsgált kisvízgyűjtő a mintavételi pontokkal

A mintaterület és a probléma bemutatása

A vizsgált terület Ukrajnában, Kárpátalján található a Beregszászi járásban, alig néhány km-re az ukrán–magyar államhatártól, Beregszász keleti-délkeleti városrészén (1. ábra). A mintaterület kiválasztásának oka, hogy egy olyan kisvízgyűjtőhöz (0,9 km²) csatlakozik, amelynek eróziós árkain keresztül az aranybánya egyik meddőjén keresztül folyó csurgalékvizek egyenesen a város felé folynak. A meddőhányó vizét levezető időszakos vízfolyás egy-egy heves esőzés alkalmával jelentős mennyiségű vizet szállít, amely gyakran háztáji kertekre is ráfolyik.

Felszíni víz alatt adott esetben a meddőtől eredő eróziós árokban időszakonként megjelenő vizet értjük. Az árok csaknem teljes szakaszán 0,5–1 méter szélességű, viszont a lakott területek közelében a medre kiszélesedik (kb. 2 méter széles), a vízfolyás lelassul, és jellemző a hordalék felhalmozódása. A meddőhányó és a lakott terület között kb. 125 méter a szintkülönbség.

Mintagyűjtés, elemzés

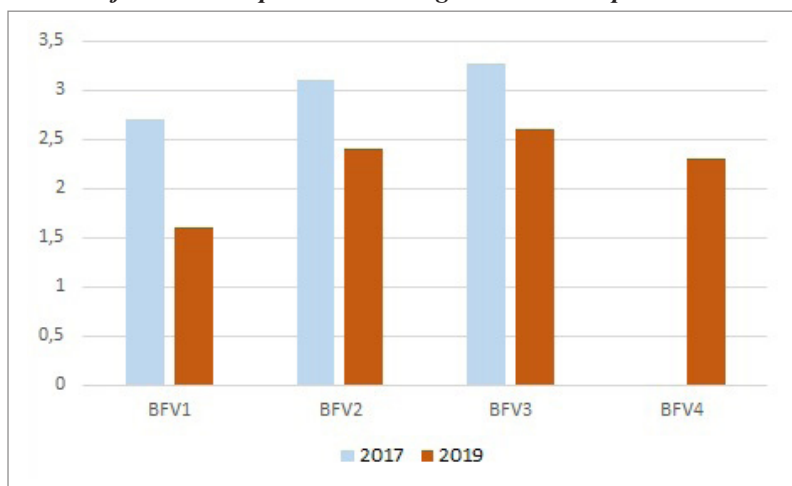
Az első minta begyűjtésére 2017 májusában került sor, amikor három víz-mintát gyűjtöttünk be az eróziós árokból. Ezt követően 2019 májusában újabb négy mintát szedtünk meg. A mintavételi pontokat a meddőtől kezdve jelöltük ki a folyás irányában. A mintavétel idején az első három mintavételi ponton foltokban volt víz, a BFV4 mintavételi ponton, 2017-ben nem volt víz (az árok ekkor még fel volt töltődve üledékkel), 2019-ben pedig az árok medre félig volt vízzel. Az árok lakott területen fekvő részét 2018-ban kimélyítették, így többnyire a mederben maradt a lefolyó víz.

A vizsgálat során mértük a vizek pH-ját, az elektromos vezetőképességet, továbbá kilenc fém: a réz, a cink, a mangán, a vas, a kobalt, a nikkel, a króm, az ólom és a kadmium koncentrációját. A fémek koncentrációját a vizek előzetes kezelése és szűrése után Agilent Technologies 240 típusú lángatom abszorpciós spektrométerrel mértük.

Eredmények

A 2017-es mérés során a felszíni vizek pH-értéke 2,7–3,3 között alakult, a 2019-es mintagyűjtés alkalmával pedig 1,6–2,6 között (2. ábra). A vizsgálatok között eltelt két év alatt az amúgy is nagyon savanyú vizek pH-értéke egy egységnyit csökkent. A meddőből eredő vizek a kémhatás tekintetében így megegyeznek a kis koncentrációjú erős savakkal. A BFV4 mintavételi ponton savanyúbb kémhatás volt megfigyelhető, mint a meddőhöz közelebbi BFV3 ponton.

2. ábra

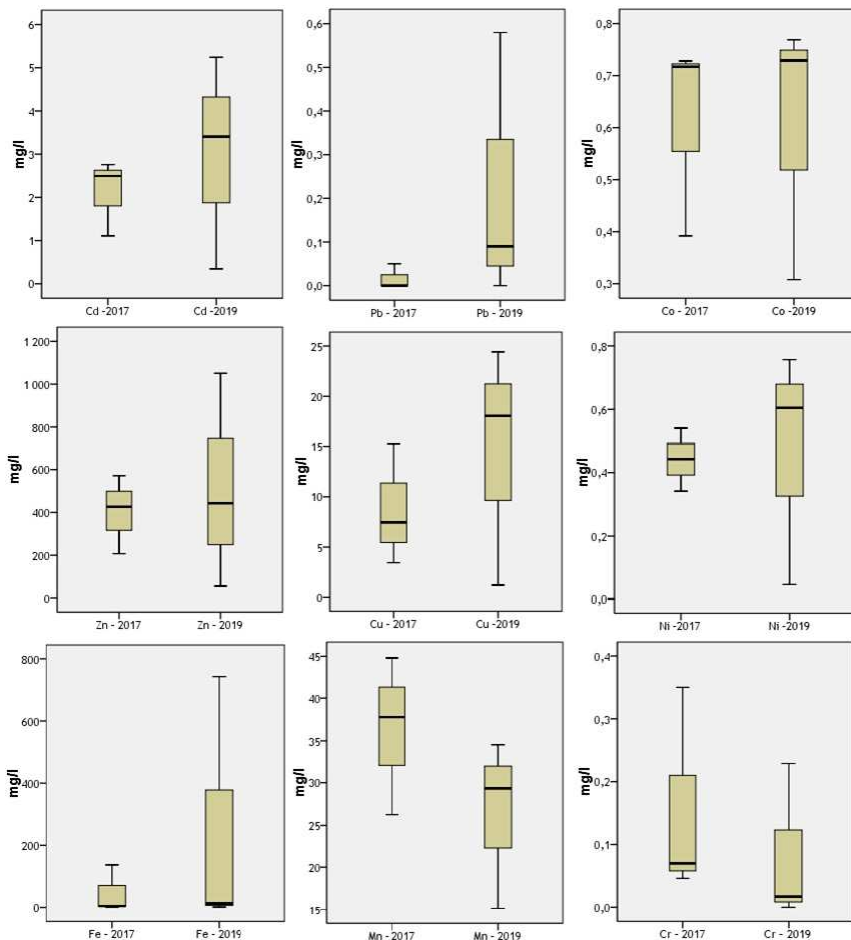
A felszíni vizek pH-értéke a vizsgált mintavételi pontokon

A fajlagos vezetőképesség értéke a meddőhöz legközelebbi mintavételi ponton (BFV1) volt a legmagasabb, a BFV3 ponton pedig a legalacsonyabb mindkét mérés során (3. ábra). Az értékekben viszont jelentős eltérések figyelhetők meg. A BFV1-es mintavételi ponton 2017-ben $6930 \mu\text{S}/\text{cm}$ -t mértünk, 2019-ben is hasonló volt, $7271 \mu\text{S}/\text{cm}$. A többi mérési ponton a 2017-es eredmények jóval magasabbak. A 4-es mintavételi ponton magasabb volt a vezetőképesség értéke, mint a 3-as ponton.

3. ábra

A felszíni vizek elektromos vezetőképessége a vizsgált területen

4. ábra

*A felszíni vizekben mért nehézfémértékek alakulása
a 2017-es és a 2019-es mintagyűjtés során*

A nehézfémek értéke szintén figyelemre méltó volt. A Cd értéke 2017-ben 1,1–2,8 mg/l között változott, 2019-ben a meddőhöz közelebb fekvő pontokon ennél magasabb értékek voltak megfigyelhetők (BFV1 – 5,2 mg/l; BFV2 – 3,4 mg/l) (4. ábra). Az alsó szakaszon viszont nem érik el az 1 mg/l-t sem. Az Pb mindkét évben csak a meddőhöz közeli mintavételi pontokon volt a kimutatási határ fölött, a legmagasabb értéket 2019-ben a BFV1-es ponton mértük, 0,6 mg/l-t. A Co mindkét évben 0,3–0,8 mg/l közötti tartományban változott. A Zn esetében jelentősebb eltérés figyelhető meg a két vizsgált időpontban, a 2019-es mérés ma-

ximuma csaknem duplája (BFV1 – 1050,7 mg/l) a 2017-es mérés maximum értékének (BFV1 – 571 mg/l). Megfigyelhető, hogy a BFV3 ponton az értékek viszont alul maradnak a 2017-es évi eredményeknek. A réz értéke 3,5–15,3 mg/l közötti tartományban változott 2017-ben, 2019-ben pedig 1,2–24,4 mg/l között. A Ni esetében is 2019-ben jelentkezett a legnagyobb érték, 0,76 mg/l és a legalacsonyabb érték is, 0,05 mg/l. A 2019-es mérésnél a Fe a BFV1 mintavételi ponton kiugróan magas volt, 742,9 mg/l, a többi ponton az értékek már közelítettek a 2017-es értékhez. Az eddigiektől eltérően a Mn és Cr maximum értékei a 2017-es mérés során jelentkeztek.

Az első mérés 3 mintavételi ponton történt, az értékek jellemzően nem térnek el nagy mértékben egymástól. Az első mérési ponttól fokozatos csökkenést mutat. A 2019-es mérés jellemzője, hogy a BFV1-es mintavételi ponton kiugróan magas értékek fordultak elő, illetve jóval nagyobb a terjedelem is. Az értékek az első két mérési pont után gyakran nagy mértékben csökkentek. A BFV3-as mintavételi ponton az értékek csaknem minden esetben alacsonyabbak voltak, mint a BFV4-es ponton. Ennek oka feltehetően, hogy a vízfolyás az árok alsó szakaszán kisebb esésű, lassúbb folyású, és így lerakja a hordalékát. A hordalék nagy mennyiségben halmozódik fel az árok alján. Az üledékekben akkumulálódott szennyezőanyagok pedig mechanikai vagy kémiai és biokémiai folyamatok révén visszajuthatnak a vízbe (Fekete et al. 1991).

Következtetések

A meddőhányóról lefolyó víz nehézfémekkel szennyezett. A BFV4-es mintavételi pont mindössze kb. 10 méterre van a lakóházaktól, viszont szennyezettebb a vize, mint a BFV3-as mintavételi ponton. Az árok vizét nem hasznosítják mezőgazdasági vagy egyéb célokra, de veszélyt jelent az ott élő lakosok számára a szennyezett víz és a hordalék közelsége.

A szennyezett víz eljuthat a felszín alatti vízbázisokba, és az ivóvizekben is megjelenhet. A meddőhányó vizét elvezető árokhoz legközelebb fekvő Szőlőhegy utcának csak egy részén van kiépített vízvezeték-hálózat, a lakosok így az ásott kutak vizét fogyasztják.

További veszélyt jelenthet a hordalék, amely az árok feltöltődésével kikerülhet az utcára, vagy ráfolyhat a kertekre, ahogy ezt a 2017-es mérés idején tapasztalhattuk, jelenleg pedig az árok kiszáradása után

a hordalékkal való közvetlen érintkezés és a szél által elszállított pora jelenthet veszélyt. Ennek a felderítése további vizsgálatot igényel.

Megoldást jelenthet a meddő biztonságos helyre való elszállítása és a terület rekultiválása.

Irodalom

- Biruk S. – Skakun L. 2000: Bismuth minerals of the Beregovo ore field: mineral assemblages and spatial zonation (Transcarpathian, Ukraine). *Geological Quarterly*, 2000, 44 (1): 3946.
- Fekete E. – Szabó S. – Tóth Á. 1991: A vízszennyezés ökológiája. Budapest: Pronatura Kiadó.
- Jelentés (Доповідь) 2012: Доповідь про стан навколишнього природного середовища Закарпатської області за 2012 рік / Jelentés Kárpátalja-megye környezeti állapotáról a 2012. évben. Закарпатська обласна державна адміністрація. Департамент екології та природних ресурсів. Ужгород, 2013
- <https://kiszoz.net/2019/11/04/nagymuzsalyban-ujrainditottak-az-aranykitermelest/>
- Kerényi A. 2003: Környezettan. Természet és társadalom – globális nézőpontból. Mezőgazda Kiadó. 227. old.
- Lazarenko E. K.– Lazarenko E. A.–Barisnyikov E. K.–Maligina O. A. (Лазаренко Е. К.–Лазаренко Э. А.–Барышников–Малыгина О. А.) 1963: Минералогия Закарпатья / Kárpátalja mineralógiája. – Издательство Львовского Университета. 614с.
- Malejev E. F. (Малеев Е. Ф.) 1964: Неогеновый вулканизм Закарпатья / Kárpátalja neogén vulkanizmusa. – Наука, Москва. 251с.
- Merlics B. V. – Szpitkovszkaja Sz. M. (Мерлич Б. В. – Спитковская С. М.) 1965: Особенности верхне неогенового магматизма глубинных разломов Закарпатья / Kárpátalja mélytörésekhez kapcsolódó felső-neogén magmatizmusának jellegzetességei. – Геол. Сборник Львовск. Геол. Об.ва. №9, Издательство Недр.
- O.-C.Modoi – C. Roba – Z. Török – A. Ozunu 2014: Environmental risks due to heavy metal pollution of water resulted from mining wastes in NW Romania. In: *Environmental Engineering and Management Journal*. Vol. 13, No. 9, 2325–2336.
- Sun, H.F. – Li, Y.H. – Ji, Y.F. – Yang, L.S. – Wang, W.Y. – Li, H.R. 2010: Environmental contamination and health hazard of lead and cadmium around Chatian mercury mining deposit in western Hunan Province, China. *Transactions of Nonferrous Metals Society of China* 20, 308–314.
- Vityk M. O. – Krouse H. R. – Skakun L. Z. 1994: Fluid Evolution and Mineral Formation in the Beregovo Gold-Base Metal Deposit, Transcarpathia, Ukraine. *Economic Geology*, vol. 89, pp.547–565.

Т– 32 Соціально-географічні процеси в Східно-Центральній Європі: проблеми, тенденції, напрями. Збірник наукових робіт Міжнародної наукової географічної конференції «Соціально-географічні процеси в Східно-Центральній Європі: проблеми, тенденції, напрями», Берегове, 26–27 березня 2020 року. Том 2 / Редакційна колегія: Олександр Бергхауер, Лорант-Дейнеш Давід, Мирослав Дністрянський, Дюло Фодор, Лівія Гергей, Шандор Генці, Тібор Іжак, Андрій Моца, Стефан Молнар Д., Йосип Молнар, Тібор Нодь, Наталія Олаг, Гейзо Папп, Еники Шаш, Галина Щука, Атілла Товт, Тімео Вінце, Ольга Вірван – Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2020. – 356 с. (угорською, українською та англійською мовою)

ISBN 978-617-7868-12-4

ISBN 978-617-7868-14-8 (Т. 2)

Двотомний збірник містить матеріали доповідей міжнародної наукової географічної конференції «Соціально-географічні процеси в Східно-Центральній Європі: проблеми, тенденції, напрями», яка мала відбутися 26–27 березня 2020 року в Закарпатському угорському інституті ім. Ф. Ракоці II (м. Берегове), однак через епідемію коронавірусу та запровадження карантину була відкладена.

УДК: 911.3(4-11)(4-191.2)

Наукове видання

СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ
В СХІДНО-ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ: ПРОБЛЕМИ,
ТЕНДЕНЦІЇ, НАПРЯМИ

Міжнародна наукова географічна конференція
Берегове, 26–27 березня 2020 року

Збірник наукових робіт

Том 2

2020 р.

Редакційна колегія:

*Олександр Бергхауер, Лорант-Дейнеш Давід, Мирослав Дністрянський,
Дюло Фодор, Лівія Гергей, Шандор Генці, Тібор Іжак, Андрій Моца,
Стефан Молнар Д., Йосип Молнар, Тібор Нодь, Наталія Олаг, Гейзо Папп,
Еники Шаш, Галина Щука, Атілла Товт, Тімео Вінце, Ольга Вірван*

Технічне редагування:

Олександр Добош

Верстка:

Вікторія Товтін, Ласло Веждел, Олександр Добош

Коректура:

Беатрікс Пустой-Тарці, Едіна Шін, Олександр Кордонець, Томаш Врabelь

Обкладинка:

Стефан Молнар Д.

Відповідальні за випуск:

Льдіко Орос, Олександр Добош

Видавництво та поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88 000. Електронна пошта: print@rik.com.ua

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*

Підписано до друку 28.07.2020. Шрифт «Times New Roman».
Папір офсетний, щільністю 80 г/м². Ум. друк. арк. 28,7. Формат 70x100/16.
Замовл. №1861/2. Тираж 300.